

**Інститут Східної Європи
Кафедра українознавства
Університету «Львівський Ставропігон»
The Eastern-European Institute,
Kafedra Ukrajinovnavstva University «L'viv Stavropigon»**

Віктор Ідзьо

**Галицька держава –
процеси етнотворення та становлення
(III-XII століття)**

Івано-Франківськ «СІМІК», 2015

Друкується за рішенням Кафедри Українознавства
Інституту Східної Європи Університету “Львівський Ставропігійон”,
протокол № 1 від 4 січня 2015 р.

Рецензенти:

Грабовецький В. - доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Калакура Я. - доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Кононенко П. - доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Кононенко Т. - доктор філософських наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Недюха М. - доктор філософських наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Огірко О. - доктор філософських наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Віктор Ідзьо

I-29. Галицька держава – процеси етнотворення та становлення (III-XII століття). Наукове видання. – Івано-Франківськ “Сімик”, 2015р. - 192с.

ISBN 978-966-8067-69-4

Монографія академіка Академії Наук Вищої Школи України, доктора історичних наук, професора, директора Інституту Східної Європи та завідувача Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон” Віктора Ідзя “Галицька держава – процеси етнотворення та становлення (III-XII століття).” приурочена 55-літтю з дня народження (1960-2015рр.), 35-літтю науково-педагогічної діяльності автора.

На основі досягнень сучасної української науки монографія доктора історичних наук, професора, академіка Віктора Ідзьо “ Галицька держава – процеси етнотворення та становлення (III-XII століття)” робить глибокий, фактологічний аналіз письмових, археологічних, лінгвістичних, топографічних та картографічних джерел, більшість яких під таким кутом зору, аналізується та апробується вперше на підставі свідчень античних, римських, арабських, вітчизняних джерел, карти Клавдія Птолемея, Певтінгерових таблиць, які за сукупністю їх аналізу, відтворюють процеси етнотворення та становлення з III по XII століття Галицької держави.

ISBN 978-966-8067-69-4

©Ідзьо В.С., 2015р.

Зміст

Вступ.....	4
Розділ I. Передумови суспільного, економічного та політичного становлення Галицької держави (III-X ст. н. е.).	5
Розділ II. Соціально-економічна та політична історія Галичини в X – першій половині XII століття.....	47
Розділ III. Галицька держава у другій половині XII століття.....	108
Висновок.....	191

Вступ

В монографії буде з'ясовуватися “Галицька держава – процеси етнотворення та становлення (III-XII століття)” на основі всіх проаналізованих джерел.

“Галицька держава – процеси етнотворення та становлення (III-XII століття)” постане як аналіз історичного розвитку українського етносу на території Прикарпаття та Подністров'я.

Із свідчень джерел, в тому числі й археологічних, постане розвиток та становлення Галичини який відбувався на основі місцевих племінних княжінь, які розвинули та кристалізували політичні, торгово-економічні та релігійні відносини міста поступово від первіснообщинного до феодального ладу.

В монографії “Галицька держава – процеси етнотворення та становлення (III-XII століття)” буде розглянутий наявний археологічний матеріал, яскраво засвідчує, що становлення державних відносин відбувалось у III-IV століттях нашої ери, згадуючи про торгово-ремісничий центр на Дністрі, Галтіс-Галич, який за переконанням автора, починає свій розвиток в III столітті, у 246 році, що розглянуто в даній праці.

В праці “Галицька держава: процеси етнотворення та становлення (III-XII століття)” – буде повністю відображено історію Прикарпаття та Подністров'я на протязі тисячоліття з III по XII століття з часу кристалізації перших племінних держав до кристалізації феодальної Галицької держави в XI-XII століттях, яка розвивалася на основі християнської релігії та культури, засобами сучасної історичної науки, на основі аналізу письмових, археологічних, лінгвістичних та топографічних джерел, більшість яких будуть апробуватися та аналізуватися вперше.

Розділ I.

Передумови суспільного, економічного та політичного становлення Галицької держави (III-X ст. н. е.).

Вивчення суспільних, економічних та політичних причин, становлення Галичини, починаючи з III століття нашої ери до VII-VIII ст. н.е., які передували становленню Галицького князівства в IX-XII ст., є головним завданням даної праці. Вона ставить за мету пізнання внутрішніх і зовнішніх протиріч і витоків єдності, що рухали галицьким суспільством від початку його формування в II-III століттях нашої ери до перетворення у одне із наймогутніших економічних і політичних державних об'єднань у XI-XII столітті - Галицьку державу. В ряді праць ми уже наголошували, що Галицьке князівство є спадкоємицею кельтського, римського впливів, склавінського суспільства могутньої колись на цих землях слов'янської держави Великої чи Білої Хорватії.

Тому поспробуємо реконструювати історію Прикарпаття і Подністров'я до кристалізації могутності Галицького князівства з найстародавніших часів.

Привертає увагу факт впливу кельтів, який відбувався з V століття до н.е. до II-III ст. н.е., і який власне вперше позначає Подністровську і Прикарпатську територію своєю термінологією Gallitia. Вона відома від кельтів-галатів, які утворивши Галатське князівство, оприділили своєю етнічною назвою майбутню Галичину.

Джерела засвідчують, що кельти в зазначений вище час, мали великий вплив на формування політичної організації серед слов'янського населення Прикарпатського регіону. Наявність у регіоні могутнього кельто-слов'янського етносу, що засвідчено археологічною наукою, не могло не позначитись на політичному розвитку Прикарпаття у пізніший слов'янський час. Уже вчені XIX століття, які намагалися ретельно вивчати і аналізувати джерела, що стосуються історичного розвитку Галичини, зауважили велику кількість слов'яно-кельтських старожитностей. Відомий вчений XIX століття В. Деметрикевич вважав, що пшеворські старожитності Галичини належать бастарнам, яких він вважав кельтами [1].

Аналіз письмових джерел, згідно свідчень яких кельти-галати і кельти-бої своїм рухом захопили територію Чехії і дали їй назву Богемії, а також Прикарпаття і Подністров'я, якому дали назву племінного союзу галатів - Галичину, змусив вчених XIX століття взятися більш детально за вивчення проблеми військового руху кельтів-галатів в Подністров'я і Прикарпаття. На початку XX століття, внаслідок співставлення письмових і археологічних джерел вчені прийшли до висновку, що в результаті руху військових дружин кельтів в Прикарпаття відбулися нові соціально-економічні і політичні зміни, що охопили окрім регіону Карпат та Прикарпаття і регіон Подністров'я, де знайдено у великій кількості латенські старожитності, які традиційно історична та археологічна наука відводить кельтам [2].

Вплив кельтів на слов'ян Галичини продовжувався реально до II століття нашої ери, а при ретельному дослідженні - навіть до V ст. н.е. Внаслідок такого кельтського впливу сформувалась і зарубицька культура, яку останнім часом багато археологів пов'язує з кельто-слов'янами бастарнами, яких локалізують у міжріччі Дністра і Серету та в регіонах Карпат на території Галичини [3].

За свідченнями письмових та археологічних джерел, ми можемо твердити, що кельти у Центрально-Східній Європі відіграли приблизно таку ж цивілізаційну роль, яку греки відіграли у Північному Причорномор'ї, однак, як вважає російський дослідник М. Щукін, цивілізація кельтів була зовсім іншою, їх культура і особливо мистецтво, а значить і психологічне світобачення були ближчі слов'янам ніж старогрецька культура Північного Причорномор'я. Кельти у Галичину принесли схожу політичну і економічну культуру, тільки на більш високому технічному і соціально-політичному рівні розвитку. Кельтські технічні і наукові пошуки відтворені у виробках кельтських майстрів: золоті чи бронзові гривни, браслети, фібули та інші речі, які зовсім не поступаються по технології виготовлення античним виробам. Усі секрети точного лиття, чеканки, гравіровки були добре відомі кельтським майстрам. На початку свого історичного розвитку у V ст. до н.е. кельти стояли на одному соціально-економічному, політичному і культурному рівні з Римською рабовласницькою республікою. Та шляхи розвитку цих цивілізацій розійшлись, римляни розвинули свою соціально-військову організацію і досягли в ній вершини мистецтва, а кельти у цій області так і залишилися на стадії варварської держави, однак створили елементи ранньо-феодальних відносин, що видно з розвитку їх політичної та релігійної організації, де остання набрала рис культурно-релігійного характеру. Про це свідчать кельтські святилища-обсерваторії для астрономічних спостережень. Кельтські релігійні діячі, друїди, у регіональних державних структурах утримували у своїх руках усю повноту влади, яку представляли на колективному зборі усіх друїдів кельтського світу. Очевидно Галлія-Кельтія, яка розміщувалася на

великій території від Піренеїв до Подністров'я, ніколи не була великою єдиною політичною одиницею, у будь-якому випадку, античні автори нічого не говорять про єдину велику державу кельтів. Вона складалася з великої кількості незалежних кельтських князівств, які на певному етапі свого політичного розвитку об'єднувалися для завоювань нових придатних областей Європи. З початку IV ст. до н.е. кельти своєю могутньою військово-політичною організацією починають рух в районі Балкан і Карпат. Європа була швидко завойована силою кельтських воїнів озброєних двохлезовими мечами і великими щитами. Уся влада переходить до територіальних князів, що очолювали кельтські військові загони. Кельти без супротиву дуже швидко захопили Карпати і області Прикарпаття та Подністров'я. З появою кельтів у Прикарпатті, в місцях розселення слов'янського етносу регіону Карпат, створюється нова матеріально-технічна база для подальшого розвитку інших видів ремесел, вдосконалюються землеробські знаряддя праці як основної галузі господарства кельто-слов'янського етносу. В цей час з'являються нові землеробські знаряддя праці з залізним наральником, що підвищує ефективність обробітку земель. Поряд із землеробством у регіонах Прикарпаття і Карпат починають розвиватися скотарство, вдосконалюються ремесла. Успіхи у землеробстві і ремеслі у кельто-слов'ян, що проживали в області Карпат і Подністров'я, привели до виникнення широкомасштабних торгових відносин, за якими послідувало завоювання нових земель на схід від Дністра [4].

З кельтським впливом слід пов'язувати і наявність у слов'янських могилах Галичини обряду захоронення померлих. З впливом кельтів слід шукати і витоки слов'янської кераміки, зокрема округлих мисок, штампованих узорів дулезих мечів і т.д. [5].

Етно-культурний розвиток кельто-слов'янського етносу на кельтській основі проглядав В. Деметиркевич в регіоні Карпат і Прикарпаття [6].

Власне на основі типології кераміки, особливостей поховального обряду і деталей домобудування І. П. Русанова зробила висновок, що у Пшеворській культурі Прикарпаття і Подністров'я наявні слов'янські і кельтські компоненти. Із цього симбіозу, наголошує дослідниця, і кристалізуються ранньо-середньовічні слов'янські старожитності [7].

З приходом кельтів у Прикарпаття на кельтській основі формується в басейні Верхнього Бугу і Верхнього Подністров'я Пшеворська культура, яка засвідчується археологічно і на Середньому Подністров'ї (у Хмельницькій і Вінницькій обл. України) [8].

Характерно, що питанню вивчення кельто-слов'янських старожитностей довгий час зовсім не приділяли ніякої уваги. Перші узагальнені роботи з вивчення кельто-слов'янського етносу за матеріалами Західних областей України належать М. Ю. Смішку. Він дав повний опис слов'яно-кельтських поховань, провів їх хронологічну класифікацію, показав, що кельто-слов'янські старожитності у Прикарпатті і Подністров'ї прослідковуються з I ст. до н.е. до III ст. н.е. [9].

Археологічні матеріали говорять, що після інтенсивного впливу кельтів на розвиток етносу Прикарпаття, їх асиміляція з місцевим населенням у регіонах Карпат і Прикарпаття проходила мирним шляхом. В процесі пошуків залізної руди і виготовлення предметів розкоші і побуту, озброєні кельти в IV ст. до н.е. вклинились в Карпатський регіон. Внаслідок перейняття технологій кельтів прикарпатське населення вдосконалило залізо-обробні, ливарні ремесла і уже з III ст. до н.е. територія області Карпат і Прикарпаття ввійшла в зону розповсюдження латенської культури. У II ст. до н.е. у сферу латенської культури, яка поширилась від Британських островів і до Карпат входить Галичина і Побужжя. Під впливом цієї культури, носіями якої були кельти у Подністров'ї, відкривається нова соціально-економічна і політична "Латенська доба". Кельти в ново-облаштованій області Галичині створюють прогресивні форми господарювання з стабільним економічним ринком і високим рівнем технічної майстерності. Вони підкоряють ряд місцевих племінних об'єднань і у II ст. до н.е. видозмінюють свою політичну структуру у бік варварської держави. Власне в цей час на території Прикарпаття фіксується кельтська етно-назва: Galatia, Hallissia, яка на слов'янській мові інтерпретується як Галичина. Кельти створюють у регіонах Подністров'я нові політичні, соціально-економічні і торгівельні центри. Бурхливого розвитку у час панування кельтів в Подністров'ї досягає землеробство і ремесло, вдосконалюється і збільшується асортимент озброєння, виникають укріплення з кам'яною основою і глибокими ровами, з'являється власна варварська монетна система золотого і срібного карбування, зароджуються нові і зміцнюються старі суспільно-політичні інститути. За рівнем технічної досконалості кельтську культуру Прикарпаття і Карпат можна порівняти з античною цивілізацією виходячи із умов розвитку і традицій варварської Європи. Знайдені у Подністров'ї кельтські старожитності: посуд, кераміка, прикраси можуть говорити про політичну присутність кельтів-галатів у Прикарпатсько-Дністровському регіоні в II ст. до н.е. - III столітті н.е. На думку В. М. Циглик, кельтські речі у цей час відомі і на території сучасної Чехії, які теж датуються II ст. до н. е. Цілком можна припускати, що кельти у III-II ст. до н.е. з сучасної території Чехії просунулися в Подністров'я. Археологічно

досліджена і відкрита у Верхньо-Дністровському регіоні кельтська споруда, дає право говорити про наявність у регіоні кельтської військово-політичної адміністрації [10].

Підтвердженням присутності у Подністров'ї кельтської військово-політичної адміністрації може бути знайдений біля Білгород-Дністровського кельтський шолом. Дана кельтська військова приналежність датується кінцем II поч. I ст. до н.е. Можна припустити, що військово-політичні союзи кельтів (галатів), кельтів (боїв) у II ст. до н.е. закріпившись у Верхньому Подністров'ї по певному проміжку часу оволоділи і територією нижнього Подністров'я і Причорномор'я. Кельтський шолом не єдина візитна картка на даний момент у Подністров'ї. У Тірі знайдений обломок барильєфа, на якому зображений кельтський воїн з овальним щитом [11].

З усієї сукупності даних можна вважати, що кельти у Подністров'я проникли двома шляхами із сучасної території Чехії (Богемії), очевидно це був військово-політичний союз боїв і кельтів-галатів, які проникли через Карпатські проходи в Прикарпаття і Подністров'я з малоазійської Галатської держави і утворили на нових землях Галатське князівство, тобто копію того політичного утворення з якого вийшли. Римські джерела свідчать, що у 192 році до н.е. кельти-бої були остаточно вигнані римлянами із Італії і переселились на територію сучасної Чехії, де утворили військово-політичну структуру Богемію, яка на думку дослідників Г. Г. Абезгауз, В. Е. Єременко, В. Г. Журавльова, С. Ю. Каргопольцева була тим плацдармом, звідкіля військово-політичний союз кельтів-боїв в останній чверті III ст. до н.е. проник у Прикарпаття, а згодом і у Подністров'я. В цей же час, на їх думку, сюди проникли більш міцні в політичному розумінні кельти-галати з Малої Азії, які і кристалізували політичну систему в Подністров'ї - Галатію - Галичину і які, після злиття з місцевим населенням, відомі по джерелах, як бастарни регіону, військово-політичний союз яких із Подністров'я поширив свій вплив на Причорноморські землі [12].

Дещо з іншої точки зору відносно розвитку етнокультури і етноназви Галичини дотримувались російські вчені Є. А. Симонович та І. П. Русанова. На їх думку, контакти населення Українського Закарпаття з кельтами могли проходити уже в 5-4 ст. до н.е. Військове спорядження: шпори, мечі з іксовидними руків'ями, наконечники списів, датуються першою пол. III ст. до н.е. Основна маса археологічних знахідок фіксує присутність кельтів у регіоні Українських Карпат \в середині III ст. до н.е. Браслети із полусфер, залізні і бронзові чоловічі і жіночі пояси, фібули, ножі, мечі, наявність опідумів дають право говорити про належність регіону Українських Карпат і можливо Подністров'я до економічної і культурної структури кельтського світу уже в III столітті до н.е. [13].

Виходячи із сукупності матеріалів, як наголошують дослідники, можна робити висновок, що проникнення кельтів в області Закарпаття, Українських Карпат і Українське Прикарпаття почалося у першій пол. III ст. до н.е. Без їх безпосередньої участі неможлива була би організація таких великих виробничих центрів, як Галіш-Ловачка і Ново-Клиново, а також міських промислових центрів-опідумів, що підтвержує досліджений Л. І. Крушельницькою комплекс кельтських старожитностей поблизу Галича в Бовшеві, які є тотожними з аналогічними центрами цілого кельтського світу.[14].

І. П. Русанова вважає, що складання кельто-слов'янського симбіозу в Прикарпатті проходило в декілька етапів і кожний із них має свої характерні особливості. Найранніші кельтські старожитності фіксуються у нижньому Подністров'ї і Північному Причорномор'ї IV ст. до н.е. Каталог цих пам'яток нараховує 26 пунктів і вони розкидані по усьому регіону Подністров'я [15].

Багато дослідників вважають, що кельтські політичні, соціально-економічні і культурні традиції були домінуючими не тільки в Пшеворській культурі і культурі Карпатських курганів, а й Поянешти-Лукашівки, у Подністров'ї і Прикарпатті. М. Щукін вважає, що кельти Галичини сформували і черняхівську культуру. Дана культура на думку дослідника, як і кельтська раніша, теж має загально-європейський характер. Нова черняхівська кераміка, на думку дослідника, носить давньо-кельтські традиції. Черняхівські старожитності після припинення римського впливу уже в III ст. н.е., починають повертатися до попереднього стану. Так, наголошує М. Щукін, у III ст. н.е. повсюди починає знову відновлюватися обряд поховання, а це значить, що у Подністров'ї проходив процес відновлення релігії, яка мала велике значення в ореолі кельтської культури. Така раптовість відродження у етносу Подністров'я кельтських традицій може свідчити про те, що древні кельтські традиції в області Карпат, Прикарпаття і Подністров'я, законсервувались і відновились навіть через 200 років після римського впливу на Галичину [16].

Згідно свідчень джерел, які підкріплюються археологічними даними, можна припускати, що верхню частину суспільства Галичини цього часу становили кельти або, у крайньому випадку, кельтизована група населення, яка в кінці I ст. до н.е. займала лісостепові області на схід Карпат і була відома античному світу під назвами військово-політичних союзів бастарнів і скірів [17].

Підтвердження нашої гіпотези ми знаходимо у свідченнях археологічних і топонімічних джерел, які засвідчують про існування на схід від Карпат військово-політичних союзів кельтів. Уже давно ученими зауважено, що на окраїнах великої території розселення кельтів-галатів існував цілий ряд тотожних назв, що пов'язується з самоназвами гальських племен. Терміни Гель, Гелія-Галія, якими означували себе кельти Ірландії, область Гелеція-Галісія в півд.-з ах. Іспанії, Галатія – держава в Малій Азії і місто Галати, Галац на нижньому Дунаї і накінець Галичина, стародавнє Галицьке князівство у Подністров'ї з центром у місті Галич. Можна припустити, наголошує Д. А. Мачинський, що Прикарпатська Галичина зобов'язана своєю назвою кельтам-галатам. Територія слов'янської Галичини була у II ст. н.е. окраїнною областю розселення кельтів. Поховальні речі Галичини II ст. до н.е.– III ст. н.е. безумовно кельтські [18]. Їх досить добре проаналізував Ю. В. Кухаренко, який підтвердив вплив кельтів на розвиток слов'янського етносу Галичини [19].

Дослідник В. В. Грабовецький вважає, що формування Галичини і назви Галич походить від грецького слова “гальс”, що означає сіль. Це припущення він мотивує тим, що у Галицькій землі були соляні джерела, а в самому Галичі містилися склади солі, що дало можливість внаслідок торгівлі постати і самому місту Галичу. На його думку, Галич в IX-X століттях знаходився на землі племінного об'єднання хорват [20].

Проте, раніша історія йому невідома. В. В. Грабовецький, як загалом усі сучасні історики Прикарпаття, зовсім не приділяють уваги питанням етнотворення Галичини, тому вони в своїх працях не торкаються цієї проблеми. Однак прослідкувати історичний шлях кельтів-галатів як фундаторів Галичини до хорватів як подальших її правителів стає життєвою необхідністю.

Джерела фіксують проживання кельтів у Галичині і нижньому Подністров'ї, коли галати із Подністров'я-Галичини просунулись у Подунав'я у III-II ст. до н.е. На нашу думку, цей регіон у той час теж був включений у сферу впливу державного формування галатів Подністров'я. Власне тут, на території на схід від Карпат, кельти дуже швидко почали поширювати свої топоніми. В той же час слов'яни Карпат і Дністра переймають самоназви кельтів, зокрема венеди та інші. Назви пов'язані з політичною присутністю кельтів-галатів, зберегли пам'ять про кельтів Галатів у назві міста Галич, назві Галичина, яка, на нашу думку, походить від державного формування кельтів Галатії (Галичини) в Малій Азії. Питання виникає само собою: звідкіля походить ім'я міста Галич, що дало назву Галицькій державі і етноназві галичан? Галицький вчений XIX ст. Омелян Партицький вважав, що від галатів-бастарнів і походить назва міста Галича, вони є засновниками у II-I ст. до н.е. Галича над Дністром, який став, на думку дослідника, концентруючою політичною і соціально-економічною домінантою кельто-слов'янської етнокультури Подністров'я. Найдавніша письмова згадка про Галич відноситься до III ст. н.е. Згідно зі свідченнями Йордана біля Галтіса (Галича) у 246 р. відбулася велика битва між ост-готами і гепідами. Війська готів і гепідів, наголошує Йордан, зустрілись біля міста Haltis, де пливе ріка Ауһа-тобто на лівому березі Дністра, де і до XIX ст. заворот ріки чи частина ріки Дністра носила назву ріки углової [21].

Чеський дослідник П. Шафарик і польський І. Лелевель утотожнювали Галтіс Йордана з Галичем над рікою Луквою і вважали, що час виникнення древньоруського Галича датується 246 роком. На їх думку, свідчення Йордана під 246 роком, це перша згадка про Галич над Дністром [22]. Польський дослідник Т. Земенецький теж вважав, що Галич над Дністром, за свідченням Йордана, під 246 роком був заснований кельтами. Доказуючи, що кельти у цей час проживали у Подністров'ї, він стверджував, що Галич означає племінну назву кельтів-галатів, які залишили у пам'яті про себе назви у Прикарпатті і Подністров'ї: Галич, Галіція. Галич у Подністров'ї у перших століттях н.е., на думку дослідника, був один із великих торгових городищ, що був закладений кельтами-галатами. У III столітті, тобто у час битви біля міста ост-готів і гепідів, Галич міг уже бути окрім центру торгового і центром політичним [23].

Характерно, що назва Галича поширена і у Карпатських горах, пагорби, узгір'я, пасма гір носять назви Галича. Характерно, що це регіони розселення бойків, лемків і гуцулів, яких вважають кельто-слов'янами. На думку А. Петрушевича, Карпато-горці гуцули і бойки, яким належить і місто Галич, склали в минулому східну частину хорватів, хоча багато дослідників, зокрема Т. Шрейбер, вказували на вплив кельтської культури на формування бойків, лемків і гуцулів зауважуючи на наявність дольменів кельтів у культурі горців-слов'ян. Можливо певні компоненти кельтської культури, наголошував А. Петрушевич, у галицьких горців і мали місце, та з проміжком часу вони кристалізувались у суто слов'янські [24].

Російський дослідник Ф. Браун наголошував, що з іменем Галича в його час пов'язували частину лісистих Карпат, і спеціально гору з якої бере свій початок Дністер. Дальше топоніми з назвами Галич поширені у ряді сіл Угорщини-Галич, Великий Галич, в Рудних горах – Галіч, в Новоградському

комітаті – Галич. Про походження імені Галич існують дві гіпотези. Одна із них, згідно якої ім'я Галича означає область багату на сіль, тому-то і склони Лісистих Карпат пов'язують цю назву зі словами: гальс-сіль – загально індо-європейським означен-ням солі. Гіпотеза ця можлива фонетично лиш у тому випадку, якщо ми приймемо за вихідну мову кельтську. В британській групі кельтських діалектів слова дійсно починаються з h(г): halion, holen-так як і у мові Карпатських галатів. Можна допускати карпато (слов'янсько)-кельтський діалект: Halitio, Hilizio, яке у слов'янській мові означає “Галич”. Очевидно основні будівники міста були слов'яни і кельти, які мали не тільки етнічну, але й мовну спільності [25].

Характерно, що назви Галич в Рудних горах, Гала-гора в Польщі в області Татранських гір, можуть свідчити про кельто-слов'янські етнокультурні старожитності. Якщо у слов'янській мові є слова галявина, галява, а у кельтській hel, hal, що утотожнюється у індо-європейському корені hel, hollen, hal і існують у слов'янських мовах, де є слова: галява, галявина. Цілком можливо, наголошує з цього приводу мовознавець О. М. Трубачев, що слов'яно-кельтські етно-мовні зв'язки були дуже древні, що зафіксовано у етніміах Галичина-Галич [26].

Характерно, що топоніми поселень назв Галича на Дністрі і Галича на Дунаї по всьому пасму Карпатських гір і Подністров'ї притаманні там, де в сивому минулому проживали разом кельти і слов'яни. В Рудних горах були і топоніми карпів, на нижньому Дунаї кельти і слов'яни теж склали велику і могутню у політичному розумінні етнокультуру [27].

Можливо, що Галичани лиш слов'янізована етноназва кельтських старожитностей, і усі городища древньої Галичини у своїй основі були кельтські. Можна припустити, що слов'яни нарівні з кельтами брали участь у формуванні економічних, політичних і торгових осередків Галичини на кельтській основі. Принаймні, Руський літопис у своєму первісному екскурсі говорить нам про “Галичан Яфетового коліна“, ставлячи їх між Руссю і Волохами, що вчені утотожнюють із територією Подністров'я. Із сукупності джерел цілком реально можна наголошувати, що слов'яни-хорвати проживали спільно у Карпатах і Подністров'ї з кельтською етнічною меншістю галатів, етнічне взаємопроникнення яких і кристалізувало літописний етнос бастарнів [28].

Слід брати до уваги і відкриті експансію кельтів, і насильне підкорення слов'янського населення. Ряд дослідників вважає, що кельти, зайнявши Галичину, сконцентрували у регіоні Подністров'я усю свою політичну і господарську адміністрацію. Основним їхнім пунктом концентрації політичної влади став Галич, звістку про який нам подає готський історик Йордан, датуючи 246 роком [29].

Дослідник Б. О. Тимошук наголошує, що найстародавніші місцевості на середньому Дністрі теж пов'язуються з етнімією Галича. Тут же стародавнє городище з іменем Галиця, у Чернівецькій області. Галицею називають притоку річки Сучави, є тут урочище Галиця. Багато етніміїв Галич-Галиця, вважає дослідник, розміщуються і тягнуться від Берладського Малого Галича на Дунаї до Галича на Дністрі, що дозволяє припускати думку про існування з давніх часів одного етнічного регіону, який дослідники пов'язують з древнім етносом склавнів [30]. На стародавність Галича вказують і кельто-слов'янські старожитності, випадково знайдені на території Галичини. Деякі із них відносяться до III-II ст. до н.е., про які галицький дослідник XIX ст. А. Петрушевич писав: “Знайдені речі у Вікторівських лісах: ритуальні топорики-кельти, ритуальні мечі з двома лезами, чотиригранні топірці, є речами кельтських жреців [31]. Польський дослідник Т. Н. Земенецький, що займався археологічними дослідженнями у Вікторівських лісах і читав лекції в Галичі з дослідженого матеріалу, прийшов до висновку, що носіями політичної і господарської культури, яку перейняли слов'яни Галичини, були кельти. Місто Галич, на його думку, було у краю першою великою політичною і торговою “амбасадом” кельтів-галатів. Вони збудували місто, зміцнили його і перенесли з нього свої завоювання на усе Подністров'я. Нижньо-дунайський Галич, на думку дослідника, був колонією Галича Подні-стровського, який кельти і слов'яни, після завоювання Нижнього Подністров'я, розбудували [32].

Попробуємо реконструювати кельто-слов'янську історію II ст. до н.е.– III ст. н.е. Закріпившись у Верхньому Подністров'ї і сформувавши там могутню військово-політичну організацію, кельти уже із слов'янами просунулись у Середнє і Нижнє Подністров'я, закріплюючись на даній території низкою адміністративних і торговельних пунктів, які згодом почали набирати рис городищ. Характерно, що давньогрецький географ Птолемей розміщує великі торгово-ремісничі центри на Дністрі – “Maivcoviov”, який вчені утотожнюють з Могилевим на Дністрі, а “Kappobovov” утотожнюється з Кам'янець-Подільським. Ф. Браун не знає кому належали ці міста Подністровської цивілізації, він тільки зауважує, що усі існуючі міста на Дністрі у I ст. н.е. носять явно кельтські імена. Галич розпочинав відлік кельтської цивілізації у Верхньому Подністров'ї і Малий Галич замикав перелік кельтської цивілізації у Нижньому Подунав'ї. Очевидно топоніми Галича Дністровського і Нижньодунайського можуть вказувати на межі слов'яно-кельтської державності Дністро-Подунав'я [33].

Можна припустити, що кельти і слов'яни були засновниками тієї торгово-ремісничої і господарської цивілізації у Подністров'ї, розквіт якої припадає на VII-IX ст. н.е., і яку так ретельно нам описав географ Баварський. Сукупність джерел дають нам право говорити про наявність уже у II-III ст. н.е. принаймні могутньої торгово-ремісничої, а може й політичної організації на Дністрі. Дністер здавна був одним із найважливіших торгових шляхів, що пов'язував слов'ян Верхнього Подністров'я з Причорномор'ям. Дністер був добре відомий ще античним авторам, які називали його Тірас. Під такою назвою згадує грецький історик V ст. до н.е. Геродот. Так Дністер називали і римські автори перших ст. н.е.: Страбон, Пліній Старший, Птолемей. З III-IV ст. н.е. у джерелах поширюється сучасна назва ріки – Дністер. Римський історик Амміан Марцеллін (330-400 pp.), називає ріку Данастром, що співзвучне з кельтослов'янським бастарн, тобто племінною назвою бастарнів [34]. При цьому археологічні матеріали, виявлені у Прикарпатському регіоні, дають право говорити про давній землеробський етнос регіону, який і кристалізував майбутніх слов'ян [35]. Рух кельтів в область Карпат і Дністра був швидким, що підтверджує нам і польський хроніст В. Калдубек. Він наголошує, що волохи-галли завоювали слов'ян, які проживали на південь і схід від Карпатських гір [36].

Якщо рух кельтів за В. Калдубеком, виходив із Галатії, і проводили військову кампанію кельти-галати, то усе вище проаналізоване є історичною реальністю розвитку слов'янського етносу. Кельти оволоділи Подністров'ям у час своєї найбільшої політичної і економічної могутності. У III ст. до н.е. у них був уже великий досвід по формуванню варварської держави. Сформувавши могутню державу Галатію в Малій Азії, кельти-галати перенесли копію своєї державності у Подністров'я, яка, на нашу думку, після внесення останнього у економічну і політичну структуру Галатії (Малоазійської), перейняла і етнонім – Галичина, відносно основного опорного пункту кельтів в Подністров'ї, згаданого Йорданом під 246 р., як Галтіс (Галич) і розміщеного ученими XIX ст. у Подністров'ї [37].

У час приходу в Подністров'я, галати уособлювали могутню цивілізацію. Утвердившись етнополітично і культурно у Подністров'ї, вони втягнули у свій економічний і політичний ореол і місцеві слов'янські племена. За період кельтизації регіону і створення кельтослов'янського симбіозу, який упродовж свого політичного і етнічного розвитку кристалізувався у ранньослов'янський етнос [38].

Ряд дослідників і серед них Є. Н. Мінне вважають, що кельтизація регіонів Бугу і Дністра проходила в два етапи. Перший етап, – це коли слов'яни уперше зіткнулись з кельтами у V ст. до н.е., потрапивши під вплив їхньої політичної організації, що змусило їх покинути свою Подунайську батьківщину і переселитися в області Карпат, Подністров'я і Буга до споріднених з ними слов'ян будинів. І по-друге, коли кельти безпосередньо просунулись у Подністров'я і Побужжя у III ст. до н.е. [39].

Дослідник В. Парван, проаналізувавши матеріал гальштатської культури Карпат і Подністров'я, прийшов до висновку про глибоке проникнення кельтів-галатів у слов'янське середовище Трансільванії, Галичини і Поділля, де кельти заснували свої політичні і торгово-ремісничі пункти: Галич, Кам'янець (Подільський), Малий Галич в районі Трансільванії. До кельтів у цьому регіоні проживали слов'яни, що були на стадії політичного і економічного формування. Кельти своєю передовою політичною організацією, поступово розчиняючись у слов'янському етносі, прискорили процес політичної консолідації слов'ян [40].

Дослідник С. П. Толстов вважав, що кельтська, або гальштатська культура в основному сконцентрувалась політично і економічно у Галичині, стала домінуючою при кристалізації протослов'янських племінних об'єднань Подністров'я. Висуваючи таку гіпотезу, дослідник однак не уточнює яку політичну і соціально-економічну структуру уособлювали кельти і протослов'яни у даному регіоні, однак наголошуючи про модернізацію культури балкано-дунайських народів в Західно-Українському регіоні, стверджував, що на території Подністров'я у III ст. до н.е. відбувалось масове поселення військово-політичних союзів кельтів-галатів, що прийшли із Галатської держави Малої Азії [41].

В сформованій Галичині пришельці-галати і їх князівська адміністрація, за допомогою місцевої родоплемінної знаті, почала формувати ряд галато-слов'янських королівств, основними політичними центрами яких були Галич у верхньому Подністров'ї, Кременець-Кам'янець-Подільський на середньому Дністрі, про які згадує Геродот, Йордан, і які дослідник XIX ст. Ф. Браун оприділював як кельтські. З цих двох основних політичних центрів кельтослов'яни проникли у нижнє Подунав'я [42].

Сукупність фактів, наголошував А. Д. Удальцов, дає право стверджувати, що кельтський елемент у Подністров'ї утвердився із кельтської держави Галатії і утримував свій вплив у слов'янському суспільстві Прикарпаття і Подністров'я протягом III ст. до н.е. – III ст. н.е. Такий могутній кельтський вплив очевидно закріплювався інфраструктурою кельтського суспільства, його культурними, технічними, політичними і соціально-економічними надбаннями, поступово розчиняючись у слов'янах.

Такий поступальний синтез кельтів та слов'ян і кристалізував бастарнів, які є носіями як кельтської, так і слов'янської культури [43]. Цілком очевидним стає, наголошував А. Д. Мачинський, що Прикарпатська Галичина своєю назвою і організацією у ній політичного ладу, зобов'язана кельтам-галатам, які внесли цей регіон в ореол своєї цивілізації, тобто гальштатської культури. В той же час Подністров'я з своїми політичними центрами уособлювало самостійну політичну інфраструктуру. Археологічні матеріали Галичини свідчать, що кельтські речі мають місце у побуті населення тільки у перші століття проживання кельтів у Подністров'ї, тобто у III ст. до н.е. – I ст. н.е. [44].

Подальший археологічний матеріал говорить про наслідування кельтів. Так, у поселенні Бовшів, що в 11 км. від стародавнього Галича, знайдені кельтські вироби виготовлені на гончарному крузі. Весь комплекс датується II ст. до н.е. Знайдені житла, печі Л. І. Крушельницькою свідчать, що у побуті населення в широкому вжитку у II ст. до н.е. був як кельтський, так і слов'янський посуд [45].

Можна припускати, що у час II-I ст. до н.е. у Подністров'ї склався кельто-слов'янський етнос, старожитності якого виявлені в околицях стародавнього Галича (тобто у с. Бовшів). Ряд дослідників вважає, що найбільша концентрація кельтів знаходилася у Південному Прикарпатті і що власне там слід шукати найбільш політичні центри кельтів [46]. Інші навпаки, вважають, що кельти в Подністров'я проникли з Південної Польщі чи Закарпаття, перейшовши Карпатські перевали, і власне в суміжних землях з Польщею, особливо на території сучасного Перемишль-кого воєводства сучасної Польщі, слід розшукувати основні політичні центри кельтів, які з цього регіону контролювали Подністров'я [47].

У сучасній історичній науці побутує думка, що кельти-галати проникли на тери-торію Подністров'я із Богемії (Чехії) у III ст. до н.е. Хоча така точка зору як слід ще не обгрунтована, однак, наголошує Л. І. Крушельницька, в Галичині виявлені цілком достовірні сліди кельтських поселень. Їх наявність у етносфері древнього Галича може говорити про реальне прожи-вання кельтів у регіоні на північ від Карпат [48].

Відкриті Л. І. Крушельницькою кельтські старожитності, комплекси поселень, технології ремісничих обладнань, як і самого гончарного круга у II ст. до н.е. в околиці стародавнього Галича, наголошує А. Д. Мачинський, має велике значення у вивченні питання кельто-слов'янських відносин у Подні-стров'ї. Уперше достовірно зафіксовані кельтські житла, майстерні, печі для виготовлення посуду, які по аналогії відповідають кельтським комплек-сам Центральної Європи II ст. до н.е. Усе це говорить, що Подністров'я було одним із регіонів провінційної кельтської цивілізації. Наявність великої кількості кельтської посуду не можна пояснити торговельними операціями, це може говорити про реальне розселення кельтів навколо свого політичного і торгово-економічного центру Галича. Характерно, що кельтські комплекси в околиці стародавнього Галича можна розгля-дати і як пам'ятку, що свідчить про контакти кельтів із слов'янами. Очевидно, наголошує А. Д. Мачинський, в цей час і формувався кельто-слов'янський конгломерат, який був відомий Ольвійському джерелу під угрупованнями союзних галатів (кельтів) і скірів (слов'ян), які кристалізу-вались в бастарнів, проживання яких відоме у Прикарпатському регіоні [49].

Кельтський комплекс у с. Бовшів, поблизу стародавнього Галича, на думку вчених, не є ізольованим середовищем кельтів. Український дослідник М. Ю. Смішко у поселенні Новосілка-Костюкова виявив кельтські мальовані горшки, що може свідчити про наявність ще одного кельтського поселення [50]. Неподалік від Галичини в верхній течії Західного Бугу знайдено два скарби кельтських монет II ст. до н.е. – I ст.н.е. Велика кількість монет може говорити про наявність політичної адміністрації кельтів, яка почала розвивати у Подністров'ї свої соціально-економічні і політичні інститути, включаючи карбування монет. Ряд кельтських пам'ятників зафіксовано біля с. Колоколин, що на Верхньому Дністрі, які датуються I ст. до н.е., дають підстави говорити про наявність у цей час у Подністров'ї сильної кельтської військово-політичної адміністрації. Усі наявні речі, знайдені на території Галичини, наголошує А. Д. Мачинський, свідчать на користь того, що серйозні дослідження кельтських старожитностей Галичини – справа майбутнього [51].

Картина взаємовідносин культури кельтів з культурою прото-слов'ян Дністровського регіону дуже сильно утотожнюється із топонімією. Стародавні назви Прикарпаття і Подністров'я зафіксовані на карті К. Птолемея у II ст. н.е. говорять, що серед поселень, відкритих у верхній течії Дністра поряд з Карпатами є такі, що мають безумовно кельтські назви: Каррадунон, далі по Дністру іде Галич (Haltis), у середній течії Дністра Кам'янець, далі Могилів на Дністрі, тоді Кліпедава майже біля Чорноморського узбережжя і Малий Галич на Дунаї. Усі назви на Дністрі, наголошував Ф. Браун, зазначені Птолемеєм, носять явно кельтські назви [52]. Такі ж назви є ще тричі зафіксовані Птолемеєм в областях з кельтським населенням. На думку фахівців, ще одне поселення у Верхньому Подністров'ї має кельтську назву, це – Ерактон, а назви двох інших поселень теж можна пояснити тільки за допомогою кельтської мови. Усе це переконливо свідчить, що на Верхньому Дністрі у II ст. до н.е.– II ст. н.е.

проживало кельтське населення, і це видно не тільки з характеру і рівня матеріальної культури, але й з основи. Характерно, що на південь від Каррадунона на півночі Карпатської котловини, Птоломей розміщує народ з явно кельтським іменем тевриски. Важливо відмітити, що на Верхньому Дністрі античні джерела малюють нам картину безперервного розвитку кельто-слов'янських старожитностей, які кристалізуються, на думку дослідників, починаючи з II ст. до н.е. [53].

Сучасна гідроніміка Подністровського регіону добре проаналізована у працях російського мовознавця О. М. Трубачова. Серед зафіксованих ним мовних пластів дуже цікавою є картина західно-балканського чи кельтського характеру. Дані гідроніми окреслюють територію Галичини і надто розділені на обширних просторах на північний схід і схід від Галичини [54]. Іншими словами, наголошує А. Д. Мачинський, ядро цього топонімічного пласту знаходиться на території Галичини, тобто там, де відкриті археологічні пам'ятки, які належать кельтам чи розвивалися під їх впливом. Дані топоніми розкидані на північний схід від концентруючого ядра, тобто регіону сучасної Галичини. У цьому ж напрямку археологічно простежуються сліди найбільш глибокого впливу кельтської культури на культуру місцевого слов'янського населення [55].

Характерно, зауважував мовознавець О. М. Трубачов, що у Верхньому Подністров'ї поряд з кельтськими, помічено значний пласт старослов'янських гідронімів [56]. І так, якщо археологія фіксує на території Галичини у III-II ст. до н.е.– III ст. н.е. наявність розвинених культур кельтського ореолу, дані ж картографії і письмових джерел кінця III ст. до н.е.– III ст. н.е. фіксують слов'янські, кельтські і північно-фракійські старожитності. Топонімія XX ст. говорить про наявні кельто-іллїрійські, слов'янські, фракійські, германські топоніми. Можна прийти до висновку, що такий збіг обставин не випадковий і що могутній пласт західно-балканських гідронімів у Галичині слід пов'язувати із проникненням у даний регіон у III ст. до н.е. кельтського населення. Поширення окремих гідронімів далі на північний схід може бути пов'язано з тим, що частина населення, що залишила зарубницьку культуру Придністров'я, перебувала у тісних контактах з кельтським світом Верхнього Подністров'я і Верхнього Повіслення і перейняла у кельтів топоніміку. Можливо, що між князівськими родами кельтського етносу і князями місцевого слов'янського населення пройшло глибоке етно-проникнення на кельтській основі, що зафіксоване як у письмових так і археологічних джерелах [57]. Усі існуючі гідроніми Подністров'я, що виділив мовознавець О. Н. Трубачов, говорять про кельтську політичну основу і слов'янську етнічну більшість, яка, на нашу думку, і побутувала у період III ст. до н.е. і у III ст. н.е. в областях Прикарпаття і Подністров'я [58].

Археологічні і письмові джерела засвідчують про існування військово-політичних союзів кельтів, які у III ст. до н.е. – II ст. н.е. заселяли регіони Верхнього Подністров'я, що є свідченням того, що кельти-галати сприяли становленню в регіоні нового соціально-економічного і політичного ладу, чи державності, яка кристалізується відносно їхньої етноназви і в слов'янській інтерпретації набирає у подальшому назву Галичини. Роль кельтів, як носіїв певних досягнень в областях розвитку політичних організацій, економіки, духовної культури, на нашу думку, була домінуючою особливо у III ст. до н.е. – III ст. н.е., власне вона і визначала соціальний, політичний, культурний і духовний розвиток населення регіонів Прикарпаття і Подністров'я. Очевидно тут, у Подністров'ї, наголошував дослідник А. Д. Мачинський, відбувалась інтеграція кельтів у слов'янський світ, що прискорювало розвиток матеріальної, духовної і політичної культури слов'ян, яка, сформувавшись продовж століть під впливом кельтів, переросла у етно-політичну назву галичан, що особливо стало відчутно в час могутнього функціонування Галицького князівства [59].

Отже, власне з кельтами-галатами пов'язується етноназва Галичина в Прикарпатті, де археологічна наука виявила неукріплені поселення, у яких зафіксовані глиняні вироби, речі з заліза, бронзи і скла, притаманні кельтам Середньої Європи [60]. Конкретний матеріал дає право вважати, що проживання кельтів в Прикарпатті і формування ними Галичини є реальністю. Вивчене кельтське поселення поблизу с. Бовшів, що розташоване на відстані 11 км від стародавнього Галича, в якому віднайдені кельтський інвентар, датований II ст. до н.е. яскраво засвідчує проживання кельтів в Подністров'ї [61].

Відкриття Л. І. Крушельницькою кельтського житлового комплексу, яскраво свідчить, що він відповідає аналогічним комплексам Центральної Європи II ст. до н.е. Знайдений кельтський посуд, який був у вжитку в населення Подністров'я, може говорити про реальне розселення кельтів навколо свого економічного та політичного центру Galtisa-Галича (по Йордану). Слід вважати, що кельтський Галтіс дав початок майбутньому слов'янському Галичу. Стародавні назви Прикарпаття і Подністров'я зафіксовані К. Птоломеем у II ст. до н.е. вказують, що по верхній і середній течії Дністра є такі кельтські поселення: Карадунон, Галтіс, Кліпедава, Ерактон. Ці центри на Дністрі ще слабо досліджені археологами. А. Спіцин знайшов кельтський матеріал на Поділлі в Немирівському городищі [62]. Не слід забувати, що Немирівське городище – це один із поселених пунктів на Дністрі, про які писали

античні автори. К. Птоломей розселив в цьому регіоні кельтське плем'я тевриски. Згідно свідчень середньовічних вчених, на Дністрі проживали в I ст. до н.е. – I ст. н.е. такі кельтські племена: галати, бої, тевриски, тевстосаги. Очевидно ці кельтські об'єднання і стояли біля витоків політичної етноструктури Галичини [63]. Є надія що подальші дослідження дадуть більш детальний матеріал для з'ясування кельтської проблеми на Прикарпатті, що стосується раннього формування Галичини [64].

У подальшому в Галичині відбувався процес формування слов'яно-кельтської політичної та мовної єдності, матеріальної культури, яка, згідно свідчень археологічної науки, характеризує давнє осіле земле-робське населення. Скупі повідомлення письмових джерел про слов'ян-венедів дають, таким чином, можливість зробити припущення, що Галичина була одним із регіонів кристалізації і розселення ранньо-слов'янського населення, яке розчинило в собі кельтів, залишивши у спомин тільки їх політичну етноназву. В подальшому з IV-V століття в Галичині утверджується політично давній землеробський етнос, який, на нашу думку, і кристалізував майбутніх слов'ян [65].

В цей же час літописець Київської Русі Нестор наголошував, що волохи, яких дослідники вірно вважають кельтами, були тим могутнім двигуном, який змусив слов'янський етнос видозмінюватись [66]. Слов'янський міжплемінний союз під тиском кельтів розпався на окремі племінні княжіння, які розійшлися у різні сторони у пошуках нових придатних для проживання земель. Одні, наголошує літописець, прийшли і сіли на ріці на ймення Морава і назвалися Моравами, другі назвалися Чехами, а ось ці ж самі слов'яни Хорвати Білі, і Серби, і Хорутани, очевидно, далеко не пішли і оселились у Карпатах і Прикарпатті. Коли ж волохи (кельти), що раніше притіснили слов'ян і насильства їм чинили, розчинились в слов'янах, останні вже сіли на Віслі і прозвалися Ляхами, а в Подні-стров'ї галичанами [67]. Якщо пов'язувати повідомлення Нестора з наступом кельтського етносу на галичан, то, власне, із цього часу можна починати з'ясовувати питання політичних варварських державних утворень у слов'ян. Наступні завойовники, які прийшли в Прикарпатський регіон, римляни і їх історики з самого початку теж знають слов'ян під назвою венеди (волохи) – кельти, як древній і автохтонний етнос. Римські джерела в жодному із свідчень не згадують про будь-яке переселення венедів і пізніших антів і склавів, а навпаки, вказують на їх території, як на місця довготривалого проживання. Римські історики вказують у I ст. н.е. на проживання слов'ян-венедів біля Вісли, біля Дністра, у горах Карпатаї (горах Венедських). К. Тацит наголошує, що венеди ведуть осілий спосіб життя, мають будинки, а отже, ведуть господарство. Археологічні матеріали вказують на наявність сталої політичної і економічної організації. Йордан називає ці політичні об'єднання венедями, антами і склавінами, а отже, можна говорити про консолідацію племінних держав за протофеодальними ознаками [68]. Знаючи ці племінні княжіння, можна пояснити розселення слов'янських етносів на північний схід до Дніпра. Імовірно, що усі літописні племінні об'єднання, як наголошує Нестор, були уже ранньо-феодальними державами. А саме, як зауважує літописець, ті, що сіли по Дніпру і назвалися полянами, а інші древлянами тому, що поселились в лісах, інші ж поселились між Прип'яттю та Двіною і назвалися дреговичами, деякі сіли по Двіні і назвалися полочанами від імені ріки Полоти, що впадає в Двіну. Частина слов'ян поселилась також біля озера Ільмень і назвалася своїм іменем слов'яни. Ці слов'яни побудували місто і назвали його Новгород. Решта ж слов'ян, що поселились на Десні, Сеймі і назвалися сіверянами. Немов би виділяючи полян, літописець говорить, що у них було своє княжіння, а у древлян своє, у дреговичів своє, у слов'ян своє в Новгороді, у полочан своє. Від них же, полочан, походять кривичі, що проживають в верхів'ях Волги, Двіни, Дніпра. Складається враження, що половчани – це такий великий конгломерат племен, який ще в історичній літературі зустрічається під назвою серби [69]. Письменники V-VII ст. згадують серед головних народів Сарматії народ сербів. Якщо врахувати теорію С. М. Соловйова, що хорвати розселилися від Карпат до Дніпра, а услід за ними проживали серби, то це підтверджує нам свідчення К. Багрянородного про сербів і хорватів часу імператора Іраклія (610-640 р.), їх розселення у різні часи на південь і схід з регіону Карпат і Подністров'я [70].

Дальше літописець Нестор особливо виділяє дулібів чи волинян, які простяглися своїми племінними об'єднаннями до ляхських земель. Це, очевидно, пов'язано з тими обставинами, що волиняни у минулій історії слов'ян відігравали роль наймогутнішого племінного об'єднання під керівництвом якого консолідувалась у V-VI ст. слов'янська ранньофеодальна державність. Тут же він заповнює опустілу територію між волинянами ляхами-хорватами, уличами і тиверцями. Отже, стає зрозуміло, що ці племінні княжіння знаходилися між волинянами і ляхськими землями, і волиняни були безпосередніми сусідами хорватів, що проживали на заході. Із сукупності даних стає очевидно, що слов'янські протофеодальні княжіння почали виселятися у різний час і у різному напрямку із Дністро-Дунайсько-Карпатського регіону, а тобто, наголошував С. М. Соловйов, Великої чи Білої Хорватії пізнішої Галичини прямо на схід у басейни рік Дніпра, Прип'яті, Двіни і Волги і на Балкани [71].

Аналізуючи повідомлення київського літописця Нестора про початкове розселення Яфетового коліна народів, російський дослідник XIX століття Н. П. Барсов зауважував, що історична батьківщина слов'ян знаходилась в області Дунаю і Карпат, де слов'яни проживали великим багатоплемінним конгломератом об'єднаним державним і економічним укладом. Слов'яни на Дунаї у своїх стародавніх помешканнях, на думку дослідника, відрізнялись тільки територіально-географічною специфікою проживання і діалектами єдиної слов'янської мови, побутом, регіональним світобаченням [72].

У цій Дунайсько-Карпатській котловині слов'яни проживали поряд із кельтами, іллірійцями і фракійцями. У користь даної гіпотези можна висунути такі аргументи. Аргумент перший, висунутий ще С. П. Толстовим, згідно якого повний збіг племінних назв полабських, поморських та інших західних слов'ян з найстародавнішими назвами слов'ян, відомих в Карпато-Дунайському ореолі, може говорити, що слов'яни у минулий час виселилися із Карпато-Дунайських земель на обширні території, де відтворили етно-назви своєї Карпато-Дунайської батьківщини [73].

Особливий інтерес представляє велика кількість слов'янських географічних назв архаїчного нашарування в Карпато-Дунайському регіоні, на території сучасної Угорщини, Румунії, Трансильванії, області Українських Карпат, де, очевидно, знаходився епіцентр концентрації слов'янського етносу, про що свідчать нам назви рік: Красна, Бистра, Черна, Суха, Топля (більше 10 раз), Сучава, Молдава, Путна, Яблониця, гори Свічева, Студені і т.д. Населені пункти: Вадубоврей, Петник, Приліпики, Пригор, Козла, Білобрежка, Потік, Брешиця-Окіл, Пристол, Вікна та інші. Слов'яни, наголошує сучасний румунський дослідник М. Макря, були у минулому багаточисельним народом на території Дакії. Це видно навіть із сучасної топоніміки яка збереглася до сьогоднішнього часу із античних часів. Слов'янські назви Трансильванії і Дакії уособлюють найархаїчніший прошарок лексики румунської мови. Це назви Трансильванії, її населених пунктів і рік. Уже перші римські джерела зазначають назви слов'янських населених пунктів, рік і гір. Пункти: Черна, Черниця, Толмач, Пленіця, Крайова та інші, гори: Родна, Семеник Педуря, Краюлуй і багато інших, говорять, що у II ст. н.е. дані території входили до складу найстародавніших слов'янських земель [74]. На слов'янський характер топоніміки уперше звернув увагу Н. Надеждін, який писав: "Горби, тобто Карпати, були основним місцем концентрації племені до якого ми належимо, і якщо це плем'я назвало їх по-своєму, значить воно зайняло їх у той час, коли вони були безіменними [75]. Пізніше цю гіпотезу конкретизував лінгвіст С. Б. Берштейн, який вважав, що слов'яни у I ст. були у Карпатах пануючим етносом. Можливо, зауважував Ф. П. Філін, що Карпати і були тим загальнослов'янським гніздом. Уже давно висунута думка, що архаїчна загальнослов'янська назва гора (горб), покритий лісом, можуть означати слово хребет (спинний хребет). Слово хребет у архаїчному вживанні слов'ян дуже древнє, тому можна припускати, що слов'яни були давніми мешканцями Карпат. Концентрація у різних слов'янських народів Карпатських назв типу: плонина-полонина, плоніна (вилучина між горами), може вказувати на давній зв'язок слов'ян з горами [76].

Підтвердженням нашої гіпотези про давнє проживання слов'ян у Карпатах можуть бути слова архаїчної слов'яно-карпатської лексики, тоді як бирдо-бердо у розумінні гора, пагорб ущелина, гребінь (ланцюг гір). Характерно, що дані слов'янські слова є ключовими у деяких індоєвропейських мовах. Коренева група звуків: гр (хр), б і бр, крб, хрб, грб використовувалася у індоєвропейців і, очевидно, у прото-слов'ян для пояснення назв гірського ландшафту, тому слов'янські слова гора, хребет, граблі, гребля, гриб, горб, хрб, хрип, грижа, груша, брови, обруч, храп, ребро, брід, гребля – є ключовими словами як індо-європейської мови, так, на нашу думку, і мови прото-слов'ян. У зв'язку з цим хочеться сказати про походження слів із назвою Карпати. Основа слова тут одна карп-горб. В руському літописі Карпати іменуються просто горбами [77].

Так же горбами, за свідченнями П. І. Шафарика, називали Карпати і місцеве слов'янське населення, а хорвати (карпи) використовували для їх назви ще більш архаїчне слово хрб і хриб. Разом з тим, можна стверджувати, що у старослов'янській мові вказані слова звучали як карб-карп, х-карп. Античні джерела згадують у Карпатському регіоні державу карпів, Йордан писав, що карпи були надзвичайно досвідчені у війні люди. Держава карпів, згідно свідчень джерел, існувала у Карпатському регіоні з III по V ст. н.е., а через два століття, тобто з VI-VII ст. згідно з свідченнями К. Багрянородного, тут концентрувалася Велика чи Біла Хорватія, яка уособлювала сполучені воєдино багаточисельні слов'янські племена [78].

Російський історик І. Забелін вважав, що назва карпи і згадка цього племінного об'єднання у римських джерелах означає не що інше, як майбутніх хорватів, назву яких латинізували римляни. На його думку, Велика чи Біла Хорватія Прикарпатська названа у візантійських джерелах VII-X ст. не випадково, вона просто новою назвою, грецьким письмом і звучанням замінила латинізовану назву одного і того ж самого племені хорватів, якого римляни називали карпами. Очевидно, могутні карпи включали у себе і слов'ян певкінів (кельто-слов'ян) і бастарнів (кельто-слов'ян), які були складовими і

невід'ємними частинами хорватських племен. Характерно, що згідно з свідченнями Птолемея, карпи проживають у Карпатських горах між певкінами і бастарнами. Усі ці свідчення, наголошує І. Забелін, можуть свідчити, що усі три племінні об'єднання належали до одного етно-політичного і культурного конгломерату, відомого як карпи-хорвати. Сукупність свідчень дають право утотожнювати бастарнів з буковинцями, хорватів з гуцулами, певкінів з бойками, лемками. Від Буковини, наголошував дослідник, тягнеться великий хребет бастарнів Стерни-гора, яка відділяється від Буковини рікою Золотою Бистрицею, є там і ріка Мала Бистриця, є і Бистриця (Надвірнянськи) і Бистриця (Солот-винська) – це і є територія бастарнів, де слово Бистриця – бистр-бастр означає племінну назву кельто-слов'ян бастарнів. Так само багато самоназв і проживаючих услід за бастарнами племені карпів, з якими пов'язуються населені пункти Карповець, Коропець, ріка Коров'ятка та інші. Внаслідок вивищення карпів серед багаточисельних слов'янських племен Карпат і Прикарпаття, дана племінна група очолила із своєю етноназвою державне формування, яке римські джерела II-IV ст. називають державою карпів з візантійських джерел (хорватів) [79].

Добре відомо, що угри, прийшовши у Карпати, застали тут місцеве слов'янське населення. Основною топонімією того часу були назви узгір'я Карпач, Хиртоп. До топоніму "Карпати" близькі такі слова як хорват, хрват, храбр, що означає "горянин". Легендарний родоначальник сербів теж називався Крбат, до цієї когорти можна віднести і Хорива Руського літопису і Крапа-Крака із польського епосу, усіх їх очевидно слід відносити до найстародавніших слов'янських етнонімів. Слово гора-хрба відоме в усіх слов'янських народах. Такі назви, як Нова і Стара Загора, Гірка і т.д. говорять, що слов'яни у архаїчному минулому були добре знайомі з горами. Ці варвари, писав про антів Прокопій Кесарійський, краще від усіх уміють воювати в гористих і важко-прохідних місцевостях. В іншому місці він говорить, що у минулому слов'яни ніколи не появлялися під стінами міст і боялися спускатися на рівнину. І трохи далше він пише: "Боячись римського полководця, вони (слов'яни) у той же час перервали свій похід на Фессалоніку і не осмілювалися більше спускатися на рівнину, а повернувши назад і пройшовши по горах всю Іллірію, вони опинились в Далмації" [80]. Щось схоже описує і Маврикій Стратег: "Битися із своїми ворогами вони люблять в місцях порослих густим лісом в тіснинах і на обривах, серед тіснин і гір". Таким чином можна сказати, що слов'яни були давніми мешканцями Карпатських гір і Прикарпаття. Сучасна архео-логічна наука поки що остаточного висновку про етногенез Прикарпатських слов'ян не зробила. Судячи із характеру археологічного матеріалу, між Дністром, Віслою і Карпатами зосереджувались слов'янські пам'ятники пражського і пеньківського типу. Вони поширюються по Пруту, Сирету, притоках Тиси і Дунаю, характеризуючись слов'янськими рисами: квадратними формами напівземлянкових жител з пічками-кам'янками, глиняною керамікою. У Подунав'ї шляхи носіїв пеньківської та пражської культури тримаються осібно. Перші розміщуються у Нижньому Подунав'ї і на Балканах, а другі піднімаються вверх по Дунаю і відомі уже з II-V ст. у Моравії і Словачії. Питання про заселення слов'янами Прикарпаття і Подністров'я, особливо його нижньої частини, наголошують археологи В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський, ще чекає свого вирішення. До найраніших письмових джерел, де містяться свідчення про слов'ян – венеців у Північному Подунав'ї, належать Певтінгерові таблиці III ст. н.е. На даній карті венеців розміщено між Нижнім Дунаєм і Дністром поряд із сарматами, гепідами, даками, гетами та іншими етнічними групами. В останньому десятилітті молдавськими та українськими археологами відкрито нову групу пам'яток III ст. типу Етулуї, що типологічно пов'язана з слов'янськими старожит-ностями цього самого часу Середнього і Верхнього Подністров'я (чотирикутні житла напівземлянки, безурнові поховання з обрядом трупоспалення) – є усі підстави зв'язувати це населення з венедами Певтінгерових таблиць. Пізніші письмові джерела, що згадують слов'ян-склавів та антів, датують їх у Подунав'ї III-IV ст. Таким чином, наголошують українські археологи, археологічні матеріали не тільки не суперечать, вони дозволяють говорити про проживання слов'ян у цьому регіоні уже в першій пол. I ст. н.е. [81].

Суттєве доповнення нам дає топоніміка, яка включає до Дністро-Карпатського культурного пласту слов'ян і Карпатський архаїчний ореол топонімії Карпатських гір, наголошує В. П. Кобичев, який має такі архаїчні слов'янські кореневі топоніми: Брда, Вра, Гвда, Вкра, Скра, Бльг, Попрад, Гор, Хорб, Грб, Хрб". Усі вони, на думку дослідника, мають притаманні для слов'янських буквосполучень декілька приголосних. Тут, у Карпатах, ми зустрічаємо колосальну масу гідронімів і топонімів з відомим уже нам формантом ава, який у слов'янських мовах у сивому минулому був у широкому вжитку, що переконливо доводять назви: Шумава, Свалява, Одрава, Острава, Дубрава, Плянява, Житава, Плугава, Влодава, Сучава, Святава, Морава. У східнослов'янських землях подібних назв ми майже не знаходимо, винятком є населені пункти Чернява і Полтава. Особливий інтерес становить наявність великої кількості слов'янських географічних назв, які є найархаїчнішими. Вони виявлені у Карпато-Дністровсько-Нижньо-Дунайському басейні сконцентровані в більшій мірі у Трансільванії. Наприклад, ріки Красна,

Бистра, Черна, Суха, Топля (більше 10 назв), Сучава, Молдава, Путна, Яблониця, гори Свинеча, Студені, Обрета, населені пункти Вадубоврей, Петник, Примешки, Пригор, Козла, Белобрежка, Поток, Брешниця – Окол, Пристол, Окна та інші. Слов'яни, на думку румунського дослідника М. Макрі, були в один час, тобто до приходу римлян у I ст. н.е., досить багаточисельними у Дакії. Не дивлячись, що під напором римлян вони змушені були звідтіля виселитися, їх чисельні гідронімічні і топонімічні етноніми залишилися і до сьогодні. Населені пункти, їх назви проіснували на Дунаї і Дакії з того часу, коли їх зафіксували тут римські джерела. Все це переконливо засвідчує, що дана територія колись входила у склад найстародавніших слов'янських земель [82]. Як бачимо із сукупності свідчень, слов'яни на Дунаї і в областях Карпат і Дністра є древнім автохтонним етносом. Характерно, що свідчення Нестора повністю співпадають із свідченнями польських і чеських середньовічних хроністів XIII-XV ст. [83]. Чеський славіст Л. Нідерле в своїй праці "Слов'янські старожитності" узагальнив досягнення різних наук: історії, етнографії, лінгвістики і топоніміки. Вчений локалізував Прабатьківщину слов'ян у Карпатах, а також над верхнім Бугом, на Дністрі, Пруті і Сереті. Епіцентр слов'янської території, на думку Л. Нідерле, знаходився в Галичині і Волині. Тут, згідно свідчень легенди, яка поширена у південних слов'ян, знаходилось стародавнє Хорватське королівство, з якого вийшли південні слов'яни і з якого принесли в Далмацію свою державність [84].

Що стосується княжіння і князівської влади на території хорватського етносу, то із свідчень Константина Багрянородного ми знаємо, що хорвати у своїй стародавній батьківщині в VI-VII століттях мали своїх незалежних нехрещених князів. Дане джерело подає імена князів і княгинь хорватських народів, що переселилися із своєї батьківщини на нові землі в Далмацію: Мухло, Ловел, Косинець, Хорват і дві княгині, що очолювали два хорватські народи Туга і Буга. Говорячи про хорватів, які залишилися у своїй стародавній батьківщині, Константин Багрянородний наголошує, що ними управляє один нехрещений князь. Тут же Константин Багрянородний подає нам територію нехрещеної Хорватії свідчення про яку ми висвітлюємо нижче [85]. До цього періоду належить і згадка анонімного джерела угорського короля Бели про місто Галич чи галицького князя, яке було складовою частиною території хорватів. В описі подій кінця IX ст. він згадує про Галич та галицького князя, що гостинно прийняв у себе угорського вождя Альмоша, коли угорці переходили в Панонію [86]. Очевидно Галич кінця IX ст. був уже традиційним осередком князівської влади якоїсь місцевої хорватської династії [87]. Польський хроніст Ян Длугош, опираючись на невідомі нам джерела, згадує останнього хорватського князя Всеволодімера, що загинув на полі битви у 993 році під час відомої із руських джерел русько-хорватської війни. Ян Длугош наголошує, що сестра Всеволодімера – хорватська княгиня, була у другому шлюбі дружиною Болеслава Хороброго і цим мотивує претензії і заняття Болеславом Хоробрим у 1018 році Хорватії і Червенських градів [88].

Аналіз даних свідчень до останнього часу був недоступний для всебічного вивчення. Дослідник І. Лінніченко тільки ввів свідчення Яна Длугоша в контексті політичної історії хорватів, правомірно наголошуючи на існуванні до X ст. незалежного хорватського князівства [89]. Отже, як бачимо, племінне князівство з окресленою територією і політичною організацією у хорватів прослідковується, починаючи із VI-VII ст., можна погодитися з висновками В. Д. Королюка, що столичним центром хорватів був Перемишль. Дослідник вважав, що племінні княжіння VII-IX ст. були формами політичних організацій близьких до держави, які в VII ст. замінили давні племінні союзи. Племінні князівства, на думку дослідника, були не тільки територіально-політичними утвореннями, але й певними етнічними одиницями [90]. Вони виробили у собі значною мірою і внутрішню єдність, і свідомість своєї особистості. Кожна така група слов'ян, в тому числі і хорватська, відрізнялась від іншої особливостями свого побуту, звичаями, елементами культури, на що звернув увагу літописець руський: "мали бо звичаї свої і закони батьків своїх, історію і свій характер і мораль" – і очевидно, свою чітко окреслену територію [91]. Територія княжінь – це області і місцепроживання невеликих, за виразом П. Н. Третьякова, "народців" зі своєю культурою, історією, релігією і епосом [92]. Етнографічні особливості племінних княжінь полягають в тому, що їх території були зайняті однорідним населенням, що проживало на даній території довгі віки, і це відображається даними фольклору, лінгвістичним, топографічним і археологічним матеріалом. Беручи до уваги таку сукупність джерел, ми і будемо локалізувати територію хорватів. Не маючи достовірних археологічних джерел, не знаючи території, яка би вказувала, що власне тут проживали хорвати, ми за основу їх проживання беремо територію, яка включає в себе басейни рік горішньої Вісли, Дністра і Попруття. Порівняльно-типологічне вивчення слов'янських пам'яток VII-X століть на території Подністров'я і Українського Прикарпаття показало, що обидві групи пам'яток належать до однієї східно-слов'янської культури типу Луки-Райковецької, але між ними встановлено і певні відмінності, і племінні особливості ймовірно етнографічного характеру. Так, в слов'янських керамічних комплексах, які входять у територію хорватів, дуже часто зустрічаються

гончарні горщики із значними домішками жорстви. Зерна останньої виступають на поверхні, створюючи враження, що вони посипані дрібними камінчиками. В керамічних комплексах з слов'янських поселень Середнього Подністров'я, зазначає Б. О. Тимошук, посипана кераміка зустрічається рідко. Є незначні відмінності і в житлобудівництві. Основним типом жител обох груп слов'янських пам'яток були напівземлянки з пічками-кам'янками, дерев'яні стіни яких обмазувалися глиною, що майже не зустрічається за межами розселення хорватів у слов'ян Середнього Подністров'я. Майже на усій території розселення хорватів у Прикарпатті виявлені зернові ями з обпаленими стінами, що є відсутнім у слов'ян Середнього Подністров'я. Досить характерним для території хорватів Прикарпаття є городища із земляними валами, насип яких зміцнювався невисокими кам'яними стінами (Ревно, Червона Діброва та інші) – подібного типу укріплення, поза територією розселення хорватів, зокрема на території Середнього Подністров'я, не виявлено. З цього приводу археолог Б. О. Тимошук висловив припущення, що Прикарпаття і Середнє Подністров'я належали до різних політичних і територіальних об'єднань, до різних племінних князівств. За давньою історичною традицією Північно-Східне Прикарпаття заселяла група слов'ян з іменем хорвати [93].

Дослідник історичної географії Східної Європи М. П. Барсов, ще у 1873 році писав: “Хорватів початковий літопис розміщує по сусідству з уличами, тиверцями і дулібами, але детального їх територіального розміщення не подає. Все ж, сама назва цього племінного об'єднання дає підстави вважати, що хорвати розселились на схилах Татранських Карпат, які і до цього часу в галицьких русинів зовуться горби (хърби, хрѣпи...). На їхнє широке розселення по територіях Прикарпатських областей можуть вказувати чисельні місцевості, які до цього часу зберегли хорватські назви від верхів'їв рік Вислока, Білої і Сана на південь до Тиси і її приток Гернаду, Боржогу, по Сому і Красній і по Пруту“. Визначена територія хорватів Н. П. Барсовим охоплює усі північно-східні Карпати, верхів'я Подністров'я на заході, до Прута і Дністра на сході [94].

Приблизно таку ж територію відводять хорватам інші вчені. Відомі славісти П. Шафарик та Л. Нідерле вважали, що хорвати проживали на схід від Чехії і Вісли, охоплюючи територію Галичини і Буковини біля рік Дністра і Прута, де в топоніміці збереглися сліди їхнього перебування [95]. Польські історики, які присвятили хорватам багато своїх праць, розрізняють західних(чеських)або білих хорватів південних та східних або руських, вони вважають, що руські хорвати проживали на схід від білих хорватів на території від верхів'я Пруту, Серету і Західного Бугу і до Ніси та верхів'їв Ельби. Отже, польські дослідники відносять Буковину і верхнє Подністров'я в ореол розселення хорватів. Руські чи східні хорвати згадуються лише в “Повісті минулих літ“. Давньоруський літописець на перших сторінках свого твору “Повісті минулих літ“, говорячи про розселення слов'ян називає білих хорватів поряд з чехами і моравами, сербами та іншими [96]. У другому випадку він згадує хорватів серед іншої групи слов'янських племен, коли розповідає про східних слов'ян: “І живуть у мирі поляни і древліани, і сіверці, і радимичі, і вятичі, і хор-вати“ [97]. Схожу ситуацію відносно хорватів ми знаходимо у хроніці Козьми Пражського де теж згадуються дві групи хорватів: “хорвати та інші“ [98].

Візантійський імператор Костянтин Багрянородний теж залишив свою гіпотезу про хорватів, його екскурс сягає в глибину віків хорватської історії, і дає право наголошувати нам, що хорвати є древнім етносом серединної Європи. Він єдиний середньовічний автор, який, хоч і гіпотетично, подав нам територію розселення хорватів. За цим територіальним описом Константина Багрянородного дослідники висунули гіпотези про можливість проживання хорватів у Галичині і Буковині [99]. Він теж поділяє хорватів на дві групи: одних називає хорватами, а інших – білими хорватами. На думку багатьох вчених, давні слов'яни, як і інші народи, користувалися географічною терміно-логією, за якою сторони світу визначалися не за сонцем, а за кольорами. Чорний колір означав північ, червоний – південь, білий – захід, зелений або голубий – схід. Отже, територія білих хорватів, згідно свідчень візантійських і вітчизняних джерел означають західних хорватів, що визначається територіально передгір'ями північно-східних Карпат [100]. Одинакова назва хорвати для обох груп населення (західних і східних хорватів) свідчить про те, що у більш давні часи вони становили єдину етнографічну групу слов'ян, це стосується того часу, коли слов'яни ще не були розділені на західних і східних. Лінгвісти стверджують, що виділення східнослов'янських і західнослов'янських мов відбулося у VI-IX століттях, очевидно, у цей час ще існувала єдина етнографічна група слов'ян, хорватів, яка в процесі подальшого розвитку розділилась на східних (руських) і західних(білих) хорватів. Частина хорватського населення переселилась на Балкани, де утворила третю південну групу хорватів. Сукупність археологічних матеріалів прикарпатського регіону, які учені характеризують як хорватські, дозволяють розміщувати ядро хорватського етносу на території Галичини. Вибір цієї території для розміщення на ній хорватів виник не випадково. Сукупність джерел і їх аналіз давав можливість вченим і раніше окреслювати територію хорватів в межах Галичини. Ранні згадки про карпів (хорватів) III-IV ст. римських джерел, які

археологічно утотожуються вченими з культурою Карпатських курганів допускає можливість локалізувати на схід від римської провінції Дакія військово-політичний союз карпів (хорватів) [101].

Свідчення Костянтина Багрянородного, який писав про хорватів, дозволили дослідникам окреслити територію хорватів і пов'язати її з територіями Галичини і Буковини. Якщо пов'язати свідчення римських джерел із візантійськими в поступальному і еволюціонуючому контексті розвитку одного і того ж етносу карпів-хорватів, то ми побачимо, що археологічний матеріал із цього регіону повністю вкладається в етно-історичний розвиток на території історичної Галичини. Територія Галичини, з точки зору археологічного матеріалу, повністю відповідає сукупності свідчень і аналізу матеріалів тих учених, які розмішують на Прикарпатській території слов'янів-хорватів. Ця територія належить до корінних слов'янських земель. На території хорватського племінного союзу уперше були виділені достовірні пам'ятники які датуються V ст. н.е. З цього часу протягом усієї історії другої половини першого тисячоліття, Прикарпатська територія постійно пов'язується ученими з племінним об'єднанням хорватів. Відкриті і вивчені тут археологічні пам'ятники V-X століття належать до однієї, що змінювалася і еволюціонувала, хорватської культури. Аналіз основних елементів матеріальної культури (керамічних комплексів, домобудування, оборонних споруд) дозволяє визначити певну особливість даних археологічних пам'яток до VI-X століть, і виділити їх у Галицький варіант слов'янської культури та пов'язати пам'ятки цього варіанту з пам'ятками літописних хорватів. Хорватське населення Галичини не було перейняте великими хвилями міграцій, їх матеріальна культура тут розвивалась у поступальному процесі, що дає можливість оприділювати їх територію, яка займає сьогодні території Чернівецької, Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської обл. Української держави і Пряшівського округу Сло-вацької держави, Перемишльського воєводства Польської республіки і суміжні й порубіжні області Румунії [102].

Власне на цій території і розміщені хорватські пам'ятки, комплекси яких датуються VI-X століттями. Дані археологічні пам'ятки: селища, городища, дають можливість прослідкувати особливості соціально-економічного розвитку стародавньої Хорватії-Галичини. Аналіз даних пам'яток на території хорватів-галичан говорить, що хорватське суспільство у VI-VII ст. в основному складалося із землероб-ських багатосімейних (сусідських) общин, з яких розвинулись ранньо-феодальні центри [103].

Досліджені нами общини на даній території перетворюються в феодальні центри різної величини із різним соціально-економічним і політичним статусом і у еволюційному процесі існують до кінця X століття, тобто до того часу, коли, як наголошує Б. О. Тимошук, закінчується процес включення східних хорватів, що прожи-вали на території майбутньої Галичини, у склад Київської держави [104].

Ми уже наголошували, що головним політичним і соціально-економічним центром на території хорватів був Перемишль, та останні дані археологічної науки свідчать, що окрім Перемишля, у хорватів були й інші значні політичні і торгово-ремісничі центри, зокрема Стільско, який був досить великим адміністративним центром і його археолог Орест Корчинський вважає столицею галицьких хорватів. Сучасна археологічна наука за останні десятиріччя встановила на території розселення племінного об'єднання хорватів в Галичині велику кількість населених пунктів, городищ, святилищ, які датуються V-X ст. і пов'язуються з літописними хорватами [105].

Розглядаючи археологічні пам'ятки Галичини, вчені побачили, що взагалі вони носять слов'янський характер. Однак, у середньому Подністров'ї вони територіально мають певні відмінності. Вчені зазначають, що слов'янські пам'ятки до середнього Подністров'я і до Прикарпаття належать тиверцям. Б. О. Тимошук з цього приводу зазначає, що поселення Буковинських Карпат: Широка Поляна, Червона Діброва, Біла, Коростувата та інші є хорватськими. Якщо порівняти їх з пам'ятками Середнього Подністров'я, то наявні деякі відмінності матеріальної культури етнографічного порядку. Так, наприклад, для пам'яток хорватів Прикарпаття VII-IX століття є характерна "посипана" гончарна кераміка виготовлена з глини, до якої добавлені товчені гірські породи або круглозернистий пісок, зерна якого виступають на поверхні посуду, створюючи враження посипаної. Подібна кераміка в середньому Подністров'ї зустрічається рідко. Є певні відмінності і в домобудуванні. Основним типом для цих груп населення (хорватів і тиверців) були напівземлянкові житла з печами-кам'янками. Та у них є певні відмінності, так у хорватів Галичини дерев'яні стіни стовпової конструкції часто обмазували глиною, що не спостерігається у тиверців у Середньому Подністров'ї. Зрубні оборонні стіни хорватських фортець Прикарпаття часто скріплювались зовні кам'яними стінами-крепідами, чого не спостерігається в оборонному будівництві тиверців Середнього Подністров'я. Окрім цього, у хорватських селищах Прикарпаття часто зустрічаються хлібні ями з обпаленими стінами, чого не бачимо у тиверців у Середньому Подністров'ї. Цілком ймовірно, що і обряд поховань у хорватського і тиверського населення не був однаковий. В курганних похованнях Буковини, Закарпатської обл., які тягнуться по Прикарпатті, переважають захоро-нення кремацій в курганах. Ця територіальна сукупність закінчується

у Середньому Подністров'ї. Спеціально поставлені дослідження показали, що в межах Чернівецької обл. пам'ятки хорватів Прикарпаття і Середнього Подністров'я чітко територіально розмежовує ріка Прут. На її правому березі відкрито групу слов'янських селищ і городищ VII-X ст. з типовими для карпатського населення рисами. Селища і городища Коростувата, Ревне, Біла, Горбово та інші, по усій ймовірності, належать хорватам. На лівому березі Прута розміщені поселення з характерними рисами для Подністров'я (Магала, Нова Жучка, Новосілка та ін.), які тери-торіально пов'язуються з тиверцями. Що стосується хорватських пам'яток, територія яких починається від Прута, то особливість їх полягає в тому, що вони тотожні з пам'ятниками Буковинських Карпат VII-X ст. і син-хронно тягнуться по обидвох схлонах Карпат в Закарпаття, охоплюючи територію Карпатських гір на сотні кілометрів. Б. О. Тимошук вірно пояснює це тим, що в Північно-Східних Карпатах разом із територію Північної Буковини, проживала одна і та ж етнографічна група слов'ян-хорватів з своїми особливостями, дещо відмінними від інших груп слов'ян в тому числі і Подністровських тиверців. Політичною межею території Карпатської групи слов'ян-хорватів на північному сході у VII-X ст. була ріка Прут. Наявний археологічний матеріал, що пов'язується з хорватами, яскраво представляє нам межі території цього племінного об'єднання у цьому регіоні [106].

Приблизно так визначав територію хорватів, навіть без наявного археологічного матеріалу, виключно на хорватсь-кому топонімічному матеріалі російський історик М. П. Барсов. Визначена М. П. Барсовим територія розселення хорватів від Пруту на сході, до Вислоку на заході в основному співпадає з даними археологічної науки [107].

Археологічно слабо досліджена територія хорватів згідно з літо-писними даними, "за дулібами" на сході і на заході у супритуку з польською і чеською групами слов'ян була ще у XIX ст. лінгвістично добре досліджена чеськими славістами, які вважали, що хорвати проживали на схід від Чехії і Вісли, охоплюючи території Галичини і Буковини. Зокрема Л. Нідерле наголошував, що найімовірніше поселення хорватів знаходились у Східній Галичині і Буковині біля Дністра і Прута, де в топоніміці наявні сліди їх перебування [108]. Дуже цікавим аргументом для з'ясування території хорватів є простеження за свідченнями археологічної науки, розмежування хорватів з дулібами, тобто галичан з волинянами. Руський літопис, як вважає більшість дослідників, завжди розміщує хорватів услід за дулібами, арабський мандрівник Масуді у своєму описі слов'янських племен теж розміщує услід за волинянами народ хорватів [109]. Визначний радянський дослідник В. Д. Королюк, розглядаючи свідчення Руського літопису, датованого 981 роком, прийшов до висновку, що Володимир ходив війною на дулібів і хорватів [110], а це яскраво може свідчити про сусідство останніх. Оскільки територіальне розмежування цих племен вчені ще не встановили, то автор даної праці намагатиметься дослідити це питання. Згідно з археологічними джерелами, територія Галичини відво-диться хорватам. Важливі археологічні пам'ятки хорватів на схід від Дністра чітко фіксуються на схід до вододілів рік верхів'їв Західного Бугу, далі витоки Стиру, Ікви, Верхньої Горині, витоку ріки Случ і далі до витоків Південного Бугу. Згідно висновків археолога Б. О. Тимошука, який основні пам'ятки в Галичині відводить хорватам, виділяючи останні в особливий Прикарпатський варіант слов'янської культури, видно, що окрім Карпат і Верхнього Подністров'я, хорвати у V-IX століттях займали усі східні притоки Дністра від його витоків з ріки Збруч, саме ж Збруцьке святилище Богит, дослідник теж зараховує в ореол хорватської археологічної культури [111].

Якщо вважати, згідно з висновками археолога Б. О. Тимошука, усі пам'ятки від витоків східних приток Дністра хорватським, а також ті обставини, що на сході хорвати межували по лінії міжріч Західного Бугу, витоків Стиру, Ікви, Верхньої Горині, Случа, Південного Бугу, за вододіли яких археологічні пам'ятки не поширюються, то правомірно наголошувати, що територіальне розмежування між хорватами і дулібами проходило по вищеназваних нами водних артеріях з заходу на південь. Ряд польських істориків, в тому числі і Г. Ловмянський, теж розміщують хорватів на обширній території, починаючи від Захід-ного Бугу далі по Дністру, Верхньому Пруту і Серету, включаючи в ореол хорватської культури усю територію сучасної Української і Румунської Буковини [112].

Якщо вважати вірним розмежування територій хорватів і дулібів по згаданих вододілах, що підтверджується і висновками археологічної науки, згідно зі свідченнями якої, з однієї сторони вододілів ми бачимо курганні і підплитові поховання хорватів, а з другої сторони поховання полів Поділля і Волині – то визначене нами розмежування, є по усій очевидності достовірне [113]. Отже, на окресленій нами території Галичини, яку пов'язуємо з обширним племінним об'єднан-ням хорватів, досліджено більше 400 поселень, соціальна і хронологічна класифікація яких датується V-X ст. н.е., що дає можливість прослідко-вувати поступовий розвиток хорватського етносу, від общинного до феодального суспільства в рамках племінного об'єднання галицьких хорватів. Гіпотетично спробуємо реконструювати на останніх матеріа-лах археологічної науки зародження і формування нового (феодаль-

ного) ладу у хорватів Галичини. Запровадження і формування на території стародавньої Галичини нових феодальних відносин, які почались з перших століть н.е., були основою у розвитку господарства і суспільного ладу хорватського суспільства. Археологічні джерела дають нам право говорити, що прогресивні зміни у перших століттях н.е. відбулися в основних галузях виробництва: землеробстві, ремеслі, скотарстві і торгівлі. Згідно свідчень археологічних джерел встановлено, що основним заняттям у господарській діяльності хорватів було землеробство і скотарство. Таке становище споглядається через призму археологічних джерел на усій території Прикарпаття, Карпат і Середнього Подністрів'я, де проживали хорвати. Землеробство у господарстві хорватів мало глибокі корені і традиції.

Тут воно почало розвиватися ще в неоліті, на що вказує Буго-Дністровська неолітична культура, яка засвідчується в усіх наступних археологічних культурах, починаючи з мідного віку, у якому бере свій відлік у Галичині і Трипільська культура, в ній землю уже обробляли за допомогою дерев'яного рала з мідним наральником, а в залізному віці почали використовувати залізні наральники. Археологічні знахідки останніх на поселеннях в Галичині можуть дати нам право висунути гіпотезу, що орне землеробство у зоні розселення хорватів з викорис-танням дерев'яного рала з залізним наральником зберегло свої традиції і у слов'янського населення (карпів-хорватів) дійшло до другої половини I тис. н.е. Підтвердженням таких наших висновків є хорватські наральники знайдені у Перемишлі, Галичі, хорватських селищах Рашків, Бакота [114].

В господарстві хорватського населення Галичини, з яким пов'язується відкрита у регіоні і датована першими століттями н.е. культура Карпатських курганів, яку визначають як хорватську, помітний своєрідний стиль ведення господарства, який може вказувати на зародження у даному регіоні ранньослов'янських феодальних відносин. Характерно те, що в господарстві хорватів мало орних земель і багато пасовищ, це могло б свідчити про те, що хорвати переважно займались скотарством. Та як свідчать археологічні джерела, хорватське населення активно займалося і землеробством. Виявлені хлібні ями в хорватських городи-щах Ревному, Червоній Діброві, та на поселенні Клокучка 2 в Чернівцях, Козині та інших поселеннях, у яких знайдено збіжжя пшениці, ячменю, проса, полови, яскраво свідчить, що хорвати Галичини вели скотарсько-землеробський спосіб життя, де останньому приділяли велику увагу. Виявлені тут землеробські знаряддя праці: залізні серпи, залізні мотики, жорнові камені, глиняні сковороди для просушки зерна (зерновики) дають нам яскраве підтвердження, що протягом століть, а може й тисячоліть, населення Прикарпаття вело комбінований спосіб господарювання, тобто землеробсько-скотарський. Згідно з останніми напрацюваннями археологічної науки бачимо, що населення Прикарпаття і Подністрів'я з давніх-давен розвивало усі види свійських тварин, велику і дрібну рогату худобу: свиней, коней, птицю [115].

Автор другої половини VI ст. Прокопій Кесарійський подає деякі відомості, що слов'яни Прикарпатського регіону окрім землеробства і скотарства вели і лісове господарство. Аналізуючи ці свідчення, український дослідник В. П. Петров відзначив, що свідчення Прокопія Кесарійського дають право говорити про виробничі особливості лісового господарства: короткий термін користування посівною ділянкою обмежений одним-трьома роками, тому підсіка лісів під угіддя і поля цілком реальна у господарській діяльності хорватського населення Галичини [116].

Самі ж хорвати, згідно археологічних свідчень, прожи-вали у перших століттях н.е. великими поселеннями, між якими було дуже багато вільних незайманих земель і це давало можливість вести перелогову систему землеробства, за якою родючість полів відновлю-вала сама природа. Кількість хорватського населення у цей час зростає, поселення Карпат, Прикарпаття і Подністрів'я перетворюються в горо-дища у яких активно проходить розвиток ремесла, з яким активно співіснує і розвивається землеробство і скотарство. Хорватські поселення і городища в цей час розміщуються переважно у горбистій вкритій лісом місцевостях, у них ведеться землеробсько-скотарський спосіб господарства. Б. О. Тимошук зазначає довготривале існування хорватських поселень землеробського характеру. На його думку, вони могли довго функціонувати лише при умові постійного обробітку одних і тих самих ділянок землі. Цілком очевидно, що вогнево-підсічна та перело-гова система землеробства потребувала і колонізації нових земель, що приводило до відтоку населення. Щоб залишатися віками на одній і тій же землі, хорвати повинні були дотримуватися такої системи землеробства, яка могла б забезпечити відновлення родючості ґрунтів в найкоротший відрізок часу, не виключно, що хорвати під впливом господарювання в сусідніх римських провінціях ввели у себе дво-пільну систему землеробства, підтвердженням цього можуть бути знахідки на поселеннях римських сільськогосподарських знарядь праці, залізних римських наральників. Поява у III-IV ст. у карпів-хорватів нової системи землеробства дає право нам вважати, що вони переходять до плужного плужного (римського) методу обробки земель, який придатний не тільки для рихлення ґрунту, а й перегортання його скиб. Рештки плугів, важкі рала, залізні лемехи, чересла знайдені на слов'янських поселеннях IV-VI ст. яскраво говорять про новий

плужний спосіб обробітку земель населенням Галичини [117]. Застосування плуга було великим досягненням хорватського землеробського населення, це прискорювало процес обробітку великих посівних площ під майбутній урожай, який вирощувався у цей час переважно на продаж і вивозився на римські ринки в провінції Дакію і Мезію. Наявність постійного римського ринку давало можливість кардинальних змін у сільському господарстві, наприклад, зробити перехід від перехресної системи рихлення ґрунту ралом, що вимагало вдвічі більшої затрати праці, до оранки в одному напрямку, що давало економію сил і часу. Перевертання ґрунту під час плужної оранки сприяло збереженню вологи, поліпшувало структуру ґрунту. Все це давало можливість поступово переходити до сталого обробітку тих самих полів і значно збільшувати виробництво сільськогосподарської продукції для продажу, яка у III-V ст. потрібна була не тільки землеробам, щоб прогодуватися, а й для представників політичної адміністрації ранньо-феодального хорватського суспільства, і також для особистого збагачення за рахунок продажу на римських ринках. Таке могутнє зрушення в господарстві хорватів майбутньої Галичини сталося завдяки експлуатації хорватською знаттю залежного хорватського землеробського населення, яке у цей час чисельно збільшилося. Це видно із того, що хорватські села у IV-VI ст. стають великими як за площею, так і за кількістю населення. Нова система землеробства, забезпечена новою технікою, дуже сприяла виникненню надлишкового продукту, що є, на нашу думку, ознакою феодального ладу і вивіз останнього на римський ринок та отримання за нього сталого еквіваленту цінностей – римських срібних і золотих грошей. А отже, можна припустити, що уже у IV-V століттях, внаслідок сусідства з римським суспільством і торгово-економічних зносин з останнім, у слов'ян Галичини зароджуються такі економічні відносини, які виражаються постулатом феодалізму: товар–гроші–товар, ринковими відносинами, де виробництво і землеробство в тому числі всеціло спрямовується на ринок (продаж товару), як представниками панівного класу (феодалами) так і середнього класу (купцями) і підневільного (землеробами-общинниками). Виявлені в цей час у Прикарпатті великі за площами землеробські угіддя, явно говорять, що сільськогосподарська продукція виготовлялась в основному для продажу, оскільки для прогодування населення її було явно забагато. Очевидно, що розвиток нової системи господарювання привів до виникнення нових інститутів феодальних відносин, при яких новоутворений військовий клас (феодалів) теж забирав з підвладного населення частину врожаю, продуктами рослинництва чи тваринництва. Так, очевидно, і виник інститут “полюддя”, який відомий уже, як вважають дослідники, у ранньослов'янському суспільстві. В цей же час у Прикарпатті модернізується і скотарство. Свідченнями цього може бути поява спеціального глиняного посуду, що пов'язується з молочним господарством. Мова іде, наголошують дослідники, про миски-цідила, які відомі у хорватських пам'ятках IV-V ст. і VI-IX ст. Нові археологічні дані говорять, що в цей час починають виникати городища, які зразу ж стають основними осередками ремесла і торгівлі, що безумовно сприяє кристалізації феодального ладу, який постає на базі нового способу ведення господарства [118].

Досліджуючи господарство і суспільний лад галицьких хорватів, слід приділити велику увагу городищам та селищам, які розміщені на всій території Галицької Хорватії. У виявлених городищах археологи провели ретельні розкопки, в процесі яких вивчалися системи та конструкції оборонних споруд, характер забудови укріплених городищ і їх зв'язок з навколишніми селищами і поселеннями. Досліджені городища хорватів, час функціонування яких припадає в основному на VI-X ст., поділяються в основному на феодальні центри і городища, а також городища з князівськими фортецями, городища–сторожові фортеці, городища–феодальні замки. Типологія хорватських городищ, їх система забудови в VI-X ст. майже однакова, її ще залишилось порівняти із типологією хорватських поселень III-IV століть, щоб визначити певні закономірності історичного розвитку старогалицького суспільства. В процесі аналізу археологічного матеріалу вчені побачили, що система укріплень хорватських міст має свої риси. Укріплення складаються з дерев'яних стін стовпової конструкції (частоколу чи стіни, що зводилася з горизонтально покладених колод закріплених стовпами, часто укріплені земляними укосами спереду, та різноманітними будівлями: довгими наземними будівлями, зрубами-опорами з внутрішнього боку. Це найдавніший тип конструкції який застосовувався у карпів-хорватів, починаючи з IV ст. і зберігся до часу завоювання Хорватії Київською Руссю, тобто до X століття. Укріплені лінії такого типу досліджувалися уже у хорватських городищах V-VI ст. біля с. Ревно, Добринівці, Червона Діброва, Судова Вишня, в с. Нижньому Струтені, Галичі, Звенигороді і багато інших. Різні археологи датують їх по-різному, однак очевидно, їх інтенсивний розвиток припадає на IV-VI ст. [119].

Внаслідок ретельного вивчення хорватських городищ, вчені побачили 4 основних типи конструкцій головних оборонних ліній, які відповідають головним типологіям забудови хорватських городищ, очевидно городищ – общинних центрів, другого – городищ князівських центрів (фортець), третього –

городищ фео-дальних замків, четвертого – городищ сторожових фортець, інакше кажучи, наголошує дослідник Б. О. Тимошук, певному соціальному змісту того чи іншого укріпленого поселення відповідає певне планування і конструкційне вирішення його спорудження. Однак городища з укріпленнями певного типу з “частоколом” у готовому вигляді трапляються рідко, у більшій мірі у одному і тому ж самому хорватському городищі спостерігаються різні конструкції навіть головних оборонних ліній [120].

Для визначення соціального типу хорватських городищ, необхідно враховувати два періоди їх розвитку – римський і візантійський, тобто час, коли система їх укріплень була підлаштована під рівень тієї цивілізації, з якою хорватське суспільство стародавньої Галичини черпало господарську систему для застосування її у власному суспільстві. Не слід забувати і перейняття слов'янами-хорватами Прикарпаття і Подністров'я древньогрецької (полісної) системи господарювання у більш ранній час, де міста держави хорватів цілком могли формуватися під впливом старогрецької (полісної) системи і у римський час тільки модернізувати свою структуру для зародження феодальних відносин [121]. Оскільки дана проблема ще зовсім не розглядалася історичною наукою і є значною мірою гіпотетичною, то розгляд феодальних городищ у системі укріплень Хорватської держави слід починати з достовірно встановленого археологічною наукою часу, а тобто з IV-VI століть н.е. Більшість хорватських укріплень цього часу було обгороджено однією лінією, і лише в'їзні частини мали додаткові укріплення. Але виявлені городища більш складного плану обгороджені широкими оборонними спорудами, які склалися з кількох укріплених ліній. Феодальні замки хорватської знаті були обгороджені однією оборонною лінією, а князівські цитаделі-фортеці кількома укріпленими лініями. Що стосується забудови території городищ, то археологи вважають, що вони на ранніх етапах забудовувалися без будь-якої системи. На їх територіях у IV-VI ст. розміщувалися різнотипові будівлі, в основному, це довгі наземні споруди, напівземлянкові житла, ремісничі майстерні (це стосується в основному обцинних центрів). На городищах-феодальних центрах забудова проходила за встановленим планом. Основні хорватські городища IV-VI ст. і феодальні центри забудовувались на місцевостях, які самі слугували добрими природними укріпленнями. В середині таких городищ розміщувалися різноманітні будівлі: житлово-господарські, ремісничі майстерні, складські приміщення. Така система забудови у хорватів залишилась і тоді, коли Хорватське князівство увійшло до складу Київської Русі і функціонувало як Галицьке [122].

Сукупність письмових джерел III-X ст. про карпів-хорватів і свідчення археологічних джерел, дають нам право висувати гіпотезу про зародження, кристалізацію і поступову модернізацію феодальних відносин у слов'ян майбутньої Галичини в V-VI століттях, хоча не слід забувати і IV століття. Цьому сприяло збільшення населення, сусідство могутньої у економічному і політичному відношенні римської держави, розвиток товаро-грошових відносин внаслідок встановлення високого рівня сільського господарства і землеробства в першу чергу. Результати обслідування, щоправда трохи у пізніші часи, а тобто у VI-VII ст. хорватських поселень дає право наголошувати, що густина населення у Прикарпатті була завжди висока і це є однією із ознак високого економічного і політичного рівня старогалицького суспільства. Ріст населення співпадає із часом широкомасштабних економічних і політичних змін, а також з більш високим рівнем розвитку феодальних відносин і основних галузей господарства хорватів, розвитком міст і ремесел. Важливим критерієм наявності феодального ладу у хорватів в V-VII ст. є наявність ремісничих поселень: ковалів, гончарів. Ремісничі поселення у хорватів, вважає археолог Б. О. Тимошук, у VI-IX ст. були новим прогресивним доробком хорватського населення Галичини, їх виробництво у цей час було уже переважно спеціалізоване і розраховане на обслуговування населення не тільки своєї общини, але і сусідніх обцинних центрів. Тільки цим можна пояснювати той факт, що на території ремісничих поселень вироблялася продукція у таких масштабах, які в декілька разів перевищували норму окремих поселень, така ж ситуація відбувалась і в землеробстві [123]. Очевидно такі поселення, як ремісничі, так і землеробські, у V-VII ст. могли виникнути з наявністю нових феодальних відносин, які устанавлювались протягом усього III-IV ст. у хорватському суспільстві стародавньої Галичини. Археологічний матеріал V-VI ст. говорить, що у регіоні, який ми досліджуємо, у V-VI ст. функціонувала велика кількість торгово-ремісничих городищ, у яких знайдено велику кількість кінного військового спорядження, зброю, поряд з ремісничим і землеробським реманентом, що може говорити про реальність князівської феодальної влади, дружинної знаті, і землеробсько-ремісничого населення. В процесі розвитку хорватського суспільства і феодальних відносин, обцинні центри очевидно на перших порах співіснували з князівськими державними центрами, та у процесі розвитку князівські або державні центри трансформувались у фео-дальні центри з політичною адміністрацією і почали відігравати більш значну роль в економічному і політичному житті Хорватської держави (Великої чи Білої Хорватії). В таких умовах Хорватська держава набирає нових рис. На перше місце у ній у VI-VII ст. виходить місцева князівська родоплемінна знать, з спадковою передачею влади, що підтверджують нам свідчення Константина Багрянородного згідно свідчень якого, ряд хорватських

князівств, що переселялися у кінці VI на поч. VII ст. у Далмацію, управлялися княгинями Бугою і Тугою, що можливо тільки при наявності спадкової влади у слов'ян взагалі і у хорватів зокрема [124]. Таким чином, можна наголошувати, що VI ст. є тим часом, в який кристалізувалася феодально-господарська і політична система хорватського суспільства на основі передових зрушень у галузях землеробства, ремесла і торгівлі, які породили сукупність усіх досягнень, в тому числі торгово-ремісничі і феодальні центри, які й стають у цей час основою у розвитку господарства і суспільного ладу хорватів.

Суспільно-політичний і громадський розвиток старогалицького суспільства не міг не бути зауважений тогочасними джерелами. Свідчення стосовно проживання, походження і появи хорватів в майбутній Галичині, нам подає візантійський імператор Константин Багрянородний (912-959 роки) в своєму творі "Про управління імперією". Власне, у розділах XXX-XXXIII цього твору ми знаходимо повідомлення, що хорвати з'явилися на Балканському півострові зі своїх історичних місць проживання Карпато-Дністровського регіону у період царювання імператора Іраклія (610-641 роки) і поселились на Балканах за його запрошенням приблизно у 630-640 роках. Прийшли вони зі своєї стародавньої батьківщини, яка називається Велика чи Біла Хорватія і знаходилася за Турцією (Угорщиною), і яка на півдні межувала з печенігами, на заході з Францією (Німеччиною), охоплюючи, як наголошує Константин Багрянородний, Багибарію – Карпатські гори [125].

За сукупністю свідчень Константин Багрянородний говорить, що конгломерат хорватів і сербів розміщувався у землі "Бойки-Бой-гибарія-Бой-гора, Бабина-гора". Очевидно бойки заселяли відчасти Прикарпаття, відчасти Карпати і покривали своєю стародавньою назвою можливо увесь військово-політичний союз сербо-хорватських слов'ян. Ймовірно правий чеський славіст, П. Шафарик розміщував Бойків у Карпатах, а прабатьківщину хорватів на схід від Чехії в басейні ріки Верхньої Вісли і по усьому Прикарпатті і Подністров'ї. На його думку, бойки були карпатським населенням і проживали у регіоні м. Стрия і Самбора [126].

Внаслідок свого стародавнього проживання у цьому регіоні, хорвати і серби клином входили у германські землі, а на сході хорвати своєю назвою охоплювали слов'янські військово-політичні союзи по усій середній і нижній течії ріки Дністра аж до Причорномор'я і Подунав'я, де межували з печенігами [127].

З усієї сукупності джерел можна помітити, що в Прикарпатті і Подністров'ї до 30-х років VII ст. концентрувалася Прикарпатська держава хорватів, яка з історичної точки зору ще зовсім не вивчена [128].

Чеський славіст П. Шафарик вважав, що прабатьківщина хорватів знаходилася на схід від Чехії в областях східної Галичини, тобто у землях бойків Подністровських і бойків Карпатських. Часом руху хорватів на Балкани він вважав 630-640 роки [129]. Цю точку зору значно розширили югославські вчені Ф. Рачкі і В. Ягич, які внаслідок всестороннього аналізу прийшли до висновку, що хорвати прибули в Далмацію з більш східних областей, а тобто з басейнів рік Сана і Дністра [130].

Що стосується їх часу переселення на південь, то вони відкинули твердження П. Шафарика, що хорвати появилися на Балканах тільки у 630-640 роках, і тому сумнівно зв'язувти їх із імператором Іраклієм. Цілком ймовірно, що власне у цей час хорвати скинули аварське іго у своїй стародавній батьківщині, що підвищило їх міжнародний і політичний авторитет. В цей же час, наголошував В. Ягич, вони настільки зміцніли політично, що привернули увагу політичної і військової адміністрації візантійської імперії [131].

Цілком можливо, як вважав Л. Нідерле, що хорвати і серби прийшли на Балканський півострів на початку VI ст., що підтверджується свідченнями 536 року про прихід слов'ян до Салони чи у 548 році під Діррахію. Що стосується мене, наголошував дослідник, то традиції державності Великої чи Білої Хорватії на півночі я не вважав би лиш породженням фантазії візантійців. Хорвати і серби прийшли на південь як сильні народи, а значить, покидаючи Прикарпаття і Подністров'я, вони уособлювали там собою значну державну, політичну і економічну силу [132]. Очевидно, у Прикарпатті після виходу частини хорватського етносу на Балкани, залишилась ще значна частина політично добре улаштованого народу, який складав собою могутню державу, яка охоплювала усе Прикарпаття і Подністров'я, частину суміжних польських і чеських земель. Таку політичну, соціально-економічну хорватську групу ніяк не можна розділяти на чеських, руських і південних хорватів. Очевидно, у Прикарпатті проживало з прадавніх часів досить могутнє і єдине у етнічному розумінні плем'я хорватів, яке уособлювало у регіоні ранньо-феодальну державність Велику чи Білу Хорватію [133].

Дослідник XIX століття Ф. Браун наголошував, що назва племені "хорвати" дуже близька до назви Карпатських гір. Не можна також відкидати гіпотези про генетичні зв'язки хорватів з древніми карпами, яких римські імператори Галерій і Максиміліан у 295 році переселили у нижню Паннонію, ряд

дослідників вважали, що це власне переселення карпів-хорватів і мав на увазі Константин Багрянородний, помилково приписавши його часам імпера-гора Іраклія, тобто переніс раніші події III століття у час VII століття [134]. При всій складності проблеми можна сказати, що Прикарпатська гілка хорватів, що залишилась проживати у своїй стародавній батьківщині, у мовному розумінні належить до тієї ж південної гілки хорватів, що переселилась на південь. Зауважимо лише, що Галицьке Євангеліє, яке датується 1141 роком, написано на сербо-хорватській мові [135]. Цілком реально можна вважати, що за XI-XIII століття хорвати в Галичині, підупавши під загальнооруський культурний вплив, набрали рис загально-руської народності. Можливо це так, а можливо і ні, проблема майже зовсім не вивчена і з усіх сторін і точок зору гіпотетична. Важко сказати чи лише ті хорвати, що пішли з Прикарпаття на південь зберегли усі старожитні риси етнокультури Карпат і Подністров'я і чи хорвати руського літопису теж? Принаймні, Галицьке євангеліє залишається єдиним поки що переконливим джерелом, що у мовному розумінні поєднує обидві гілки хорватського етносу і дає право висувати гіпотезу, що у XII столітті далматійські і галицькі хорвати були ще єдиним народом. Таку нашу гіпотезу підтверджує і угорське джерело XII століття, згідно свідчень якого "народ, що зараз в Галичині називається Русія-албі, раніше називався Хорватос-албі, хорватський народ, угорські королі мотивували напади на Галичину і бажання її приєднати до угорської корони тим, що вони нібито хочуть приєднати другу частину хорватського народу до першої, яка підкорюється угорській короні в Далмації [136]. Існування східно-хорватського етносу у Галичині навіть у X-XII століттях можна припускати згідно прізвищ основних боярських родів: Молибожич, Судич, Халдієвич, Щепанович, Кормильчич і багато інших, виявлених нами у Галицько-Волинському літописі [137]. Сама ж хорватська знать під егідою Ростиславовичів, навіть у руський час вважала Галицьку державу, як зауважує Галицько-Волинський літопис, "Гірською державою (країною) Перемишльською", яку ми утотожнюємо із Великою чи Білою Хорватією згідно свідчень Константина Багрянородного [138]. Не слід також забувати, що у IV-VI століттях етнічні розходження хорватів були мінімальні, а згуртування в межах Великої чи Білої Хорватії кристалізувало хорватський етнос повністю. Саме існування могутньої держави засвідчено і східними джерелами, які говорять про Хорватію як велику слов'янську імперію, яка називається: Chordab, Dzarvab, Dzrvat, Chravat, Chrvat, Churdab [139].

Цілком реально вважати, зауважував Л. Нідерле, що причиною розпаду могутньої колись у Карпато-Дністровських землях Хорватської імперії і виселення більшої частини хорватів на південь до Сави, стало нашествя аварів на початку VI століття на територію сучасної Галичини. Значна частина хорватів, що проживала переважно в Прикарпатті ще в римські часи просунулась в Подунав'я, та населення власне хорватів, що проживало у Придністров'ї і гуртувалося у більшості в Хорватській державі, на думку дослідника Й. Пейскера почала переселятися на південь під тиском авар [140]. Хоча жодне джерело не говорить про напад аварів на хорватів, однак нам відомо, що авари у VI ст. притіснили дулібів, що привело до розпаду Волинської імперії, у склад якої як зауважує арабський хроніст Масуді, входили і хорвати [141].

Із подальших свідчень джерел ми довідуємось про імперію хорватів, яка разом з візантійською імперією бере участь у розгромі Аварського каганату, а це може говорити, що переселення хорватів на південь не могло бути зумовлене нападом авар на хорватів у VI ст., оскільки передгірські та гірські райони "Гірської країни Перемишльської" були недоступні для широкомасштабного аварського вторгнення чи навіть завоювання кінного війська аварських кочовиків. Археологічні матеріали свідчать, що цей регіон не був захоплений у VI ст. аварським погромом [142].

Та з'ясуємо концепцію вчених XIX ст., згідно якої Хорватська держава басейнів рік Верхньої Вісли та Дністра розпалася під натиском авар. Такий натиск авар на хорватів у VI ст. гіпотетично висунув вчений Й. Пейскер, який, на жаль, нічим не підтверджується. Навіть якщо нам відомо, що авари у VI ст. притіснили дулібів на Волині, і що вони були винуватцями розпаду Антської імперії, що розміщувалася від Волині на схід до Дніпра, то нічого не відомо про напади аварів на Карпато-Дністровський регіон, де проживало могутнє плем'я хорватів. Однак відомо, що в цей час Хорватська держава була централізованою і політично міцною. Відомо, що аварський каган до хорватського царя Лаврита прислав послів з вимогою платити данину, на що відповідь хорватів була дуже коротка: аварські послі були перебиті і відома знаменита промова царя Лаврита згідно якої про будь-яке підкорення Хорватської держави не могло бути мови. І це у час найбільшої могутності Аварського каганата, а раніше тим більше, це може свідчити про те, що Хорватія не була підкорена Волинською державою Маджака, а була пов'язана з останньою на конфедеративній основі, де останнього вибрано на раді великим князем як одного із лона рівних по політичній вагомості слов'янських князів, де останні, як наголошує Масуді, не підкорялись йому, а поважали його [143]. А отже, напад аварів на дулібів міг і не торкнутися території сусідніх хорватів, вимога кагана аварського платити хорватам данину у зв'язку з

підкоренням сусідніх дулібів була останніми відкинута. Цілком очевидно, що сили аварів вистачило тільки для підкорення Антської держави, яка після розпаду, як вважав Л. Нідерле, розпалась на декілька політичних об'єднань: Славю – об'єднання слов'ян на Ільмені, Арса – об'єднання на Оці та Куявію – об'єднання київських слов'ян, яке не межувало на заході із державою хорватів, що розміщувалася на території майбутньої Галичини і яка, згідно свідчень східних джерел, нам відома як країна Хорватів, згідно свідчень Костянтина Багрянородного Велика чи Біла Хорватія, згідно свідчень руського літописця слов'яни, що живуть по Дністру і присідають до Дунаю зовуться від греків Великою Скіфією, згідно свідчень Галицько-Волинського літопису Великою гірською країною Перемишльською [144].

Проаналізувавши факти, можна вважати, що Велика чи Біла Хорватія у VI-VII ст. була уже варварською державою, яка об'єднувала у собі усі хорватські роди, а також на конфедеративних початках племінне об'єднання сусідніх тиверців, обіймаючи своєю назвою територію усього Прикарпаття і Подністров'я, про що свідчить Костянтин Багрянородний. Згідно цих свідчень Велика чи Біла Хорватія межує з печенігами на півдні [145]. Не виключено однак, що зі сторони Польщі і зі сторони Чехії чи Словачки хорвати займали теж ряд суміжних територій і на конфедеративних початках підпорядковували собі ряд сусідніх чеських чи ляхських князівств, що давало підстави Костянтину Багрянородному стверджувати, що Велика чи Біла Хорватія розміщувалася услід за Францією, під якою учені розуміють Німеччину. Однак, якщо врахувати, що Польське князівство було васалом Німецької імперії і у Німеччині й в Константинополі, цей васалітет розуміли як територіально-входження в склад Німецької імперії, тоді свідчення Костянтина Багрянородного, що Хорватія розміщується за Німеччиною, тобто складовою імперії Польшею, стає правдиве [146].

Помилковими нам здаються висновки і твердження тих вчених, що поділяють хорватів на чеських, польських і руських, на нашу думку, Велика чи Біла Хорватія у VI-VII столітті уособлювала усю південну гілку слов'ян. Цілком неправдоподібно було би вважати хорватів, що залишилися проживати у регіонах басейнів рік горішньої Вісли, Дністра, Прута і Карпат, східнослов'янським племінним об'єднанням. Цілком неймовірно, наголошував чеський дослідник Л. Нідерле, щоби, проживаючи від верхньої Вісли до Дністра і Прута хорвати, могли поділитися на три мовні групи, очевидно, це був одномовний хорватський етнос, що розмовляв “глаголицею”. Дослідник Л. Нідерле вважав, що у регіоні Дністра і Прута проживало одне добре організоване економічно і політично плем'я хорватів, яке, починаючи з VI ст., набрало рис держави ранньо-феодального типу, центром якого був Краків [147].

На нашу думку, Перемишль, який із VII ст. у зв'язку із відходом частини хорватів на південь став концентруючим ядром східних або Карпато-Дністровських хорватів. Вважаємо, що власне Перемишль концентрував державу хорватів, політичне життя якої Костянтин Багрянородний прослідковує від VII до X століття і яка, на думку М. П. Барсова, розміщувалася у Східній Галичині і Буковині біля Дністра і Прута, де в топоніміці збереглися реальні сліди їх проживання [148].

Сучасний російський учений В. В. Седов теж вважає, що ранньосередньовічні міста Прикарпатських слов'ян почали формуватись під впливом римо-візантійського світу. В кінці III ст., внаслідок розвитку торгово-ремісничих відносин на більш прогресивній феодальній основі, у них з'являються городища, в яких концентрується політична адміністрація. У IV-VI ст. такі племінні центри з племінними хорватськими князями перетворювались у ранньофеодальні центри, а родоплемінні князі у ранньофеодальних володарів. Такими ранньофеодальними центрами були щойно відкрите на Волині городище Зимно V-VI ст, Добринівське городище VI ст. хорватів, можливо щойно відкрите у верхньому Подністров'ї городище Стільско. Можна припускати, наголошує дослідник, що аналогічний розвиток, починаючи із III-V століть, пройшли усі племінні князівські центри, не винятком є Перемишль у хорватів [149].

Хорвати згадуються у “Повісті минулих літ” тільки у X столітті, щоправда літописець у вступній частині літопису розміщує їх між русинами, ляхами і волохами-галичанами, яких ряд відомих російських істориків вважали слов'янами-хорватами, мешканцями Дністро-Дунайського регіону [150]. Саме ж подання свідчень про хорватів, датоване 907 роком, і у зв'язку з русько-хорватською війною 992-993 років дуже лаконічні, оскільки Подністровська Хорватія не входила в політичну структуру Київської Русі до X століття. Руські свідчення джерел X ст. не дають, окрім свідчень візантійського імператора Костянтина Багрянородного, більш-менш точної інформації про хорватів, щоправда Руський літопис завжди розміщує услід за дулібами уличів і хорватів. Такий висновок при реконструкції літописного свідчення про похід у 981 році київського князя Володимира у західно-український регіон зробив радянський історик В. Д. Королюк, який вважав, що київський князь Володимир Святославович ходив походом на дулібів і хорватів [151].

Наступне джерело - це велика праця візантійського імператора Костянтина Багрянородного “Про управління імперією”, в якій подається опис проживання і розселення хорватів. К. Багрянородний

стверджує, що далматійські (хрещені хорвати) походять від нехрещених хорватів, які проживають на сході услід за угорцями. Цю Хорватію часто грабують франки (німці), турки (угорці) і печеніги. У сусідній з Хорватською державою країні на заході є ріка Вісла [152].

Із даного свідчення можна зробити висновок, що Хорватська держава знаходилася між Угорщиною, Польщею і печенігами, що укладається у Прикарпатсько-Дністровський регіон. Скоріш за все, в Прикарпатсько-Дністровському регіоні у сивому минулому проживало обширне хорватське племінне об'єднання, яке внаслідок політичного, соціально-економічного і культурного розвитку у VI-VII ст. кристалізувало в області Карпат і Дністра ранньо-феодальну державність, яка засвідчується археологічно великою кількістю ранньо-феодальних хорватських міст, які вчені датують VI-X ст. [153].

Очевидно, це і є, на нашу думку, описана Констянтином Багрянородним Велика чи Біла Хорватія VI-X ст., яка межує у Подністров'ї з печенігами, за Карпатськими горами з угорцями, а в сусідній країні на заході дійсно є ріка Вісла [154].

Здогад про державне утворення хорватів у Прикарпатті із столицею Хрваб, Храват, Хордаб висунув ще у XIX ст. чеський академік слов'янської історії Л. Нідерле. На його думку, залишок цієї Хорватської держави зберігся у Прикарпатті у вигляді Галицького князівства [155].

Російський академік О. О. Шахматов теж вважав, що хорвати, проживаючи в Галичині у IX ст., утворили державу, головним центром якої було місто Джарваб. Швидше за все, наголошував О. О. Шахматов, хорвати були західно-європейським етносом, тому-то через них постійно точилася боротьба між Київською Руссю і Польщею [156]. Дослідник С. М. Середонін теж локалізував Велику чи Білу Хорватію у майбутній Галичині. Стародавня Хорватія, на його думку, очевидно охоплювала і з'єднані у єдину політичну структуру племінні князівства уличів і тиверців, що в майбутньому привело до суперечок між Руссю і Польщею [157].

Найбільш ранній етап формування хорватів нам невідомий, очевидно, що хорвати кристалізувались в одну монолітну ранньо-феодальну державу із багаточисельних Карпатських і Прикарпатських князівств внаслідок нападу на сусідніх дулібів авар у 560 році. Напад авар на дулібів заставив хорватів внаслідок зовнішньої загрози прискорити процес складання державності нового ранньо-феодального ладу. Очевидно, за таких умов, у таку ранньо-феодальну конфедерацію увійшли і нижньо-дністровські тиверці. Від назви ключового етносу хорватів, який займав домінуюче значення у новоутвореному конгломераті походить назва Велика чи Біла Хорватія, назву якої Констянтин Багрянородний пов'язував із великою кількістю обширних територій. Закономірність і конкретність свідчень Констянтина Багрянородного, їх реальність у контексті нашої гіпотези підтверджують і археологічні джерела, які фіксують у даному регіоні у VI ст. могутню цивілізацію з торгово-ремісничими городищами з могутньою торгово-економічною і політичною знаттю, яка уособлює і очолює ранньо-феодальну Хорватську державу [158].

Цілком реально можна вважати, що у хорватському суспільстві незайнятим аварським погромом була майнова нерівність, могутній клас феодалів-експлуататорів, який починаючи з VI ст. формував новий соціально-політичний устрій, політичні і соціально-економічні центри як складові і невід'ємні ланки Хорватської ранньо-феодальної державності [159].

Питання виникнення державності у слов'ян, і у хорватів зокрема, має свою обширну, досить суперечливу чи дискусійну літературу. Одним із перших прийшов до висновку, що слов'янська державність розвинулась на передгір'ях Карпат і у Прикарпатті, російський історик В. О. Ключевський. Опираючись на сукупність свідчень руського джерела і арабських джерел, він зробив висновок, що Волинська держава Масуді є найстародавнішою слов'янською державністю [160]. Тут мається на увазі легенда, наведена літописцем Нестором про боротьбу дулібів з аварами і "примучення останніх" [161]. Інтерес до цих легенд привернув увагу російського дослідника О. О. Шахматова, який вважав, що задовго до вивіщення Києва, слов'яни концентрувались навколо одного племінного центру, яким була Волинь. О. О. Шахматов підсумовуючи свідчення арабського мандрівника Масуді про державу Валіана і свідчення руського літопису "про примучення обрами дулібів", дійшов висновку, що Волиняни у стародавні часи мали владу над усіма слов'янськими племенами і втілювали усю слов'янську владу [162]. Свідчення Масуді були повторені у творі Ібрагіма Ібн Якуба, які В. О. Ключевський вніс у свою концепцію Прикарпатської державності слов'ян, яка, на його думку, сформувалась внаслідок довготривалої боротьби з Візантійською імперією [163].

Очевидно, ця боротьба і сукупність племен під назвою Валіана і була ще відома Масуді як реальна стародавня слов'янська державність, на чолі якої стояв цар Маджак [164]. З цього приводу А. Е. Пресняков у своїх висновках підкреслював, що підкорені волинянами племена: астрабана, дулаба, бамджин, менгабан, сарбин, морава, харватин, сасин, частина цих імен не зрозуміла, а інші серби, морави, хорвати-говрять про якесь велике слов'янське царство, до якого належали слов'яни

Болгарії, Чехії, Хорватії-Галичини і поморські слов'янські князівства. Цим можна сказати, наголошував дослідник, що у передгір'ях Карпат на Волині концентрувалась у V-VI столітті могутня держава, пізнішими представниками якої були Велика чи Біла Хорватія, що концентрувалась у Галичині, Великоморавська держава VIII-IX ст. і Київська Русь IX-XII ст. [165]. Цілком можна припускати, що Волинь, як справедливо наголошував О. О. Шахматов, була найстародавнішою уже реальною слов'янською державністю у IV-VI століттях в Південно-Західній Русі [166].

Такі висновки вченого підкріплюються і висновками сучасних досліджень археологічної науки, згідно з останніми даними якої на Волині засвідчується ранньо-феодальне городище Зимно, яке датується археологами V-VI століттями, і яке носить усі ознаки великого надплеменного центру. Ряд учених вбачають у Зимно ранньо-феодальний міжплеменний центр, який був столицею ранньо-феодальної держави "Валіана". Згідно з матеріалами досліджень В. В. Ауліха, сукупності джерельних свідчень Масуді і київського літописця Нестора, ми можемо наголошувати, що ранньо-феодальна держава "Волинян" IV-VI століття заслуговує на більш широке і ґрунтовне вивчення, включаючи гіпотетичні реконструкції з вивчення даної проблеми [167].

Та розгляньмо джерела, які подають свідчення з досліджуваної проблеми. Масуді у своєму творі "Промивальні золота", який складений на основі стародавніх джерел, розповідає про Волинян і Дулібів таке: "Із цих слов'янських племен одне мало у минулому владу над усіма, його царя звали Маджак, а саме плем'я називалось Волиняни. Цьому племені у минулому підкорялися усі інші слов'янські племена, бо верховна влада була у нього і усі інші слов'янські царі йому підкорялись. За волинянами проживало слов'янське плем'я астрабана-астарбрана, цар якого в даний час називається Саклаіх (Славік), ще поряд з волинянами проживає плем'я дулаба, цар якого Вандж Слава (Влодислав). Ми уже розповідали вище, наголошує Масуді, про царя, якому в минулому підкорялись усі інші слов'янські царі. Пізніше між їхніми царями виникли протиріччя, державний порядок у них був порушений, вони розділились на окремі коліна і кожне плем'я вибрало собі окремого царя [168].

Характерно, що серед цих племен у послідовному порядку проживання, Масуді згадує племена сербів, чехів, хорватів. Якщо брати до уваги висновки досліджень Л. Нідерле, О. Трубочова, що древні серби, за свідченнями Пріска Понтійського, – це мешканці Паннонії і територіально на схід до Карпат, тобто услід за ними, згідно з висновками Л. Нідерле, проживають чехи, то по всій очевидності, згідно з розселенням Масуді, за чехами проживає плем'я хорватів, яке Л. Нідерле розміщував в басейні рік Дністра і Прута. Як бачимо, сам розпад Волинської (ранньо-феодальної) держави міг в своїй основі носити процеси, які ще зовсім не вивчені, чи можна висловитись, невідомі через відсутність джерел, в першу чергу, археологічних. Та наявні джерела дозволяють висувати припущення, що Волинська держава (IV-VI ст.), як і структура суспільства цієї держави, поділялась на складові ланки під назвою, як виразився радянський дослідник П. Н. Третяков, – "племенні княжіння" [169].

Ймовірно, розвиток феодальних відносин на Волині, як зазначає В. Д. Королюк, дає можливість говорити про формування там слов'янської державності. Як вважає дослідник, така державність, в першу чергу, могла виникнути у районах, що контактували з Римським та Візантійським світом, на території Моравії, південної Польщі, сучасній території Молдавії, та Західно-Українських землях. Якраз тут потрібно шукати витоки ранньо-феодального періоду історії слов'янських народів, і власне на цих землях в першу чергу відбувався процес формування класового суспільства і слов'янської державної організації зокрема. У контактних зонах з римським і візантійським світом слов'янське суспільство зробило новий рішучий скачок вперед до феодального суспільства і такий скачок у слов'ян відбувся у V-VII ст. З цього часу і слід визначати, на думку В. Д. Королюка, ранньо-феодальну слов'янську державність. Занепад рабовласницької системи був могутнім поштовхом для загальноєвропейського феодалізму. Самі ж ранньофеодальні держави – Волинська V-VI ст., держава Само VII ст., яку утотожують з Великою чи Білою Хорватією, поклали початок формування у слов'ян ранньо-феодальної державності. Політична організація ранньо-феодальних держав на цьому етапі характеризується певною неоднорідністю. Як правило, це монархія з обмеженими правами, які перепідкорені раді племенних князівств, на якій і вибирався сам монарх як класичний ранньо-феодальний володар [170].

Очевидно у такій феодальній ієрархії значну роль відігравали язичницькі жерці. По всій видимості, до складу Волинського царства на правах васалів входили ряд суміжних князівств згідно свідчень Масуді: серби, чехи, і т.д., які зберігали свої князівські династії і користувалися певною автономією, утримуючи повноту влади на власній території. Як вважав П. Н. Третяков, держава Маджака була напівфеодально-напівпатріархальним політичним об'єднанням, являючи собою конфедерацію племенних князівств, які тільки номінально визнавали чи вибирали серед своїх князів слов'янського царя, залишаючись при цьому значною мірою незалежними [171].

Однак усі ці князівства, що входили у державу, мали певні військові зобов'язання на випадок боротьби проти зовнішнього ворога. Єдина військова організація, очевидно, була тим смисловим стержнем, який ставив племінні князівства на шлях інтеграції в унітарну державу. З усіх свідчень, разом з археологічними джерелами, можна на прикладі становлення Волинської держави слов'ян в V-VI ст. висунути гіпотезу, що власне це політичне об'єднання стоїть біля витоків ранньо-феодальної слов'янської державності. Волинь і Галичина були тим історико-географічним, за виразом В. Д. Корольюка, контактним регіоном, де проходило виникнення фео-дальної формації на основі могутніх слоїв черняхівської культури. Можна припускати, що слов'янська феодальна система виросла на політико-економічних принципах римо-провінційного ладу з наявними у етносі древніми родовими відносинами. Будучи контактною зоною, Галичина і Волинь підлягала могутньому впливу провінційно-римської культури, що, без сумніву, прискорювало процес феодалізації суспільства. Особливо це видно на прикладі Дністро-Прутського міжріччя, де у слов'янського населення регіону у IV-VI ст. яскраво видно слов'яно-римську високотехнологічну сільськогосподарську культуру землеробського населення [172].

Наявність у цей час у Прикарпатському і Подністровському регіонах обширних і могутніх політичних утворень, дають право говорити про існування тут у IV-VI ст. могутньої ранньо-феодальної політичної організації, яку, на нашу думку, очолював цар Волині Маджак. Знайдені у царських гробницях на Волині найвищі ознаки імператорської влади, так звані медальйони римських імператорів, можуть певною мірою, підтверджувати нашу гіпотезу, тим паче, як вірно наголошує Б. О. Рибаків, що знайдені медальйони не можна віднести до речей імпорту, вони могли бути подаровані слов'янським царям Волині римськими імператорами як знак особистої дружби до них [173].

Український дослідник М. Ю. Брайчевський вважає, що зародження феодальних відносин на Волині і Галичині можна пов'язувати з наявністю тут могутньої князівської влади, яка перейняла систему імперії внаслідок широкомасштабних політичних і економічних відносин з нею. З цього приводу, на думку дослідника, цікавими є археологічно досліджені так звані "князівські гробниці". Знайдені тут особисті медальйони римських імператорів, монетні знаки великого номіналу, що використовувалися в Римській державі як медалі, які дарувались імператорами за особливі заслуги. В історичній науці поширена думка, що вони здебільшого карбувалися з метою нагороди ними князів і племінних вождів "варварських народів прикордонних з імперією, які визнавали номінальну владу імператора, або за добросусідство й союз з Римом. Характерно, що на території Волині є с. Ласків, у 1610 році тут було знайдено 7 золотих імператорських медальйонів IV ст. Костянтина Великого і його синів. У другому скарбі на Волині в с. Борочиці знайдений золотий медальйон імператора Йовіана, вставлений у дороге обрамлення. Біля с. Браки у цій же Волинській обл. знайдені два золоті медальйони імператора Трояна, а у Перемишлі Галицькому – золотий медальйон Константина Великого. У 1928 році Берлінський мюнцкабінет придбав золотий медальйон Валентіана I та імператора Валента, знайдений поблизу кордону Польщі і Росії, а отже в сучасній Рівненській чи Тернопільській обл. Золотий медальйон Константина I був знайдений російськими солдатами півд.-зах. фронту у Галичині чи Волині під час риття окопів. М. Ю. Брайчевський вважає, що ці медальйони належали волинським і хорватським князям, які вступали у тісні політичні та економічні взаємини з римською адміністрацією. Він припускає, що уже у III-IV ст., у слов'янському суспільстві відбувалось становлення феодальних відносин. Великі союзи племен Антів і склавнів очевидно були зародками перших ранньо-феодальних держав. Вони уже мали складну соціальну структуру і організацію, на чолі якої стояла молода (феодальна) суспільна верхівка, яка і очолила у середині IV ст. боротьбу слов'ян з готською державою Германаріха. Дуже важливі дані щодо царства антив нам подає готський історик Йордан, який малює антського царя спадковим володарем (з синами), якого оточують 70 його найбільш-ших вельмож (племінних князів). Власне ці свідчення Йордана відпові-дають тому археологічному матеріалу Волині [174]. Вчені називають ці "князівські могили" першими слов'янськими династійними некрополями і датують їх кінцем IV ст., що підтверджує припущення існування на Волині у III-IV ст. епіцентру ранньо-феодальної слов'янської державності [175]. Інший український дослідник Я. Д. Ісаєвич з цього приводу наголошує, що концентрація між Вепром і Горинню знахідок римських монет I-IV ст., золотих медальйонів, поряд із наявністю тут князівських могил, говорить, що це був час, який формував у даному регіоні ранньо-феодальне суспільство, що утвердилось тут у VI ст. і відоме в історичній науці під іменем "Дулібського союзу племен". Цей союз племен-князівств, очевидно, уособлював структуру ранньо-феодальної державності, де дулібська ранньо-феодальна аристократія, що розвивалася більш швидкими темпами, могла підкорити собі і об'єднати навколо себе більш відсталі у політичному і соціально-економічному відношенні сусідні племінні князівства [176].

Таку картину світобачення ранньо-феодального суспільства Галичини і Волині подають нам і археологічні знахідки з ранньо-феодального центру Зимно. В городищі знайдено знаряддя праці: напівфабрикати-заготовки, готові вироби, зброя, а це дає право говорити, що у V ст. у городищі проживали висококваліфіковані ремісники, ювеліри, ковалі, зброярі, що обслуговували князя і його військову дружину [177]. Характерно, що сам археологічний матеріал Галичини і Волині, як і сама Волинська ранньо-феодальна держава іншою плеядою дослідників утотожнюється з іншим могутнім конгломератом літописних слов'ян Склавінами. Болгарський дослідник Е. Михайлов вважає, що склавіни у IV-VI ст. були могутнім народом з політичною системою типу ранньо-феодальної держави з своєю чітко визначеною територією і з своїм стремлінням просуватися в Подніпров'я [178]. Готський літописець Йордан пов'язував проживання склавинів з територією, яка простягається від Дунаю на півдні до Дністра на сході та до Вісли на півночі [179]. Волинське ранньо-феодальне городище Зимно якраз знаходиться на території склавинів. Пам'ятники склавинів охоплюють усю територію Прикарпаття і Буковини, тобто територію, де були виявлені найстародавніші точно датовані V ст. ранньослов'янські "Склавінські" пам'ятки [180]. З цього часу і протягом всієї другої половини I тис.н.е. Прикарпаття було заселене склавінами. Відкриті і вивчені на даній території археологічні пам'ятки склавинів V-X ст. належать до двох хронологічно послідовних один за одним періодів склавінської культури: V-VII ст. (пам'ятки пражського типу), VIII-X ст. (пам'ятки типу Луки Райковецької). Аналіз основних пам'яток матеріальної культури (керамічних комплексів, домо-будування, оборонних споруд) дозволяють виділити дані склавінські пам'ятки V-X ст. у Верхньодністровський чи Прикарпатський варіант склавінської культури. Пам'ятки цього варіанту згадані у джерелах хорватами [181].

Сучасні українські вчені В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський теж поєднують в одну етнічну групу слов'ян дулібів, бужан, волинян, хорватів і тиверців, вважаючи, що городище V-VII ст. відкрите поблизу с. Зимно у Волинській обл., є найстародавнішим політико-адміністративним і економічним центром Південно-Східної Європи. Воно розміщене на території пражської культури і було центром великого політичного об'єднання, яке очолювалось дулібським князів-ством [182]. Це політичне об'єднання на північно-східних схилах і перед-гір'ях Карпат є фактом, як вважає В. О. Ключевський, слов'янської державності [183]. У Прикарпатті у цей же час знаходився обширний племінний союз хорватів. Масуді згадує хорватів серед слов'янських народів, які підкорялися Волинському царю Маджаку. Це підкорення було військово-політичним. Б. О. Тимошук підкреслює, що "дулібський союз" мав насамперед військовий характер, роль князів обмежувалася лише військовим керівництвом. Основна влада "Дулібського союзу" належала раді племінних князів, з маси якої вони вибирали слов'янського царя, у даному випадку – князя дулібів Маджака [184]. Не слід залишати поза увагою, що дулібське князівство у даний проміжок часу було більш могутнім, ніж решта племінних князівств, перелічених Масуді, що входили у це ранньофеодальне об'єднання. Наявність ранньо-феодальної державності у дулібів у VI ст. дає право припускати, що сама ранньофеодальна державність почалась формуватися у склавинів у IV-V ст. [185]. Тому, мабуть, правий польський дослідник Г. Ловмянський, що вважав дулібів пізнішим формантом, ніж склавіни і навіть хорвати. Він запропонував прийняти хронологічну послідовність етапів розвитку: склавіни-хорвати, тиверці-дуліби [186].

Дослідник Б. О. Тимошук запропонував хронологію: склавіни-дуліби-хорвати й тиверці [187]. Схема Б. О. Тимошука, на думку В. В. Ауліха, ближче узгоджується з хронологією літопису, очевидно, що територія Прикарпаття і Подністров'я у V-VI ст. тяжіла до території Західної Волині і була з нею традиційно зв'язана, можливо узами єдиного етносу, що внаслідок розвитку феодальної державності поділився на дві його парості [188]. З цього приводу російський історик С. М. Соловйов вважав, що дуліби, бужани і волиняни – це східна парость хорватів. Руський літописець, наголошував дослідник, не випадково ставить поряд хорватів і дулібів. Дуліби, Бужани і Волиняни вийшли із країни хорватів, тобто із нинішньої Галичини і тому є племінними родичами хорватів [189]. Що стосується етнічної історії галицьких хорватів, то ще радянський академік М. С. Державін вважав їх древнім етносом Прикарпаття і Подністров'я. На його думку, хорвати відомі уже в числі західно-скіфських племен V ст. до н.е. Геродот називає їх Калліпідами і розміщує їх у східному Подністров'ї і Побужжі. Хорватів-Калліпідів знає на тій же території і старогрецький історик IV ст. до н.е. Ефор, який називає їх Карпідами. Під цим іменем хорватів на цій же території називають і наступні древньогрецькі історики. Тотожність Геродотових калліпідів, наголошував М. С. Державін, не викликає ніякого сумніву, цілком очевидно, що це пізніші карпи чи карпіани, жителі Прикарпаття. Цілком можна наполягати на твердженні, що власне слов'янське племінне об'єднання хорватів, яке київський літописець розміщує у цьому ж регіоні, пов'язується етнічно із вищенаведеними згідно джерел назвами: карпи-карпіани-хорвати, яких розміщують у цьому ж регіоні. Вони є автохтонним населенням Карпатських гір і Прикарпаття. Хорвати, робить висновок М. С. Державін, – це мешканці гір-горбів-хребтів, не виключено, що внаслідок

етнічного розвитку вони поширились у стародавні часи як на захід в басейн ріки верхньої Вісли, так і на схід у басейн ріки Буга і середньої течії Дніпра [190]. Більш конкретні свідчення про хорватів нам подає візантійський імператор К. Багряно-родний у розділі “Про хорватів” наголошуючи, що у VI ст. авари поселились в Далмації, хорвати у цей же час проживали за Багібарією (Баби-ними горами – Біло-Хорватськими горами), де і у час К. Багряно-родного проживали біло-хорвати, чи несторові (це ті самі хорвати білі). Частина їхнього народу прогнала аварів із Далмації і поселилась у ній. Інша частина хорватів залишилась у Білохорватії за Багібарією у сусідстві з Францією-Германською імперією Отона, тобто з сусідніми Чехією і Польщею, які у час К. Багрянородного входили у склад на васальних початках до Германської імперії, принаймні, так це розуміли в Константинополі. Вони – хорвати – не хрещені, а отже політична місія візантійських релігійних кіл очевидно мала наміри їх хрещення за грецьким обрядом. Такий наш здогад відповідає вислову джерела: “Мають свого власного чи незалежного нехрещеного архонта-князя, перебувають у дружніх зв'язках з Турками (Мадьярами), з якими межують“. У другому розділі імператор-письменник конкретизує своє світобачення про хорватів: “Ті хорвати, що проживають тепер у Далмації і походять від нехрещених хорватів, яких також називають білими, походять від нехрещених хорватів, які проживають за Турцією поблизу Франції-Німеччини (наша трактовка Польщі, Чехії, які входили у склад імперії) і межують зі слов'янами нехрещеними сербами (сучасний регіон західної Волині, який тягнеться до Білорусії, де стародавні серби Константина Багрянородного – це предки сучасних білорусів. Велика Сербія, згідно свідчень Нестора, у X ст. платила данину Київській Русі [191]. Хорватами, вважав імператор-дослідник, вони називають себе на мові слов'ян, що означає: “Володарі великих земель“. Велика же Хорватія називається також Білою (світлою, сонцелюбовною, такою, що поклоняється сонцю-Хорсу) – і до цих пір залишається нехрещеною, рівно як і сусідні серби. Отже, наступні наголошення на нехрещеності хорватів чітко дають нам право висувати припущення, що окрім військово-політичних стосунків з Великою чи Білою Хорватією, Візантійська імперія намагалася проводити і релігійну пропаганду з метою хрещення Прикарпатської Хорватії. Прецедент уже був, згідно свідчень цього ж джерела, відомий, та частина хорватів, що переселилась у Далмацію була хрещена імператором Іраклієм. Що ж стосується військово-політичного улаштування Прикарпатської Хорватії, то імператор-дослідник зауважує, що “вона (Біла Хорватія) має меншу кінноту ніж хрещена Хорватія, і через те підлягає частим спустошливим нападам Франції-Німеччини (Польщі і Чехії), турків (Мадяр-угорців) і печенігів”. Вони, хорвати, наголошує К. Багрянородний, не мають ні сагин, ні кондур, тобто ні великих військових, ні великих торгових кораблів, тому що віддалені від моря на 30 днів шляху, а море, до якого їм пішки йти 30 днів із Прикарпатського регіону, називається ними Чорним. Отже, із даного свідчення можемо зробити висновок, що Велика чи Біла Хорватія не зовсім не має торгових суден, а не має великих морських суден які має Далматійська Хорватія, що розміщена на побережжі моря. Оскільки Біла Хорватія розміщена на відстані 30-и днів ходьби до моря, чи може плаву суднами проти течії ріки Дністер із Причорномор'я до ключових торгово-ремісничих центрів хорватів на Верхньому Дністрі, то це може говорити тільки про те, що з точки зору візантійського джерела цей торговий шлях є, але він дуже не зручний, адже не дає можливості використання великих торгових суден якими володіли візантійці. Сама ріка Дністер не була придатна для широкомасштабної морської торгівлі, про що вірно зауважував імператор-дослідник, наголошуючи, що у Білої чи нехрещеної Хорватії немає великих морських військових і торгових кораблів, якими ведуть торгівлю Візантія і хрещена Далматійська Хорватія. Однак, зауважимо те, що Хорватія хоч і не мала великих кораблів, усе ж вела досить інтенсивну торгівлю. Печерський патерик розповідає нам, що під час міжусобиць в Києві, київський князь у 1096 році не впустив для торгівлі у місто гостей із Галича і лодій із Перемишля, тобто, як зауважує інше джерело – Галицько-Волинський літопис “Гірської країни Перемишльської“, що дає нам дані про точність свідчень Константина Багрянородного щодо Великої чи Білої Хорватії. Слід зауважити, що висловлений Костянтином Багрянородним синонім назви Великої чи Білої Хорватії – країна Багибарія дуже добре співвідноситься із висловом про одну і ту ж стародавню як її називає Галицько-Волинський літописець “Гірську країну Перемишльську“ [192].

Ще в XIX ст. вчені звернули увагу, що назва “Bahibaria” є інтерпретована візантійцями слов'янська назва розташування гірської країни слов'ян. Таке припущення вірогідне, оскільки слов'янська назва “Бабині гори” і сьогодні означає назву найбільшого із Карпатських хребтів в Українських Карпатах, який, як вважав К. Грот, ще у XIII столітті розділяв Галичину і Угорщину [193]. Такі припущення можуть бути досить вірогідними, адже Костянтин Багрянородний наголошував, що Білохорватія розміщувалася за Турцією (Угорщиною) біля гір, а отже землі Білохорватів не могли знаходитися деінде, ніж у Прикарпатті і Подністров'ї поблизу печенігів, згідно зі свідченнями Константина Багрянородного, з якими межувала Велика чи Біла Хорватія на півдні [194], як засвідчує Нестор, “що у

час хорватської війни 993 на Русь, як союзники хорватів напали печеніги⁴. Наявність на заході від хорватів ріки Вісли чітко визначає нам її територію. Ще раніше готський історик Йордан приблизно так само як і Констянтин Багрянородний на цій самій території у IV-VI ст. розміщував склавівів. Склавіни, згідно з його тверджень, проживали від Подунав'я до Дністра і на захід до Вісли. Цілком оче-видно, що склавіни були змушені межувати у нижньому Придністров'ї і Подунав'ї з кочовими сарматами чи аланами, місце яких у IX-X ст. зайняли печеніги. Далі від Подністров'я на захід, згідно свідчень Йордана, землі склавінів сягали ріки Вісли, обіймаючи очевидно Карпати-Хорвати, де проживали відомі з руських джерел Карпи-Хорвати [195]. За свідченнями же Констянтина Багрянородного Велика чи Біла Хорватія точно лягає у територіальні розселення склавінів і обіймає Карпати, усе Подністров'я присідаючи, як зауважував київський літописець Нестор, до нижнього Подунав'я, де протягом тисячоліть межує з однієї сторони з Причорноморсько-Середземноморськими цивілізаціями, а з другої сторони мінливими кочів'ями степовиків. На Заході її кордони доходять до ріки Вісла, де Хорватія межує із належними до складу Німецької імперії Польщею і Чехією тобто, як говорить Констянтин Багрянородний – Францією. Карпатами, Багіба-рією хорвати межують з Турцією (Угорщиною). А отже, усі наведені нами сусідні народи хорватів є реальними і сьогодні. Слід зауважити, що Констянтин Багрянородний наголошує, що у його час (940-960 роки) хорвати були ще нехрещені, тоді як у 960 роках польські і чеські слов'яни були уже хрещені і входили у лоно західного (католицького) християнського світу, який очолювала у Центральній Європі в IX-XIII ст. Німецька імперія (Франція). Хорвати же проживали за Францією, тобто за Польщею, тобто межували порубіжжям з країною, у якої є ріка Вісла. Такі наші здогади підтверджуються і “Повістю минулих літ”, яка знає про проживання у Прикарпатському регіоні і переселення хорватів на Балкани: “А це ті самі хорвати білі” – тобто це та сама парость хорватського народу, що в минулому переселилася на Балкани [196].

Це свідчення літописця Нестора немовби перегукується з порівняльними свідченнями Костянтина Багрянородного про суспільний лад хорватів, що проживали у своїй стародавній батьківщині і хорватів, які переселилися на Балкани, про що ми говорили вище. Хорвати, що проживали між уграми, поляками, чехами і печенігами при ситуації, що вони часто грабуються останніми, мають свого нехрещеного незалежного архонта-князя, особою якого виражається хорватська державність, кінне військо, що може говорити про певний прошарок класу феодалів. Очевидно із цією державою, яка офіційно візантійською дипломатією називається Великою чи Білою Хорватією і заключав союзний договір проти аварів візантійський імператор Іраклій. Чеський дослідник Ф. Дворник вірно вважає, що договір імперії з хорватами є достовірним. Саме заключення договору між Великою чи Білою Хорватією і Візантійською імперією дослідник відносить до 626 року, коли Константинополь був обложений персами, аварами і слов'янами [197].

Цілком можливо, що в 610-641 роках у хорватів склались міцні економічні і політичні відносини з Візантійською імперією. Констянтин Багрянородний називає сім хорватських визначних князів і дві княгині, які активно включились у політичні взаємини з Візантійською імперією. Наслідком цих політичних взаємин було включення частини хорватських князівств у боротьбу з Аварським каганатом. Цілком ймовірно, наголошує О. А. Акімова, у хорватів у VI-VII ст. у їх стародавній батьківщині зароджувалися нові політичні і соціально-економічні відносини, відходили родо-племінні і встановились ранньо-феодальні. Становлення феодалізму у Прикарпатських хорватів у VI ст., на думку дослідниці, слід пов'язувати з боротьбою з Аварським каганатом в союзі з Візантійською імперією, де остання була зацікавлена у концентрації могутності Великої чи Білої Хорватії і очевидно торгово-економічно сприяла цьому, тому, як вірно наголошував чеський академік Л. Нідерле, згадка К. Багрянородного про поширення впливу Візантії на хорватів при імператорі Іраклію (610-641 роки) є не зовсім вигадкою візантійців [198]. В оточеному Константинополі все робилось, щоби якнайшвидше залучити хорватів до боротьби проти аварів. Не виключається, що було обіцяно нові землі після переможної війни з аварами, тому поява хорватів на балканах у 20-30 роках VII ст. без сумніву не випадкова, як і саме зайняття хорватами території Далмації. Усі дії хорватів були обумовлені договором з імперією, можливо одним із пунктів договору було і хрещення хорватів, оскільки К. Багрянородний наголошує, що імператор Іраклій, привівши священників із Риму, хрестив хорватів [199]. Дослідники припускають, що у 20-30 роках VII ст. була хрещена лише хорватська знать, а остаточно хорвати були хрещені у 680 році, на що вказує папа Агафон в 680 році, сповіщаючи імператора Констянтина IV про діяння римських місіонерів серед слов'ян, яких, як правило, ідентифікують з хорватами [200]. Ймовірно, що хрещення хорватського етносу у 30-60 роках VII ст., повинно вказувати на досить високий рівень їх політичного розвитку, який за 30 років союзних стосунків хорватських князівств і Візантії склалися не міг. Якщо вважати Волинську державу VI ст. ранньофеодальною, то Велика чи Біла Хорватія у плані феодалізації суспільства очевидно зробила значний поступ вперед. К. Багрянородний, наголошує польський

дослідник Г. Ловмянський, вважає Велику чи Білу Хорватію не племінним союзом, а державою, яка керувалася з її головного центру Перемишля, обіймаючи усі Західно-Українські землі, а також суміжні землі Чехії і Польщі [201].

Досліджені археологічно на території Українського Прикарпаття хорватські гради VI-VII ст., фортеці і поселення V-VII ст., яскраво доводять, що епіцентр Великої чи Білої Хорватії знаходився у майбутній Галичині, яка і є безпосереднім етнічним і політичним творцем наступної державності Галичини у Прикарпатті. Можна наголосити, що ключовим етнічним і політичним компонентом майбутнього Галицького князівства були хорвати, відомі у Повісті минулих літ як могутній етнос ще навіть у X ст. [202]. Із цього випливає, що Велика чи Біла Хорватія і з археологічної точки зору співпадає із територією майбутньої Галичини. Розміщення епіцентру Великої Білої Хорватії у Прикарпатському регіоні пояснюється такими фактами. По-перше, Галичина належить до корінних слов'янських земель. Тут вперше були відкриті достовірні слов'янські (хорватські) пам'ятки V ст. н.е. З цього часу і протягом всієї другої половини I тис. н.е., досліджувана нами територія Галичини була заселена слов'янами-хорватами. Відкриті і вивчені тут археологічні пам'ятки V-X ст., належать до двох хронологічно-послідовних періодів хорватської культури. Аналіз основних елементів матеріальної культури, наголошує Б. О. Тимошук, дає підстави пов'язувати дані археологічні старожитності з літописними хорватами [203]. Галичина з її багаточисельним хорватським населенням, як показують дослідження, не підлягала значним міграційним переселенням інших племен і народів, тому матеріальна культура хорватського етносу, його політична, соціально-економічна організація розвивалась тут з V по X ст. у спокійному поступально-інтенсивному русі, що сприяло інтенсивному розвитку феодалних відносин у хорватському суспільстві майбутньої Галичини і феодалної державності зокрема, де Велика чи Біла Хорватія VII-X ст. є початковим етапом у кристалізації старогалицької державності [204]. Вчені однак припускають, що ранньо-феодална державність, Велика чи Біла Хорватія, не була в регіоні першим політичним об'єднанням слов'ян. Археологічні матеріали розташовують у даному регіоні досить могутню у політичному розумінні культуру Карпатських курганів, яку датують III-IV ст. Дана культура основними своїми носіями зосереджується у прикордонних територіях із сусідньою Римською рабовласницькою державою. Однак, останні археологічні свідчення дають право говорити, що основні носії культури Карпатських курганів знаходились у III-IV ст. у Прикарпатському регіоні. Аналіз археологічного матеріалу культури Карпатських курганів і сукупність історичних джерел дають суму, із якої зрозуміло, що на північний схід від Карпат приблизно в міжріччі верхнього Пруту, верхнього і середнього Дністра у перших століттях н.е. концентрувалось обширне плем'я карпіанів, про яке згадує древньогрецький географ Птолемей у своїй географії. Сама територія карпіанів локалізована Птолемеєм, співпадає з пам'ятками культури Карпатських курганів. Ці племена, на думку М. Ю. Смішка, належали до давнього Прикарпатського населення, яке згадує древньогрецький дієписець Ефор у IV ст. до н.е. під назвою карпиди. У подальшому історичному екскурсі римські джерела поміщають у Карпато-Дністровському регіоні військово-політичний союз карпів. По усій очевидності, тут мова йде про одну і ту ж групу племен карпів, які характеризуються римськими джерелами як чисельний і могутній народ. Слід також звернути увагу на те, що згадки письмових джерел про чисельність племінного об'єднання карпів збігаються з широким ареалом підкурганних поховань з погребальним обрядом трупоспалення характерного для культури карпатських курганів. Такий обряд зафіксований археологічною наукою, у досліджуваному регіоні він поширений, починаючи із Трансільванії і компактно фіксується аж до Подністров'я і Попруття по усій території Галичини. Беручи до уваги, з одного боку, свідчення Птолемея, наголошує М. Ю. Смішко, про проживання у I-х століттях тут карпів (карпіанів) на територіях, що розміщені на північний схід від Карпат, а з другого – згадки римських джерел про їх військові вторгнення у римські провінції у III-IV ст. – робимо висновки, що даний етнос носить у собі глибоке місцеве коріння ранньослов'янської культури. З цього виходить, що племена культури Карпатських курганів були на північно-східному підгір'ї Карпат однорідним населенням, яке поступально розвивалось до означеного наукою ранньо-слов'янського етносу, зафіксованого на цій же території достовірними археологічними джерелами V ст. н.е. [205]. Появу в римських джерелах у III-IV ст. н.е. повідомлень про карпів у Подунав'ї треба пояснювати їх частими нападами на ці території. Основна ж маса військово-політичного об'єднання карпів проживала в Галичині, підгірських і гірських районах Карпат, а також в Семиградді, звідкіля вони поширилися в Закарпаття [206].

До такого висновку прийшов і румунський археолог Б. Мітра, який в своїй статті присвяченій скарбам римських монет середини III ст. н.е. на території Семиграддя встановив, що у 23 пунктах скарби монет були заховані у зв'язку з військовими діями у 245-247 ро-ках в Дакії карпів, що просувалися у центральні райони римської провінції Дакія. Скартографувавши ці скарби, він не тільки визначив приблизний район цих військових дій, а й прийшов до висновку, що карпи вторгались із північного і

східного підгір'я Семиграддя і Прикарпаття, а отже з околиць Хуста, Яремча Закарпатської і Івано-Франківської областей [207]. Таку приблизно картину поширення племінного об'єднання карпів можна накреслити, зіставляючи археологічний матеріал з деякими повідомленнями античних і римських джерел. З питання локалізації карпів, щоправда, виникла широка дискусія, адже локалізація карпів співпадає з локалізацією пізніших слов'ян-хорватів, які теж проживали на північно-східному підгір'ї Карпат, і як вважає археолог С. І. Пеняк, були тут давнім, місцевим населенням. Стародавнє коріння їх слід шукати у межиріччі Дністра, Прута, де у I ст. н.е. Птолемей розміщує карпіанів, а згодом, починаючи із III ст., римські джерела карпів [208]. Ряд дослідників висунули гіпотезу слов'янської приналежності карпів. Основні аргументи їх зводяться до того, що Птолемей локалізує ці племена в регіоні Північно-Східного Прикарпаття, тобто там, де згідно з повідомленнями письмових джерел у V-VI ст. знаходились слов'яни-хорвати. Ряд дослідників вважає, що карпи – це раніша етноназва слов'янської племінної назви – хорвати. Не випадковістю очевидно є і сам факт, що у районі попереднього проживання карпів згодом появляються слов'яни-хорвати. Археологічні дослідження показали, що на даній території протягом усього I тис. н.е. існував єдиний ритуал поховання, засвідчений курганными могильниками карпатського типу, з погребальним обрядом трупоспалення. Такі дані дають можливість припускати наявність генетичного зв'язку між слов'яно-хорватськими пам'ятками V-X ст., і ранішою культурою Карпатських курганів, носіями якої були карпи [209]. Опираючись на аналіз джерел, Л. Нідерле дійшов висновку, що карпи-хорвати – це південна гілка слов'янських племен, яка у V-VII ст. у регіоні Дністра і Прута утворила ранньо-феодалну державу, яка по свідченнях Константинопольських дієписців X століття відома нам під назвою Великої чи Білої Хорватії, основне ядро якої просунулось на південь у район Сави [210]. Спираючись на археологічні і письмові дані можна доповнити реконструйовану нами картину свідченнями, згідно яких, етногенез слов'ян карпів-хорватів можна про-слідковувати з перших століть н.е. Відомо, що Семиградські підкурганні поховання з обрядом трупоспалення датуються I-III ст.н.е. Аналогічні пам'ятки зафіксовані в Галичині і областях Карпат датуються III ст. н.е. Якщо припускати, що карпи поширились із Семиграддя в Галичину і Нижнє Придністров'я у зв'язку із завоюванням римлянами Дакії, то це співпадає з часом розгрому римлянами карпів в Дакії. Про це наголошував М. Ю. Смішко, коли враховувати ті обставини, що пам'ятники карпів виступають на нашому підгір'ї раніше I ст. н.е. і мають глибоко місцеве коріння, то вони поширились у раніші часи із Прикарпаття у Семи-граддя, що дає право припускати, що етнокультура карпів носить у собі глибокі слов'янські корені, які були знівельовані древньогрецьким, пізнішим кельтським і особливо римо-провінційним впливом [211].

Визначальними джерелами, які дають право нам висувати таку гіпотезу і синтезувати у такому напрямку весь існуючий матеріал є археологічні джерела, основу яких складає культура карпатських курганів, у лоні якої виявлені аналогічні точно визначені як слов'янські підкурганні поховання з ідентичним похоронним обрядом. Окрім цього, заслуговують увагу ті обставини, що район поширення культури карпатських курганів збігається з територією, на якій, згідно з археологічними даними, розміщують слов'ян-хорватів [212]. Спостерігаються також спільні риси в кераміці обох згаданих груп – як карпів, так і хорватів. Наявність спільних етнокультурних рис карпів і хорватів можуть давати право робити висновки про слов'янське походження карпів. До висновків археолога М. Ю. Смішка приєднався в останній своїй праці і С. І. Пеняк, який значно розвиває і розширює погляди свого попередника. На його думку, уже у перших ст. н.е. Закарпаття, тобто територія Верхнього Потисся зазнала великого впливу пшеворських (кельто-слов'янських) племен. Таким чином у I ст. н.е., згідно з висновками С. І. Пеняка, слов'яни спустились з Карпатських гір у Закарпаття і зустрілись там з залишками найрізноманітніших етнічних груп: кельтів, даків, готів, які перебували на різних ступенях культурного розвитку. Слов'янські племена змішались з ними і, будучи найбільш життє-здатним етносом у нових умовах, почали формувати свою племінну державність. Як свідчать археологічні пам'ятки, слов'янські племена Закарпаття тісно пов'язуються з слов'янськими пам'ятками Карпат і Прикарпаття, що зобов'язує нас прослідкувати кристалізацію дослі-джуваної нами етнокультури. Сукупність джерел у порівнянні з археологічними даними, вважає С. І. Пеняк, дає право говорити, що жителями району Північно-Східних Карпат, в тому числі і Закарпаття, протягом усього I тис. н.е. були хорватські племена. Останні дослідження показали, що хорвати на Північно-Східному підгір'ї Карпат були давнім місцевим населенням і їх коріння слід шукати у міжріччі верхнього Прута і Дністра, де в перших століттях н.е. проживало плем'я карпіанів, про яких згадує Птолемей у своїй Географії, а згодом, у III-IV ст. римські джерела тут розміщують карпів [213].

Ряд дослідників, зокрема М. Ю. Смішко, генетично пов'язують карпів із пізнішими, що проживали на цій же території, слов'янами-хорватами. Основні аргументи зводяться до того, що Птолемей локалізує ці племена в районі Північно-Східного Прикарпаття, тобто там, де згідно з повідомленнями

письмових джерел знах-дились слов'яни-хорвати. Дослідники беруть до уваги і той факт, що в районах попереднього перебування карпів згодом з'являються хорвати. Підтвердженням є дані найновіших археологічних досліджень, проведених на пам'ятках Карпатського типу. Вони були проведені у тих районах, де, за повідомленнями письмових джерел, проживали карпи, а згодом слов'яни-хорвати. Сукупність матеріалу дала можливість встановити єдиний ритуал поховання, який не припинявся протягом усього тисячоліття, що є вагомим фактом доказу генетичного зв'язку між карпами і хорватами [214]. Особливо варто підкреслити, наголошують автори монографії "Етнокультурна карта території Української РСР в I тис. н.е.", що між пам'ятками культури Карпатських курганів є найтісніші зв'язки з ранньослов'янськими старожитностями, оскільки культура Карпатських курганів існує і в першій половині V ст. та співіснує із ранньослов'янськими старожитностями V ст., що видно з поселення Кодин, у якому знайдена ліпна і кружална кераміка культури карпатських курганів. В двох випадках відкриті мішані комплекси, які носять у собі матеріал, який датується IV ст. (фібули). Така сукупність археологічного матеріалу дає право говорити, що носії культури Карпатських курганів мають у собі ранньослов'янські старожитності [215]. Очевидно, племінне об'єднання карпів можна вважати предками слов'янського племінного об'єднання хорватів, сукупно розглядати їх у контексті поступальної історії, починаючи з перших століть н.е. на досліджуваній нами території у вищезазначеному проміжку часу, кельтський політичний і культурний вплив [216]. Такі напрацювання дають нам право реконструювати етно-політичну історію Галичини як подальшої етноструктури карпів-хорватів і прослідкувати хоча би гіпотетично їх розвиток в поступальному руслі. З висновків вчених, наведених вище (академік М. С. Державін та інші), під хорватами слід бачити калліпідів V ст. до н.е., які проживали у західній частині Геродотової Скіфії, а тобто в Подністров'ї і Побужжі. На цій же території розміщує їх і древньогрецький історик IV ст. до н.е. Ефор, який називає їх калліпідами [217].

У такому поступальному (землеробсько-общинному) способі ведення господарства карпи-хорвати проіснували на землях Прикарпаття і Подністров'я до того часу, допоки їх знову не зафіксував у своїй Географії Клавдій Птолемей, олександрійський учений II ст. н.е. У вчених є думка, що при описі Східної Європи "Сарматії" Птолемей використав твір письменника I ст. н.е. Мартина Тірського, а отже свідчення про Карпатські народи можна обережно віднести до I ст. н.е., тобто до часу першого зіткнення римлян з дако-слов'янським світом [218].

Описуючи народи Карпат, Птолемей наголошує: "Межі певкінами і бастарнами проживають карпіяни". Російський історик І. Забелін вважав, що свідчення Птолемея дають право розміщувати карпів у Карпатських горах, тобто у Північно-Східних Карпатах. Певкіни же і бастарни, будучи однорідними щодо карпів слов'янськими племенами, займали східні схили Карпат до Дністра і у час своєї могутності охоплювали своєю племінною назвою і сусідніх певкінів і бастарнів. Очевидно, у цей час усі гори почали називатися Карпатськими, як до цього часу їх називали римляни Альпами Бастарнськими, чи горами Певкінськими [219]. Можна припустити, що карпи у кінці II ст. н.е. очолили військово-політичний союз усіх карпатських народів: певкінів, бастарнів та інших слов'янських народів. На підтвердження сказаного, І. Забелін писав: "Давайте поглянемо на географічну карту східного схилу Карпатських гір, де тепер Буковина – земля слов'янська, на якій проживали Певкіни і Бастарни. Від Буковини тягнеться на південь хребет Стерни-гора, яка відділяється рікою Золотою Бистрицею, є там ріка Мала Бистриця, Золота Бистриця, яка витікає із гори, яка називається Галич (Qalatz), вона тече на південь нижче ріки Молдови і впадає в ріку Серет. В цьому регіоні розташовувався столичний центр бастарнів – Бистриць" [220]. З племінним союзом бастарнів пов'язані також назви рік в Прикарпатті Бистриць (Надвірнянської і Солотвинської). Дослідники припускають, що власне по них проходили північні межі стародавнього розселення бастарнів (бистрян). Цілком можливо, що у час найбільшої могутності бастарнів (бистрян) їх етнонім поширився на усе Прикарпаття, про що можуть свідчити назви поселень із слов'янськими коренями: Стр, Стрий, Бистриця, Стрипа, Стривонж, що витікає з західної частини Дні[стр]а, і далі тече по Бистриці, яка зливається в одну троху нижче стародавнього Галича. Тут же, вище протікає потік Стримба, що впадає в Ворону із нею в Бистрицю. Очевидно, що пригірське населення, що проживало по берегах витікаючих із гір бистрих ріках і є народ бастарни-бистряни. Слід зауважити, що історична наука як українська, так і російська, до цих пір майже зовсім не досліджує питання етнотворення бастарнів. Про бастарнів говорили завжди мимохідь, відносячи їх до кельтів чи до германців [221]. Разом із тим, на наш погляд, бастарни – це слов'янський народ, який тільки розчинив у собі малочисельну групу кельтів-галатів, ввібравши їх політичну і торговельно-економічну систему. Бастарни римського часу видозмінюються і ця їхня зміна майже не вивчена. При вирішенні питання взаємовідносин слов'ян-бастарнів з кельтським і германськими етносами можна припускати, що слов'яни-бастарни, проживаючи в сукупності з кельтами і германцями, ввібрали в себе деякі етнополітичні риси кельтів у більшій мірі і германів, залишившись однак слов'янами. В. Н.

Татішев, опираючись на не збережені джерела, вважав бастарнів слов'янами: “Цар слов'ян Славен, виходячи з Дунаю, залишив там із своїм родом сина Бастарна“ [222]. Стародавня легенда, наведена В. М. Татішевим, спонукає нас бачити у бастарнах Дунайсько-Карпатський народ, що просунувся у Прикарпаття. Згідно джерел, бастарни уперше на історичній авансцені з'явилися у II ст. до н.е. У 80-70 роках цього ж століття з бастарнами проводив переговори з приводу ведення війни з римлянами Македонський цар Філіп. Відомо, що у 168 році бастарни були союзниками Перся Македонського у боротьбі з Римом. В першій половині I ст. н.е., бастарни посилають допоміжні війська боспорському царю Мітрідат. Слід зауважити, що слов'яни-бастарни з першої появи в історичних джерелах показуються як народ сильний і багатолюдний, вони посилають Персею Македонському для боротьби з Римом 20-тисячне військо, та політичної єдності, наголошував Аппіан, у них у не було. Вони, за свідченнями цього вченого, поділяються на багато народів на чолі яких стоять князі і царьки. Із їх середовища у них вибирається на час війни загальний полководець. Вони войовничі і сміливі, займаються військовим навчан-ням і думають тільки про війну. В бою кожний кінний воїн має при собі пішого воїна (парубка). Услід за ними на возах їдуть їхні жінки і діти. Вони хвальковиті і такі високі ростом, що їх військо своїм виглядом наводить жах на ворогів“. Діон Кассій зазначає їх непомірну любов до алкогольних напоїв. Усі ці риси були і у слов'ян. Про їхнє стародавнє проживання ми нічого не знаємо, та сукупність фактів дає підстави говорити, що бастарни-бистряни були древнім рухомим етносом Дунайсько-Дністровського регіону. Перший історик, який більш точно визначає місцепроживання бастарнів – це Страбон, який розміщував це плем'я в області, що знаходиться між тірагетами і германцями на схід за Верхньою Віслою – це нинішня Галичина, наголошував російський дослідник Ф. Браун [223]. А це означає, що основна маса бастарнів-слов'ян займала північно-східні склони середньо-карпатського хребта, займаючи відчасти території за Beskidaми. Вони поділялися на атмонів-карпів і сідонів-певкінів. Тут же з території Галичини можна прослідкувати колонізацію земель, яка доходила на північ до волинських боліт. Очевидно військово-політичний союз слов'ян у Карпатському регіоні очолювали бастарни-бистряни, у який входили і карпи, і певкіни та інші багаточисельні князівства Прикарпаття і Карпат, про що нам розповідає Аппіан. На початку нашої ери Пліній засвідчує проживання бастарнів на північних схлонах Карпатських гір, тобто у Галичині. Птолемей називає бастарнів у II ст. н.е. головним народом Південно-Західної Сарматії. Римський історик Тацит говорить, що бастарни і певкіни – це один народ. У іншому місці Птолемей зараховує певкінів до народності бастарнів і вказує, що вони кельтського чи германського походження. А межі певкінами і бастарнами, немовби про один народ говорить Птолемей, проживають карпіани [224].

З усіх фактів карпи, бастарни і певкіни уособлювали, як вірно наголошував І. Забелін, усю південну гілку слов'ян, яка до III ст. носила загальну назву наймогутнішого племінного об'єднання. Бастарни були домінуючим із значним кельтським компонентом слов'янським етносом, що проживав у Карпатах і Галичині, а з III ст. військово-політичний цей конгломерат кристалізувався в південних слов'ян, яких очолили карпи-хорвати [225].

Згідно свідчень римського літописця Корнелія Тацита – певкіни-буковинці і бастарни-бистряни – один і той самий народ. Птолемей між ними розміщує третій однорідний народ – карпів, тобто як наголошує І. Забелін, олатинених у назві пізніших хорватів, від яких у час їх могутності і отримали назву усі слов'янські племена Карпат і Галичини. Очевидно однак, що усі три народи становили якусь етнічну сукупність, про що нам говорить Птолемей: бастарни, певкіни і карпи, на нашу думку, становили один із чотирьох великих народів Сарматії. Певкіни, за свідченням Птолемея, проживали на північ від Дністра, там, де проходить останнє розмежування Карпат, означене Птолемеєм узгір'я Певка, яке називається також Певкінськими горами. Галицький історик Ом. Партицький вважав, що назва Певкіни у перекладі з грецької на слов'янську означає бори, а отже певкіни – це ті, що живуть в борах. Певкінське узгір'я починається на Збаражській височині по обидвох сторонах верхнього і середнього Збруча. Ріка впливає із узгір'я, за Птолемеєм, Певки, – це узгір'я і у XIX ст. звалось Борами (Медоборами). Очевидно, наголошував О. Партицький, Птолемеєві певкіни – це перекладений на грецьку мову подністровський народ боранів. Нинішні назви: Збараж і Збруч своїми звуками вказують на племінну назву Боранів. Назва Борисфеніти – це перекинута давньо-слов'янська назва Боруч (щ) – Збруч. Держава певкінів або боранів, вважав дослідник, займала тут приблизно таку ж територію, яку у староруські часи займало Тербовлянське князівство [226]. Отже, як ми з'ясували, Карпатські гори і передгірські території у перших століттях нашої ери займали слов'янські і відчасти ослов'янені племена певкінів, бастарнів і карпів, останні, як свідчать римські джерела, у кінці II – початку III ст. стали особливо могутніми. Тому для нас є дуже важливо з'ясувати яка територія окрім Карпатських гір належала племінному об'єднанню карпів. Відомо, що у Прикарпатті карпи проживали у центральній Галичині, залишивши там ознаки від місць свого проживання у назві ріки Коропець і нещодавно

відкритого городища III-IV ст. н.е. з такою ж назвою Коропець. Ріка Коропець – ліва притока Дністра і протікає коло Підгаєць і Монастириск і впадає біля с. Нижніва у Дністер. Недалеко устя є с. Коропець, яке називали колись, згідно народних легенд Королівщиною, біля поселення Коропець (Королівщини) розміщено став і озеро з такими ж назвами – Коропець. Згідно свідчень місцевого епосу і легенд, у минулому над рікою Коропець, на її пагорбах, що сьогодні вкриті лісом, знаходилося торжище-городище Коропець, стольний град колись могутнього на цих землях королівства карпів [227]. Населені пункти з такими назвами, які можна утотожити із проживанням стародавніх карпів є і у Львівській обл., так, наприклад, у Золочівському районі ряд населених пунктів носять назви Коропець, Карпи, Карпів, і.т.д., ряд поселень з назвою племінного об'єднання карпів є і на Стрийщині. Багато назв і поселень з означувальними назвами проживання карпів є і у Івано-Франківській обл. Дуже багато топонімів зберегли нам різноманітні місцевості у Карпатських горах. Сукупність цих топонімів могли би окреслювати нам територію проживань “могутніх карпів” і звести історію цього племінного об'єднання виключно до періоду II-IV ст., тобто до часу, коли про них розповідають римські джерела. Та древньогрецькі джерела теж характеризують карпів як один із могутніх центрально-європейських народів, які і у древньогрецький час вторгалися у середземномор'я. Якийсь острів біля Фессалії стародавні греки називали Карпатос, Чорне море чи Понт ними теж називався по стародавньому Карпатським морем, а отже, наявність карпів у Подунав'ї і Подністров'ї до приходу римлян очевидна. Римський історик Зосим називає карпів карподаками. Російський історик І. Забелін вважав, що таку назву вони отримали внаслідок довготривалих війн у Дакії проти рабовласницького Риму [228].

Отже, внаслідок довготривалого політичного і соціально-економічного розвитку у сусідстві з причорноморсько-середземноморськими цивілізаціями, великий військово-політичний союз карпів, у кінці II – на поч. III ст. н.е. набрав рис “варварської держави”, і як зауважував О. Партицький, був наймогутнішим етносом на території між басейнами рік Дністра і Тиси. Згідно сукупності свідчень, можна твердити, що карпи у II-III ст. уособлювали в Карпатському регіоні, у супротику з римською цивілізацією, державність, яку згідно з визначеннями раніших вчених, можна умовно назвати, як “варварське королівство” з наявною могутньою у ньому військово-політичною організацією. Маркоманська і Сарматська війна послужила для карпів доброю військовою школою. Внаслідок цих воєн реорганізувались і модернізувались Карпатські народці, не завжди одноетнічні, для боротьби з Римом в одну “варварську державу”, яку очолили карпи-хорвати, і роль яких у складанні цієї державності маловідома. Цілком можливо припускати, що складання ранньо-феодальних відносин розпочалося в областях Карпатсько-Дністровського межиріччя власне у карпів під впливом кельтів і продовжилось під впливом римлян, що підтверджується наявністю в останніх кельтської і пізнішої римо-провінційної культури [229].

Часті війни у II-III ст. з римською рабовласницькою дежавою повинні були виховати у вільного населення областей Карпато-Дністровського регіону певний соціальний клас хоробрих і відважних для ведення війн людей, які після їх закінчення не бажали уже повертатися до повсякденного землеробського способу проживання. На нашу думку, у карпів почалися формуватися для ведення війни постійні бойові дружини, які очолювали особливо хоробрі люди “князі”, чи, як їх називає Птолемей, “жупани”, які уже іншої професії окрім військової мати не бажали. Добування їжі роботою меча ставало їх основною професією. Уперше назва “жупан” як керуючий округом, вживається Птоlemeєм у I-II ст., який розміщує володіння жупана у сусідстві з гетами на ріці Дністер в Сарматії. Характерно, що у V-VI ст. словом жупан візантійські літописці означували слов'янських володарів областей Карпат, Прикарпаття і Подунав'я. А. С. Петрушевич вважав, що слово жупан походить від слова жупа – солеварня, жупан – володар солеварень [230]. Характерно, що назва володаря і територія жупана співпадає із територією проживання карпів. Згідно свідчень інших джерел, термін “жупан” у Прикарпатських хорватів у V-VII ст., означав старійшину роду або племінного об'єднання. Очевидно, так і треба розуміти цей термін, вжитий Птоlemeєм у I-II ст. н.е. “Жупан”, на нашу думку, у I-II ст. – це володар військово-політичного об'єднання карпів, що проживали у Подністров'ї услід за гетами. Термін “жупанія” у розумінні політичного об'єднання хорватів зафіксований у Константина Багрянородного часом VI-VII ст. і пов'язаний зі становленням у переселених із Карпато-Дністровського регіону в Далмацію хорватів на нових землях ранньо-феодальної державності [231]. Цілком можливо, що таке саме означення терміну жупан карпів-хорватів побутувало у Дністро-Карпатському регіоні і у час, коли Птолемей зафіксував політичне об'єднання слов'ян, очолюване жупаном у I-II ст. у досліджуваному регіоні. Вище аргументована гіпотеза узгоджується з концепцією кристалізації ранньо-слов'янського суспільства чеського славіста К. Кадлеця. Він вірно вважав, що рання слов'янська державність уособлювала собою багаточисельні поселення і, принаймні, одне концентруюче їх городище, яке виконувало функції центру політичного життя округу, який у старо-давніх слов'ян називався жупа.

Об'єднані навколо городища (жупи) селища і села склали одну політичну одиницю – родоплемінний союз, який очолювався старійшиною – жупаном. Жупан – це уже політична і адміністративна влада слов'ян у II-III ст. Жупан очолював певний територіальний округ. Із ради жупанів вибирали князя, функція якого полягала спочатку тільки в організації захисту споріднених етнічно і консолідованих в одне ціле одноетнічних народців [232]. Таку структуру суспільства мали у I ст. певкіни, карпи і бастарни. Що стосується часу II-III ст., коли військово-політична знать карпів консолідувала усі Карпатські племена у військово-політичний союз чи “варварську державу” карпів, то бачимо, що структура суспільства ускладнилась. На нашу думку, політичну владу карпів-хорватів очолював великий жупан, якому підкорялись за територіальним принципом підвладні йому жупани. Такі наші висновки можуть бути вірними, якщо враховувати ряд обставин: по-перше, що карпи це пізніші хорвати, які в V-VII ст. внаслідок економічного і політичного розвитку, модернізувавши власну політичну (феодалну) систему, залишили її певні стародавні (родові) особливості; по-друге, цю сукупність політичного (ранньофеодалного ладу) перенесли із Прикарпаття і Карпат у VI-VII ст. в Далмацію. При таких обставинах свідчення Константина Багрянородного про улаштування хорватського суспільства на XI жуп як адміністративних і політичних одиниць з політичними і адміністративними територіями, очолюваних жупанами у VII ст., можна застосувати і для ранішого політичного і адміністративного улаштування (III-IV ст.) у їх стародавній батьківщині Карпато-Дністровського регіону, можливо і у час, коли Птолемей у регіональному розселенні карпів розміщував жупу, яка тоді очолювалась жупаном. Процес розпаду первісно-общинного ладу у Карпатських слов'ян і формування феодальних відносин проходив так бурхливо, що у III-IV ст. племінні князівства і городища-жупи у карпів виникали всюди. В цей же час більш могутні племінні жупани об'єднували під своєю владою однорідний етнос, допоки усі союзи племен Карпат не були злучені в одну державу відому з римських джерел як “могутні карпи”, що дає право говорити нам про централізацію суспільства і зародження у цей час у його надрах ранньофеодальних відносин [233].

Проаналізуємо свідчення джерел, в одному з яких римський хроніст Петро Патриції описує нам посольство карпів до намісника задунайської Мезії Тулія Менофіла біля 240 року (III ст н.е.): “Посли карпів уперто і зарозуміло вимагали від Т. Менофіла виплати для карпів грошей. Коли Менофіл, правитель Мезії, дізнався, що карпи такі горді і зарозумілі, одразу ж не допустив їх до себе для переговорів, лише дозволив їм спостерігати за військовим навчанням своїх легіонерів. Так минуло декілька днів, і тільки тоді Менофіл вирішив прийняти послів карпів, бо знав, що їх гордовита вдача уже не проявиться так яскраво. Усівшись на високій трибуні і оточивши себе найзнаменитішими людьми з усього свого війська, він велів покликати послів. Коли карпи говорили про ціль свого посольства, Менофіл робив вигляд, що клопо-четься про якісь важливіші справи і у час висловлювань карпських послів почав розмовляти з своїми людьми. А карпи говорили і повторювали, тобто ставили перед Менофілом одне запитання: “Коли ви платите готам гроші, то чому не платите таку ж суму грошей і нам, карпам? На що Менофіл їм відповів, що імператор має дуже багато грошей, але він обдаровує лише тих, хто уклінно просить про допомогу. На що карпи відповіли, що нехай імператор і нас має за тих, хто просять. Нам у першу чергу треба платити, бо ми могутніші від готів. Менофіл засміявся і сказав карпам-послам: “вертайтеся до домів своїх, через чотири місяці прийдете сюди ж, отримаєте з Риму відповідь”, – і зразу ж, зійшовши з трибуни, дальше почав навчати військо. Через чотири місяці посольство карпів знову з'явилося в Мезії і почалась та сама історія. Менофіл зволікав з вислуховуванням послів і аж тільки в кінці дав відповідь, що імператор не пообіцяв для карпів ніякої грошової допомоги: “Коли бажаєте дарунків, ідіть в Рим і падіть перед імператором на коліна і він може вислухає ваші прохання”, – але карпи перервали посольство і відійшли розгнівані, бо не мила їм була мова Менофіла [234]. У свій час, російський історик І. Забелін так прокоментував свідчення римських джерел стосовно карпів: “наші карпи-хорвати, чи власне хорвати у 237-238 роках уособлювали досить могутню державу в регіонах Карпатських гір, назву якої О. Партицький виводив від дако-слов'янського кореня крп-кріпкий-кріпость (карпи зкріплені), а отже самоназва карпи повинна була говорити про них як про народ у військовому розумінні сильний чи кріпкий. Готський історик Йордан писав про карпів, що цей народ найдосвіченіший для ведення воєн, а отже карпи у III ст. уособлювали могутню державу карпатських і прикарпатських слов'ян, яка вела широкомасштабну зовнішньо-політичну діяльність зі своїми найближчими сусідами, зокрема готським королівством і римською рабовласницькою державою. Хоча ці переговори у 240 роках, наголошував І. Забелін, і закінчились поразкою для карпів, оскільки останнім не вдалося вибити із римської рабовласницької держави щорічну грошову винагороду, яку надавала римська рабовласницька держава за “добросусідство” з імперією, та власне непоступливість Риму була наслідком великої війни проти імперії, яку очолили карпи [235].

Римська імперія в областях, прилеглих до Карпат, проводила дуже хитру політичну діяльність. В першу чергу, вона намагалася показати своїм сусідам військову могутність імперії; по-друге, посварити сусідні народи і по-третє, заручитися підтримкою за грошову винагороду “одного з варварських народів” для боротьби з іншими. Заручившись союзом з готами, намісник римський в Мезії думав тим союзом зупинити інші народи від вторгнення у володіння імперії, та стриманність останніх не зупинила “гордих і могутніх карпів”, а через деякий час, як бачимо з історичних джерел, готи не тільки не зупинили карпів, але й самі незадоволені жалюгідними виплатами Риму, почали нападати на багаті римські прикордонні провінції. Коментуючи свідчення римського хроніста Петра Патриція, І. Забелін наголошував: “Менофіл з погордою і високомір’ям висловлював вимогу послам карпів, щоб вони самі донесли свої прохання імператору в Рим: “киньтесь до ніг імпера-тора, просіть його і очевидно ваша просьба буде задоволена” – говорив він хорватам, і ті дійсно кинулись із Карпатських гір на імперію і почали спустошувати провінцію Мезію [236]. Про часті напади на Балканський півострів нам розповідає інший римський історик Зосим: “в роки 251-253 зайняли карпи місто Філіпополь, де заволоділи великою здобиччю”. Імператор Галь пообіцяв їм давати щорічну грошову допомогу, але та поступка Риму лиш заохотила карпів до подальших походів у землі імперії. Між 253-260 роками карпи в союзі з боранами повторювали військові походи до верхньої Італії та Іллірії і Греції. Римський історик Зосим наголошує, що після нападу карпів спустошувати землі імперії кинулись усі народи, з 255 по 268 роки на імперські землі нападали карпи, борани, певкіни і готи, які спустошили усі Дунайські провінції імперії, розорили усі міста і панували там немов у себе вдома. При імператорі Галі (259-268) уже ніхто не міг перешкодити карпам, боранам, готам нападати на землі верхньої Італії, імператору Авреліану, щоб розчленити натиск варварів, довелось укласти у 271 році особливий мир з готами, згідно з яким Рим уступав за ненапади готам усю провінцію Дакію. Та карпів це не зупинило і вони продовжували кровопролитні війни з Римською імперією. І тільки у 273 р. внаслідок кровопролитних битв, імператору Авреліану вдалося перемогти карпів. Римський сенат, як свідчать римські джерела, вшанував імператора за цю перемогу почесним титулом “Carpius” [237]. Та, не дивлячись на цю поразку, “могутні карпи” продовжували загрозувати своїми нападами імперії до 295 року. У 295 році між карпами і Римською державою був укладений мир, згідно якого частина карпів із Закарпаття і Карпат переселилась у землі римської держави за Дунай. Джерела однак говорять, що війна карпів з Римом продовжувалась і далі аж до 305 року, а можливо взагалі не закінчувалась упродовж усього IV ст., доки не була знищена Західно-Римська імперія. Римський історик Зосим наголошує, що у 382 році карпи заключили союз із гуннами і разом з останніми почали знову нападати на задунайські провінції римської держави [238]. Варто зауважити, що старожитності хорватів в регіоні Подністров’я датуються V ст. н.е., карпи, що стали союзниками гуннів у 382 році, тобто у кінці IV ст. щезнути за століття теж не могли. Археологічні джерела у Карпато-Дністровському регіоні, про що ми зауважували вище, дають нам плавний перехід від карпів до хорватів [239]. Тепер реконструюємо плавний джерельний перехід історії хорватів від “могутнього королівства карпів”, відомого нам з древньогрецьких і римських джерел в діапазоні I-IV ст., до відомої нам з візантійського джерела Константина Багрянородного “Великої чи Білої Хорватії” VI-X ст. Зауважимо зразу, що V ст. заповнюється наявними у дослі-джуваному регіоні слов’яно-хорватськими старожитностями, V-VI ст. відкритими у Подністров’ї і Попрутті хорватськими городищами, належність яких хорватам підтверджує і свідчення Масуді, який розміщує у VI ст. услід за дулібами – хорватів, про що ми наголошували вище [240].

Таким чином, вперше з сукупності джерел нам вдалося достовірно розглянути процеси етнотворення історії Галичини, принаймні, протягом тисячоліття і підійти до історії суто Галичини епохи Київської Русі. При всій складності і новизні цієї проблеми безсумнівно залиша-ється те, що трансформована у Галичину Подністровська Хорватія, в основу якої входила та сама Дністро-Карпатсько-Нижньодунайська територія, сполучалася з своїми південними нижньодунайськими землями, що яскраво зафіксовано Літописом руським і свідченнями “Слова о полку Ігоревім”, а також невідомими свідченнями, які використав у своїх дослідженнях В. М. Татіщев [241].

Такі міркування поділяв і визначний російський дослідник В. О. Ключевський, який вважав, що країна стародавніх хорватів – це подальша Галичина, що в кінці X-XI ст. знесилалась від нападів степовиків і сусідніх європейських народів і внаслідок цього була спірним краєм. Сума джерел дає право припускати, що і в цей час Галичина була очевидно незалежною державою між Польшею і Руссю, і тому предметом зазіхань сусідів. Безумовно багата Хорватія-Галичина була знесилена нападами сусідів у XI-X ст., про що свідчить нам і Константин Багрянородний: “Хорватію часто грабують франки (німці), турки (угри) і печеніги” – власне ці обставини привели до входження Хорватського князівства в інфраструктуру Київської Русі. Саме ж підкорення відбулося внаслідок затяжної хорватської війни 992-993 років. Однак, попередній їх розвиток з VI по X ст., наголошував В. О. Ключевський, склали

політично так обставини, слов'яни-хорвати зуміли затримати свою політичну інфраструктуру у майбутньому під новою назвою Галичини і забезпечити військово-політичною силою свої кордони. Джерела засвідчують, що їх знає на цій же території і руський літописець у X-XI ст. В його час Хорватія була предметом боротьби між Київською Руссю і Польщею, підпадала під різні впливи, допоки, остаточно не ввійшовши в інфраструктуру Київської Русі, трансформувалася у Галицьку державу [242]. Доповнює думку В. О. Ключевського і М. І. Костомаров: “Приєднані силою зброї хорвати, не змінили старо-давніх суспільних і державних звичаїв, князі руські, які правили Галичиною, були повністю залежні від стародавнього укладу хорватського суспільства, і в кінцевому результаті представляли і відстоювали його древню державність, територіальну цілісність від зазіхань сусідніх можновладців“ [243]. А це значить, що руські князі, як вірно зауважував великий знавець старогалицької історії Д. Зубрицький, зайняли опустілі престоли загиблих на полі битви у 992 році хорватських князів і в політичному розумінні замінили стару назву подністровської держави Великої чи Білої Хорватії на Галичину, відносно її нового столичного центру стародавньої країни [244].

Що ж до вірності аргументів нашої гіпотези, то вона підкріплюється дослідженнями визначного російського історика О. О. Шахматова, який писав: “древня Хорватія – це пізніша Галичина в басейні ріки Дністра“. У IX ст. прикарпатські хорвати утворили самостійну державу, про яку розповідає персидський географ Ібн-Даст. Ці хорвати-галичани, наголошує О. О. Шахматов, ніколи не належали до східного слов'янства. Хорвати уособлювали у IX ст. уламок великої і могутньої держави Великої чи Білої Хорватії, що займала увесь басейн ріки Дністра і горішньої Вісли і в етнічному розумінні уособлювала південно-західну групу слов'ян [245]. Візантійські джерела розповідають нам про Велику чи Білу Хорватію, яка концентрується в басейні Дністра. На основі останніх археологічних досліджень, які повністю спів-падають з письмовими стає очевидним, що Велика чи Біла Хорватія в Прикарпатті активно політично функціонує в X столітті і на її етнічному, економічному і політичному надбаннях в XI-XII століттях кристалізується Галицька держава [246].

Список використаних джерел та літератури:

1. W. Demetrykiewicz. Vorgeschichte Galiziens//Osterreichisch Monarchie in Wort und Bind. Wien. 1888. s.126.
2. Д. Н. Козак. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі.– К. 1984, с. 7.
3. Ю. В. Кухаренко. К вопросу о происхождении зарубинецкой культуры//СА. № 1, с. 289-300.
5. Славяне и их соседи в конце 1 тысячелетия до н.э.– первой половине 1 тысячелетия н.э. М. 1993, с. 53-55.
- И. П. Русанова. Компоненты пшеворской культуры//Тезы доклада советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии. М. 1985, с. 43-44.
6. W. Demetrykiewicz.Vorgeschichte Galiziens// Osterreichisch Monarchie in Wort und Bind. Wien. 1888. s. 128.
7. И.П.Русанова. Этнический состав носителей Пшеворской культуры.//Ранне-славянский мир: Материалы и исследования. М.1990,с.215.
8. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н.э.– первой пол. I тыс. н.э. М. 1993, с. 64-65.
9. М. Smiszko. Kultury wczesnego okresi epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce Wschodniej. Lwow. 1932. S. 125-137.
10. В. М. Цигилик. Населення верхнього Подністров'я перших століть н.е. К. 1975, с. 29.
11. И. В. Бруяко, А. А. Росохацкий. Кельто-италийский шлем из коллекции Белгород-Днестровского музея. Спб. 1993, с. 78-80.
12. Г. Абезгауц, В. С. Єременко, В. Г. Журавльов, С. Ю. Каргопольцев. К вопросу о ранней дате могильников зарубинецкой культуры.; в сб// Проблемы хронологии эпохи латена и римского времени. Спб. 1992, с. 36-37.
13. Славяне и их соседи в конце 1 тис. до н.э.– первой пол. 1 тис. н.э. М. 1993, с. 62-67.
Graberfeldern im Karpatenbecken//Pamatky archeologicne. Praha. 1973. s. 2-6.
14. В. І. Бідзіля. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. К. 1982, с. 49-81.
15. И. П. Русанова. Этнический состав носителей Пшеворской культуры.//Ранне-славянский мир: Материалы и исследования. М. 1990, с. 215-217.
- Я. Пастернак. Найновіші пам'ятники з Галичини і Волині//Записки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка (далі ЗНТШ). Просвіта. Т. 151;
- Я Пастернак. Коротка Археологія Західноукраїнських земель. ЗНТШ. Львів. Т. 151. 1932, с. 51-52.
16. М. Б. Щукин. Черняховская культура и явление кельтского ренессанса. КСИА. М. 1973, вып. 133, с. 18-23.
17. А. Д. Мачинский. Кельты на землях к Востоку от Карпат. Кельты и кельтские языки. М. 1974, с. 33-35.
18. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів. 1894, с. 300-304.
19. Ю. Кухаренко. Распространение латэнских вещей на территории Восточной Европы.– СА., 1959 № 1, с. 31.
20. В. В. Грабовецький. Галич. Львів. 1964, с. 10.
21. О. Партицький. Вказана праця., с. 298-299, 302-307.
22. I. Lelewel. Narody na ziemiach slowianskich. Poznan. 1853, s.116-142, s.158-184.
23. Т. Земенецький. Стародавній Галич у Подністров'ї. Львів 1878, с. 23-29.
24. А. С. Петрушевич. Сборник издаваемый Галицко русской матрицей. Львов. 1885, вып. I, вып. II, с. 30-31.
25. Ф. Браун. Разыскания в области гото-славянских отношений. Спб. 1899, с. 165-166.
26. Н. Трубачев. Етногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. М. 1991, с. 4-9, 24-25, 168-179.
27. Н. Трубачев. Етногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. М.1991, с. 4-9, 24-25, 168-179.
28. Г.Б. Фёдоров. Население Пруто-Днестровского междуречья в I тис. н.э. МИА, № 89, 1960, с. 65-68.
29. Йордан. Происхождение гетов. М. 1960, с. 72-77; О. Партицький. Вказана праця, с. 302-307.
30. Б. О. Тимошук. Слов'янські гради Північної Буковини. Ужгород. 1975, с. 26-27.
31. А. Петрушевич. Лингвистико-исторические рассуждения. Львов 1887, с. 72-79.
32. Т. Земенецький. Вказана праця, с. 23-29.
- О.Партицький. Вказана праця, с. 300-307.
33. Ф. Браун. Вказана праця, с. 207.
34. І. С. Винокур, Б. О. Тимошук. Давні слов'яни на Дністрі. Ужгород. 1977, с. 3-9.

35. С. П. Толстов. Нарцы и волохи на Дунае.//Советская этнография. 1948, № 2, с. 13-14.
36. С. П. Толстов. Нарцы и волохи на Дунае.//Советская этнография. 1948 № 2, с. 14-18.
37. Йордан. Происхождение гетов. М. 1960, с. 72-77; О. Партицкий. Вказана праця, с. 302-307.
38. С. П. Толстов. Нарцы и волохи на Дунае.//Советская этнография. 1948, № 2, карта №1с.13-14.
39. E. H. Minns. Scythian and Creeks. Cambridge. 1913, s. 102.
40. V. Parvan. Dacia. Cambridge, 1928, s. 8-9.
41. С. П. Толстов. Нарцы и волохи на Дунае. Вказана праця, с. 18-19.
42. Ф. Браун. Разискания. Вказана праця, с. 165-166, 173.
43. А. Д. Удадьцов. Племена Еврпейской Сарматии. СЕ.1 946. № 2, с. 12-17.
44. С. П. Толстов. Вказапа праця, с. 15-19, с. 21.
45. Л. И. Крушельницкая. Кельтский памятник Верхнего Поднестровья. СКИА. 1965, с. 119-122.
46. Jan Filip. Keltové ve Střední Evropě. Praha. 1956, s. 478-479.
47. A. Zaki. Archaeologia Carpatica. Krakow. 1963. T. 4,s. 62-64.
48. Л. И. Крушельницкая. Кельтский могильник. Вказана праця. с. 119-122.
49. А. Д. Мачинский. Кельты на землях к Востоку от Карпат. Вказана праця, с. 36-37.
50. M. Smisko. Stanowisko wczesnorzywskie w Kolokolini pod Rohatyn. WA, X 111, 1935, s. 155-159.
51. А. Д. Мачинский. Вказана праця. с. 35-37.
52. Ф. Браун. Вказана праця, с. 207.
53. Л. И. Крушельницкая. Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье. Вказана праця, с. 119-122; А. Д. Мачинский. Вказана праця, с. 39.
54. О. Н. Трубаев. Етнотенез и культура древнейших славян. Вказана праця, с. 4-9, 24-25, 168-169, 276-282.
- V. Trbuhovic. Jizne kultire i narodi prema lizickoj kultiri Praslovenskima i Slovenskima//1 Miedzynarodowy kongres. Krakow. 1968, s. 255-289.
55. А. Д. Мачинский. Вказана праця, с. 45.
56. О. Н. Трубаев. Вказана праця, с. 42-43.
- V. Trbuhovic. Вказана праця, с. 255-289.
57. А. Д. Мачинский. Вказана праця, с. 45.
- Л. И. Крушельницкая. Вказана праця, с. 119-122.
58. О. Н. Трубаев. Вказана праця, с. 42.
- V. Trbuhovic. Вказана праця, с. 255-289.
59. А. Д. Мачинский. Вказана праця, с. 35-41.
- Л. И. Крушельницкая. Вказана праця, с. 110-122.
60. Ю. В. Кухаренко. Распространение латэнских вещей на территории Восточной Европы.– СА., 1959 № 1, с. 40.
61. Л. И. Крушельницкая. Кельтский памятник Верхнего Поднестровья. СКИА. 1965, с. 119-122.
62. А. Спицын. Скифы и Гальштатт.//Сборник археологических статей поднесенный А. А. Бобринскому. Спб. 1911, с. 160-161,
63. В. С. Ідзьо. Кельти і слов'яни – сфера взаємовпливу на етапі формування держави у слов'ян. Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. М. 1997, т. 1, с. 215-216.
64. М. Бандрівський. Я.Йосипишин. Кельти на Заході України. Україна в минулому. Вип. ІХ. Київ-Львів. 1996, с. 15-16.
65. В. С. Ідзьо. Кельти і слов'яни – сфера взаємовпливу на етапі формування держави у слов'ян. Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. М. 1997, т. 1, с. 214.
66. Руський літопис. К. 1989, с. 2-10.
67. Руський літопис. К. 1989, с. 2-10.
68. Йордан. Вказана праця. с. 77.
- Корнелій Тацит. Вказана праця. т. 1, с. 272-273.
69. Руський літопис. К. 1989, с. 2-10.
70. Руський літопис. Вказана праця., с. 2-10.
71. С. М. Соловьєв. Вказана праця., т. 1, с. 87.
- К. Багрянородный. Вказана праця., с. 135-137.
72. Н. П. Барсов. Славянский вопрос и его отношения к России. Вильна. 1867, с. 3-5.
73. С. П. Толстов. Нарцы и волохи на Дунае.//Советская этнография. 1948, № 2, с. 29.
74. М. Макря. “Славянский могильник в Сомешени. Дакия“, т. 2. Бухарест. 1958, с. 358-359, 370.
75. Н. Надеждин. Опыт исторической географии русского мира. М. 1849, 6-13.

76. В. П. Кобычев. Вказана праця., с. 139.
77. Руський літопис. Вказана праця., с. 2-10.
78. В. П. Кобычев. Вказана праця., с. 139-140.
79. И. Забелин. История русской жизни с древнейших времён. М. 1908, с. 265-315.
80. В. П. Кобычев. Вказана праця., с. 139.
81. В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М. 1962, с. 152-154.
82. М. Макря. Вказана праця., т. 2, с. 358-359.
83. В. П. Кобычев. Вказана праця., с. 2-5.
84. Л. Нидерле. Славянские древности. М. 1956, с. 29, 46, 51, 53-54, 56.
85. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1987, с. 131, 135, 137.
86. Я. Пастернак. Старий Галич: Археологічно-історичні дослідження у 1850-1943 роках. Краків-Львів. 1944, с. 56.
87. О. Джеджора. Проблеми історичної топографії Давнього Галича. ЗНТШ ім. Шевченка. Львів., т. ССХХ 11, с. 296.
88. Jan Długosz. Przi. Krakjw. 1825, s. 235-237.
89. Н. Линниченко. Забужская Русь. Варшава 1864., с. 12-18.
90. В. Д. Королюк. Западные славяне и Киевская Русь в IX-XII веках. М. 1964, с. 9-18.
- В. Т. Пашуто. Дипломатия Древней Руси. М. 1966, с. 46-53.
91. В. Д. Королюк. Некоторые спорные и нерешённые вопросы истории славянских народов в раннефеодальный период (3-11 века). Актуальные проблемы славян. М. 1961, с. 23-26.
92. П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. М. 1953, с. 297-299.
93. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини 5-9 ст. К. 1976, с. 137-138.
94. Н. П. Барсов. География начальной летописи. Варшава. 1873., с. 80-82.
95. Л. Нидерле. Славянские древности. М. 1956, с. 155.
96. Słownik starożytności słowiańskich. Wrocław-Warszawa-Krakow, t. 1, t. 2, 1962.
97. Руський літопис. К. 1989, с. 2-10.
98. П. И. Шафарик. Славянские древности. М. 1948, т. 2, с. 204, 406.
99. Константин Багрянородный. Вказана праця, с. 135, 137.
100. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини. Ужгород. 1975, с. 98-99.
101. М.Ю. Смішко. Карпатські кургани першої половини 1 тис. н.е. К., 1960, с.151-152.
102. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини 5-9 ст. К. 1976, с. 138-139.
103. Л. Нидерле. Вказана праця., с. 77,155.
- Б. О.Тимошук. Давньоруська Буковина. К. 1982, с. 66-67.
104. Б. А. Тимошук. Восточнославянская община 6-10 вв., н.э. М. 1990, с. 5-7.
105. В. Д. Королюк. Некоторые спорные и нерешённые вопросы истории славянских народов в раннефеодальный период (3-11 вв.). Актуал. пробл. слав. М. 1961, с. 24.
- Б. А. Тимошук. Восточнославянская община. Вказана праця, с. 5-6, с. 9-10.
- Б. О. Тимошук. Давньоруська Буковина. Вказана праця, с.66-67.
106. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини. Ужгород. 1975, с. 96-97.
107. Н. П. Барсов. Вказана праця., с. 80-82.
108. П. И. Шафарик. Вказана праця., т. 2, с. 208, 405.
109. А. Я. Гаркави. Сказания мусульманских писателей о русах и славянах Спб. 1880, с. 276-277.
- Е. А. Пресняков. Лекции по русской истории. М. 1993, с. 265-266.
110. В. Д. Королюк. Вказана праця., с. 24-26.
111. Б. А. Тимошук. Восточнославянская община. Вказана праця., с. 5-7.
112. Н. Lowmianski. Poczatki Polski. Krakow 1964, t. 2, s. 162-168.
113. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини 5-9 ст. Вказана праця., с. 138-139.
114. І. С. Винокур, Б. О. Тимошук. Давні слов'яни на Дністрі. Ужгород. 1977, с. 76-96.
115. Л. В. Вакуленко. Раннеславянское поселение у с.Глубокое в Прикарпатье. Раннесредневековие восточнославянские древности. Л. 1974, с. 217-218.
116. В. П. Петров. Етногенез слов'ян. К. 1972, с. 30-35.
117. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини 5-9 ст. Вказана праця., с. 102-103.
118. Ю. В. Кухаренко. Раскопки в городище и селище Хотомель КСИИМА, 668. М. 1957, с. 93-94.
119. Константин Багрянородный. Вказана праця., с. 131, 135, 137.
120. Б. А. Тимошук. Восточнославянская община. Вказана праця., с. 7.
121. А. Ю. Дворниченко, И. Я. Фроянов. Города-государства Древней Руси. Л. 1977, с. 131-142.

122. В. Д. Королук. Вказана праця., с. 26-28.
123. Б. О. Тимошук. Давньоруська Буковина. К. 1982, с. 66-67.
- Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини 5-9 ст. Вказана праця, с.101-103.
124. Б. О. Тимошук. Давні слов'яни на території Північної Буковини. УІЖ. 1979, № 6, с. 95-96.
125. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1987, с. 131, 135, 137.
126. П. Шафарик. Славянские древности. М. 1848, т. 2, с. 254, 406.
127. Л. Нидерле. Славянские древности. М. 1956, с. 77.
128. К. Я. Грот. Известия Константина Багрянородного о сербах и хорватах. Спб. 1880, с. 58-75.
129. П. Шафарик. Вказана праця., т. 2, с. 252-256, 405-407.
130. F. Racki. Osiyena starijih izujrd zf hrvatsku i srbsru hjvitst sredni vika. Knjizennir, 1, Zagreb, 1865, s. 136-138.
- F. Racki. Biela Hrvatska i Bila Srbija. Rad. Zagreb 1880-1881, s. 234-236.
131. V. Jagic. Ein kapitel dus der Geschichte d. sudslav. Sprachen (Arch. tom. Slav.) 1895, с. 47-87.
132. Л. Нидерле. Вказана праця., с. 77.
133. Г. Г. Литаврин. Раннефеодальные государства на Балканах в 6-12 вв. М. 1985, с. 219.
134. Ф. Браун. Разыскания в области гото-славянских отношений. Спб. 1899, с. 404-405.
135. Я. Д. Исаевич. Культура Галицко-Волынской Руси.– Вопросы истрии, 1973, № 1, с. 92-93.
136. В. Соловев. История Руси. Белград. 1941, с. 28-32.
137. А. Петрушевич. Галицко-Волынская летопись. Л. 1871, с. 36, 47, 67, 92.
138. Руський літопис. К. 1989, с. 2-10 (Примітки Л. Махновця).
139. А. Я. Гаркави. Сказания мусульманских писателей о русах и славянах Спб. 1870, с. 276-277.
140. Л. Нидерле. Вказана праця., с. 77.
- Reisker j., Expansion of the Slavs. Cambridge, 1914, s. 92.
141. А. Я. Гаркави. Вказана праця., с. 276-277.
142. В. П. Петров. Етногенез слов'ян. К. 1972, с. 234.
143. А. Я. Гаркави. Вказана праця., с. 276-277.
144. Свод древнейших письменных известий о славянах. М. 1994, т. I, с. 254-259.
- Л. Нидерле. Славянские древности. М. 1956, с. 155.
145. К. Багрянородный. Об управлении империей. М. 1987, с. 131.
146. К. Багрянородный. Вказана праця., с. 131.
147. Л. Нидерле. Вказана праця., с. 155-156.
148. В. Д. Королук. Западные славяне и Киевская Русь в IX-XII вв. М. 1964, с. 28-35
- Н. П. Барсов. Очерки русской исторической географии. Варшава, 1885, с. 95.
149. В. В. Седов. Становление европейского средневекового города. М. 1989, с. 21.
150. Руський літопис. К. 1989, с. 2-10.
- Н. В. Савельев-Ростиславич. Славянский сборник. Спб, 1845, с. хс-хсі.
- Н. В. Савельев-Ростиславич. Славянские народы в Европе. Спб. 1845, с. 24-25.
151. В. Д. Королук. Вказана праця., с. 28-35.
152. К. Багрянородный. Вказана праця., с. 131, 135, 137.
153. Б. А. Тимошук. Восточнославянская община 6-10 вв. М. 1990, с. 6-10.
154. К. Багрянородный. Вказана праця., с. 135, 137.
155. Л. Нидерле. Вказана праця., с. 155.
156. А. А. Шахматов. Древнейшие судьбы русского племени. Пг. 1919, с. 32, 33.
157. С. М. Середонин. Историческая география. Пг. 1916, с. 148-152.
158. К. Я. Грот. Известия Константина Багрянородного о сербах и хорватах. Спб. 1880, с. 58-75.
- Е. Михайлов. Восточные и южные славяне до 9 века. Советское славяноведение. М. 1977, № 2, с. 50.
159. Г. Г. Литаврин. Раннефеодальные государства на Балканах в 6-12 вв. М. 1985, с. 6-8.
160. В. О. Ключевский. Боярская дума древней Руси. М. 1994, с. 20-21.
- В. О. Ключевский. Курс русской истории. М. 1987, т. 1, с. 124
161. Руський літопис. К. 1989, с. 2-10.
162. А. А. Шахматов. Вказана праця., с. 32-33.
163. В. О. Ключевський. Курс русской истории. М. 1987, т. 1, с. 124.
164. А. Я. Гаркави. Вказана праця., с. 267-277.
165. Е. А. Пресняков. Лекции по русской истории. М. 1993, с. 265-266.
166. А. А. Шахматов. К вопросу об образовании русский наречий и русских народ-ностей. НЖМНП. 1899, № 4., с. 23.

167. В. В. Ауліх. Південно-Західне пограниччя Київської Русі. З історії Галицької землі 5-10 ст. В книзі Київська Русь: культура традиції. К. 1982, с. 10.
168. А. Я. Гаркаві. Вказана праця., с. 267-277.
169. П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. М. 1953, с. 298-299.
170. В. Д. Королюк. Славяне и восточные романцы в эпоху раннего средневековья. М. 1985, с. 28-30, 35.
171. П. Н. Третьяков. Вказана праця, с. 298-299.
172. В. Д. Королюк. Основні етапи розвитку ранньо-феодальної державності у східних і західних слов'ян. УДЖ. 1969, № 12.
- В. Д. Королюк. Славяне и восточные романцы в эпоху раннего средневековья. М. 1985, с. 46,48.
- В.Д.Королюк.Особенности становления феодализма и формирования ранне-феодальных государств в Восточной, Центральной и Юго-Восточной Европе. С.С. 1970, № 5.
173. Б. А. Рыбаков. Мир русской истории. М. 1979, с. 29-31.
- Б. А. Рыбаков. Киевская Русь и русские княжества 12-13 вв. М. 1982, с. 41.
174. М. Ю. Брайчевський. Біля джерел слов'янської державності. К. 1964, с. 292-294, 303.
- Йордан.О происхождении и деянии гетов. М. 1960, с. 74.
175. М. Ю. Брайчевський. Біля джерел слов'янської державності. К. 1964, с. 292-294, 303.
176. Я. Д. Исаевич"Грады Червенские и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец 9-начало 11 веков) в книге: Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средне вековья. Киевская Русь и ее словянские соседи. М. 1972, с. 114-115, 116.
177. Археологія Прикарпаття, Волині і Закарпаття (раннеславянский и древнерусский период). К. 1990, 40-42.
178. Е. Михайлов. Вказана праця., с. 50-52.
179. Йордан. О происхождении и деянии гетов. М. 1960, с. 74.
180. В. Д. Баран. Пражская культура. Археология Украинской ССР. К. 1986, т. 3, с. 147.
181. Б. О. Тимошук. Давньоруська Буковина. К. 1982, с. 66, 67.
182. В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський. Походження слов'ян. К. 1991, с. 76, 88.
183. В. О. Ключевський. Вказана праця., т. 1, с. 124.
184. А. Я. Гаркаві. Вказана праця, с. 276.
- Б. О. Тимошук. Давньоруська Буковина. К. 1982, с. 66.
185. В. Сергійчук. Етнічні межі і кордони України: Південний захід. Наука і суспільство. К. 1993, № 5/6, с. 32-33.
186. Н. Lowmianski. Op. cit., t. 3, s. 70.
187. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини 5-9 ст. К. 1976, с. 136-7.
188. В. В. Ауліх. Вказана праця., с. 6.
189. С. М. Соловьев. История России с древнейших времен. М. 1988, т. 1-2, с. 87.
190. Н. С. Державин. Славяне в древности. М. 1946, с. 48.
191. К. Багрянородный. Вказана праця., с. 131, 135, 137.
- Руський літопис. Вказана праця., с. 14-16.
192. К. Багрянородный. Вказана праця., с. 131, 135, 137.
- Руський літопис. Вказана праця., с. 375-387.
193. Ljubic. O Posavskoj Hrvatskoj. Etc. Rad. Jigoslav. Ak. kn. XLX 11. 1878, p. 113.
194. К. Я. Грот. Вказана праця., с. 73.
195. Йордан. Вказана праця., с. 74-75.
- И. П. Филевич. Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки. Варшава. 1894, с. 2-4.
196. И. Первольф. Славянская взаимосвязь с древнейших времен до 18 века. Спб. 1874., с. 2, 3, 4.
197. И. П. Филевич. История древней Руси. Варшава. 1896, т. 1, с. 13.
- DAI. W. 1967. 11. p.124.
198. О. А. Акимова. Развитие средневековых представлений о происхождении хорватов. В книге."Этнические процессы в Центральной и юго-Восточной Европе. М.1988, с. 28-33.
199. М. Д. Затыркевич. О влиянии борьбы между народами и сословиями по образованию строя у славян и в домонгольской Руси. М. 1874, с. 20.
- Belosevic J. Materijalna kultura od 7 do 9 stoljeca. Zagreb, 1980, s. 78-79.
200. F. Dvornik. Byzantium,Rome,the Franks and the Christianisation of the Souththrh Slfvs// Cyrillj-Mefhodiane. Graz. 1964, s. 90.
201. Н. Lowmianski. Poczatki Polski. Krakow. 1964, t. 2, s. 163-168

202. А. А. Шахматов. Вказана праця., с. 32-33.
203. Б. А. Тимошук. Восточнославянская община 6-10 веков. М. 1990, с. 6-8.
204. Г. Г. Литаврин. Раннефеодальные государства на Балканах в 6-12 веках. М. 1985, с. 6-8.
205. М. Ю. Смішко. Карпатські кургани першої половини 1 тисячеліття н.е. К. 1960, с. 148-149.
- Г. Г. Литаврин. Вказана праця, с. 4-6.
206. С. І. Пеняк. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття 6-13 ст. К. 1980, с. 162.
207. B. Mitrea, Tezaugie monetar dela Risi. Sibiu, Sciv, 3-4, 1953, s. 602, karta № 2.
208. С. І. Пеняк. Вказана праця., с. 161-162.
209. Археологія Прикарпаття Волині і Закарпаття. Вказана праця., с. 40-42.
210. Л. Нідерле. Вказана праця., с. 155.
211. В. С. Ідзьо. Галицько-Волинська держава: політична та соціально-економічна етно-структура римсько-візантійської доби (до питання етногенезу українського етносу II-VI ст.). Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1998, № 3, с. 2-40.
212. В. П. Кобычев. В поисках прародины славян. М. 1973, с. 62-63.
213. А. В. Лонгінов. Червенские города. Варшава. 1885, с. 44-46.
- С. І. Пеняк. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття 6-13 ст. К. 1980, с. 161-162.
214. М. Ю. Смішко. Карпатські кургани першої половини 1 тис. н.е. К., 1960, с. 149-152.
215. Етнокультурная карта территории Украинской ССР в 1 тысячелетии н.э. К. 1985, с. 68.
216. С. І. Пеняк. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття 6-13 ст. К. 1980, с. 162-164.
217. Н. С. Державин. Славяне в древности. М. 1946, с. 48.
218. Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средне-вековья. М. 1982, с. 12.
219. И. Забелин. История русской жизни с древнейших времен. М. 1876, т. 1, с. 302-303.
220. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів. 1894, с. 187, 351-354.
221. И. Забелин. Вказана праця., с. 302-303, 304-306.
222. В. Н. Татищев. Российская история. М. 1964, т. 3, с. 124-126.
223. Ф. Браун. Разыскания в области гото-славянских отношений. Спб. 1899, с. 105-106, 107, 242.
224. К. Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии. Собрание сочинений в двух томах. Л., 1969, т. 1, с. 350-352.
- В. В. Латышев. Вказана праця., с. 42-45.
225. И. Забелин. Вказана праця., с. 302-306.
- В. П. Кобычев. Вказана праця., с. 61-65.
226. К. Тацит. Вказана праця, с. 350-352.
227. О. Партицький. Вказана праця., с. 186, с. 351-354.
228. И. Забелин. Вказана праця., с. 304.
229. О. Партицький. Вказана праця., с. 187, с. 351-354.
- Славяне и их соседи в конце 1 тысячелетия до н.е.— первой половине 1 тысячелетия н.э. М. 1993, с. 53-55.
230. А. С. Петрушевич. Лингвистико-исторические рассуждения. Львов. 1887, с. 30-32, 35.
231. К. Багрянородный. Вказана праця., 131, 135, 137.
232. K. Kadleca. O politycznym i stroj Slowian, zwlaszcza zachodnich przed X wiekiem. Poczatki kultury Slowianskiej. "Encyklopedia Polska", t. 4, cz. 2, w. Krakowie. 1912, s. 31-72.
233. Очерки истории СССР. Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма в СССР 3-9 вв. М. 1958, с. 831.
234. Scriptores historiae Augustae, t. 2, s. 155-156.
235. И. Забелин. Вказана праця., с. 305.
- Йордан. Вказана праця., с. 74.
236. Scriptores historiae Augustae, t. 2, s. 155-156.
- Zosimi historika, lib. 4, cap. 34.
- И. Забелин. Вказана праця., с. 304-306.
237. Zosimi historiae Augustae, t. 2, s. 155-156.
238. Zosimi. Вказана праця., с. 155-156.
239. М. Ю. Смішко. Вказана праця., с. 149-152.
- С. І. Пеняк. Вказана праця., с. 162.

240. В. В. Ауліх. Із історії Галицької землі 5-10 ст., у книзі: Київська Русь культура традиції. К. 1982, с. 6-10.
А. Я. Гаркави. Вказана праця., с. 276-277.
241. Л. Махновець. Про Автора Слова о полку Ігоревім. К. 1989, с. 236-237.
- В. Н. Татищев. Российская история. М. 1964, т. III, с. 122-126.
242. В. О. Ключевський. Курс Русской истории. М. 1937, т. 1, с. 106-107.
243. М. І. Костомаров. Наука і суспільство. 1989, № 9, с. 51.
244. Д.Зубрицький. Історія Галицько-Руського князівства. Львів. 1856, т. 2, с. 174-182.
245. А. А. Шахматов. Древнейшие судьбы русского племени. Пг. 1919, с. 32-33.
246. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.

Розділ II.

Соціально-економічна та політична історія Галичини в X – першій половині XII століття

Згідно свідчень джерел, історична наука встановила, що в кінці XI – на початку X століття племінне об'єднання хорватів було домінуючою економічною та політичною силою в Прикарпатті. Константин Багряно-родний розповідає нам про прикарпатських хорватів, які мають свого власного царя, військо кінне і піше [1].

Про хорватську державу на території майбутньої Галичини говорять і свідчення Ал-Масуді, Ал-Берки, які зазначають великий торгово-ремісничий центр хорватів – Хордаб. Прикарпатські хорвати беруть участь у поході Олега на Візантію в 907р. і являються союзниками київських князів. Довгий час за незалежність свого князівства хорвати воювали з київським князем Володимиром Святославовичем у 992-993 роках. Дослідники довго з'ясовували питання місцепроживання хорватів і тільки в XIX столітті вони почали припускати, що хорвати проживали на території літописної Галичини. Російський історик кінця XIX ст. М. П. Барсов, проаналізувавши всі наявні джерела, прийшов до висновку, що описана Константином Багрянородним Велика чи Біла Хорватія – це майбутня територія Галицького князівства. На думку дослідника, Хорвати проживали між Дністром і Сяном. Володимир Святославович приєднав у 993 році стародавню Хорватію, майбутню Галичину [2].

Український академік І. П. Крип'якевич вважав, що стародавня Хорватія-Галичина з VII до X століття інтенсивно розвивала свої економічні центри, такі як Перемишль, Галич, Тереволь, Пересічинь. На думку дослідника, в Західно-Українському регіоні з V по VII століття існували міста-держави, які у цей період очолювали дуліби, а з VII по X – хорвати. Географ Баварський вважає у IX ст. Прикарпатський край багатолюдним, з широкою торгівлею і багаточисельними містами, своєю місцевою князівською адміністрацією [3], яку згадував Константин Багряно-родний, що хорватський народ очолює нехрещений князь [4]. До такої ж думки прийшов і львівський дослідник В. В. Ауліх, який вважав, що Галич існував як торгово-економічний центр у той самий час, коли і літописні Червень, Перемишль і Волинь. На його думку, Галицька земля, як складова частина стародавньої Хорватії формувалась протягом V-X ст. [5].

Київський історик П. П. Толочко вважає існування стародавньої Галичини з VII-IX ст. На його думку, Галич стояв на древньому торгово-му шляху, що зв'язував стародавніх слов'ян з торговельними центрами Подунав'я і західної Європи. Він услід за В. В. Ауліхом підтверджує реальне існування Галича як торгового і політичного центру уже в кінці IX на початку X ст. П. П. Толочко підтверджує свідчення угорсь-кого джерела “Аноніма Нотаря, короля Белли II” про гостювання угорського вождя Алмуша у галицького князя по дорозі переселення угорців в Паннонію [6].

Діаметрально протилежної точки зору притримується київський дослідник М. Ф. Котляр, що ставить за мету омолодити Галицьку землю. На його думку, Галич без будь-якого регіонального значення виник тільки в XI ст. М. Ф. Котляр, внаслідок своєрідних інтерпретацій джерела і археологічних матеріалів, намагається твердити, що Галич як місто не існувало навіть у XI ст. Він, ігноруючи фактами, беручи тільки свідчення літопису XII ст., зробив висновок, що Галич висувається на історичну арену як торговий, економічний і політичний центр тільки в середині XII ст. [7].

Повну антинауковість даної концепції М. Ф. Котляра довів ще у 50-х роках радянський дослідник М. Н. Тихоміров, на концептуальні висновки якого М. Ф. Котляр не побажав звернути увагу. М. Н. Тихоміров, внаслідок вивчення сукупності джерел з Українського Прикарпаття, дійшов висновку, що Галицька земля була однією із стародавніх територіально-соціальних організмів слов'янського світу і Київської Русі. Одним із стародавніх центрів слов'ян Подністров'я був Галич. Хоча він з'являється на сторінках літопису раптово і тільки в XII ст., не можна вважати, що виникнення міста відбулося власне в цей час. У середині XII ст. джерела малюють нам стародавній Галич, наголоше М. Н. Тихоміров, як столицю могутнього Галицького князівства, у якому володарює один із могутніх князів Русі – Володимир Володарович. Сукупність фактів, починаючи з свідчення Аноніма (880-890 роки), Києво-Печерського патерика (1084 р.), згідно з свідчень якого київський князь “не пустив гостей з Галича і лодій з Перемишля”, польського джерела, яке датується 1125 р., стверджує, що Володар Перемишльський після поразки від Польщі поїхав в Галич збирати нове військо, дають право наголошувати на стародавності Галича. Як бачимо, стародавність Галича очевидна і це може говорити, що формування Галицького князівства проходило найпізніше у X столітті [8].

Якщо врахувати сукупність джерел, починаючи з Константина Багрянородного, який прослідковує політичну історію Хорватії-Галичини з VI-VII ст. Із свідчень географа Боварського VIII-IX ст., угорсь-

кого Аноніма IX-X ст., польських джерел XI ст., Печерського патерика і “Повісті минулих літ”, очевидним стає, що соціально-економічна і політична історія Галичини узгоджується з концептуальними висновками археолога В. В. Ауліха і її слід розпочинати з V і вести до X століття [9].

На противагу тверджень М. Котляра зауважимо, що появу пізніх свідчень у “Повісті минулих літ” слід пояснювати досить пізнім входженням Хорватського князівства до складу Київської Русі. В цей же час центральноєвропейські, римські і візантійські джерела знають про незалежне Хорватське князівство в Прикарпатті з III по V і з VII по X ст. Зокрема, візантійські джерела розповідають про військову структуру Хорватії, відмічають скільки піших і кінних воїнів у хорватського князя. Географ Баварський детально описує міста Хорватії у IX столітті. Чеський історик П. Шафарик знає грамоти незалежних хорватських володарів IX-X ст. і наголошує, що Хорватія своїми соціально-економічними і політичними стремліннями орієнтувалась на країни Центральної і Центрально-Південної Європи [10].

Руський літопис XII ст, складений у Києві Нестором, взагалі немає ніякої інформації про стародавню історію Хорватії, яка відома йому тільки в загальних рисах в X ст. Він тільки виразно згадує про хорватів в 907 році, коли останні як союзники київського князя брали участь у поході на Візантію. У XI ст. більш виразно він згадує про хорватів у час русько-хорватської війни 992-993 років. Про те, що ця територія не належала в IX-X ст. до київського політичного впливу, він не знає. Про це говорить той факт, що київський літописець називає Хорватію збірною назвою “Червенські гради”, означуючи тільки ключові центри – Червень і Перемишль. Тому ціком зрозуміло, чому Галич з’являється в Київському літописі тільки в XII ст., на століття пізніше від свідчень польських і угорських джерел. Галичина, на думку радянського дослідника В. Д. Королюка, остаточно була закріплена тільки Ярославом Мудрим у 1031 р. До цього часу ця територія до Київської Русі не належала. Тільки після закріплення Хорватії за Київською Руссю з’являються перші свідчення в київських джерелах про “галицьких гостей” у Києві в 1084 р. і галичан в 1134-1138 роках, а в 1141 р. з’являються свідчення про Галич [11]. Отже, після того як Хорватія внаслідок поразки у війні, що засвідчено в “Повісті минулих літ” у 992-993 роках, почала поступово входити до складу Київської Русі, почались скупі згадки про цей регіон в Руському літописі. Як наголошує І. П. Крип’якевич, в XI ст. Хорватія встановила тісні зв’язки з політичним та економічним життям Київської Русі. Власне, за час XI-XII ст. Галицька Хорватія набирає рис загальноруської народності і історичні джерела називають її відносно нового історичного центра Галицькою Руссю [12]. Однак, поглянемо в глибину історії і, опираючись на джерела, спробуємо побачити генетичний зв’язок стародавніх слов’ян хорватів до висвітленого нами часу. Початковий етап створення Галичини відбито недостатньо. Існує думка, і ми це наголошували вище, що стародавній Галич як торговельний і ремісничий центр функціонував уже в III ст. н.е. Біля нього, за свідченням готського історика Йордана, у 246 р. відбулась битва остготів і гепідів. Галицький дослідник Омелян Партицький вважав свідчення Йордана досто-вірними, і день народження Галича означував 246 роком [13].

Другу стародавню згадку про Галичину чи місто Галич подає нам географ Баварський. Він називає Галицьку землю країною Галіндією. Це свідчення географа Баварського російський вчений І. Топоров вважає дійсним [14].

Наступне повідомлення подає нам угорський анонім IX-X ст., говорячи про гостинного Галицького князя [15].

Сукупність археологічних, гідронімічних, топографічних джерел дають право вченим припускати, що існування Галицької землі, внаслідок її формування, згідно свідчень Йордана, у III-IV ст. цілком реально могло відбуватись. Починаючи з V століття, про що свідчить нам доробок археолога В. В. Ауліха, можна припускати існування Галицької землі [16]. Наявність у Галичині розвинутого політичного і економічного життя споглядав російський вчений А. В. Лонгінов, який наголошував, що торгово-ремісничі центри у стародавній Хорватії – Галичині починають облаштовуватись внаслідок римського впливу в III-IV ст. н.е. У подальшому торгово-ремісничі і політичне життя було припинене внаслідок спустошення Хорватії-Галичини гуннами. Воно знову відродилось у V-VII ст. і набрало державних форм, які відомі нам з візантійських джерел під назвою Великої чи Білої Хорватії. Міста, в тому числі і Галич, відбудовувались майже заново не всі і не в одне століття одночасно. Таким містом, знищеним Гунами у IV чи V ст., був і Холм, відроджений Данилом Галицьким аж в XIII столітті. Інші центри, на думку А. В. Лонгінова, могли відродитися значно раніше, в тому числі і Галич, який розміщувався на зручному дністровському торговельному шляху. А. В. Лонгінов був переконаний, що стародавній Галич був одним із торгових і ремісничих центрів стародавньої Хорватії і захищав у Подністров’ї Хорватію від Подніпровської Русі. Перемишль, на думку дослідника, був столичним градом Великої чи Білої Хорватії і таке його столичне положення було до XII ст., тобто до 1141 р., доки Володимир Володарович, перемишльський князь, не переніс столицю із Перемишля в Галич [17]. Цілком очевидно, що Біла чи Велика Хорватія, це реальна Центрально-Європейська держава, яка

була відома у Центральній Європі з VI по X століття. Як наголошує візантійський імператор-письменник К. Багрянородний: “Велика чи Біла Хорватія – це країна, яка, згідно його свідчень, існувала з VI ст. по X ст.” [18]. На думку інших візантійських хроністів – це древня країна гетів-слов’ян [19], яку географ Баварський називав дуже стародавнім королівством, з якого вийшли усі слов’янські народи [20]. Ряд істориків XIX століття і ряд сучасних, засумнівалися у реальному проживанні хорватів у Прикарпатті, вони намагалися і намагаються інтерпретувати свідчення Костянтина Багрянородного і ряду інших свідчень візантійських і більш ранніх римських джерел. Однак, якщо врахувати правильні висновки вчених XIX ст. і ототожнити їх з висновками сучасної археологічної науки, то одні свідчення не протирічають іншим, а навпаки доповнюються одні одними [21].

Про реальне проживання хорватів у майбутній Галичині наголошував і російський дослідник А. В. Лонгінов. Не можна відкидати джерел, наголошував А. В. Лонгінов, які засвідчують реальне проживання хорватів у Галичині. Костянтин Багрянородний реально знав Білохорватів в Прикарпатті в області Дністра і Карпат. За його свідченнями ми бачимо, що Хорватія – це Перемишль та інші гради, які туманно знає київський літописець Нестор. Характерно, що і у Несторів час, а тобто у XII столітті у час Київської Русі галичан ще називали білохорватами чи хорватами, яких оприділювали в Прикарпатті. Сам А. В. Лонгінов вважав Подністров’я древнім хорватським краєм, який був заселений літописними карпами, згідно свідчень римських джерел. Карп’яни зазнали погрому гунів у III-IV ст. і після розпаду держави гунів відродилися в візантійський час в V-VII ст. тобто у час, коли К. Багрянородний знає могутню Велику чи Білу Хорватію. Подальша історія Хорватії фіксується великою кількістю торгово-ремісничих міст, де без сумніву Галич у цей час був у цьому числі. Вигідно розміщений на Дністрі, він розвивався осібно, однак в рамках Великої чи Білої Хорватії, як її торгово-ремісничий, а може і політичний центр. Цілком можливе уже в цей час перетворення торгово-ремісничого центру Галича в політичний центр. Однак, цей процес проходив поступово з VI по VIII ст., де за цей час він з підвладного хорватському князю городища перетворився в округ з власною політично-князівською адміністрацією, що фіксується джерелами в IX столітті, де Галичина уже зв’язувалась торгівлею по Дністрі з усією Європою і азійським світом [22]. Тому період хорватський, що змінюється в X-XI ст. на галицький, зовсім не змінює хорватський етнос. Просто в умовах включення в Київську Русь новий князь Хорватії Володимир Володарович змінює столичний центр стародавньої Хорватії Перемишль на Галич, який у XII столітті стає більш зручний в управлінні Хорватією. За півстоліття могутнього розвитку Галича як столичного центру, його авторитетності в стародавньому суспільстві хорватів, стародавня назва Хорватії трансформується в Галичину. При цьому не треба брати під сумнів стародавність Галича, що робить київський дослідник М. Ф. Котляр, у якого Галич виникає тільки у XII столітті і в Київському літописі під 1141 роком зокрема [23].

Сукупність джерел засвідчує, що галичани з своїм містом Галичем мають глибокі коріння соціальної, політичної історії, де Галич набагато відоміший центр в історії Центральної Європи з своїм історичним минулим, ніж про це можуть уявити собі сучасні дослідники Галича і Галичини, що давало можливість вченим припускати уже в XIX ст., опираючись на свідчення Йордана, що відлік історії Галича слід починати з 246 року [24]. Інші дослідники вважали, що Галич, зруйнований гунами відродився і почав активно функціонувати як торгово-ремісничий центр в V-VI століттях. І тільки в IX-X століттях проявилась його політична велич, яка об’єктивно кристалізувала на новому витку стародавню Хорватію в XII столітті в Галичину [25].

Початковий етап утворення Галича нам невідомий. Однак те, що біля його стін відбувалися політичні баталії остготів і гепідів і в яких галичани у 246 році участі не брали, як засвідчує Йордан, може говорити нам, що Галич у III столітті ще не був могутнім політичним центром, який відіграв би вагомому політичну роль поряд з могутніми конгломератами остготів та гепідів [26]. Однак, він міг уже бути як торгово-ремісничий центр в Подністров’ї. Уся сума аналізу свідчення дає нам право наголошувати, що Галич III століття – це торгово-ремісничий центр – городище, у якому верхівку тримала кельто-слов’янська торгово-економічна знать [27]. Не виключено, що городище мало свою князівську (кельто-слов’янську адміністрацію), яка не втручалася у політичні перепетії своїх могутніх сусідів [28]. На нашу думку, у подальшому Галич впродовж століть міг розвиватися як торгово-ремісничий центр. Це твердження підтверджується тим, що практично до VIII-IX століття джерела не згадують Галич у політичній Центрально-Європейській історії. Отже реально, на даний момент, ми можемо стверджувати, що політичну історію Галича можна розпочинати тільки з IX століття, тобто з часу свідчення угорського джерела про наявність у Галичі політичної адміністрації галицького князя [29]. Деякі джерела дають нам право наголошувати, що до утвердження в IX ст. князівської влади Галичем управляли “мужі градські” і він функціонував як боярський центр. До наших днів дійшла билина “Дюк Степанович”, у якій є нашарування галицьких сказань VII-X століття, які концентрують

розповіді про економічну і політичну історію Галича, особливо в IX-X століттях, коли Хорватія конкурувала політично і торгово-економічно з Київською Руссю. Отже, джерело цього часу дає нам право говорити про Галич, “як про великий добре улаштований боярський центр“, яким разом з матір’ю володів “удатний син боярський – Дюк (герцог-князь) Степанович“. Ряд дослідників пов’язують слово Дюк з адміністративним становищем боярина Степановича, де останній був за західноєвропейськими мірками герцогом, за руськими – князем [30].

Можна припускати, беручи за основу і свідчення угорського аноніма, що Галичем у IX-X столітті правив молодий і сильний хорватський князь. Сукупність двох джерел дає право припускати існування централізованого Галицького князівства уже в кінці VIII на початку IX століття в рамках Великої чи Білої Хорватії, столичним центром якої був Пере-мишль. Таке розуміння нами проблеми не суперечить ходу історії на Західно-Українських землях і тоді, коли вони були включені в час великої “хорватської війни 992-993“, внаслідок якої, Велика чи Біла Хорватія припинила існувати як самостійна політична одиниця, і ввійшла до складу Київської Русі. В приєднаній Володимиром Святославовичем Хорватії була знищена великокнязівська хорватська адміністрація і збережене боярське самоуправління. Володимир Святославович злучив Хорватію-Галичину з Волинною і передав її в княжіння своєму синові Борису, пізніше Всеволоду, які правили короткочасно і тільки після того, як одружений на сестрі останнього хорватського князя Всеволо-дімера польський король Болеслав почав претендувати на Хорватію, князівська влада у Хорватії (Галичині) була відновлена внаслідок призначення князем в Хорватію енергійного Ростислава, який утвердив у Хорватії династію руських князів Ростиславовичів [31].

Однак саме покорення Хорватії уже в час князя Володимира Святославовича до сьогоднішнього дня залишається дискусійним. З цього приводу Львівський історик XIX століття Денис Зубрицький зауважував, що Руський літопис не згадує в 992-993 роках про повну перемогу Володимира Святославовича над ховатами, він наголошує лише про хорватську війну. Очевидно хорватська знать зуміла навіть після поразки затримати в Хорватії якусь певну автономію, що давало їй можливість бути незалежною до 1031 року. Цілком можливо, що до 1131 року Хорватія на певних умовах була залежною від Польщі, оскільки, як ми наголошували вище, польський король у другому шлюбі був одружений на сестрі загиблого на полі битви останнього хорватського володаря. Цілком можливо, що хорватська знать правила самостійно, політично визнаючи одночасно якусь залежність від Польщі і Київської Русі. Зіштовхуючи одночасно ці дві держави між собою, що давало повну незалежність Хорватії і її знаті, без якої ні одна сторона в даній конфронтації не могла обійтися. Внаслідок таких протиріч між Київською Руссю і Польщею хорватська знать зберігала собі повну економічну і політичну незалежність. При усіх перепетіях, наголошує Д. Зубрицький: “з самого початку після хорватського погрому і приєднання Хорватського князівства до Київської Русі, Хорватія для забезпечення її управління була включена в склад Волинського князівства, яким великий київський князь Володимир Святославович наділив свого сина Всеволода, додавши йому Хорватію по Карпатські гори. Однак Всеволод прожив недовго, навіть не пережив Володимира Великого і не зумів організувати єдиного економічного і політичного організму з Хорватії (Галичини) і Волині”. На думку Д. Зубрицького, після смерті Всеволода, Волинсько-Хорватським уділом був наділений другий син Святослав. Його територія межувала з Угорщиною і Польщею, тому зрозуміло чому Святослав утік в Угорщину після розгрому його військ на Волині Святополком Київським [32]. Джерела свідчать, що в горах був нагнаний і убитий воїнами Святополка волинський князь Святослав. Однак, подальша політична історія Хорватії після короткого володарювання руськими князями Борисом, Всеволодом і Святославом попадає в залежність від Польського короля, якому вона була віддана в 1018 році за допомогу останнього у боротьбі за великокнязівський київський престіл [33]. Галицький дослідник XIX століття І. Шараневич вважав, що після смерті Всеволода волинсько-галицького його уділ перейшов до старшого брата Святослава древлянського, який своєю енергійною діяльністю з’єднав в одну політичні системи древлянської, волинської та хорватської землі. Ця держава Святослава почала ставати суперницею Київської держави Святополка. Справа йшла до вирішення конфлікту між братами військовим шляхом і скоро обидва війська зустрілись в полі і Святополк переміг Святослава. Переможений Святослав утік на захід своєї держави в Карпати, звідкіль думав утекти в Угорщину, та по дорозі був захоплений Святополком і вбитий біля Синеводська, про що говорить легенда і наявна могила, яку пов’язують з його захороненням. Скоро участь Святослава спіткала і самого Святополка. Розгромлений у битві з новгородським Ярославом, Святополк утік до тестя Болеслава хороброго і за допомогою останнього, віддавши Хорватію, на яку претендували поляки внаслідок хорватсько-польського союзу та династичного шлюбу (Червень і Перемишль) – відновив владу в Київській Русі [34]. Пізніше, коли в Києві утвердився Ярослав Володимирович, він не бажав миритися з утратою політичного впливу в Прикарпатській Хорватії. Однак Хорватія з 1018 по 1030 була

володінням польського короля Болеслава Хороброго, який вважав себе законним її спадкоємцем. Однак, у 1030 році Ярослав Мудрий за проханням хорватського боярства здійснює похід на захід. Даний похід не дав великих територіальних надбань. Від Хорватського князівства, яке утримували поляки, вдалось відібрати тільки Белзьке князівство. Однак, як бачимо, владне правління Болеслава не було до душі хорватській боярській знаті. Смерть Болеслава прискорила вихід Хорватії з-під влади Польщі. В Хорватії почались повстання, які полегшили Ярославу Мудрому і його братові Мстиславу, князю чернігівському, як наголошує київський літописець, повернути собі назад у 1031 році Червенські городи [35].

Таким чином, згідно свідчень джерел ми бачимо, що Хорватія-Галичина з 1031 року вважалась безпосередньою власністю великого князя Ярослава Володимировича, а фактично управлялась хорватськими боярами. Така ситуація залишалась до останнього розподілу земель між його синами. Львівський дослідник Д. Зубрицький з цього приводу вважав, що при розподілі земель Ярослав Мудрий повинен був врахо-увати той момент, що у нього на цей час був дорослий внук Ростислав від вбитого сина Володимира. Ярослав Мудрий не міг залишити внука без княжіння, на його думку, могутній володар віддав у володіння Ростиславу Хорватію з її Дністро-Дунайськими володіннями, звідки в подальшому Ростислав почав злучувати Хорватію з Тмутараканським князівством [36]. Отже, князь Ростислав у Галичині міг з'явитися десь між 1052 (тоді помер його батько) і 1054 роком, коли помер Ярослав. В Галичині Ростислав одружується з дочкою угорського короля Бели I Ланкою-Ілоною-Оленою, що є вагомим доказом, що він владно князував в Хорватії-Галичині, інакше мало ймовірно, щоб угорський король віддав свою доньку за слабкого в політичному розумінні володаря, як вважав І. П. Крип'якевич, за вигнанця [37]. Десять років князювання в Хорватії-Галичині мабуть були нелегкими для Ростислава. Очевидно, доводилось неодноразово відбивати наступ польсько-угорських сусідів. Д. Зубрицький наголошує, що Ростислав, утвердившись міцно в Хорватії, почав впливати на причорноморську торгівлю, тому утвердження в Тмутаракані він вважав основним напрямком своєї зовнішньої політики. Його могутність у Дунайсько-Причорноморських регіонах і була причиною його отруєння [38]. Згідно свідчень В. Н. Татищева ми знаємо, що Ростислав-Михайло Володимирович у 1050-1060 роках отримав у княжіння Володимир-Волинський, у склад якого входила Хорватія-Галичина. Боротьба Ростислава за Тмутаракань – це намагання об'єднати цю територію в одних руках. Потерпівши поразку на Волині, Ростислав залишив за собою із свого Волинського уділу тільки Хорватію-Галичину з якої відновив свою владу в Тмутаракані [39]. Владне управління Тмутараканню князем Ростиславом дослідники пояснюють тим, що біля нього були хорватські господарі-бояри, яких він привів з Галичини. Радянський дослідник О. М. Рапов зауважував, що князь Ростислав знаходився в Тмутаракані без сім'ї, його дружина, угорська принцеса Ланка-Ілона (княгиня Перемишльська), в цей же час управляла з малолітніми синами Володарем і Васильком Хорватією. Ростислав залишив її тут, щоб остаточно закріпити Хорватію за своїм родом. Подальші дослідження дають нам право так твердити тому, що по смерті Ростислава в Тмутаракані княгиня перемишльська Ілона-Ланка, бачачи безперспективність боротьби з дорослими князями – претендентами на Хорватське князівство, намагалася разом з малолітніми княжичами виїхати до Угорщини, а це означало, що вона знаходилась з дітьми поблизу Угорщини не в Тмутаракані, а в Хорватії-Галичині. Очевидно, вона розуміла політичну структуру Київської Русі, згідно якої перемишльський престол повинен був зайняти присланий великим київським князем повнолітній володар. У зв'язку з цим вона бажала виїхати в Угорщину до свого батька угорського короля Бели I. Та великий київський князь Ізяслав Ярославович, розуміючи подальший хід політичних подій і втручання Угорського королівства в справи України-Русі, як наголошує літопис: "дітей їй не дав", закріпив за ними Хорватію, а княгиню перемишльську закріпив "регентшою". Про те, що Ростиславовичі мали законне право наслідувати Перемишльську землю, говорить польський хроніст Я. Длугош, який називає Ростислава першим руським князем в Перемишльській землі, а отже Ізяслав Ярославович закріпив Хорватію-Галичину за спадкоємцями Ростислава Володарем і Васильком, відібравши від них тільки Тмутараканське князівство, яке знову перейшло у володіння Святослава Ярославовича [40]. Отже, характеризуючи першого володаря Хорватії з київського дому Ростислава, можемо наголосити, що Ростислав Володимирович народився в Києві в 1038 році, закла в Хорватії, майбутній Галичині нову князівську династію, яка правила Хорватією-Галичиною майже 200 років. За час свого, хоча недовгого, але яскравого правління, він зумів завоювати авторитет мудрого володаря і хороброго воїна. І хоча він помер 3 лютого 1067 році в віці 29 років, його старший син Рюрик наслідував Перемишльське князівство. Вперше Рюрик Ростиславович згадується джерелами як володар Перемишльського князівства у 1086 році, тобто після 19 років по смерті батька, якраз у час повноліття, літописець підкреслює, що він наслідував престол свого батька. Характеризуючи Рюрика Ростиславовича зауважимо, що не викликає сумніву те, що Рюрик виріс в Перемишлі в оточенні

хорватської знаті і ввібрав в себе усі кращі державні, військові і культурні надбання стародавньої Хорватії. Отже, Рюрик Ростиславович був уже перший суто хорватський князь київської династії. Він був Рюрикович, однак від Києва його віддаляла велика відстань і важко повірити, щоби перемишльська знать віддавала княжича на виховання в Київ. Дослідник Д. Зубрицький вірно називає Рюрика Ростиславовича першим етнічно-західноруським князем [41]. Дослідник О. М. Рапов, проаналізувавши сукупність свідчень, дійшов до вірного висновку, що Рюрик Ростиславович зразу був признаний як законний володар великої Перемишльської землі, володіння якої сягали гирла Дунаю. Знаючи, яка примхлива була хорватська знать в особах перемишльських і пізніших галицьких бояр, ми можемо твердити, що раптово Рюрик Ростиславович не міг стати володарем Перемишль-ського князівства. Цілком очевидно, що переїжджаючи в Тмутаракань, Ростислав призначив свого сина Рюрика перемишльським князем і зобов'язав хорватську знать утвердити Рюрика на княжіння. Цілком очевидно, що Ростиславовичі князювали на чолі з Рюриком уже в 1067-1077 роках. О. М. Рапов вірно припускав із свідчення під 1086 роком: "утік Нерядець до Рюрика в Перемишль", що уже в 1077 році Рюрик настільки був могутній в Перемишлі, що володів усім Дністро-Дунайським пониззям. В цей час Рюрик, на думку дослідника, побажав приєднати до своїх володінь і Волинські землі [42]. Усе це може говорити про послідовну князівську спадкову владу в Хорватії, яка після припинення влади останнього хорватського князя Всеволодімера, перейшла до київської династії і, починаючи з енергійного князя Ростислава, знову відтворила хорватську державність, яка у майбутньому кристалізувалась, як Галицька держава. Як вірно наголошував В. М. Татішев, могутність Ростислава була очевидною: він з 1060 року князь Волинсько-Галицький, у подальшому – Тмутараканський, що підвищувало його авторитет в Центрально-Східній Європі [43]. Про наслідування Рюриком Перемишльського княжіння далі Ростиславовичами може послугувати і дата, записана літописцем про смерть Рюрика, який умер в 1092 році. Літописець зауважує, що після нього Перемишль перейшов у володіння його брата Володаря, який в 60-70 роках мав в рамках Перемишльського князівства якесь своє невелике князівство. На нашу думку, це було Звенигородське князівство, а також володіння в Дністро-Дунайському міжріччі, із якого він боровся за Тмутараканське князівство, другу вотчину свого батька. В. Н. Татішев, зауважує, що Давид Ігорович, одружений на сестрі Володаря, за згодою Володаря перемишльського сидів в Тмутаракані з дозволу Володаря [44].

У час, коли В. М. Татішев називає князя Володаря в 1081 році Перемишльським князем, О. М. Рапов, вірно використавши джерело, наголошує: "тримаючи Перемишльську землю, Ростиславичі з своїм родичем чоловіком сестри, який пізніше у 1097 році допоможе їм у війні з Угорщиною і зокрема битві під Перемишлем, намагались захопити другу область свого батька – Тмутаракань. Однак Володар, не зумівши закріпитись з Давидом в Тмутаракані, змушений був повернутися назад до брата в Перемишль. Однак повернувшись в Перемишль, вони повернули свій погляд на схід на Волинь і в 1084 році намагались захопити Володимир. Отже, намагання Ростиславовичів поширити свої володіння на півдні і на сході було одним із мотивів скликання Любецького з'їзду, який, як вважав О. М. Рапов, скликався, щоб обмежити їх апетит, законодавчо закріпив за Ростиславовичами Володарем і Васильком, Перемишль і Теробовль" [45]. Таке наше бачення розвитку подій в Хорватії є досить логічним, оскільки хід історичних подій треба також розглядати з політико-адміністративної точки зору. Хорватська знать, яка втратила своїх володарів в русько-хорватській війні 992-993 роках, прагнула відновити свою, бодай в рамках Київської Русі, державну автономію, тобто зорганізувати управління Хорватією з князівською формою і відновити свою власну князівську династію. Це, можливо, і було причиною того, що княжичі Рюрик, Володар і Василько виховувались уже в Перемишлі, а не перебували разом з Ростиславом в Тмутаракані. Опікувала їх жона Ростислава відома з вітчизняних джерел як Ланка – княгиня перемишльська. Отримавши законну князівську владу в особі Ростислава і його синів, місцева хорватська знать не бажала уже припиняти свій князівсько-державний статус, тим паче, що перебуваючи у постійних походах, Ростислав практично не втручався у внутрішнє управління Хорватією, що укріплювало позицію боярського класу такого могутнього в майбутньому, особливо в Перемишлі. Одруження Ростислава на угорській принцесі Ланці-Ілоні, дочці угорського короля Бели І закріплювало автономію Хорватії і практично робило її незалежною. Джерела підтверджують нашу точку зору. Після смерті Ростислава, вони розповідають, що Хорватією править княгиня перемишльська з своїми малолітніми синами. Л. Махновець вважав правління Ланки явищем не випадковим. Бажання бачити її синів володарями Хорватії було як у місцевої аристократії так і у могутнього сусіда, угорського короля Бели І, який правив Угорщиною до 1074 року. Таке світобачення було і в наступного угорського короля рідного брата Ланки – Ілони Гейзи І (з 1074 року король Угорщини), другого рідного брата Ласло (з 1077 року король Угорщини Ласло І Святий), і за допомогою яких Ілона-Ланка закріпилась в Хорватії. Звідси можна прослідкувати постійний вплив Угорського королівства на Галичину, в якій дружинами

майже всіх галицьких князів були угорські принцеси. Отже, малолітні княжичі закріпились на перемишльському престолі не без допомоги їхнього діда угорського короля Бели I. Як свідчать угорські джерела, “Бела I бажав бачити на перемишльському престолі тільки своїх онуків” [46]. Отже, ми бачимо, що після розгрому в 992-993 роках і втрати державності та власної князівської династії, Хорватія знову пройшла до державного утвердження складний політичний шлях. Руський князь в особі Ростислава, який був володарем, однак не втручався у внутрішнє управління Хорватією, що влаштувало хорватську знать. Раптова смерть останнього заставила хорватську знать – бояр – знову відстоювати державність, своє боярське правління і князівську владу, очевидно за допомогою політичних інтриг. В цей час виникає, на нашу думку, проугорська партія бояр, яка і просила в угорського короля допомоги в утвердженні його малолітніх онуків в Хорватії. Угорський король в свою чергу дипломатично натискав на великого київського князя і вимагав утвердження на княжіння синів убитого Ростислава. Тому, затвердження Рюрика в Перемишлі, Володаря в Звенигороді і Василька в Теребовлі київським князем Ізяславом Ярославовичем є логічним ходом подій, дипломатичної гри угорського королівства, місцевого хорватського боярства, де київський князь був поставлений перед фактом великої війни з угорським королівством і союзниками з ним хорватськими феодалами. Таким чином, утвердження Ростиславовичів, онуків угорського короля Бели I, було, на думку І. П. Крип’якевича, початковим етапом до відтворення в попередніх кордонах Хорватського, майбутнього Галицького князівства [47]. Можна вважати відтворення політичної незалежності Хорватії утвердженням в Перемишлі Ростислава. Його могутнє князювання в Перемишлі було признане угорським королівством, за яким послідувало укладення союзу та шлюбу з угорською принцесою Ілоною, усе це говорить про швидкий ріст політичної могутності Хорватії-Галичини. Правління енергійного Ростислава тільки в загальних рисах проглядається, однак воно реальне і визнане західними сусідами, про що нам наголошують польські і угорські джерела [48].

З 1084 року, три енергійні сини, продовжувачі політичної справи Ростислава, князі Рюрик, Володар і Василько, приводять до розквіту три основні складові стародавньої Хорватії – Перемишльське, Звенигородське і Теребовлянське князівства. Важко повірити в твердження І. П. Крип’якевича, що ці князі були ізгоями, тобто князями без спадкових володінь, що, як ми наголошували вище, не являється історичною реальністю [49]. В описаний І. П. Крип’якевичем час, Хорватія мала третього законного спадкоємного володаря Рюрикового дому Ростислава, Рюрика із 1097 року – Володаря. Далі І. П. Крип’якевич вважав, що утвердження Рюриковичів в Перемишлі відбувалось під уважним поглядом Ярополка Із’яславовича Волинського, від якого останні були залежні і тільки його відсутність дозволила їм зайняти Володимир, а далі також оволодіти землями між Дністром і Сяном. Не відповідає історичній істині, що ніби в 1083 році у Перемишлі була залога Болеслава Сміливого з якою Ростиславовичі вступили в бій і тільки за допомогою місцевого населення вони здобули Перемишль [50]. Ці висновки невірні, хоча б з погляду положень, прийнятих на Любецькому з’їзді, згідно свідчень якого до часу прийняття його рішень Ростиславовичі володіли Перемишлем, Звенигородом і Теребовлем після смерті свого батька у 1066 році, який роз-поділив серед них Хорватію ще до свого Тмутараканського вокняження. Вони утримували півотчини, а за останні землі Тмутаракань і Волинь вели до вказаного І. П. Крип’якевичем часу запеклі війни, які і породили Любецький з’їзд і утвердження за ними вищеназваних князів. Без сумніву, що велику роль в їхньому утвердженні в Хорватії відіграв їх дід угорський король Бела I і брати Ланки Ілони, княгині перемишльської, наступні угорські королі Гейза I і Ласло I Святий. Інакше не можна пояснити, що Ростиславовичі були настільки могутні, що могли відстоювати незалежність Хорватії від військ київського і волинських князів, які, об’єднавшись, вирішили знову відновити васалітет Хорватії відносно Києва. Однак, оскільки походи їх були невдалими і вони не досягли цілі, не покорили Хорватське князівство, то не виключено, що для боротьби з великим київським князем Ростиславовичем довелось покликати на допомогу свого діда, угорського короля Бела I. Літопис чітко говорить, що проти Ростиславовичів вирудився походом сам Володимир Мономах спільно з Ярополком Із’яславовичем, та походи їх були безуспішні, а це значить, що хорватське суспільство було одностайне і повністю підтримувало свого князя, а отже Ростиславовичі повністю опиралися на народ, бояр, дружину, що давало їм можливість відстоювати незалежність Хорватії від Київського великого князівства. Не виключено, що напади на Хорватію київських і волинських князів були зумовлені тим, що Володар Ростиславович намагався у 1083 році знову злучити Хорватію з батьківською отчиною Тмутараканню, чого не бажав Володимир Мономах, який відчасти утвердився в Дунайсь-ких містах і контролював Тмутараканську торгівлю. Таке бажання Володаря до виходу на південь до причорноморських ринків цілком виправдане. Власне, там концентрувалась шикомасштабна міжнародна торгівля, з якої збагачувалися центральноєвропейські володарі. Володіючи цими територіями, його батько Ростислав вважався могутнім і одним з найвпливовіших володарів у Центрально-Східній Європі. Могутності Ростислава боялася Візантія, яка не знайшла іншого способу,

ніж отруєння Хорвато-Тмутараканського князя. Володіючи Хорватією і Тмутараканню, Ростислав володів усім Дністро-Дунайським пониззям, а отже усією причорноморською торгівлею, від якої отримував великі прибутки. Така могутність Ростислава споглядається із свідчення літопису руського: “Коли Ростислав Володимирович сидів в Тмутаракані і брав данину в Касогів і в інших землях, то греки, убоявшись його, послали туди з обманом катипана і, коли той прибув до Ростислава і ввійшов йому в довір’я... і отруїв його... Був же Ростислав муж доблесний в бою, на зріст статний і красен лицем...” [51].

Д. Зубрицький, проаналізувавши в його час наявні йому джерела, прийшов до висновку, що Ростислав володів обома волостями – Тму-тараканською і Перемишльською землями, що підтверджується у наступному володінням Перемишльською землею його синами, які в 70-80 роках знову забажали з’єднати ці землі в одну державу. Однак володарю-ванню Володаря перемишльського в Тмутаракані тривало не більше, ніж два роки. Тому два роки володарювання територією від Карпатських гір до підніжжя Кавказького хребта, від берегів Сяну і Дністра до ріки Кубань і Чорних гір, не дають право робити висновки, що Володар був повноправним володарем цієї великої території. Однак він намагався повторити дії свого батька, могутнього князя Ростислава і володів цими землями в сукупності владно, хоча короткочасно [52]. Про те, що Ростиславовичі після смерті свого батька зразу ж були володарями Галичини може говорити той факт, що у 1087 році Нерядець утік до Рюрика Ростиславовича в Перемишль, який можливо був уже Перемишльським князем ще при житті Ростислава, як його намісник. Д. Зубрицький вважав Рюрика Ростиславовича після смерті батька у 1066 році першим місцевим володарем Галичини, столицею якої був Перемишль [53].

Дослідник І. Шараневич з цього приводу наголошував, що Ростиславовичі міцно закріпились після смерті батька в Галичині, тому що правлячий в Тмутаракані Ростислав задовго зробив відповідне розпорядження щодо своїх синів. Таке їхнє становище дало їм можливість закріпитися в Галичині, а опісля, після смерті батька в Тмутаракані, претендувати на другу його спадщину. Однак, князі київські, волинські будучи більш могутнішими, зуміли витіснити Ростиславовичів з Тмутаракані, заставивши останніх задовольнятися тільки однією Галичиною, яку вони отримали за допомогою свого діда угорського короля Бели І [54].

Втручання угорського короля Бели І у справи Галицької Русі пояснюється родинними зв’язками і, очевидно, союзницькими відносинами. Достовірно відомо, що його дочка Ілона-Олена була дружиною Ростислава перемишльського, а відповідно Рюрик, Володар і Василько – онуками угорського короля. Важко повірити в те, що могутній угорський король Бела І побажав без бою віддати Перемишльське князівство якимось іншим претендентам, окрім своїх онуків. Якщо б Ланка – княгиня Перемишльська і її сини не утвердились після смерті Ростислава у 1066 році, а які-небудь інші князі України-Русі намагались утвердитись в Хорватії, це означало б війну з угорським королівством, а оскільки, як свідчать джерела, ні при батьку перемишльської княгині Ланки Белі І з 1066 по 1074 рік, ні при браті Ланки угорському королеві Гейзі І, ні при наступному братові королі Ласло І Святому, війни з Україною-Руссю за Перемишльське князівство не відбулося, можна робити висновок, що малолітні Ростиславовичі були єдиними володарями Перемишльського князівства, володіння якого сягало далеко на схід від Дністра і по Дністру у Дністро-Подунав’я. Не відповідає істині і гіпотеза, що у цей час Перемишльське князівство могло у Ростиславовичів бути відібране польськими князями. Однак свідчень про це немає навіть у польських джерелах. Пізніша хроніка Матвія Стрийковського, яка говорить, що Червенські міста були захоплені Болеславом II у 1067 році, чітко вказує, що вони були зразу ж відібрані Ростиславовичами. Не відповідає істині захоплення Перемишля, де під Червенськими містами слід розуміти частину Волині, яка в час Володаря ним контролювалася. Важко припустити, щоби поляки насмілились відібрати Перемишльське князівство у княгині Перемишльської Ланки, яка знаходилась під патронатом свого батька угорського короля Бели І. На відкриту війну в Галицькій Русі не пішли навіть набагато могутніші київські князі, які як володарі України-Русі мали право змінювати князівську адміністрацію в регіонах Української держави. Бачачи напруженість ситуації, княгиня Перемишльська, як зазначають джерела, думала їхати до Угорщини з синами, що означало би війну з угорським королівством і нове утвердження Ростиславовичів в Перемишлі. Визнання прав Ростиславовичів на Перемишль означав відвернення війни в Україні-Русі, і невтручання у внутрішні справи України-Русі Угорського королівства. Тому, як вірно наголошує І. П. Крип’якевич, великий київський князь Всеволод Ярославович, як старійшина між князями, бачучи безуспішність боротьби з угорським королівством, визнав за Ростиславовичами їх землі [55]. Без сумніву, що без підтримки угорського королівства Ростиславовичам не вдалося б утриматися в Перемишлі. Про те, що київські князі намагались у подальшому приборкати Ростиславовичів, говорить Руський літопис під 1087 роком: “Цього ж року ходив Всеволод до Перемишля” [56]. Однак, наслідків цього походу ми не знаємо, що може означати,

що Ростиславовичі залишалися володарювати в Перемишлі згідно заповіту свого батька Ростислава. До Ростислава, який утвердився в Перемишльській землі внаслідок шлюбу з дочкою угорського короля Бели I, вважали Б. Д. Греков, Л. В. Черепнін, В. Т. Пашуто, після Хорватської війни 992-993 років, Перемишльською землею володіла родова племінна знать, яку ми знаємо у XI-XIII столітті з джерел, як галицьких бояр. Втрата князів на полі битви, наступ впливу Русі у Хорватії, застала місцевих феодалів шукати собі нових володарів. Бачачи, що незалежність уже від великого київського князя відстояти не має сили, місцеві феодали прийняли в особі Ростислава представника київської династії собі на княжіння. Ростислав і його найближчі спадкоємці дуже швидко зрозуміли роль Перемишля у Центральній Європі і уже з перших років князували самостійно, заключаючи в Центральній Європі взаємовигідні договори з угорським, польським, чеським королівствами, а також з половцями, з якими межували на півдні у нижньому Подністров'ї [57]. Руський літопис наголошує: "у цей же рік половці з Васильком Ростиславовичем пустошили ляхів" [58]. Дані походи галицьких князів були зумовлені підписанням договору київського князя з польським князем. Налякані могутністю перемишльських князів, поляки намагалися забезпечити собі спокій зі сторони Русі. Вони вдалися до дипломатії і постійно скаржилися великому київському князю за військові походи Ростиславовичів у польські землі. І. П. Крип'якевич, опираючись на Яна Длугоша наголошує, що постійні скарги польських князів примусили київського князя допомагати полякам проти Ростиславовичів. За таких обставин вони дуже швидко перетворилися на його союзників [59]. Однак цей союз не давав ніяких відчутних переваг для поляків, оскільки позиції Ростиславовичів в Хорватії були міцні. В цей же час в них теж були свої союзники – угорське королівство і половці. За таких обставин баланс сил в Центральній Європі був рівний, що застало київського володаря остаточно визнати Перемишльське і Теробовлянське князівство за Ростиславовичами. Однак домагання останніх Тмутара-канської області, як спадкоємності їх батька Ростислава, на думку Д. Зубрицького, були повністю відхилені князями Русі [60]. А. Б. Головка вважає, що конфронтація польських князів з перемишльським і теробовлянським князями Володарем та Васильком Ростиславовичами в 90-х роках досягає свого апогея. В 1092 році Василько Ростиславович з сусідніми по Причорномор'ї, половцями, спустошив Польщу. Матеріали інших джерел також свідчать про велику військову активність галичан і половців в регіонах Польщі. Так, про розорення польських земель розповідає літописець Переяслава-Суздальського. Про участь половців в погромі поляків говорять свідчення угорських хронік. А. Б. Головка вважає, що така активність нападів на Польщу, князя теробовлянського Василька і його половецьких союзників пов'язується із громадянською війною в Польщі. Вияснити характер відносин Ростиславовичів і польських князів допомагає "Повість про осліплення Василька Теробовлянського", у якій залишено поза увагою відносини Ростиславовичів з польськими князями. В "Повісті про осліплення Василька Теробовлянського" розповідається, що якщо б не осліплення, то князь Василько і далі з половцями нападав би на польські землі. Свідчення Повісті дають право наголошувати, що Василько готував великий похід на Польщу. Для походу він лаштував не тільки власні війська і половецькі сили, але надіявся на військо перемишльського і волинського князя. Польські і німецькі джерела теж зазначають, що у 1090-1138 роках між Ростиславовичами і польськими князями йшла війна, в якій брали участь і половці, які за згодою Ростиславовичів щорічно спустошували Польщу. Це вони робили, як наголошують німецькі джерела, "за допомогою руського короля". За таких обставин у поляків були складні відносини з Галицькою Руссю. А. Б. Головка звертає увагу на те, що джерела називають Володаря перемишльського королем "Rex Ruthenorum" – титул, що в західно-європейській дипломатії XII століття застосовувався до суверенного володаря. Перемишльський князь Володар, на думку А. Б. Головка, дійсно був незалежним володарем Великої чи Білої Хорватії, пам'ять про яку ще була відома у Центральній Європі. Конфронтація, на думку дослідника, вичерпалася внаслідок довготривалих переговорів і внаслідок централізації Галичини і Польщі після смерті Володаря і Василька. Централізовані Галичина і Польща, швидко відновили добросусідські відносини в середині XII століття [61]. Так, внаслідок довготривалої боротьби енергійних Ростиславовичів з сусідами, кристалізувались три особливих княжіння – Перемишльське, Звенигородське та Теробовлянське, які, маючи певні автономії, однак, не виходили з державних рамок Великої чи Білої Хорватії. Скоро право на їх існування було узаконено у 1093 році на Любецькому з'їзді. Однак, суто формальний розподіл княжінь в Європі признаний не був і володарем Прикарпатсько-Подністровських земель вважався князь Володар, якого титулували королем. Можливість перемишльського князівського двору змушувала Володаря скеровувати погляд на Європу, де почала консолідуватись сусідня Польща. Задля її децентралізації, перемишльський і теробовлянські князі організовували військові походи на Польщу. Такий напрямок боротьби з Польщею був непоодиноким у діяльності Володаря і Василька. Багато чого їм не подобалося в зовнішній політиці Польщі і вони намагалися зупинити ріст могутності сусіда, не розуміючи, що

своїми нападами і розореннями Польщі, вони сприяли її консолідації [62]. Загроза зі сторони Польщі змусила Ростиславовичів шукати опори в серединних князіннях України-Русі, що змусило князя Василька прийняти участь в Любецькому з'їзді. Під час Любецького з'їзду, Василько Теревовлянський увійшов у дружні стосунки з Володимиром Мономахом, який добивався першості серед українських князів і уклав з ним якийсь договір. Їх взаємини занепокоїли волинського князя Давида Ігоревича, який вважав, що цей союз спрямований проти Волині. Спільно з київським князем Святополком Із'яславовичем вони схопили князя Василька, наказали осліпити його і розпочали війну проти Ростиславовичів [63]. Д. Зубрицький вважав, що князь Володимир Мономах увійшов у дружні стосунки з теревовлянським князем Васильком як з хоробрим князем, що показав себе спроможним воювати з ворогами Русі. Очевидно, договір Василька Теревовлянського і Володимира Мономаха був, в першу чергу, спрямований проти половців. Василько, згідно свідчень "Повісті про осліплення Василька Теревовлянського" у своїй промові до Давида і Святополка дав їм зрозуміти, "що спішить готуватися до війни з половцями" у Дністро-Подунав'ї, де співпадали військові інтереси і Володимира Мономаха [64]. Однак, розширення сфери впливу Василька Теревовлянського не бажали інші князі, зокрема київський князь Ярополк і волинський князь Давид. Останній, на думку І. Шараневича, вважав за необхідне відібрати від Василька багату Теревовлянську землю. На думку дослідника, розподіл великого Теревовлянського князівства мав здійснитися так, що Теревовль мав відійти до Волинського князівства, а Дністро-Подунав'я, як друга складова Теревовлянського князівства, до володінь київського князя Ярополка [65]. Дослідник В. Г. Василевський вважав, що у змові проти Василька Теревовлянського брали участь також і польські князі. Вони наголошують, що союз польських князів з князями київським і волинським дійсно існував і цей союз готувався для боротьби з Ростиславовичами і їх союзниками, однак нагода без війни розв'язати питання теревовлянських претензій до союзних польських князів шляхом осліплення князя Василька, кристалізувалась в союзників так само швидко, як і здійснилась. Однак не всі польські князі були єдиної думки, щодо правильності осліплення і подальшої війни з Ростиславовичами. Зокрема поморські князі, пов'язані родинними стосунками з князем Володарем, який був одружений на дочці поморського князя, не бажали виступати проти Ростиславовичів. У планах самого Василька Теревовлянського були зовсім інші наміри, ніж чвари всередині Русі. На його думку, київський і волинський князі не бачили зростаючої могутності Польщі і допомагають консолідації останньої в той час, коли її треба ослаблювати, оскільки вона загрожувала прикордонним землям Русі. За таких обставин звернувся до князів, і в першу чергу, до свого брата Володаря, волинського князя Давида Ігоревича: "Дайте мені свої дружини, а самі пийте і веселіться, а я повоюю Лядську землю і помщуся за Руську і перейму болгар дунайських і посаджу у себе і потім піду на половців...". Такими своїми планами князь Василько Теревовлянський намагався здійснити заселення Дністро-Подунав'я, яке було його володінням [66].

Та київський та волинський князі при мовчазній підтримці Польщі у 1097 році осліпили Василька Теревовлянського. Вчені ХХ століття Б. Д. Греков, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнін вважали, що віроломне захоплення і осліплення Василька було зроблене на вимогу польського союзника, з яким князь Василько Теревовлянський постійно воював. Подальші події показують зв'язок київського князя Святополка і волинського князя Давида з Польщею і спланованість даного осліплення. Усе це скоро було доведено до усіх князів і весною союзник Василька Теревовлянського князь Володимир Мономах скликав з'їзд князів, який засудив скоєний злочин Святополка і Давида та постановив покарати винних. Святополк київський, занепокоєний своїм становищем, відправився на кордон з Польщею для зустрічі зі своїм союзником – польським королем Владиславом. Тут вони підтвердили свій союз і укріпили його шлюбом між дочкою Святополка Сбиславою і сином польського короля Болеславом. Опісля Святополк з усім своїм військом пішов походом на Волинь і вигнав Давида з Волинського князівства. Далше він пішов в Галичину проти Василька Теревовлянського і його брата Володаря, намагаючись і у них відібрати їх князівства, та перемогли Ростиславовичі. Святополк не заспокоївся і, відійшовши від Галичини, вступив в переговори з угорським королівством, що стало приводом до походу угрів в Галичину, однак і угорське військо зазнало під Перемишлем нищівної поразки від Ростиславовичів, що змусило Святополка Київського відмовитись від завоювання Галичини, а це може говорити, що уже в кінці ХІ століття Прикарпатські князі проводили самостійну політичну діяльність відносно Києва і не потребували його опіки [67].

Російський історик Д. Гловайський з цього приводу вважав, що осліплення Василька Теревовлянського відбулося виключно з вини Давида Волинського. Заздрисний і лукавий Давид, на думку дослідника, був пере-ляканий широкомасштабною військовою політикою теревовлянського князя, ростом його могутності. Війни Василька в Польщі, його разючі походи та ще й при допомозі половців налякали князя Давида Волинського. Він почав вважати Василька Теревовлянського

небезпечним сусідом. Його дорадники, волинські бояри, почали говорити йому, що Василько хоче відібрати у нього Волинь. Бояри наголошували, що Польщу він однак не завоює, та укріпившись в Подністров'ї та Подунав'ї, він у майбутньому зверне свій погляд на Волинь. Він, пере-лякавшись могутності Василька, вирішив підняти стару темну справу смерті Ярополка Із'яславовича, який був вбитий Нерядцем, що утік до Рюрика в Перемишль [68]. В цей же час князь Василько збирав військо для подальшого походу в глибинні землі Польщі. Він, як засвідчують джерела, збирав до себе берендеїв, торків та половців. Однак князь Давид вислав до великого київського князя посла і переконав останнього, що Василько збирається напасти на Волинь, а потім на Київське князівство. Великий князь спочатку не повірив Давиду волинському, та той згадав йому про підступність Ростиславовичів, особливо про те, що його старший брат Ярополк підступно загинув від рук Ростиславовичів. Згадка про смерть старшого брата сильно вплинула на великого князя Святополка і він повірив Давиду. В цей же час Василько повертався із Любеча і вирішив відвідати Київ [69]. Четвертого листопада він зі своїм обозом переправився через Дніпро біля Видубицького монастиря, вечеряв у монастирі, потім відправився на ночівлю у свій табір. На ранок князь Святополк київський прислав послів, які попросили Василька від імені великого князя погостювати у нього в Києві, побувати на іменинах великого князя. Восьмого листопада Василько відмовлявся тим, що спішить додому тому, що йому загрожує війна з поляками. Цю відмову використав Давид Волинський для своїх злих намірів проти Василька. Він сказав Святополку Київському: “дивись, він зовсім не поважає тебе за старійшого, ось побачиш, він вернеться додому і захопить твої володіння: Турів, Пінськ і Берестя. Святополк знову прислав послів сказати, щоби князь Василько побував у нього в гостях хоч на короткий час. Дружинник попередив князя Василька, що не на добро ці запросини, та князь Василько відповів: “він недавно мені хреста цілував...” В гридниці в Святополка він зустрівся з Давидом. Святополк відразу розговорився з гостем, волинський князь Давид сидів мовчки, дивлячись в підлогу. Святополк вийшов із гридниці, сказавши, що йде дати слугам знати, щоб вони готували сніданок, услід за ним вийшов і Давид. В цей же час на Василька напали воїни і закували його. Справа була дуже важлива, тому на другий день Святополк зібрав своїх бояр і київських старійшин і переповів їм почуте від волинського князя Давида, що нібито Василько з Володимиром Мономахом збирався убити великого князя і заволодіти його містами. Бояри і київські старійшини не розуміли вірити цьому чи ні і дали непевну відповідь: “ти, князь, повинен берегти свою голову і якщо звинувачення справедливе, то Василька слід покарати, та якщо Давид мовить неправду, то нехай відповідає за це перед богом”. Узнавши про ув'язнення Василька, ігумени монастирів прийшли запоручитись за князя Василька перед великим князем. Святополк не знав як йому вчинити, та Давид залякував останнього і наполягав на покаранні Василька. В цю ж ніч Василька привезли в Звенигород в містечко сорок верст від Києва і зупинилися з ним в одній із хат. Тут князь Василько побачив княжого пастуха, родом торчина, який точив ніж. Він здогадався, що його хочуть осліпити і гірко заплакав. І дійсно, ввійшли два конюхи, один Святополків і другий Давидів, розстелили килим і захотіли повалити князя Василька. Василько, хоч і зв'язаний був, відчайдушно оборонявся. Покликали іще двох, і тільки за таких обставин Василька повалили і поставили на його груди дошки і сіли на них усі, так, що кості захрустіли. Тоді торчин зі звірячою жорстокістю осліпив Василька. Напівмертвого поклали князя Василька на підводу і повезли до Володимир-Волинського. Коли провідники зупинились обідати у містечку Здвижень, вони зняли з Василька сорочку і віддали для прання попаді. Вимивши, вони знову одягнули її на князя, попадаж ж почала плакати за ним, як за мертвим. Від цього плачу непритомний князь Василько прокинувся, випив свіжої води обмацав груди і сказав: “навіщо ви зняли з мене окровавлену сорочку, нехай би я вмер в ній і разом з нею представ би перед богом”. У Володимирі Давид посадив полоненого під варту, приставивши до нього тридцять воїнів з двома княжими отроками. Сидячи під вартою, Василько говорив, що бог покарав його за гордість, та не було у нього намірів нападати ні на Святополка, ні на Давида. Та були у нього обширні замисли напасти на ляхів, для цього він і збирав торків і печенігів. Він посилав послів сказати Давиду і брату своєму Володарю: “дайте мені свою молодшу дружину, а самі пийте і веселіться, я ж піду в землю Лядську, візьму її і відомщу за землю Руську. А потім я хотів переселити дунайських болгар і посадити їх у себе, опісля добути собі славу розгромом половців” [70].

Дослідник М. І. Костомаров вважав, що ці наміри князя Василька Тербовлянського дійсно готувались ним до здійснення. Дружні відносини Василька з Володимиром Мономахом були направлені проти ворогів Русі – половців. Задля цього, наголошував дослідник, вони і цілували хреста. Із виступу Володимира Мономаха ми дізнаємося: “половці розорюють нашу землю, вони тішаються тим, що ми один із одним воюємо”. Власне, цей вислів дає підстави твердити, що Василько збирався спільно з Володимиром Мономахом діяти проти половців [71].

Повідомлення про осліплення Василька вжахнуло усіх князів Русі, як зауважував літописець, “ніколи такого в землі Руській і в роді нашім не було,— говорили вони”. І захотіли вони вигнати із Києва Святополка. Митрополит же Миколай зумів умовити князів не губити Києва і Руської землі і не утішати міжусобицею половців. Князь Володимир Мономах, який виступив месником за князя Василька, послухав митрополита. Та усі князі Русі зобов’язали Святополка покарати Давида за підлу брехню. Однак це рішення князів уже не могло визначати мир. Брат Василька Володар перемишльський розпочав війну з Давидом волинським і згодився на перемир’я тільки за умови видачі свого осліпленого брата [72].

Як бачимо, Любецький з’їзд не зміг відновити порядку у феодальному безладі в староукраїнській державі. Віроломне осліплення зразу ж після з’їзду отримало загальноєвропейський резонанс. Не обминув цей вчинок і галицьке суспільство і тогочасну галицьку літературу. Цей жахливий факт отримав відображення в прекрасній історичній повісті “Про осліплення князя Василька Ростиславовича”. Цей твір зберігся у складі літопису початку XII століття. “Повість про осліплення” є одним із найсильніших драматичних творів староукраїнського суспільства, сказанням, яке розвінчує віроломство і неправду. Автор, як вважають дослідники, священник Василій, зумів створити історико-художній твір, який повинен був сколихнути його сучасників. Герой повісті, князь Василько, був одним із найвидатніших князів свого часу. Його енергійною діяльністю було створене могутнє Теробовлянське князівство, яке взяло під контроль усе Дністро-Дунайське пониззя. В 1091 році Василько з п’ятитисячним загоном прийшов на допомогу Візантії і успішно відігнав від стін Константинополя половців. В тому ж році розгромив угорське військо, в наступному 1092 році він здійснив успішний похід проти Польщі. Подальші його військові та політичні плани широкомасштабні і продумані. Для своїх чисельних походів він наймав берендеїв, печенігів, половців і торків. Повість про осліплення розповідає про наслідки Любецького з’їзду, тобто про час, коли князі зібралися, щоб припинити внутрішні феодальні війни в староукраїнській державі. На з’їзді говорили один одному: “Навіщо губимо Руську землю – нехай кожний тримає свою отчину”. Урядившись, цілували один одному хреста і раді були цьому усі люди, наголошує отець Василій. Та услід за хрестоцілуванням сатана вніс у їхні серця туман і вирішили вони заманити в Київ і осліпити Василька Теробовлянського. Сцена осліплення відтворюється з жахливим віроломством. Схоплений і закований за наказом Святополка, нічого не підозрюючий князь Василько був доведений до повного відчаю. Повість публіцистично розказує про скоєний злочин усьому суспільству, змушує його задуматися над своїм майбутнім [73].

Історик Денис Зубрицький з цього приводу вважав, що злочин проти князя Василька Теробовлянського був справою рук волинського боярства. Усі звинувачення були придумані волинськими боярами, які бажали ліквідації шойно кристалізованого Васильком Теробовлянського князівства, як могутнього торгового суперника на півдні. Більше того, після ліквідації Теробовлянського князівства, вони бажали взяти під контроль нижньодністро-дунайську торгівлю. Та осліплення не сповнило їх надію. Чутка про осліплення швидко розійшовся по усіх землях Русі і усі князі злучилися навколо Володимира Мономаха для помсти. Вони вимагали суду над Святополком київським, однак той в усьому звинувачував волинського князя Давида, наголошуючи, що Давид осліпив Василька і відвіз його до себе. Тоді князі сказали: “не в Давидовому місті, а в твоєму осліпили князя теробовлянського”. Однак Святополк наполягав на вині Давида. Тоді князі зобов’язали Святополка прилучитися до своєї коаліції і покарати волинського князя Давида Ігоровича, шляхом відбору в нього Волинського князівства. Вина Давида підкріплюється фактом бажання передати Василька його ворогам полякам. Як наголошує Василько: “чую, що Давид хоче видати мене в руки ляхам, він ще мало напився моєї крові і бажає ще більше її випити” [74]. Дослідник І. Шараневич з цього приводу вважав, що злобні вчинки волинського князя Давида Ігоровича з осліпленням теробовлянського князя Василька пов’язані з його багатою Дністро-Дунайською волостю. Він давав йому взамін Дністро-Подунав’я Всевож, Шеполь і Перемишль. Однак отримав відмову і щоб спекатись останнього вирішив видати його полякам [75].

Цілком очевидно, що через осліплення Василька Теробовлянського в південно-західному регіоні староукраїнської держави спалахнула нова феодальна війна. М. Ф. Котляр вважає, що почав її волинський князь Давид, який ставив собі за мету приєднати до Волині Теробовлянське князівство [76]. Ряд сучасних українських дослідників вважають, що у час тяжби Давида і Василька, Теробовль уже був могутнім політичним і адміністративним центром, який контролював Дністро-Дунайське пониззя, яке уже в X-XI століттях було невід’ємною частиною Галицької Русі і змінити економічний ріст цього регіону було просто неможливо, особливо у той час, коли князінням правив такий енергійний князь як Василько Ростиславович [77]. Дослідник П. П. Толочко вважає, що Ростиславовичі, що втратили тмутараканську торгівлю силою своєї енергійної діяльності, швидко відновили її в своїй батьківській Галичині. Процес становлення торгівельної діяльності Галичини проходив так швидко, що волинський

князь Давид Ігорович не міг уже впливати на Дністровський торговельний шлях. Він бачив швидкий ріст Теробовлянського князівства і намагався зупинити його. Однак законним шляхом цього йому зробити не вдалося тому він вирішив шляхом підступного осліплення знешкодити могутнього сусіда [78]. Вище уже наголошувалося про союзницькі стосунки між Володимиром Мономахом і Васильком Ростиславовичем під час Любецького з'їзду. Очевидно ці стосунки були зумовлені спільним захистом своїх володінь на Дунаї. Як відомо із джерел, половці часто тривожили ці території і тому Володимир Мономах, який контролював територію від Дербта до Келії намагався одностайно діяти з Дністро-Дунайським володарем, який контролював решту земель цього регіону з Теробовля. Спільність інтересів полягала у захисті цих територій від половців. Про це наголошує й сам князь Василько: "Отримав вість, що берендеї і торки ідуть сідати на мої землі... думаю переселити на них також дунайських болгар". Своїми вчинками, наголошує П. П. Толочко, Василько Теробовлянський намагався укріпити південні кордони свого князівства [79]. Однак за його діями пильно наглядав Давид Ігорович, який не бажав зміцнення Теробовлянського князівства і мріяв про його підкорення Волині. Це зразу ж відображено літописцем по осліпленні Василька. "Після цього ж, коли настав Великдень, пішов Давид Ігорович, маючи намір забрати волость Василькову. Встрів його Володар, брат Васильків коло города Бужьска. І став Володар мовити: "Чому ти зло скоїв і не каїшся у ньому. І сказав Володар, бог свідок тому. А ти пусти брата могого і я вчиню мир з тобою. І, зрадивши, Давид послав отрока по Василька і привели його і віддав він його Володареві і настав мир. І сів Василько у Теробовлі, а Давид пішов до Володимира" [80]. Отже, із цього свідчення стає очевидним, що усі плани із захоплення Теробовлянського князівства були провалені, а отже проголошений на Любецькому з'їзді лозунг: "кожний князь хай тримає свою вотчину" і закріплення за Ростиславовичами Премишля і Теробовля, явно доводить, що Володар Перемишльський і Василько Теробовлянський зробили усе, щоб бути законними володарями в стародавній Хорватії. Своїм утвердженням вони доводили, що володіють Хорватією, як законні володарі після смерті свого батька Ростислава. Така боротьба, яка розгорілась навколо Хорватського князівства, зумовлена тим, що після хорватської війни 992-993 років, коли київський князь Володимир Святославович внаслідок перемоги вперше приєднав до староукраїнської держави Хорватське князівство улаштував управління ним так, що місцеві бояри безпосередньо підкорялись великокнязівській владі. Однак боярська олігархія мріяла відновити свою князівську владу. І хоча по загибелі останнього хорватського князя Всеволодімера, про що свідчать польські джерела, Хорватія була підкорена безпосередньо київському князю, боярство робило спроби балансувати силами між заходом і сходом, щоб отримати князівський статус. У такому становищі вона перебувала до часу остаточного утвердження в Хорватії великого київського князя Ярослава Мудрого, який зрозумів, що боярське правління негативно впливає на оборону державності, оскільки бояри були владними правителями. За таких обставин він наділив свого внука Ростислава Хорватським князівством з надією зміцнити обороноздатність староукраїнської держави на західних межах. Однак уже на початку XII століття Ростиславовичі почали досить відчутно проводити незалежну політику, тобто так як її проводили Хорватські князі до приєднання до Київської Русі Володи-миром Святославовичем. За таких обставин великий київський князь знову побажав залучити її в сферу великокнязівського впливу. Тому справедливі слова великого князя Святополка, який наголошував, що відбирає Перемишльське і Теробовлянське князівство у Ростиславовичів, оскільки це древня волость Києва. Святополк проголосив Галичину своєю волостью, що могло означати, що вона по-старому буде управлятися з Києва. Поступаючи так з Ростиславовичами, Святополк, обіцяючи Теробовлянське князівство Давиду Ігоровичу, фактично зробив його спільником і основним винуватцем злочину. Коли плани захоплення Перемишльського і Теробовлянського князівства провалились, він переніс усю вину за скоєний злочин на волинського князя Давида. Не виключено, що щось мало перепастися і союзникам полякам. Інакше не можна зрозуміти цієї широкомасштабної агресивності Святополка до Ростиславовичів. На нашу думку, якісь певні обіцянки були дані і угорському королеві, який теж підтримав похід Святополка. Однак, не дивлячись на такий міжнародний тиск Святополка на Ростиславовичів, як політичний так і військовий, успіху він не мав. І. П. Крип'якевич відмічає, що у Ростиславовичів теж були союзники – Володимир Мономах, половецький хан Боняк, ряд польських і угорських можно-владців [81]. Однак, швидко прозрів і Давид Ігорович Волинський, він зрозумів, що є зняряддям у широкомасштабних планах Святополка київського. Д. Зубрицький вважав, що похід Святополка на Волинь був зумовлений, щоб покарати вчорашнього союзника за відступ. Забравши досить легко Волинь, він вирішив таким же чином заволодіти й Хорватським князівством [82].

Дослідник І. Шараневич вважав, що князь Святополк бажав захопити не всю Хорватію, а лише Теробовлянське князівство, яке було пізніше юридично відібрано від Ростиславовичів на Ришитівському з'їзді, однак до практичного відбору Теробовлянське князівство так і не дійшло [83]. Радянський вчений

А. М. Насонов вважав, що таке бажання розчленувати Теробовлянське князівство в усіх князів було чеоз Дністро-Дунайські володіння, від торгівлі в яких князь Василько отримував значні доходи, що давало йому можливість організовувати великі походи в польські землі. Дослідник наголошує, щоб зрозуміти чому Василько так швидко зміцнив Теробовлянське князівство, треба усвідомити усю важливість дністро-дунайської торгової магістралі. Теробовль з точки зору торгівлі був дуже вигідний. Він розміщувався на Сереті, що впадав в Дністер у час Василька, з його великою дружиною і теробовлянським полком контролював всю дністро-дунайську торгівлю. Ця політико-адміністративна структура залишилась активно функціонувати навіть після виведення з активної наступальної політичної діяльності князя Василька, а отже, місцева феодальна знать була зацікавлена в могутності Теробовлянського політичного, адміністративного і економічного центру. Така економічна ситуація була добре зрозуміла князю Васильку і його місцевим феодалам, які його оточували. Його погляди на південь в Подунав'я очевидні, оскільки контроль над цим регіоном дозволив Теробовлю стати могутнім князівством. А. М. Насонов наголошує, що Теробовль став значним центром через доходи від дністро-дунайської торгівлі, тому в контексті такої думки, треба бачити напружену боротьбу усіх наймогутніших князів Русі за цей регіон. Однак місцеві феодали розуміли, що із зміною князівської влади вони втратять свою владу і доходи від дністро-дунайської торгівлі, тому вони зробили все, щоб відстояти Василька, як законного володаря Теробовлянського князівства [84]. Сукупність вищенаведених свідчень, дає право наголошувати, що волинський князь Давид Ігорович виступив для захоплення Теробовлянського князівства з прямої згоди Святополка київського, однак він не думав, що отримає опір. В цей же час, за всіма подіями пильно спостерігав брат Василька перемишльський князь Володар, який вважався в Хорватії великим князем і звісно тримав Теробовлянське князівство в номінальній залежності. Він прекрасно розумів, що означала втрата для Великої Хорватії (мається на увазі Перемишльське і Теробовлянське князівство) Теробовлянського князівства з його нижньодністровськими та нижньодунайськими володіннями. Тому енергійний Володар швидко злучивши військову організацію обох князівств в єдину потужну силу, зумів не тільки відстояти Теробовлянське князівство з його нижньодністровським та нижньодунайським пониззям, але й відбити брата Василька у Давида Волинського, уклавши з ним мир. Умова миру, очевидно, була така. Князь Давид признає за осліпленним князем Васильком його Теробовлянське князівство і зобов'язується не втручатися у його справи. Власне, такі умови миру дали можливість волинському князеві Давиду вийти неушкодженим із обложеного Белза. Однак, на даний момент перемишльському князю Володарю необхідна була власне така угода, хоча його і оточувала вся хорватська знать, яка розуміла, що війна тільки починається. Як засвідчує літописець: "Коли настала весна, то прийшов Володар і Василько на Давида і прибули вони до города Всеводжа, а Давид зачинився у Володимирі. Вони ж обидва стали біля Всеводжа і взяли город списом і запалили вогнем. І повелів Василько всіх посікти. Після цього прийшли вони до Володимира, говорячи: "ми обидва прийшли не на город ваш і не на Вас, а на ворогів своїх – на Турьяка і на Лазаря і на Василя – видайте нам ворогів наших". Давид тоді, пославши отроків привів Василя і Лазаря і видав їх. І вчинили вони мир" [85]. І. Шараневич вважав, що походи Ростиславовичів на Володимир і Всеводж були помстою за осліплення Василька Теробовлянського. Без сумніву, що такі їх дії не могли залишити осторонь подій Святополка Київського і він, щоб відмежуватися від цього жахливого злочину, осліплення князя Василька, теж виступив походом на Волинь. Однак, взнавши про похід київського князя, волинський князь Давид втік з Володимира до Червена. Таке швидке захоплення Волині наштовхнуло Святополка на думку, що зараз він відбере Хорватію в Ростиславовичів [86]. Д. Зубрицький теж вважав, що князь Святополк, виступивши як месник Ростиславовичів, і очевидно залишився би таким, якщо б після захоплення Волині припинив свій похід і виразив Ростиславовичам співчуття "з приводу скоєного Давидом злочину". Однак легкість перемоги на Волині склала надію Святополку, що з такою легкістю він заволодіє і Хорватією. Взнавши, що Святополк з усім своїм військом йде на Перемишльське і Теробовлянське князівство, Володар і Василько вирішили дати йому великий бій усіма наявними військовими силами стародавньої Хорватії. В цей час стародавня Хорватія була у фазі політичного і економічного підйому, хорватська знать очолювалася енергійними випробуваними в боях князями і боярами. Справедливою була і сама військова кампанія, оскільки Хорватія захищалася від несправедливого і упередженого нападу. Князь Василько Теробовлянський взяв у похід хрест, який йому під час Любецького з'їзду цілував Святополк, обіцяючи мати з хорватськими князями мир і любов. Несправедливість, яка була скоєна Святополком, підняла бойовий дух прикарпатських воїнів і вони з впевненістю виступили проти Святополкового війська [87]. І. Шараневич вважав, що Ростиславовичі передбачили, що після завоювання Волині Святополк піде війною у Галичину і прислали посла до Святополка, нагадуючи, що він цілував їм хреста в Любечі, та Святополк знехтувавши хрестоцілуванням, пішов у Галичину [88]. Літопис Руський так описує нам ці події:

“Святополк, прогнавши Давида, почав замишляти проти Володаря і проти Василька, говорячи: “адже се є волюсть отця мойого і брата”. І пішов на них. І коли почули це Володар і Василько, то пішли вони насупроти, взявши хреста, якого він цілував із ними“ [89]. Попередньо, як вірно наголошував І. Шараневич і це засвідчує літописець, Святополк давав відповідь хорватським послам: “...на Давида я прийшов, а з вами обома хочу мати мир і любов [90]. І переступив Святополк хреста, наголошує літописець, надіючись на множество воїнів. І зустрілися вони на полі Рожнім. Коли приготувалися вони до бою, то Василько підніс хреста, говорячи: “цього ти цілував еси. Спершу, коли взяв ти еси у мене зір очей моїх, а нині оце ти хочеш і душу мою відняти. То хай межі нами буде хрест цей чесний“. “І рушили вони одні супроти одних до бою і зступилися полки і багато людей благочестивих бачили хреста над Васильковими воями, що піднісся вельми. І коли сталася велика битва і багато падало з обидвох сторін військ і побачив Святополк, що битву не перемогти і побіг і прибіг до Володимира. А Володар і Василько, перемігши, не гналися за ним. Доволі нам на межі своїй стати...” [91]. І. П. Крип’якевич вважав, що боротьба, яка відбувалася на волинсько-галицькому порубіжжі і закінчилася перемогою Ростиславовичів, завершила суперечку за право володінням Перемишльським і Теревовлянським князівством. Практично ця війна була продовженням політичних та економічних суперечок, які проводили з Київською Руссю хорватські князі в 992-993 роках, тільки тоді сильнішою виявилася Київська Русь і Хорватія зазнала великого політичного і культурного її впливу внаслідок поразки у війні. У кінці XI століття ситуація змінилась. Хорватія під управлінням Ростиславовичів стала настільки могутньою, що могла уже у відкритому бою відстоювати свою незалежність. Ростиславовичі, перемігши, не вважали за потрібне гнатися за утікаючим ворогом, вони не переслідували розгромлене Святополкове військо. “Вистарчить нам стати на своїй межі”, – заявив князь Василько. Проте Святополк київський вирішив не припиняти війни і залучив до своїх військових планів угорського короля. Це був перший наступ Угорського королівства на північ від Карпат у Галицьку Русь за одобренням великого київського князя [92].

Попробуємо з’ясувати, що рухало Святополком, коли він вирішив покарати Ростиславовичів, запрошуючи до походу в Галичину угорського короля, адже він розумів, що у випадку перемоги угорцями Ростиславо-вичів, київському князю треба буде ділитися з уграми певними галицькими територіями. І він, як ми бачимо, після жорстокої поразки готовий був на це. Виступаючи проти Ростиславовичів, Святополк явно пере-оцінив свої сили, як наголошує літописець, “надіявся на множество воїнів“. Поступаючи так, наголошує І. Я. Фроянов, Святополк брав до уваги давню традицію перемоги київського війська у хорватській війні в 993 році, коли Хорватське князівство з центром в Перемишлі було підкорене Володимиром Святославовичем. Та Святополк забув, що час могутності Києва уже минув. Київський князь Святополк У Галичині, стародавній Хорватії у 1099 році рівно через 100 років після переможної хорватської війни, потерпів жорстоку поразку, яку до цього не отримував жоден великий київський князь. Війська Святополка були наголову розбиті і він сам утік з поля битви. І. Я. Фроянов наголошує, що перемога Володаря і Василька сталася тому, що їх підтримувала вся хорватська община, яка намагалася вивільнитися з-під влади київської общини і яка на протязі довгого часу накопичувала сили для завершаючої боротьби. Такий розпал боротьби ми бачимо у даному регіоні і в 992-993 роках у час київсько-хорватської війни і в 1099 році, коли хорватська знать з новою династією князів, що очолили Хорватію, теж побажала вивільнитися від панування Києва. Така напруга боротьби говорить про великі протиріччя Києва і Перемишля, Києва і Теревовля. Як бачимо, наголошує І. Я. Фроянов, ця боротьба мала глибокі традиції. Важко згодитися з Я. Д. Ісаєвичем, наголошує І. Я. Фроянов, що приєднання Червенського і Перемишльського князівства до Київської Русі відбувалися мирно [93]. І. Я. Фроянов підкреслює, що походи Володимира Святославовича на хорватів означали війну з населенням могутнього Хорватського князівства, про що Руський літопис говорить: “іде Володимир на хорватів... і прийшов він з війни хорватської. І в першому і в другому випадку з київським військом воювало хорватське ополчення [94]. Ростиславовичі опиралися і в цій війні на місцеву військову організацію, яка мала давні демократичні традиції. Вона, ця військово древня, хорватська організація – джерело могутності Ростиславовичів на Рожному полі. Та воїни оточували не тільки Ростиславовичів, Святополк пішов на Ростиславовичів теж надіячись на “множество воїнів”. Така велика кількість воїнів, наголошує І. Я. Фроянов, дозволяє бачити за конфліктом Святополка з Ростиславовичами конфлікт міських общин київської і перемишльської, київської і теревовлянської, де київська намагалася поновити свої позиції у Хорватії, які поступово після спадкоємців Володимира Святославовича послабились. Таку ж позицію відстоювали нові хорватські князі Володар і Василько, які, опираючись на військові сили своїх місцевих громад, не бажали коритися київській громаді, а тобто намагалися відновити свою стародавню хорватську незалежність. З часу хорватської війни пройшло небагато часу, тому події 992-993 років були ще пам’ятні в Хорватії, отже нові хорватські князі Володар

та Василько повністю розділили участь своїх громад, які визнавши їх своїми новими володарями, вирішили під їх керівництвом забезпечити бувалу незалежність стародавньої Хорватії. Така взаємна підтримка громади і князівської влади забезпечила перемогу в 1099 році на Рожному полі після тяжкої поразки Хорватії в 993 році, внаслідок якої вона втратила майже на століття свою політичну незалежність [95]. Варто звернути увагу, наголошують Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, на факт, чому Ростиславовичі взяли Всеволож і запалили місто вогнем. Ця сувора розправа з Всеволожем була не випадкова. Місто Всеволож стояло на порубіжжі Волині і Галичини і громада останнього була причетна до осліплення Василька Теробовлянського. В бажанні Давида заволодіти Теробовлянським князівством не малу роль зіграли всеволожани. Не виключено, що Всеволожськ, як порубіжне до Теробовлянського князівства місто підбурювало князя Давида виступити і захопити останнє. Інакше зовсім незрозуміла така жорстокість князя Василька щодо всеволожців. Вчинок теробовлянського князя стає зрозумілим, якщо згадати, що волинський і київський князі намагалися захопити Теробовлянське князівство за постійними порадами і проханнями громадськості Всеволожська. За свідченнями літописця, стає зрозуміло, що бояри Тур'як, Василь і Лазар – це вельможі не з Володимира, які замішані в осліпленні Василька. Ці вельможі, які своїми діями повністю пов'язані з Всеволожем [96]. Отже, перед нами закулісні маневри великого київського князя Святополка, який упродовж свого князювання добивався ослаблення своїх васалів, зокрема Перемишльського і Теробовлянських князів. Признання за їхніми родами на Любецькому з'їзді цих князів фактично виводило їх з-під контролю Києва, а отже, у кінці XI століття влада київського князя у Хорватії повністю ослабла, а після ганебної поразки в 1099 на Рожному полі зовсім припинилася і Хорватія стала повністю воз'єднаною навколо Перемишльського князівського стола, незалежною державою. В Києві ще не усвідомлювали цих історичних обставин, однак власне остаточна втрата Хорватії заставила віддати її угорському королю Коломану, який зрозумів це і у 1099 році на чолі великого війська вперше увійшов в Галичину [97].

Літопис Руський так описує події: “Святополк при цьому посадив у Володимирі сина свого Мстислава, що був у нього від наложниці, а Ярослава послав в угри, запрошуючи угрів проти Володаря, а сам пішов до Києва. Ярослав, син Святополків, прийшов з уграми і король угорський Коломан і два єпископи Купан і Лаврентій, і стали вони навколо Перемишля по ріці Вагрі, а Володар заперся в городі” [98]. Густинський літопис доповнює: “і вийшла Ланка, княгиня перемишльська, мати Володарева до Коломана, молячи його, щоб він не мучив облогою невинний город і людей. Кульгавий Коломан відіпхнув свою рідну тітку ногою, говорячи – не гоже хороброму цареві з жінками дружбу мати” [99]. Як бачимо політичні взаємовідносини Угорського корлівства і Перемишльського князівства внаслідок втручання Святополка київського стали ворожими. В той час, коли у 1066 році по смерті Ростислава, угорський король Бела I батько Ланки (Ілони) підтримував права Володаря на перемишльський престол і загрожував війною Київській Русі, якщо хтось із других князів Русі, окрім його онука Володаря посяде перемишльський престол, якщо наступний угорський король Гейза I, брат Ланки (Ілони) і другий брат коло Ласло I Святий у 1170-1080 роках були союзниками Перемишльського князівства, то племінник Коломан, ставши королем, повважав, що “не гоже хороброму царю з тіткою дружити” [100]. Даремно, наголошує Д. Зубрицький, вдова могутнього Перемишльського князя Ростислава, чиє ім'я сколихало всю Європу, стояла на колінах перед Коломаном та благала його, щоб той змилостивився над містом. Король Коломан не признавав раніше заключених угод між Угорщиною і Хорватією, оскільки будучи одруженим на дочці великого київського князя Святополка Предславі, він доводився Святополку зятем, з яким уклав військово-політичний союз [101]. Становище Володаря в Перемишлі могло ускладнитись, якщо б на передодні до Перемишля не прибув колишній волинський князь Давид Ігорович, який, як свідчить літопис: “посадив жону свою в брата Володаря, а сам пішов в половці і провів там переговори, то становище в Перемишлі було б катастрофічне. І зустрів його хан Боняк і вернувся Давид і рушили вони обидва на угрів” [102]. Д. Зубрицький вважає, що Давид Ігорович зустрів Боняка уже на марші. Володар уже давно очікував допомогу від брата Василька з Теробовля. Відомо, що Василько Теробовлянський був у дружніх стосунках з половецькими ханами і власне він сприяв приходу великих половецьких військ під Перемишль. Василько, Давид, Боняк з'єднали свої сили і рушили під Перемишль. Оскільки сам князь Василько не міг очолити військо, то воно було доручене князю Давиду, якого літописець хибно вважав основним надхненником у допомозі обложеному Перемишлю [103]. Літописець передає нам опис підготовки до розгрому угорського війська: “Боняк, вночі вставши, від'їхав від військ і почав вити вовчим голосом. І відвівся йому вовк і стало багато вовків вити. Боняк тоді приїхавши, сказав Давидові – побіда нам є над уграми завтра [104]. На ранок Боняк розділив своє військо на три частини. Головне зі стягом доручив Давиду, а сам рушив з кінним військом на угрів, поховавши своїх ратників в засідку. Одного із своїх найхоробріших ханів Антулопу з загоном направив

для того, щоб виманити угрів із укріплень. Хитрість вдалася, хан Антулопа, примчавши до першого загону і пострілявши в угрів, почав відступати. Угри, вийшовши з своїх укріплень, погнались за ним, думаючи, що половці втікають. Тоді Боняк з основними своїми силами ударив з тилу, хан Антулопа теж вернувся в бій. Мужньо стримувала наступ угрів і дружина князя Давида, що “стояла під стягом”. В бій із обложеного Перемишля кинувся з дружиною і полком на угрів князь Володар. Боняк, за свідченням літописця, “збив угрів в м’яч, як сокіл галиці збиває”. Недружній київський літописець чомусь повважав за необхідне віддати перевагу у цій військовій кампанії половецькому хану Боняку, якого висунув у своїй розповіді на перший план. Однак сукупність розглянутих нами джерел, включаючи і угорські, дають підставу говорити, що основний удар по угорському війську був завданий із обложеного Перемишля князем Володарем. Поразка угрів під Перемишлем була для них катастрофою. Тисячі угорських воїнів втопилися у Вагрі і в Сані. За угорськими джерелами вбитий був навіть єпископ Купан, за польськими – і другий єпископ Лаврентій. Усіх угорських рицарів, згідно свідчень джерел, вбито під Перемишлем близько 40 тисяч. За свідченнями нашого літопису, вбитий був угорський єпископ і бояр багато. Усіх угрів загинуло 40 тисяч [105].

Немає сумніву, що половці відіграли у битві під Перемишлем значну роль, їх традиційна тактика ведення бою – підїзд до ворожого війська невеликими загонами, з ходу обстріл ворога з луків стрілами і швидкий відступ, звичайно зіграв своє значення у битві. Угорці дали себе втягнути в бій, почали переслідувати їх і були за це жорстоко покарані. Власне, така тактика половців дала можливість основному війську Володаря вдарити по незахищених місцях угорських військ. Без сумніву, що вдала стратегія хана Боняка забезпечила князю Володарю як досвідченому полководцю, стратегічну перевагу в перемозі над могутнім союзником київського князя угорським королем Коломаном [106].

Дослідик Д. Зубрицький наголошував, що вилазка князя Володаря із обложеного Перемишля з дружиною і ополченням мала вирішальне значення в битві, яка була славно виграна перемишльським князем. Це було перше нашестя ургів на Галичину і вперше вони відчайдушно скуштували “руського меча” [107]. Битва під Перемишлем належить до найвизначніших битв в Галичині в кінці XI століття. Перемога Володаря під Перемишлем доповнювала перемогу на Рожному полі. Усі ці перемоги слід віднести до найславніших сторінок нашої Галицької історії, де, без сумніву, домінуючою силою були не половці, як це зобразив київський літописець, а галичани. Очолені князем Володарем, галичани зуміли відстояти свою незалежність і від союзника великого київського князя Святополка, угорського короля Коломана. Половці у цій битві, на нашу думку, були допоміжною, але добре організованою тактичною силою. Їх велика кількість на чолі зі своїм головним ханом Боняком, лиш засвідчує, що вони були найняті за велику платню теребовлянським князем Васильком. Головною силою у перемозі були ополченці, галицький народ. Джерела засвідчують, що після розгрому угри тікали в гори, спихаючи один одного, їх доби-вали руські ратники і половецька кіннота. Гнані русинами угри, топили-ся в ріках Сані і Вагрі, а це може говорити, що угорське військо в паніці тікало з поля бою потрапивши під подвійний удар оточених і озлоблених жителів міста, селян навколишніх сіл і добре озброєних воїнів Володаря і половців. Тільки невелика частина воїнів зі своїм королем, наголошують джерела, добралась до Угорщини [108].

Безсумнівно, що перемога на Рожному полі, над великим київським князем Святополком, яку отримав великохорватський князь Володар була основним носієм перемоги у битві під Перемишлем, яку отримав все той же Володар, якого європейські джерела недаремно називають королем. Перемога над угорським королем Коломаном показала єдність Хорватії і її союз з Половецькою державою. Вміло використавши своїх сусідів половців, з якими у Дністро-Дунайському міжріччі межувала Хорватська держава, Володар остаточно утвердив незалежність стародавньої Хорватії в кінці XI століття. Така незалежність Прикарпатським князям вдалася в умовах повної злагоди дій і підтримці боярства, міст, народу стародавньої Хорватії. Про незалежність Хорватії і її князів Володаря і Василька говорить той факт, що зїзд князів у Витичеві проходив уже без їх участі, хоча і на перший зїзд Володар, як великий князь Хорватії теж не повважав за потрібне їхати. Розуміючи, що Хорватія фактично відійшла від Київської Русі, її князі вирішили відібрати у них Дністро-Дунайське пониззя з Теребовлем на чолі. З цією метою вони послали послів до Володаря і Василька з словами: “візьми Володарю брата свого Василька до себе і нехай буде вам одна волость – Перемишль. І якщо вам там буде добре, то сидіть там обидва, а якщо ні, – то пусти Василька сюди, нехай ми його прогонуємо тут. А холопів і смердів наших видайте. Але не послушав цього Володар і Василько” [109]. Відмова перемишльського князя Володаря віддати Теребовль розізлила великого київського князя Святополка і він знову побажав іти війною на Галичину, та недавня поразка на Рожному полі змусила його відмовитися від походу. Рішучість в діях князя Володаря, його відмова виконувати рішення Витичівського зїзду є дуже великим актом, який може говорити про ведення незалежної політичної діяльності перемишльським князем Володаром.

Розгром Київської Русі у відкритій битві, розгром західного союзника Київської Русі, угорського королівства, дає право говорити про кристалізацію держави від підніжжя Карпат до витоків Дністра і Дунаю. З цього часу, наголошував Д. Зубрицький і слід вважати окрему Галицьку державу з центром в Перемишлі, яка хоч в культурному, релігійному і етнічному розумінні залежала від “загальноруського світу”, однак в політичному плані була зовсім незалежною [110].

Дослідник І. Шараневич вважав, що перемога на Рожному полі була тим критерієм, який дав моральне право Ростиславовичам не підкоритися рішенням Витичівського з'їзду князів. Святополк бажав знову послати усіх князів Русі в Галичину, та благородний Володимир Мономах протривав тому і вимагав від князів стояти на постановах утверджених на князівському з'їзді в Любечі. Він наголошував, що один раз бог уже покарав великого князя Свято-полка за порушення хрестоцілування на Рожному полі, то тепер може покарати іще раз, що заставило Святополка відмовитися від походу. Збунтувалася проти таких планів Святополка і київська громадськість, яка не одобрила плани свого князя, який бажав ще раз покоряти Галичину [111]. Свідчення джерел дають нам підстави говорити, що походом проти Ростиславовичів київського князя Святополка була незадоволена вся київська знать і частина духовенства. Святополк через свої амбіції влаштував братовбивчу війну, без якої можна було обійтися. Виніс внутрішню проблему держави на міжнародний рівень запросив свого зятя – угорського короля. При усіх цих обставинах покрит соромом усю громадськість Києва. Літописець так реагує на вчинки Святополка: “переступив Святополк хреста... і Василько підніс хреста говорячи – сього цілував еси спершу, коли взяв зір очей моїх, а нині хочеш і душу мою відняти. І багато людей благочестивих бачили хреста над Васильковими воями, що вельми піднісся...” [112].

На нашу думку, всенародне незадоволення вчинками Святополка змусило його відмовитися від подальшого втручання у внутрішні справи Галичини. Тут власне той випадок, наголошує І. Я. Фроянов, коли київська громадсь-кість відіграла велике значення в політичних відносинах на Русі. Київська община зрозуміла, що уже не зможе управляти галицькою общиною і що остання зміцнилась настільки, що не бажає їй підкоря-тися. При таких обставинах далекий похід буде виснажливим і ще більше підрве силу київської общини [113]. Не слід виключати і вплив на київську громадськість Володимира Мономаха, який вважав, що треба дотримуватися умов Любецького з'їзду. В цей час, як видно із джерел, Володимир Мономах вів боротьбу з непопулярним Святополком за київський великокнязівський престіл, тому союзник в особі Володаря був просто необхідний. Про союз Володимира Мономаха і Володаря Перемишльського говорять факти. Обидва сини Володимира Мономаха Ярополк і Роман були одружені з доньками Володаря. І в майбутньому, коли Володимир Мономах став великим київським князем, щоб зняти будь яку підозру його агресивності до галицьких володарів власне їх призначав волинськими князями, що зводило нанівець протиріччя Перемишля з Києвом. І. П. Крип'якевич вважає, що їх єднали спільні інтереси на Волині і на Дністро-Дунайському пониззі [114]. Із вищенаведеного випливає, що Володар Перемишльський, проводячи щодо Києва свою незалежну політику, опирався на своїх союзників на сході, допомагав їм у боротьбі за великокнязівський престіл. Без сумніву, що Володар Перемишльський був одним із тих князів, які не тільки політично, але й військово підтримали Володимира Мономаха в його обранні на володаря України-Русі. Останню краплю в незадоволенні політикою Святополка ставить Печерський патерик, який у 1084 році наголосив: “Святополк не пустив гостей з Галича і лодій із Перемишля і не було солі в усій Русі” [115]. Цілком очевидно, що незадоволена політикою Святополка щодо Галичини була не тільки якась частина духовенства, але й частина торгової та ремісничої знаті, що мала тісні торгівельні зв'язки з Галичиною. Невдоволення діями Святополка споглядається і на сторінках Київського літопису, де чітко наголошується: “переступив Святополк хрестоцілування, надіючись на множество воїнів”. Ярослав, син Святополків, прийшов з уграми і стали вони довкола Перемишля. У цей же рік були побиті угри біля Перемишля. Літописець явно задоволений, що Святополк отримав поразку, хоча мав багато воїнів, радіє він і з повного розгрому угорського війська під Перемишлем. Розповідь про поразку угрів під Перемишлем повторюється в літописі аж два рази, один раз обширно, а другий коротко. Братовбивчі війни, які проводив великий київський князь Святополк засуджуються літописцем. Власне вони і підрвали його авторитет в Києві і у всіх руських князів. Це видно із матеріалів Витичівського з'їзду, на якому Святополк закликав усіх князів до походу в Галичину, однак ніхто не підтримав його у цьому, а навпаки група князів на чолі з Володимиром Мономахом засудила похід. Власне, цей вчинок Володимира Мономаха, який проголошував притримуватися постанов Любецького з'їзду, миру в країні і проклав йому шлях до великокнязівського київського престолу [116]. Забезпечивши мир і дружні відносини з Київщиною, галицькі Ростиславовичі поглядали на своє західне пограниччя, де вони нещодавно перемогли у кровопролитній боротьбі свого могутнього сусіда угорського короля Коломана. Щоб забезпечити недоторканість своїх кордонів, Ростиславовичі і перемишльський князь Володар, уклали

союз з Візантійською імперією, яка постійно воювала з Угорщиною. Цей політичний союз був скріплений шлюбом царевича Олексича і дочкою перемишльського князя Володаря Іриною. Український дослідник Л. Махновець вважав, що дочку перемишльського князя Ірину за візантійськими джерелами було видано заміж за Іссака, сина Візантійського імператора, Олексія Комнина [117]. Руський літопис цей факт так передає, датуючи 1104 роком: “Повели Ірину, дочку Володареву, за царевича Іссака, за Олек-сича до Царєграда місяця липня у 20 день” [118]. Союз з Візантією передбачав затвердження за Галицькою державою нижньодунайських земель. Таким чином теребовлянський центр отримував юридичні права на володіння цими територіями, що посилювало роль Теребовля в цьому регіоні, який таким чином об’єднав навколо себе стародавні слов’янські племінні об’єднання уличів і тиверців. Згідно свідчень джерел і висновків вчених, володіння Галицького князівства в XI столітті простягалися від верхів’їв Дністра до Причорномор’я. Галичани контролювали у цьому регіоні усю торгівлю. За таких обставин вони стали безпосередніми сусідами Візантійської імперії, з якою треба було улаштувати політичне життя. Шлюб між Володаревою дочкою і царевичем це власне та форма політичного улаштування відносин між Галичиною і Візантійською імперією, яка була прийнята в той час в європейському світі [119]. Візантійська принцеса Анна Комнин у своїх творах цього часу теж згадує, що “скіфський народ став сусідом Візантії”. Під скіфським народом Анни Комнин дослідник В. Г. Василевський вважав руських Галичини [120]. А. Н. Насонов вважав, що втративши вплив на Подунайські землі, Візантія згідно з договором дружби передала їх Галицькій Русі з метою захисту її від нападів половців. Галичина за договором повинна була також надавати в разі потреби військову допомогу Візантійській імперії [121]. Цілком ймовірно, що виконуючи союзний договір з Візантією, князь Василько ходив на допомогу Константино-полю з гірським полком, про що наголошує нам в своєму творі Анна Комнин, а отже союз з Візантійською імперією був дієвим. Оточена з заходу і зі сходу ворогами Галичина змушена була виконувати свої обов’язки перед союзниками половцями і Візантійською імперією, оскільки угорське королівство і київське велике князівство, будучи зв’язане союзом, постійно зазіхали на землі Галичини [122]. В той же час в 90-х роках XI століття Візантія при імператорі Олексії Комнині була вдячна Галичині за збереження своїх дунайських і болгарських володінь від ударів половців. Візантія в цей час фактично мала тільки одного надійного союзника, який допомагав її стримувати напади кочовиків в дунайських гирлах, це Теребовлянське князівство. У тяжкий для Візантії час її спас теребовлянський князь Василько з своїм п’яти-тисячним військом, яке раптово з тилу вдарило на степовиків і розгромило їх повністю під стінами Константинополя. В 1091 році руські війська на чолі з теребовлянським князем Васильком отримали кілька вирішальних перемог, які остаточно припинили існування печенізьської орди [123].

Така конкретна допомога, вважали радянські вчені Б. Д. Греков, Л. В. Черепнін і В. Т. Пашуто, яскраво говорить про наявність галицько-візантійського союзного договору, був укладений в 1104 році, у його дотриманні були зацікавлені обидві сторони. Широка інтеграція як торгово-економічна так і політична Галичини в Візантійський світ давала можливість Галичині і Теребовлянському князівству зокрема, швидко розвиватись економічно [124]. Російський вчений М. Д. Пріселков вважав, що союзницькі стосунки між Візантією і Хорватією існували задовго до офіційного заключення союзницького договору 1104 року. Відомо по візантійських джерелах, що Велика чи Біла Хорватія ще у час Константина Багрянородного межувала з Візантією у Причорно-мор’ї. У 1086-1090 роках Галичина-Хорватія продовжувала на нижньому Дунаї межувати з Візантією. Внаслідок різних територіальних поступок Візантії на Дунаї на користь Хорватії-Галичини, остання надавала Візантії військову допомогу. За таких обставин Візантія створювала Хотватським князям особливі торговельні і політичні умови, надавала певні пільги у порівнянні з іншими князівствами. У 1104 році такі особливі двосто-ронні стосунки були визнані договором. Усіх умов договору ми не знаємо, оскільки окрім територіальних надбань Галичина отримала і найширший торгово-економічний статус щодо Візантійської імперії і Константинополя зокрема [125]. Очевидно, що небажання підкорятися київському князю заставило Володаря визнати себе, про що очевидно свідчив один із пунктів договору, васалом Візантійської імперії. В візантійських документах цього часу, про що нам сповіщає візантійський хроніст Кіннам, Володар князь перемишльський вважається васалом Візантійської імперії. За це йому було надано ряд земель в Подунав’ї [126]. Без сумніву, що васалітет Перемишля щодо Константинополя був більш формальний і не носив ніяких більших зобов’язань Ростиславовичів окрім надання військової допомоги. Цей васалітет в Перемишлі розумівся як вигідний військово-політичний союз, згідно пунктів якого Перемишльський князь, як згадано в Печерському патерику в 1084 році, через свої дністро-дунайські водні магістралі міг відправляти до Києва “лодії з Перемишля” [127]. Отже, “васалітет” князя Володаря привів до швидкого політичного і економічного росту міст, що лежали на Дністрі, а це привело до вивіщення міст Теребовля та Галича. Власне дністровська торгівля, яка зв’язувалася в одну систему з

дунайською і чорноморською, зуміла, наголошував М. Д. Пріселков, підняти Галич до столичного центру стародавньої Хорватії, об'єднати навколо нього усе населення племінних об'єднань хорватів, уличів і тиверців, що здавна проживали на Дністрі і знаходились в сфері дністровської торго-вельної магістралі [128]. Радянський історик Б. Д. Греков, розглядаючи період злучення в XI столітті в одну політичну і торгово-економічну інфраструктуру Прикарпаття і Дністро-Подоунав'я, наголошував, що кристалізована в XI столітті Дністро-Дунайська слов'янська державність не є першою такою політичною спробою енергійних Ростиславовичів. Її цілісність, як політична, так і торгово-економічна проглядається, згідно свідчень джерел, ще з римського часу. Біля цього політичного об'єднання проходив останній розквіт Римської імперії, внаслідок чого тут кристалізувались перші варварські держави. Поступовий хід історичного розвитку слов'ян регіону привів до консолідації Карпато-слов'ян навколо Хорватського князівства, яке за свідченнями Костянтина Багрянородного простягалось від підосів Карпатських гір до гирл Дністра та Дунаю [129].

Питаннями приналежності Дністро-Дунайського пониззя до Хорватської держави у X столітті є ключовим при розгляді південних областей Галичини. Якщо звернутися до розгляду історії цього регіону, то незамінними є свідчення Повісті минулих літ, згідно свідчень якої слов'яни у Подністров'ї і у Карпато-Дунайських областях були стародавнім, авто-хтонним населенням. Цілком очевидно, що одна із паростей слов'янського етносу зароджувалась у межиріччі Нижнього Дністра і Нижнього Дунаю, а також у басейнах рік Верхнього і Середнього Дністра і Прута. Власне, у цьому межиріччі, наголошує В. В. Мавродін, проживали слов'янські племена, що утворили Велику Хорватію, Червону Русь, Галицьке князівство. Слов'янський фольклор, наголошував дослідник, славить тихі води голубого Дунаю, землі, сади дунайського гирла і Дністро-Дунайського межиріччя. Стародавні легенди, билини, сказання про Дунай, Дністер і проживання там слов'ян примусили руського літописця бачити на землях Дунаю слов'янську прабатьківщину. Навіть якщо відкинути завзятість літописця і взяти до уваги лиш давнє проживання слов'ян на Дунаї, то свідчення літопису, без сумніву, достовірне. Очевидно, за слов'янськими міфами, билинами, сказаннями лежать факти, які дають нам право говорити про реальне існування Подністровської цивілізації [130].

У формуванні місцевого Дністро-Дунайського слов'янства, його фольклорі відбиті традиції, які без сумніву причетні до етногенезу слов'ян. У регіоні межиріччя Дунаю і Дністра, по відрогах Карпат, наголошував М. І. Артамонов, проживали праслов'янські племена тиверців, уличів і хорватів. Вони були носіями слов'янської культури і державності. Суспільство, яке утворили слов'яни, викристалізувалось із загального масиву фракійського світу, фракійського етносу. Своєю культурою, вважав дослідник, ці слов'яни доповнювали багатоетнічний фракійський світ. Фракійська, чи дакійська цивілізація безперечно була багато-етнічною. В рамках цього багатоетнічного культурного світу, існували кельти, латини, елліни, германи і слов'яни [131]. Очевидно, наголошував В. В. Мавродін, що у Дністро-Дунайській частині фракійської цивілізації формувалися слов'яни. Римські і ранньовізантійські джерела не випадково називають слов'ян гетами (предки тиверців), а Феофілакт Сімонатта прямо говорить: "Слов'яни раніше називались гетами". Звернемо увагу на факти, які незаперечно доказують тотожність слов'ян і гетів [132]. Уже історики XIX ст. зауважували тотожність слов'ян і гетів. Тотожність одягу, озброєння, побутових особливостей бачили фахівці в галузі славістики, зокрема Чертков і Дринов [133]. Про слов'янське населення Дністро-Дунайського межиріччя, його культуру, побут, звичаї, релігію писав Д. Я. Самоквасов, який бачив у загальному масиві дакійського етносу слов'янські племінні об'єднання, які локалізував у басейні Нижнього Дунаю і в Подністров'ї. Особливо розвинулись в окремий етнос, на думку дослідника, слов'яни, у час завоювання Римом Дакії. Розпад під ударами Римської держави фракійської коаліції народів кристалізувало слов'янський етнос [134]. На близькість проживаючих у Дністро-Подоунав'ї гетів і слов'ян наголошував дослідник Ф. Браун [135]. Дакійські елементи мистецтва і культури у слов'ян Подоунав'я і Подністров'я прослідковував радянський дослідник В. А. Городцов [136]. Схожі точки зору на розвиток слов'янського етносу в Дністро-Дунайському регіоні розвивали румунський дослідник А. Нанко і чеський І. Піч [137]. Галицький історик О. Партицький у своїй роботі "Старовинна історія Галичини" на численних прикладах теж доводив тотожність гетів і слов'ян Дністро-Подоунав'я [138].

Сукупність історичних, археологічних і лінгвістичних матеріалів була проаналізована дослідником В. В. Мавродіном, який дійшов висновку, що стародавній народ гети Дністро-Дунайського межиріччя – це пізніша південно-західна гілка східного слов'янства [139]. Такі твердження радянського історика В. В. Мавродіна змусили звернутися до цього регіону археологів і антропологів, які внаслідок всестороннього вивчення археологічних матеріалів прийшли до висновку, що в Дністро-Дунайському регіоні сформувалась особлива південно-західна гілка східного слов'янства в етнічному складі якого дакійські елементи займали певне місце [140]. На наявність давніх слов'ян у Прикарпатті і Подністров'ї

і Подунав'ї вказував і дослідник М. С. Державін, який вважав карпів-хорватів одним автохтонним слов'янським етносом. Присутність древніх слов'янських топонімів у Дакії, наголошував М. С. Державін, а також знайдені грецькі і римські написи, що свідчать про наявність тут слов'ян, підтвердження археологічні і антропологічні не залишають сумніву про давнє походження слов'ян у цьому регіоні. Очевидно, доказом древності слов'ян у цьому регіоні, їх економічного і політичного розвитку можуть бути свідчення римських істориків про венецій-слов'ян, які переросли у численні народи антів і склавів. Римський історик Йордан поселяє склавів у межиріччях Дунаю, Дністра і Дніпра. Прокопій Кесарійський, Маврикій локалізують антів і склавів у Дністро-Дунайському регіоні Карпатах і Прикарпатті [141]. Дослідник В. В. Мавродін уточнює: від пониззя Дунаю до Дністра і вгору по течіях рік Дністра і Прута, де в літописний час прожи-вали тиверці, уличі, хорвати, які склали одну етнокультурну спорідненість, відому в VII ст., за свідченнями К. Багрянородного, як Велика чи Біла Хорватія. У час давньої Червоної Русі: Нижнє Подунав'я, Молдавія і Буковина були складовою територією Галицької Русі. Численні слов'янські міста у Нижньому Подунав'ї, що автохтонно простягаються у Галичину, тобто до Верхнього Подністров'я з Нижнього Подунав'я яскраво підтверджують існування з римського часу слов'янського землеробського поселення у цьому регіоні [142].

Вчений В. В. Мавродін вважав, що власне у цьому землеробському населенні, тобто у середовищі гетів і даків кристалізувався етнос прото-слов'ян. В своїх зауваженнях з цього питання він писав: "Римські і ранньовізантійські письменники називають слов'ян гетами, а Фіофілакт Сімоката прямо говорить, що раніше слов'яни називались гетами". В. В. Мавродін доводив і антропологічну тотожність дако-гетів і слов'ян і вважав їх одним і тим самим народом Подунав'я і Подністров'я. Очевидно, наголошував дослідник, що гето-слов'яни це пізніші тіра-гето-слов'янські племінні об'єднання уличів і тиверців, де не виключає і вплив останніх на формування Прикарпатських хорватів [143]. Розглянувши середньо-вічні джерела і з'єднавши їх свідчення зі свідченнями "Повісті минулих літ": "Сидять бо вони по Бугу і Дністру і до моря" – академік І. І. Срез-невський прийшов до висновку, що тиверці і уличі – це конкретні племінні князівства, що входили у царство антів [144]. Такої ж думки дотримувалася і А. А. Спіцин, який вважав, що слов'янські старожитності пониззя Дністра цілком ототожнюються з тіра-гетами (тиверцями), яких вважав прямими потомками антів. Самі ж анти, на думку А. Спіцина, консолідувалися у політичне тіло "варварську державу", яка розвинулась під впливом гето-дакійської держави Децебала і Бурвісти, складовим князівством якої слов'яни і були в минулому [145].

Для вирішення питання етногенезу Дністро-Дунайських слов'ян і локалізації слов'янського етносу у цьому регіоні особливо важливе значення мають свідчення твору Йордана "Про походження і дії Гетів". Алан за походженням, придворний готський літописець, уродженець Нижнього Подунав'я, він, очевидно, особисто стикався з слов'янами, мав про них всестороннє уявлення. У жодного іншого із ранньосередньо-вічних авторів ми не знаходимо таких історично-конкретних свідчень про Дністро-Карпато-Дунайський регіон. Він характеризує нам старо-давні племінні назви слов'ян, сучасні їх назви його часу, розповідає про їх поділ на союзно-племінні групи, територію проживання, війни із гетами у III-IV столітті. При усіх цих обставинах Йордан досить стисло, хоча однозначно і не суперечливо подає розселення слов'янського етносу. Без свідчень Йордана ми не могли б уявити собі повноти усєї картини проживання слов'ян у Дністро-Карпато-Дунайському регіоні у II-VI столітті. Звістки про них починають з'являтися у візантійських джерелах, починаючи з доби Юстиніана у зв'язку із масовим вторгненням слов'ян у володіння імперії. Йордан же висвітлює нам попередній час і відтворює слов'янську історію у час формування у них варварської чи навіть ранньофеодальної державності у III-IV столітті. Хоча у III-IV ст. слов'янське суспільство зберігало ще багато ознак військово-общинного суспільства з елементами рабовласництва, у них уже з'являються общинні центри, у яких починає концентруватися торгово-ремісничі і політична знать. Оскільки на ці центри постійно нападають римляни і готи, Йордан з цього приводу наголошує: "Тромади і міста знаходяться у них серед лісів і боліт" [146].

Отже, із цього нами інтерпретованого повідомлення, можна зробити припущення про наявність у III-IV ст. у склавів Дністро-Подунав'я зародків торгово-ремісничих центрів у яких не виключається наявність і політичної організації, інакше не можна зрозуміти яким же чином через пів століття слов'янський етнос у даному регіоні, як вважає В. П. Петров, "беззбройний народ робиться войовничим і озброєним і сама війна стає професією окремої станової групи" [147].

Цілком очевидно, що швидкий політичний і соціально-економічний розвиток слов'ян у Дністро-Дунайському міжріччі відбувся тому, що дана територія була воротами до кордонів Римської імперії, що зумовлювало концентрацію слов'янського етносу. Внаслідок самої концентрації і впливу чорноморсько-середземноморських цивілізацій, очевидно, економічний і політичний розвиток у даному регіоні проходив дуже бурхливо, про що свідчать археологічні джерела. Не дивлячись на те, що тут

зустрічаються археологічно різноманітні культури, венеди Прикарпаття і Подунав'я являються могутнім і сталим етносом досліджуваного регіону. Швидкий їх розвиток можна пов'язувати із тими обставинами, що територія Дністро-Дунайського міжріччя входила у сферу економічних і політичних інтересів римської і пізнішої Візантійської імперії. Внаслідок експансії Римської рабовласницької держави на фракійський світ у Дністро-Нижньодунайському регіоні починають формуватися певні державні утворення. В. Ю. Мурзін і Ю. В. Павленко допускають участь слов'ян у формуванні державності у даків у I ст. н. е. Очевидно, державне утворення, на чолі якого стояв Буре-Віст (Буря і Вість), окрім даків складала і гети-слов'яни. Дане державне утворення включало в себе поселення Подністров'я і Карпат. На нашу думку, державне утворення Буре-Вісти мало військово-політичні союзи з тірра-гетами, пізніші тиверці, і з прикарпатськими карпами-хорватами Дністро-Подунав'я. Воно і лежить в основі слов'янської державності, яку унаслідувала староукраїнська держава IX-XIII ст. і Галицька Україна зокрема [148].

Згідно свідчень літопису, на схід від хорватів, які проживали у Прикарпатті і у Верхньому Подністров'ї проживали дуліби, на південь від дулібів проживали древні слов'яни – уличі і тиверці. Дуліби тоді жили вздовж Бугу, де нині волиняни, а уличі і тиверці проживали тоді по Дністру і присідали до Дунаю [149].

Деякі інші свідчення X ст. про уличів, червлян подає нам географ Баварський Хст. Він зауважує, що уличі – народ багаточисельний, має велику кількість міст, є стародавнім народом, міста червлян існують у них з незапам'ятних часів до сьогодення. Археологічні джерела теж доповнюють ці свідчення і говорять, що у IX-X ст. у басейні Середнього і Нижнього Дністра і Нижнього Дунаю проживало слов'янське населення. Основне слов'янське населення Подністров'я складала хорвати, уличі і тиверці, які проживали також у Нижньому Подунав'ї і не виключно, що складала одне політичне об'єднання [150].

Здавна на Дністровському обширі слов'яни вели землеробський спосіб життя, торгували хлібом, шкурами звірів, медом, воском, сіллю. Така відлагоджена торговельна система у них прослідковується вченими із часу присутності у регіоні Римської рабовласницької держави. Власне, з цього часу Дністер фіксується джерелами, як велика торгова магістраль, яка зв'язувала слов'янське населення Верхнього Подністров'я з торговими ринками Подунав'я і Причорномор'я. Такий глибокий взаємозв'язок з греко-римським світом прискорював розвиток слов'янського суспільства Дністро-Дунайського регіону. У IX ст. Подністров'я увійшло до складу Хорватської держави, про що свідчать літописи. Київський літопис сповіщає, що перші київські князі дуже довго воювали з уличами і тиверцями. Київський князь Олег вів довготривалу боротьбу з уличами і тиверцями, але так і не зумів підкорити останніх [151].

В поході під 907 роком слов'яни Дністро-Подунайських земель: хорвати, тиверці, згадуються як союзники київського князя, які спільно з ним беруть участь у поході на Візантію [152]. За свідченнями візантійських джерел, землі хорватів, уличів і тиверців складала певну державу, Велику чи Білу Хорватію, яка за висновками вчених XIX ст. проіснувала до X ст. і складала окрему локальну етноструктуру, можливо державність і тільки у X ст. внаслідок кровопролитних воєн були остаточно включені у староукраїнську державу. Володимир Святославович, великий київський князь, остаточно включив Дністро-Дунайські землі до складу Української держави у 992-993 роках. У цей же час на слов'янське населення Дністро-Дунайського регіону було поширено християнство. Влада великого київського князя, етнічна близькість дністровських і дніпровських слов'ян і християнство остаточно злили слов'ян дністро-подунав'я у староукраїнський етнічний масив, українську єдину культурну і політичну структуру. За століття впливу Київського політичного і культурного центру, населення Середнього і Нижнього Дністра і Нижнього Подунав'я набрало рис загально-української народності. Однак, вплив київського центру у XI ст. послаблюється і відчувається, що укріплений за час мирного розвитку X-XI ст. могутній політичний центр стародавніх хорватів, який перетворився за цей час у торгово-економічний і політичний україно-галицький центр, як вказують джерела, Галицьку Україну, поступово, з плином часу, витісняє київський вплив з Дністро-Дунайського пониззя. Як засвідчують джерела, у XI ст. в даному регіоні посилюється вплив Галича, місцева аристократія, торгово-реміснична знать підпадає під галицький політичний вплив. Політичне і економічне зміцнення галицьких князів привело до того, що Дністро-Подунав'я перетворилося дуже швидко у Галицьке Пониззя і стає вотчиною великих галицьких бояр. Як свідчать джерела, внаслідок сталої торгівлі, передового землеробства, Галицьке князівство в XI ст. перетворилось в одне із наймогутніших князівств стародавньої України-Русі. До 1100 року Галицька земля із Дністро-Дунайським пониззям вийшла з-під влади київських князів. Галицьке пониззя і область Нижнього Подунав'я спочатку належало Перемишльському князю Ростиславу, який контролював дністро-дунайську торгівлю, що дозволило останньому швидко перетворитися у могутнього центрально-європейського володаря. Пізніше Галицьке Пониззя, Дністро-Дунайські землі

належали Перемишльському князю Володарю, а після розподілу між братами земель – Тербовлянському князю Васильку, який, за даними джерел, “розбудував і укріпив городи на Дунаї”. Після смерті старших Ростиславовичів у 1124 р.– їх спадкоємцям. Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, проаналізувавши всі існуючі свідчення, вважають, що могутність Галицької Русі на Дунаї зароджувалась не у час Ростислава, який контролював Галичину-Хорватію і Тмутаракань. Важко повірити, щоби галицькі князі, починаючи з Ростислава не намагалися єднати Карпати з Дунаєм у єдине політичне тіло і не ширити свою територію від Сану до Нижнього Подністров’я і Подунав’я. Очевидно, володарювання Дністро-Подунав’ям у час Володаря, зазначають І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, було уже закономірністю, з якою Перемишльські князі з ніким не бажали ділитися. Літописи зазначають, що у перших походах на Візантію руських князів у джерелах фігурує якийсь воєвода-боярин Уліб від хорвато-тиверського князя Владислава, польські джерела називають цього останнього хорватського князя Всеволодімером, дочка (сестра) якого була видана заміж другим шлюбом за сина Мешка краківського Болеслава. На думку І. Я. Фроянова і А. Ю. Дворніченка, цей Володіслав-Всеволодімер і був останнім володарем Великої чи Білої Хорватії держави хорватів уличів і тиверців, що проживали від Карпатських гір до Подністров’я, де останні тиверці, як зауважує київський літописець “присідали до Дунаю”. Власне ці хорвати (Велика чи Біла подністровсь-ка Хорватія хорватів, уличів і тиверців) і були остаточно приєднані Володимиром у 992-993 роках до староукраїнської держави. До цього часу вона уособлювала, як засвідчують галицькі джерела, стародавню Галицьку Україну, без сумніву, з Дністро-Дунайськими землями, на яких проживали тиверці, що може переконливо засвідчувати стародавню приналежність Дністро-Подунав’я до Хорватії-Галичини [153].

Характерно, що дослідники наголошують на існуванні у час походу хорвато-тиверського військово-політичного союзу з яким Володимир проводив війни виключно через Подунав’я – регіону широкомасштабної міжнародної торгівлі, який військово-політичний союз чи держава Велика чи Біла Хорватія контролювала із свого Перемишльського центру. Суперництво торгово-економічне Подністровсько-Дунайського і Подніпровського центрів очевидне. Усе привело до вирішення питання у 992-993 роках військовим шляхом і підкорення усієї дунайської торгівлі Київським центром. Цілком ймовірно, що війна між Київською Руссю і Великою Хорватією виникла через торгово-економічне суперництво. Підтвердженням наших припущень постає билинний епос тієї доби “Дюк Степанович”, у якому, на нашу думку, і відбиті соціально-економічні і політичні протиріччя Київської Русі і Подністровської Хорватії. Билинний епос зображує нам, насамперед, стосунки соціально-економічні напередодні русько-хорватської війни. Із свідчень даного джерела, яке ми датуємо останньою чвертю X ст., випливають усі протиріччя через контроль Подністровською Хорватією Дністро-Дунайською торгівлі, яку захотіла перепідкорити Київська Русь. Така точка зору підтверджується тими фактами, зокрема Київський літопис свідчить про війни, спрямовані Київською Руссю у Дністро-Дунайський регіон у землі тиверців, уличів, хорватів, політичне об’єднання яких руський літописець Нестор називає “Великою Скіфією”, ми ж під цією назвою розуміємо Велику чи Білу Хорватію на підставі свідчень візантійських джерел [154]. Що ж до правильності цієї думки, то вона підтверджується висновками з даної проблеми російського вченого О. О. Шахматова, який розміщував древню Хорватію у Галичині і по усьому басейні Дністра. Він вважав, що у першій половині IX ст. хорвати утворили самостійну державу, про яку повідомляє персидський географ першої половини X ст. Дослідник наголошував, що Хорватія Подністровська зовсім не належала до східного слов’янства і ще у IX ст. уособлювала уламок великої колись на подністровських землях могутньої держави слов’ян – Великої чи Білої Хорватії, яка зуміла політично контролювати Дністро-Карпато-Нижньодунайський регіон до часу підкорення у X ст. зміцнілої у політичному і економічному розумінні Київською Руссю [155].

Сучасний київський дослідник В. Сергійчук теж вважає Подністровську Хорватію однією із древніх слов’янських держав. Він зауважує, що держава у подністровських слов’ян, нові форми політичного і економічного самоврядування, політичні, торговельні центри виникають після відходу гунів із цих земель. На його думку, у V ст. розрізнені племена слов’ян Карпат, Прикарпаття, Подністров’я і Подунав’я консолідуються в один слов’янський конгломерат, який у візантійських джерелах фіксується як Велика чи Біла Хорватія. Розвиваючи своє феодальне суспільство, хорвати досягли у IX ст. своєї найбільшої політичної могутності. В кінці X ст.– на поч. XI ст. хорвати Подністров’я, на думку В. Сергійчука, перебували в напіввасальній залежності від великого київського князя [156]. Дослідник Д. Г. Бучко вважає, що вхід подністровських хорватів у склад староукраїнської держави прискорив час об’єднання хорватів. За час XI ст. хорвати набрали рис загально-української народності [157]. Дуже вагомими свідченнями на користь висунутої нами гіпотези є лінгвістичні і топографічні дані. Ще у XIX ст. вони дали можливість російському досліднику Н. П. Барсову зробити висновок, що хорвати займали

територію з обидвох сторін Карпат, і що їх землі доходили до Західного Буга і ріки Прип'яті, а також уздовж усієї течії Дністра [158].

Сучасний український дослідник Д. Бучко, розглянувши стародавні назви Прикарпаття і Подністров'я: Тисмениця, Тлумач, Снятин, Рогатин, Коломия, Отиня, Княздвір, Гостів, Уніж, Хотимир, Драгомирчани, Драгасилів, Братишів та інші, дійшов висновку, що усі вони належать до ранньослов'янського часу, тобто до V ст. н.е. [159].

Сучасні російські дослідники В. Іванов і В. Топоров, які опираються на фундаментальні дослідження О. М. Трубачева, вважають, що топонім Тисмениця і багато інших вищенаведених назв, слід відносити до ранніх стадій слов'янського етнотворення [160]. Зокрема Д. Бучко зараховує в цей розряд і топоніми Велесниця і Чернелиця. Що стосується древньо-слов'янських назв Галичини Драгомир, Хотимир, Тумир, Богомир, Богородчани, Перемишль, Перемишляни, а також власних назв Галич, Божич, Тлумач, то вони, на нашу думку, південнослов'янського походження [161]. Російський славист С. Распондр вважає, що поселення з власними іменами Драгомірко, Драгомір, Любомир, Хотимир, Тумир, що і сьогодні є загальноживані в Галичині, відомі сьогодні і в мові південних слов'ян, де вони теж зафіксовані лінгвістами [162]. Чехосло-вацький славист Я. Свобода теж вважає, що древньослов'янські назви Галичини: Драгомір, Хотимір, Тумир, Любомир і т.д. теж фіксуються лише у південних слов'ян [163]. Російський історіограф В. В. Мавродін пов'язував поселення слов'ян Прикарпаття і Подністров'я з назвами Береза, Березина, Грабівці, Берестя, Яблуниця, з древніми венедами, яких більшість істориків пов'язує з предками слов'ян [164]. Сучасний український дослідник Т. Марко вважає, що рослинна символіка слов'ян Прикарпаття відіграла важливе значення при формуванні регіонального слов'янського етносу [165]. Деякі дослідники взагалі зараховують топоніміку Прикарпаття і Подністров'я до індоєвропейсько-праслов'янської архаїчної структури, а також і гідроніми, які поширюються навіть на Малу Азію відносно хетського етносу, мови, в основі якої лежить праслов'янська, яка і має з хетською мовною структурою спільні топонімічні паралелі. Виділення хетської мови із групи індоєвропейських мов яскраво спостерігається на базі Прикарпатського регіону. Ореол її цілісності дослідник І. Железняк спостерігає у пізньослов'янський і давньоруський час [166]. Сукупність давньослов'янських топонімів, що тягнуться від Карпат до Нижнього Подністров'я і Подунав'я прослідковує український дослідник Л. Масенко, він пов'язує усю територію цього регіону з назвами двох головних місцевостей, назви яких "Верх" – означає територію Карпат і Верхнього Подністров'я, "Низ" – Середнього і Нижнього Подністров'я і Подунав'я. Л. Масенко вважає, що центром орієнтації у давньослов'янський і давньоруський час були Карпати, які відіграли ключову роль у житті місцевого давньослов'янського населення, що в етнокультурному розумінні становило цілісність від гірського масиву Подністров'я і до нижнього Подунав'я. Назва "Пониззя" охоплювала землі Середнього і Нижнього Подністров'я і його приток, а також територію Попруття до Нижнього Подунав'я, де, згідно з даними джерел, розміщувалися давньослов'янські міста Нижній Галич, Берлад, Толмач, Текучий, Романів Торг та інші [167]. Область Пониззя, наголошує Л. Масенко, безумовно становила невід'ємну частину Галичини у слов'янський і давньоруський час. Пониззям від галицького стола володів уже князь Іван Ростиславович Берладник. Подальші свідчення джерел, зокрема Галицько-Волинського літопису під 1226 роком: "Мстислав дав Галич королевичу Андрію, а сам взяв Пониззя. У 1229 році літопис свідчить: "Прислали галичани послів до Данила, говорячи: "Судислав пішов у Пониззя". У 1240 році літописець пише: "Доброслав же вокняжився собі... і увійшов у Бакоту і все Пониззя взяв, Григорій же Васильович собі Гірську країну Перемишльську думає отримати" [168]. Дослідник Т. М. Русанівський робить висновок, що назва "Пониззя" у старогалицькому лексиконі означає місце, що знаходиться нижче іншої частини Галичини, гірської і передгірської частини з назвою Верх, чи гірської країни Перемишльської і протиставляється останній у географічному розумінні, де Нижнє Подністров'я і галицьке Подунав'я, уся ця територія і є Пониззя [169]. Самі ж галичани у давньо-руський час називали землі між Дністром і Нижнім Дунаєм Україною. Літопис руський під 1189 роком пише: "Галичани послали по Ростислава князя берладського, кличучи його в Галич на княжіння. Він же, почувши це в Берладі, радий був цьому" [170].

Отже, Дністро-Подунав'я навіть у XI ст. становило країну відносно могутнього верхньодністровського центру Перемишля, а потім Галича, будучи складовою частиною Хорватського, а з 1141 року, Галицького князівства [171].

При усій сукупності лінгвістичних, топографічних, гідронімічних та археологічних свідчень, можна вважати вірогідним наше твердження про наявність у південно-західних слов'ян в час раннього середньовіччя ранньофеодальної державності, локальна форма якої ще зовсім не вивчена. Короткі свідчення античних і візантійських джерел при сукупності з археологічними матеріалами дають право висунути гіпотезу існування державності у слов'янського суспільства Прикарпаття і Подністров'я з

римського часу і пов'язати її з південною гілкою слов'янського етносу. Ця державність то занепадала, то знову відроджувалася. Нова генерація галицьких князів Ростиславовичів у XI ст., яка унаслідувала Велику Хорватію, зміцнивши її навколо Перемишльського, а потім нового Галицького центру, відновила свої права на Дністро-Дунайське пониззя і витіснила присутність Кисва із Дунаю. Уже могутній Ростислав, що з'єднав Галичину з Тмутараканню, показує нам яскравий приклад внутрішності Дністро-Подунав'я, як складової Галицької України [172]. Ця обширна область, що розміщується від Карпат до Нижнього Дністра і Нижнього Подунав'я, на думку московського вченого В. В. Седова, політично була єдиною уже у час існування військово-політичного союзу хорватів і тиверців, які за археологічним матеріалом нічим не відрізняються і яких можна вважати єдиною етнокультурою. Власне, ця етнокультура у Дністро-Подунав'ї відіграла політичну роль у консолідації Дністро-Дунайського слов'янства до вступу її до складу Київської держави [173]. Енергійні Ростиславовичі, отримавши у спадок цю могутню колись державну систему, зуміли відновити її і знову з'єднати в одне політичне тіло хорватів, уличів і тиверців. Безсумнівно одне, що Карпато-Дунайські слов'яни: хорвати, уличі і тиверці створювали у цьому регіоні окремих слов'янський світ. Внаслідок зміцнення в регіоні позицій Ростиславо-вичів як князів, позиції яких базувались на політичних і культурних традиціях Київської Русі, це висуває регіон в XI столітті на новий суспільно-політичний виток історичного розвитку. Особливо це відчутно в XI-XII столітті, коли Галицька Русь зі своїми Дністро-Дунайським територіями впливає в політичну і торгово-економічну інфраструктуру Візантійської імперії, розвиває торгово-економічні відносини з Київською Руссю, степом. Дослідник наголошує, що міста, які Воскресенський і Новгородський літопис розміщують на Дунаї, дійсно функціонували у час могутності ще в слов'янські часи і в XI столітті належали до політичної організації Галицької Русі. Не виключено, що вони були передані їй внаслідок укладення союзного договору з Візантійською імперією в 1104 році [174]. Усе це наводило на думку російського вченого М. Ломоносова, що стародавня слов'янська державність розвивалась і закріпилась в Галичині, яка об'єднувала регіони Дунаю і відроги Карпат, де Хорватське князівство відіграло велику роль у її кристалізації [175]. Російський історик М. І. Надєждін вважав, що області Карпатської Русі завжди були менш доступні для захоплення їх найлютішими ворогами, що давало можливість зберігати первісну слов'янську державність. Дивлячись, як розвивають цю державність Ростиславовичі, злучуючи її знову в стародавню політичну систему хорватів, уличів і тиверців і утверджують в Дністро-Подунав'ї свою владу, починаєш вірити в правдивість свідчень Константина Багрянородного, згідно з писаннями якого, Велика чи Біла Хорватія – це одна політична і торгово-економічна інфраструктура, відновлена енергійними князями з руського князівського дому [176]. Однак ряд вчених в XIX столітті не могли допустити, щоб на території Галичини в її минулому могла функціонувати така могутня державність, яка, зберігаючи свою військово-політичну систему з римського часу у тій чи іншій формі, змогла б дійти до епохи Київської Русі. Однак, уже Д. Зубрицький, проаналізувавши сукупність всіх джерел, вірив у функціонування Великої чи Білої Хорватії. Неймовірно, наголошував дослідник, щоби три князі зі своїми дружинами за такий короткий час об'єднали навколо себе таку велику кількість Карпато-Дунайських слов'ян і створили їм державність. Цього не зумів зробити навіть Володимир Великий, а це говорить, що галичани мали в стародавні часи свою власну державу, яка з візантійських джерел відома як Велика чи Біла Хорватія, володіння якої простягаються від Карпатських гір до витоків Дністра і Дунаю. На заході Хорватія межувала з поляками, де є ріка Вісла, по горах хорвати межують з угорцями. Прийшовши в Хорватію, яка потребувала власної князівської влади, Ростислав і його нащадки зайняли, як засвідчує Ян Длугош, опустілі престоли погинувших в битві з Володимиром у 993 році хорватських князів і відновили великохорватську державу в новій іпостасі – Галицькій Русі [177].

Завершимо екскурс в процеси етнотворення державності в Прикарпатті визначенням історика Б. Д. Грекова, який вважав, що Карпато-Дунайські слов'яни створили в Передкарпатті, на Верхньому Дністрі свою державність задовго до функціонування по візантійських джерелах на цих землях з VI по X століття Великої чи Білої Хорватії. Російський дослідник В. О. Ключевський вважав, що її створили у IV столітті н.е. анти чи склавіни Дунайсько-Карпатського регіону, які продовжили свою державність у державу хорватів, а та кристалізувала Галицьку Русь. “Я далекий від точного визначення історичного розвитку Галицької Русі, однак історичний шлях Галичини з римського часу прокладений у моїх висновках здається вірний. Власне враховуючи його роль, можна зрозуміти не випадкову могутність Галицької Русі в XI-XII століттях” [178].

Таким чином, майбутня Галичина, могутні в кінці XI століття князівства Перемишльське і Тереховлянське почали швидко розвиватись внаслідок війни, що розпочалась між Київським, Переяславським і Чернігівським князівствами і втрата впливу на Західно-Український регіон очевидна. В XI столітті, наголошував російський дослідник М. Смірнов, Галичина, користуючись дружністю і

малочисельністю своїх князів, швидко підійма-лася серед князівств Русі. Уже князі Володар і Василько зуміли завдяки кровопролитній боротьбі відстояти свої східні і західні кордони. Як бачимо з джерел, з самого початку свого утвердження Ростиславовичі зіштов-хнулися з інтересами польських і угорських феодалів. Уже князь Ростислав, родоначальник галицьких князів, князюючи в Перемишлі, укладає мирний договір з угорським королівством, і скріплює союз одруженням з дочкою угорського короля Бели I – Ілоною. Цей шлюб закріплює довгий мир і союз між пермишльським князівством і угорським королівством, який проіснував до 1097 року, тобто до часу першого приходу угрів під Перемишль. В той час, коли відносини з угорським королівством вдалося врегулювати відразу, ворожу позицію щодо Ростиславовичів зайняли польські князі, з якими Ростиславовичі все життя провели у війнах, які закінчились внаслідок остаточної централізації Хорватії-Галичини [179]. Поведінка польських князів була зрозуміла, оскільки вони почали побоюватися могутності Володаря, володіння якого простягалися від північно-східних схилів Карпат до чорноморського побережжя і устя Дунаю, який контролював всю Дністро-Дунайську торгівлю [180].

При таких політичних обставинах вони однак побажали залишитися нейтраль-ними під час київсько-угорського наступу на Перемишль. В. Пічета вважав, що польські князі, хоча й зазіхали на Прикарпатські землі, однак були ворогами київського князя Святополка і особливо угорського короля, з якими у них були постійні суперечки. Вони вважали Ростиславовичів меншим злом, ніж союзників угорського короля і великого київського князя, посилення влади яких в регіоні не бажали. Ситуація навіть після поразки великого угорського війська під Перемишлем залишалась напруженою і тому Ростиславовичам треба було ретельно спостерігати за подіями на сході і на заході. Після поразки на Рожному полі київські князі відмовились від експансії в Галичину, угорське королівство після розгрому під Перемишлем до 1125 року теж не турбувало Ростиславовичів. Однак, в цей час майже безперервно велась війна з сусідніми польськими князями. Галицькі князі змушені були утримувати напоготові великі військові сили. За такої ситуації при князеві перебували воїни, які представляли стародавні аристократичні роди, які нам із джерел відомі як галицькі бояри. Боярство в Галичині складало стародавню общинну знать, яка водночас уособлювала могутню як економічну, так і політичну силу, на яку опира-лися Ростиславовичі у своїй внутрішній і зовнішній політиці [181].

При таких умовах загрози з заходу, Перемишльський князь Володар змушений був шукати дружби у нового київського князя Володимира Мономаха. Така дружба дійсно прослідковується у джерелах з 1113 до 1129 року. Коли ж Мономах почав укріплюватися на Волині, Ростиславовичі перелякалися його і намагалися відновити на княжінні вигна-ного Ярослава Святополковича. Руський літопис так розповідає нам про ці події під 1123 роком: “у цім же році прийшов князь Ярослав Святополкович з уграми і ляхами і чехами із Володарем та Васильком Ростисла-вовичами до города Володимира. І безліч воїнів було із ними і обступили вони Володимир. І коли Ярослав був на узвозі, два ляхи зустріли його і ударили його списом. І на ніч він помер. І так помер Ярослав один серед такої сили воїнів, надіючись на безліч воїнів. Угри ж і ляхи, Володар і Василько розійшлись кожен до себе“ [182].

Галицький дослідник XIX ст. Д. Зубрицький вважав, що така коаліція виступила на Волинь тому, що Володимир Мономах переступив усі права та норми феодалного права. Утікши в Європу Святополкович, усіх ляків наростаючою могутністю Мономаха. Забравши Волинь, він забере в Ростиславовичів Галичину і перенесе війну в Польщу та Угорщину. Зайняття Волині Володимиром Мономахом налякало сусідів і вони побажали відновити Ярослава Святополковича на Волинському княжінні. Угорський король, дізнавшись про загибель шуряка, побажав негайно приступити до штурму міста, та його власні вельможі відмовили його від штурму, оскільки не було причин уже більше воювати за Волинь. З цього часу Волинь переходить в вотчину Мономаховичів і утримується їх родом аж до XIV століття [183]. Бачачи занепокоєність своїх колишніх союзників, Володимир Мономах вирішив призначити на Волинь сина Ярополка, що був одружений на дочці Володаря. Очевидно новина про захоплення Мономахом Волині мала широкий розголос в Європі. Він же сформував широку коаліцію однодумців, які не визнавали його захоплення Волині. Цей акт зумів примирити нещодавніх ворогів польських князів, Ростиславовичів та угрів, які немовби забули, що ще зовсім недавно тікали з-під Перемишля. Поляки пробачили Ростиславовичам усі напади на свої землі, як Ростиславовичі забули напади поляків. Власне такий безпідставний факт захоплення Мономахом Волині зумів припинити прикордонні суперечки польських князів і Ростиславовичів на порубіжжі. Та як тільки епопея волинська закінчилася, галицько-польські протиріччя на порубіжжі знову відновилися. І. Лінніченко вважав, що Ростиславо-вичі підтримали Ярослава Святополковича і вступили до польсько-угорської коаліції тому, що боялися посилення Володимира Мономаха на Волині. Водночас, треба зазначити, що після поразки угорського війська під Перемишлем, з певним проміжком часу між Галичиною і Угорщиною знову відновились добросусідські, можна сказати навіть союзні відносини, які були скріплені шлюбом сина

Володаря Володимира з дочкою угорського короля Коломана, Софією. За таких обставин, Володар виділив сину в управління Звенигородське княжіння. Очевидно, виступ угорського короля і приєднання до походу Ростиславовичів говорить про те, що у час походу на Володимир добросусідські відно-сини між Галичиною і Угорщиною відновились [184]. Якщо Ростиславо-вичам вдалося врегулювати відносини з угорським королівством, то союз з Польщею був короточасний і проявився він лише при Володимирі. Війни і напади Володаря на польські землі продовжувались до останнього подиху цього енергійного князя і навіть з його смертю не закінчились. Його енергійний син Володимир Володарович активно продовжував вторгатися в околиці Віслока і Вісли [185]. Тому з'ясування польсько-галицьких порубіжних відносин на початку XII ст. потребували часу. В цей час Ростиславовичі доклали багато зусиль, щоб зміцнити своє становище проти Польщі. Багаточисельні походи, які робили на польські землі князі Володар і Василько, часто залучаючи до походів половців, зробили свою справу. В цей час в Польщі точилася велика феодальна війна, яка спричинила до феодальної роздрібленості. Краківські князі Болеслав Герман і Болеслав Кривоустий не маючи достатньо сил для виступів проти Ростиславовичів, почали шукати дружби у київського великого князя. В свою чергу, Ростиславовичі уклали союзний договір з ворогуючими з краківським князем, поморськими князями. Цей союз був скріплений шлюбом Володаря з дочкою поморського князя. Наміри щодо порубіжних польських земель у Ростиславовичів були серйозні. Із свідчень осліпленого князя Василька Теребовлянського ми дізнаємося, що він “з усією своєю силою думав по Любецькому з'їзді піти на ляхів і завоювати їх землю“. Він наголошував, “що в минулому часто воював Польщу“ [186]. За свідченнями польського літописця Яна Длугоша, Василько Теребовлянський за допомогою половців в 1081 році вдерся у межі Польщі, здобув і спалив кілька польських замків і вивіз велику здобич [187]. Руському літопису відомий тільки один похід Василька Теребовлянського в польські землі у 1092 році: “у цей же рік половці з Васильком Ростиславовичем пустошили ляхів. У цей же рік вмер Рюрик Ростиславович [188]. Ян Длугош же розповідає і про інші походи в польські землі. Він наголошує, що в 1101 році Володар Ростиславович та інші князі організували великий похід на польські землі і дійшли до Вісли, та коли вони, розгромивши міста і села, повертались з великою здобиччю, на них раптово напав і погромив Болеслав Кривоустий. Ян Длугош наголошує, що Володар часто непокоїв нападами польські землі, що заставляло Болеслава Кривоустого скаржитися на нього Володимирі Мономаху та іншим руським князям [189]. М. Смірнов вважав, що часті напади на польські землі заставили поляків застосувати міри для своєї безпеки. Не маючи можливості перемогти Володаря у відкритій битві, вирішили застосувати хитрість. Вони підіслали до Володаря польського боярина Петра, який увійшов в дружбу до Володаря Перемишльського і, обманувши, захопив його у полон [190]. А. Б. Головка вважав, що полон Володаря мав більш глибокий характер, ніж вважають дослідники. Ростиславовичі, на його думку, були противниками посилення Болеслава III Кривоустого. Вони постійно підтримували його суперників в Польщі. За таких обставин в війну проти Болеслава Кривоустого був втягнутий навіть великий київський князь Володимир Мономах. У військовому поході останнього у 1119-1121 роках проти Польщі брали участь і Ростиславовичі. Участь у війні Ростиславовичів і Володимира Мономаха проти Польщі хвилювала краківський двір. На стороні Ростиславовичів виступив сам великий київський князь, який до цього залишався нейтральним чи навіть ворожим до галицьких князів і бажав їхнього послаблення. Оскільки військовим шляхом не можна було припинити напади Володаря, як і його залучення до війни в Польщі інших князів Русі, у 1122 році Болеслав Кривоустий за безпосередньою участю свого боярина Петра організував викрадення Володаря. Щоб якимось приховати злочин, він пізніше скоїв нечуваний акт над своїм спасителем – виколов йому очі і, щоб той не міг посвідчити на нього, вирізав йому язика. Німецький хроніст Ольтліб Цвіфальтенський пише, що Петро Власт створив гріх тяжкого віроломства. Одного короля Русі, що ворогував з його сеньйором князем польським видав в руки поляків, які взяли за його звільнення великий викуп. В. Калдубек вважав, що Володаря викрали тому, що він становив велику загрозу для Польщі. Полон Володаря перемишльського, вважав А. Б. Головка, ще більше розпалив ворожнечу між Галичиною і Польщею, про що пише і Калдубек. Після полону Володаря напади на Польщу не припинились. Його син Володимир очолив великий похід руського війська на Вислівську волость. Завоювавши її він почав вторгатися в інші польські землі, що змусило поляків відпустити Володаря, який обіцяв їм припинити напади. Похід на Вісліцу був останнім походом в русько-польських прикордонних війнах в 20-тих роках XII століття. Даючи оцінку протистоянню руських і польських феодалів, А. Б. Головка наголошує, що вони носили місцевий локальний характер [191]. Руський літопис коротко згадує про цю подію під 1122 роком: “...і Володаря Ростиславовича схопили підступно ляхи, Василькового брата“ [192]. Більш ширше літопис розповідає про цю подію під 1145-1146 роками: “тої ж зими Владислав, лядський князь, схопивши мужа свого Петрика, осліпив його і язика йому вирізав і майно його розграбував і тільки з женою його Марією та

дітьми вигнав його з землі своєї і пішов він на Русь. Він ж бо, схопивши підступно руського князя Володаря Ростиславовича, помучивши його, майно його покрав усе, але його Володаря бог по декількох днях не одкинув [193].

Д. Зубрицький, опираючись на свідчення польських джерел так уявляв собі цю подію: “Петро Власт, прикинувшись ворогом краківського князя Болеслава добився довір’я у Володаря, їздив з ним на полювання і углядів зручний час в лісі, і за допомогою своїх підручних людей схопив перемишльського князя і, зваливши його, вивіз в Польщу в свій замок. Василько Тербовлянський викупив Володаря за 2000 тисячі гривень. Як свідчать польські джерела, віддав наперед 1200 гривень, а за решту заложив Василько сина свого Ярослава і таким чином викупив брата Володаря з полону. Краківський князь Владислав, щоб змити з Польщі цей сором, піймавши Петра Власта, наказав осліпити його і вирвати язика [194]. Польські джерела подають справу так, що полон перемишльського князя не був справою рук Болеслава Кривоустого і викрадення Володаря – це приватна справа Петра Власта. До цього стосунки польських і руських князів були дружніми, що видно із спільного походу під Володимиром і тільки після визволення з полону Володаря, Ростиславовичі посварилися з Болеславом, думаючи, що полон Володаря – це справа рук Болеслава Кривоустого. При усіх перепетіях з полоном Володаря, наголошував І. Шараневич, походи в польські землі не припинились. Після визволення Володар сам уже в походи не ходив. Їх споряджував його енергійний син – звенигородський князь Володимир [195]. Джерела засвідчують, що зразу після визволення з полону у 1122 році Володар послав сина Володимира з військом грабувати Польщу. Володар наказав, щоб останній опустошив Польщу по місто Бог. Польський історик Нарушевич опираючись на свідчення польських хронік, пише, що в наступному 1123 році Володимир за велінням батька здійснив другий похід на Польщу. За те, що поляки мучили в полоні його батька, він своїми походами завдав польським землям великої шкоди. Для завоювання значної польської території він використав момент, що Вісліцькою волостю управляв угорський вельможа, який запропонував, що здасть йому за велику суму грошей м. Вісліцу і всю Вісліцьку волость. Володи-мир використав пропозицію, швидким маршем рушив в Польщу, переправився через ріку Віслу і швидко захопив Вісліцу і Вісліцьку область. Спочатку він думав приєднати її до Перемишльського князівства та, побачивши, що це неможливо, він, взявши велику здобич з великим полонем, повернувся додому, утішивши своєю перемогою батька Володаря. Дане угоському вельможі слово він дотримав, осипавши його золотом, та ненавидячи зрадників, він вирішив його “оскопити”, наголошуючи, що “нелюди не повинні мати дітей” [196]. Ян Длугош наголошує, що перемишльський князь Володар і його син Володимир організували ще два походи в 1024 році на прикордонні території Польщі [197].

І. П. Крип’якевич наголошував, що звістки джерел про боротьбу Ростиславовичів з сусідніми польськими князями вказують на те, що ні поляки, ні наші князі не організовували великої війни. Їх походи мали прикордонний характер. Згадки про Високе і Бог свідчать, що вони не сягали далше, ніж Вислока, притока Вісли. Лінія кордону між Польщею та Перемишльським князівством була ще точно не визначеною, тому походи князів мали на меті закріпитися у стратегічно вигідних опорних пунктах, або знищити опорні пункти противника [198]. Український історик П. П. Толочко вважає, що в першій чверті XII століття між руським і польським князями велась позиційна прикордонна війна, яка навіть перебільшена польськими літописцями, якщо б це було не так, то Ростиславовичі ніколи не були б в одному союзному таборі з поляками під Володимиром [199]. Радянські дослідники В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнін, Б. Д. Греков наголошували, що військові походи в польські землі були не основним стимулом взаємовідносин. В хід вступала також дипломатія, де шлюб Володаря з дочкою поморського князя був актом дипломатичного вирішення ряду проблем. Саме визволення Володаря теж до певної міри було актом дипломатичних взаємовідносин. Однак, свідчення про великі походи руських князів дають право наголошувати, що війна була однією з форм з’ясування відносин між Руссю і Польщею в першій чверті XII століття [200].

Згідно таких висновків, свідчення Яна Длугоша стають достовірними, коли він розповідає про великий похід князя Василька Тербовлянського з половцями в польські землі у 1081 році і його наслідки для Польщі. О. А. Купчинський вважає, що похід привів до повного розорення привіслянських територій Польщі [201].

Ці ж свідчення утворюються із свідченнями вітчизняних джерел, які датують похід Василька Ростиславовича 1092 роком. Усі вони дають право говорити, що взаємовідносини Краківського князівства і Галицького були напруженими. Смерть Рюрика Ростиславовича, старійшини галицьких князів у 1094 році не змінила становища у взаємовідносинах між порубіжними польськими і галицькими землями. Після його смерті, про що наголошувалось вище, Володар і Василько спільно володіли своєю батьківщиною, відбивали напади своїх противників на сході і на заході. Сукупність розглянутих нами джерел дають право твердити, що усе політичне управління територією від Карпат до Подунав’я велось

Перемишльським центром. Його політичні, дипломатичні і військові кампанії нам здаються масштабнішими. В той же час значну автономію відносно Перемишля зберігає Теробовлянське князівство. Князь Василько у своєму регіоні діє безоглядно, не забуваючи і про загальні інтереси усієї землі від Сану до Подунав'я. Це видно з його широкомасштабних кампаній проти поляків, участь в усіх політичних і військових кампаніях, у яких він брав участь навіть осліпленим. Така невелика зверхність Перемишльського центру влаштовувала князя Василька, у нього завжди був тил, який в разі потреби завжди надасть політичну і військову допомогу. Отже, як наголошує В. Пічета, при Ростиславовичах Володарю і Васильку, Галичина зміцніла як економічно так і політично. При них великі економічні привілеї отримали місцеві бояри, які не тільки склали дружину князів, але й були управителями великих територій, відігравали велику роль як у внутрішній, так і в зовнішній торгівлі та політичному житті [202]. Радянські вчені В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнін, Б. Д. Греков вважали, що час князювання в Перемишльській і Теробовлянській землі енергійних Ростиславовичів Володаря і Василька був насичений глибокими економічними зверненнями. Ростиславовичі, на думку дослідників, зміцнювали старі і будували нові міста і фортеці, особливо в області степу і Подунав'я. Воюючи на всі сторони, вони укріпили мережею міст і фортець усі кордони, що дало їм можливість енергійно володіти усіма землями і мати опору в місцевому населенні, торгово-ремісничій знаті, боярстві. Така їх політика, спрямована на внутрішнє зміцнення майбутньої Галичини, дала їм можливість успішно проводити свою зовнішньо-політичну діяльність. Приєднавши Дністро-Дунайські землі, налаштувавши там міжнародну торгівлю, князі Володар і Василько перетворили свої землі в квітучі держави. Щоб забезпечити собі швидкий розвиток в Європі, вони постійно входили в зносини з європейськими державами, Візантійською імперією. Зберігаючи свою стратегію щодо сусідів, вони намагалися за будь-яких умов ослабити їх, особливо тих, які були вкрай небезпечними для Галичини [203]. Дослідник В. Пічета вважав, що Ростиславовичі приділяли увагу і розвитку сільського господарства, торгівлі, зуміли врегулювати взаємовідносини з половцями, що забезпечило недоторканість сільськогосподарських угідь галицького населення Дністро-Дунайських міст [204].

Дослідники історії Галичини не завжди беруть до уваги ту ситуацію, що вже в час князів Володаря і Василька Перемишльське і Теробовлянське князівства під зверхністю перемишльського стола були досить могутніми в політичному і економічному відношенні землями. Розміщені на порубіжжі трьох держав, вони відігравали в Центрально-Східній Європі досить помітну роль. Таке положення Перемишльського і Теробовлянського князівств, вважає Я. Д. Ісаєвич, давало можливість балансувати силами Галичини між заходом: угорськими, польськими і чеськими феодалами і феодалами Київської Русі і залишатися повністю незалежними. Таку політику, наголошує дослідник, Перемишльський та Теробовлянський князі проводили і раніше. Будучи в сусідстві з старочеською державою, польською та угорською, а на сході з Київською Руссю, галицькі князі намагалися підтримували союзні відносини одночасно на сході і на заході. Перехрещення різних впливів було основою незалежності Хорватського князівства в VII-X століттях. Таку ж політику проводили і нові руські князі Хорватії і в XI-XII століттях, що стосується відносин до Київської Русі і Польщі. Така політика, яка у більшості випадків була віроломна і агресивна, утвердила панування Володаря і Василька Ростиславовичів в Галичині [205].

Дослідники І. К. Свешніков, М. Ю. Смішко, В. В. Ауліх вважали, що після смерті старшого Ростиславовича, Рюрика, який досить збалансовано проводив зовнішню політику, домовляючись з феодалами Польщі і Угорщини, його брати Володар і Василько поміняли стратегію політики. Вони побачили, що сусідні західні держави послаблюються феодалними війнами і намагалися за допомогою своєї і половецької військової організації ще більше послабити польські позиції на сході. Як показують чисельні свідчення, в перші 10 років свого володарювання Володар і Василько концентрували свої зусилля на війнах з угорськими і польськими феодалами, у яких завдяки мудрій стратегії, виходили переможцями. Власне, переможні війни обмежили будь-яке втручання сусідів із заходу. Вживши заходів, щоб обмежити втручання з заходу в свої землі, Ростиславовичі самі перейшли в контрнаступ на польські порубіжні території. Така політика забезпечила їм спокійний розвиток власних земель і торговельні зв'язки з усією Європою і мусульманським світом [206].

Стародавній Перемишль, що консолідував землі Дністро-Дунайського міжріччя, відігравав в цей час в європейській політиці та економіці вирішальну роль. Як засвідчують джерела, Перемишль з'являється на сторінках Руського літопису в 981 році зразу, як могутній економічний і політичний центр. Не викликає сумніву, наголошує Я. Д. Ісаєвич, що топонім Перемишль утворений від імені "Перемисл", за допомогою суфікса "шль". Словоутворення Перемишль, на думку дослідника, було поширене на суміжних територіях в західних слов'ян і широких про-сторях східнослов'янського світу у Прикарпатті і Подністров'ї. У вітчизняних джерелах нам відомі князі Гостомисл, Осмомисл. Наявність таких назв в Західно-Українських землях як Добромисль, Радомисль, Хотимисль цілком доповнює аналогічний

топонім Перемишль і пов'язує західно-українську етно-топонімічну структуру і відкидає будь яке чеське чи польське трактування топоніма чи власної назви Перемишль. Можна схилитися до думки, що назва Перемишль виникла від власної назви, імені видатної особи, засновника міста, типу Гостомисл, Добромисл, Радомишль і т.д. Окрім стародавнього Перемишля галицького на східно-слов'янських територіях є населені пункти з аналогічними назвами: с. Перемишль в Житомирській обл., місто Перемишль в Росії (біля Калуги), може вказувати на напрямок колонізації слов'янами східних територій з Перемишля [207].

При всіх висунутих гіпотезах вченими, назву міста над Саном-Перемишль слід вважати слов'янською і пов'язувати з племінним об'єднанням хорватів, про що наголошують і дослідники. Перемишль уже в IX-X столітті був значним політичним і економічним центром хорватів. Власне з нього хорватські князі спрямовували свої завойовницькі стремління в Дністро-Подунав'я. Віддалений, як столичний центр від степу, Перемишль міг інтенсивно розвиватися і контролювати Середнє і Нижнє Подністров'я і Подунав'я. У IX-X столітті Перемишль – великий політичний центр, який контролював велику територію. Ряд дослідників вважають його столичним центром Великої чи Білої Хорватії, яку Константин Багрянородний розміщував в IX столітті “услід за турками (угорцями). На заході Велика чи Біла Хорватія межувала з слов'янами, у яких протікає ріка Вісла, а на півдні (в Дністро-Подунав'ї) – Велика чи Біла Хорватія межувала з паначитами (печенігами), які час від часу організовували на землі хорватів спустошливі напади [208].

У X столітті, за свідченнями Яна Длугоша, Перемишль був надзвичайно великим містом, єпископським центром з князівською політичною адміністрацією і міжнародною торгово-економічною системою. У місті проживала велика кількість багатих міщан, руської шляхти. Захищав місто великий військовий гарнізон з різноманітним військовим спорядженням, територія була укріплена глибокими ровами і насипними валами [209]. Місто проводило широкомасштабну міжнародну торгівлю, як на сході так і на заході, що підкріплюється свідченням Печерського патерика під 1084 роком “про торгові лодії у Києві з Перемишля“ [210]. У арабських джерелах X-XII століття Перемишль фігурує як великий торговий центр, що розміщений між Польщею і Руссю, що дало право І. П. Крип'якевичу зробити висновок, що у цей час Перемишль міг мати свою, незалежну від сусідів з заходу і сходу політичну адміністрацію [211]. Взаємовідносини Польщі і Хорватії і зокрема Перемишля в X столітті найкраще, на нашу думку, дослідив вчений XIX століття І. Лінніченко, який досконало проаналізував свідчення Яна Длугоша, які належать до хорватської історії Галичини. І Лінніченко прийшов до висновку, що в кінці X століття в 970-993 роках Велика чи Біла Хорватія існувала як незалежна держава, пов'язана договорами добросусідства з Польщею і Угорщиною, управлялася з Перемишля великим хорватським князем Всеволодімером, на дочці якого, в другому своєму шлюбі, був одружений польський князь Мешко. Ян Длугош називає ім'я цієї хорватської княгині – Євдокія. Дослідник називає її княгинею Галицькою. Далі Ян Длугош наголошує, що майбутній польський король Болеслав Хоробрий був народжений від цього шлюбу. У подальшому, згідно свідчень Яна Длугоша, великохорватський князь Всеволодімер, всі хорватські князі і його союзник і родич польський князь Мешко загинули в кровопролитній битві з київським князем Володимиром у 993 році під час затяжної хорватської війни 992-993 року, що зазначено і Київським літописом. Таким чином, наголошує Ян Длугош, після загибелі останніх хорватських князів відбувся занепад державного улаштування Хорватії, яка залишилась без князівського управління. Болеслав Хоробрий, вирішивши, здобув Галичину, як законний її володар, оскільки в його жилах текла кров останніх хорватських князів. Він, йдучи в похід на Галичину, взяв з собою свою матір – княгиню польську і хорватську Євдокію і забрав Галичину як віно своєї мами, останньої хорватської княгині. Тому русини спершу терпіли правління Болеслава. Далі І. Лінніченко, аналізуючи свідчення Яна Длугоша, наголошує, що поляки несправедливо поводитись в Галичині, за що були вигнані всенародним обуренням русинів. Вигнавши поляків, вони запросили собі природнього руського князя Ростислава, який, одружившись на угорській принцесі Ілоні і склавши з угорцями союз проти поляків, став першим руським володарем Перемишля [212].

Така історична доля Перемишля як князівського центру в X столітті цілком вірогідна. Такої долі в середньовіччі зазнавали багато міст, які з тих чи інших причин були змушені змінювати князівські династії. Тому, на нашу думку, свідчення Яна Длугоша цілком збігаються з вітчизняними джерелами і є достовірними. При написанні своєї роботи, Ян Длугош, і це уже не раз зазначалося дослідниками його творчості, почерпнув більш старі джерела, що не дійшли до наших часів. Тому всі ті свідчення, які пов'язані з Перемишлем, при критичному вивченні для нас будуть цінні. Без сумніву, за свідченнями Яна Длугоша ми можемо вважати, що Перемишль в IX-XI століттях був в Європі одним із ключових політичних і економічних центрів. Перемишль у X столітті, наголошує Б. О. Рибаків, це великий політичний центр в Європі зі статусом міста з вільною торгівлею, яке було пов'язане на заході

Кьольном, Майнцом, Аусбургом, Регенсбургом та іншими, на сході – з Володи-миром, Києвом, Багдадом, Самаркандом, містами Китаю. Через Перемишль пролягала торгова магістраль Київ–Краків–Буда. Перемишль у X столітті об'єднав усю центрально-європейську торгівлю, разом з дністровською водною магістраллю, яка пов'язувала Перемишль з Візантією, торговими центрами Причорномор'я, Дунаю, Середземномор'я, Києвом [213]. Висновки Б. О. Рибаківа вірні тому, що інакше не можна розуміти свідчення Печерського патерика, що “лодії з Перемишля прибували до Києва” [214].

На думку дослідника В. М. Петегрича, який опирається на певні археологічні матеріали, економічний ріст Перемишля можна прослідкувати уже з VII-VIII століть. Розташований на зручному водному торговому шляху ріки Сяна, Перемишль виріс власне завдяки наявності торгової водної магістралі. Уже у VII-VIII столітті з археологічних матеріалів можна прослідкувати зростання Перемишля з прирічкової торжища до городища. Однак, брак археологічних джерел не дає право нам точно сказати коли Перемишль стає політичним центром. Проте, із сукупності джерел можна припустити, що політичним центром з князівською адміністрацією Перемишль став в кінці VIII – на початку IX століття [215].

Цілком ймовірно, наголошував дослідник А. М. Насонов, що в Перемишлі у IX-X столітті була могутня торгово-ремісничая знать. Великі перемишльські бояри були зацікавлені, щоби мати свого окремого князя і за допомогою своєї військово-політичної системи утримувати велику територію [216].

І така князівська верства, згідно свідчень Константина Багрянородного, у хорватів дійсно була. Константин Багрянородний, опираючись на більш стару інформацію про Прикарпатську Хорватію, розповідає, що в Хорватії, як припускають вчені, з VIII до X століття була власна князівська династія. Велика чи Біла Хорватія управлялася власними князями, які володіли великими центрами, такими як: Звенигород, Галич, Тереволь і т.д. За свідченнями Константина Багрянородного, влада великого хорватського князя була незначна. У X столітті в час Константина Багрянородного, тобто в 950-970 роках, Прикарпатську Хорватію очолював незалежний нехрещений князь, влада якого простягалася від Карпатських гір до Причорномор'я, принаймні, так це розуміли в Константинополі [217]. Надалі у 992-993 роках внаслідок поразки у ховато-руській війні, Велика чи Біла Хорватія втратила свою політичну незалежність, що зазначив П. Шафарик, опираючись на стародавні чеські джерела. Цьому дослідникові ще в XIX столітті були відомі грамоти останніх хорватських князів, в яких наголошувалось, що Хорватія – самостійне князівство, а в інших, починаючи з 993 року, що Хорватія залежна від Русі. Ці джерела, на жаль, більше вчені не апробували і про їх існування ми знаємо тільки із праці П. Шафарика “Слов'янські древності”. Із свідчень хорватських грамот, апробованих П. Шафариком, ми дізнаємось, що Хорватія існувала незалежно і що недавно Русь завоювала її і приєднала до себе з широкою автономією. Хорватією не має права управляти князь, нею від імені великого київського князя керують хорватські бояри [218].

Таким чином, до призначення Ростислава Хорватія, згідно утвердження київського князя Володимира Святославовича, була великокнязівським доменом, яким управляли бояри. Власне, цей час і був часом становлення могутності боярства в майбутній Галицькій Русі і особливо Перемишльського, що зазначено Галицько-Волинським літописом, в якому Перемишль зображається як стародавній боярський центр. Що стосується руської династії князів, які стали володарями Перемишля, то джерела не зазначають якогось особливого в нім господарювання уже в час князювання Ростислава. Ростислав, віддавши усе управління боярам, сам відправився князувати в Тмутаракань. Джерела зазначають, що певну, але не вельми активну господарську діяльність у Перемишлі проводив і Рюрик Ростиславович, однак яку – невідомо. Розквіт Перемишля розпочався із князювання князя Володаря. Його називають справді господарем Перемишльської землі. Із діяльності Володаря у Перемишлі знаємо, що він побудував церкву св. Івана в якій і був похований [219].

Період князювання Володаря Ростиславовича у Перемишлі ознаменувався рядом монументальних споруд. На території центральної частини міста був двоповерховий княжий палац, біля якого була побудована нова церква Івана. Місто було обнесене новими фортифікаційними мурами. Був побудований новий кам'яний замок. Біля підніжжя замку було укріплено торгово-ремісничий посад. Населення, торгово-ремісничая знать відзначалися багатством, як свідчать археологічні джерела, особливо інтенсивно торгівля проходила з Візантійською імперією, оскільки в місті знайдена велика кількість візантійських речей. У час Володаря в місті процвітала ювелірна справа, обробка кольорових металів, каменеобробна і деревообробна справи. Були купецька, ремісничая і гончарна гільдії. Володаря Ростиславовича дослідники вважають найбагатшим із Перемишльських князів [220].

Дослідник П. А. Раппопорт відзначав у Перемишлі велику роль боярства, це пов'язано з тим, наголошує дослідник, що у сфері староруської державності Перемишльська земля потрапила останньою у сферу Русі, ніж ближчі до Києва землі. Управлялася вона теж з волі великого київського князя, якому

місцеві бояри раз в рік привозили данину. Уже Володимир і його наслідники до Ярослава Мудрого знали про неї тільки по данині, яку раз в рік до Києва привозили місцеві бояри. Що стосується внутрішнього управління, то до часу Ростислава воно було повністю в руках місцевого боярства. Болеслав Хоробрий намагався, захопивши Галичину, обмежити управління нею бояр. Однак, скарги бояр до Києва змусили Ярослава Мудрого знову повернути її до Київської держави шляхом великих військових кампаній в 1030 і 1031 роках. Як показують археологічні дослідження, у X-XI століттях перемишльське боярство мало свої міста, добре укріплені замки, значні військові загони, які нічим не поступалися князівським. Їх вотчини, розміщені на гірських схилах Карпат були неприступними для будь-якого ворога. Перемишльські феодалі, бояри, були людьми дієвими і постійно добивалися відновлення своєї князівської адміністрації, а отримавши її, робили все, щоб зберегти. Уже Ростислав, опираючись на прикарпатську військову систему, зумів знову з'єднати усі землі стародавньої Хорватії аж до Причорномор'я. Його сини Рюрик і Володар були могутніми володарями Центральної Європи, тому, що опиралися на місцевих феодалів, які за раніших часів організували і централізували навколо Перемишля військово-політичну систему. Відновлення князівської влади автоматично відновило політичну систему Великої чи Білої Хорватії. Гірська країна Перемишльська, як наголошує Галицько-Волинський літопис, закрита горами і ріками, досягла при Ростиславовичах статусу держави європейської, яка була міжнародними торговими воротами між заходом і сходом. Як бачимо із археологічних свідчень, Ростиславовичі добре дбали про обороноздатність Перемишльської землі. Польські археологи зазначають ряд міст і фортець такі як Санок, Перевориськ, Любачів та інші, які у XI столітті були добре укріплені на берегах Вислока і захищали Перемишль від раптового нападу зі сторони Польщі. Велику роль форпоста Перемишльського князівства відігравало місто Ярослав, закладений Ярославом Мудрим. Він прикривав шлях на Перемишль в разі раптового нападу з північного заходу. Усі ці міста унеможливлювали раптовий наступ польських військ на Перемишль. Ян Длугош відмічає, що Перемишль був дуже добре укріплений, в ньому стояв сильний руський гарнізон і княжа дружина. Європейські джерела свідчать, що уже Ростислава Перемишльського європейські джерела титулували "DUX RUTENORUM" – князем руським, Рюрика Ростиславовича "DUCES RUTENORUM" – герцогом Русі. Володаря Ростиславовича же європейські джерела титулюють "KONIG RUTENORUM", "REX RUTENORUM" – королем Гірської країни Перемишльської. П. А. Раппопорт вважав, що такий титул Володарю був наданий після його розгрому військ київського великого князя Святополка і угорського короля Коломана, а також за об'єднання території від Перемишля до Дністро-Дунайських гірл. Дослідник зазначає могутність Володаря Ростиславовича і його роль в політичному житті Європи [221]. В. Т. Пашуто теж вважав, що Галицька Русь в X-XIII ст. була одним із яскравих представників "загальноруських інтересів" як економічних, так і політичних в Центральній та Західній Європі [222].

Таким чином, Перемишльський центр був дійсно домінуючий і визначав політичне життя на всій території від Сана до Подунав'я. Однак, в цьому складному політичному житті була і інша, номінальна васально-політична структура – Теребовлянське князівство, яке теж відігравало велику роль в становленні і утвердженні Перемишльської державності.

Вперше джерела згадують про Василька Теребовлянського і місто Теребовль в Руському літописі під 1097 роком: "Іншим нехай будуть городи, які я їм роздав Всеволод – двом Ростиславовичам: Перемишль – Володареві, а Теребовль – Василькові [223].

Однак дослідники вважають, що в той час, коли Перемишль згідно заповіту Ростислава отримав старший Ростиславович Рюрик в 1066 році, в цей час молодші Ростиславовичі намагалися заволодіти Володимиром. Навесні 1084 року, як наголошують Л. Гординський та І. Зінчишин, Володар та Василько нападають із сильною дружиною на Володимир, здобувають його і проганяють свого патрона Ярополка. Розгніваний їхніми діями, великий київський князь Всеволод посилає до Володимира полки на чолі зі своїм сином Володимиром Мономахом. Він змушує Володаря та Василька залишити місто і знову садить в Володимирі Ярополка. Згідно з літописом, усе це відбулося дуже швидко. Але з "Повчання Мономаха" видно, що боротьба з Ростиславовичами закінчилась не швидко, бо за його словами "потім гонили ми за Ростиславовичами за город Микулин, та не настигли їх". Очевидно Ростиславовичі з втратою Володимира не змирилися. Таким чином, наголошують дослідники, Всеволод закріпив за ними Галичину, тобто те, чим вони вже володіли: Рюрик – Перемишлем, Володар – Звенигородом, а Васильку дістався Теребовль [224].

Стародавній Теребовль розміщувався на мисі при злитті рік Серету і Гнізни. Вчені вважають, що Теребовль знаходився на схрещенні сухопутних і водних торговельних шляхів, що забезпечувало йому швидке зростання і перетворення в значний торгово-ремісничий центр. Сьогоднішні дослідження, однак, дають право наголошувати, що княжа фортеця, з якої виріс Теребовль, була споруджена на межі

IX-X століть. Зараз вже вважається, що княжа фортеця у Теробовлі стояла на Замковій горі. За висновками Л. Гординського та І. Зінчишина, Теробовлю вже більше ніж XI століть і він належить до найстаріших міст Галичини [225]. Знайдені на території міста ювелірні вироби, бронзові штампи, два скарби з кольорових скляних браслетів, свідчать, що в місті скляне виробництво досягло в XI-XII столітті високого розвитку. Окремі знахідки дають право наголошувати, що Теробовль як місто існував уже в X столітті [226].

Теробовлянське князівство часів князя Василька, контролювало всю Наддністрянщину до Дунайського гирла територію, де воно межувало з Візантійською імперією і половцями. Частина половецької орди кочувала десь недалеко у Причорномор'ї, це видно із того, як швидко хан Боняк у 1099 році прибув на запрошення Ростиславовичів під Перемишль. Ряд дослідників вважають, що князь Василько Теробовлянський вжив заходів щодо раптового нападу степовиків на Дністро-Дунайські володіння. Він укріпив цей регіон низкою фортепікаційних споруд. Намагався заселити ці землі болгарами, торками, печенігами і заставити їх вести осіле життя. І. П. Крип'якевич вважав, що назви сіл у Нижньому Подністров'ї: Половці, Торське, Печеніжин, підтверджують, що князь Василько, щоб забезпечити собі недоторканість своїх Дністро-Дунайських володінь від степовиків переселявав у ці землі різні народи. Села Ляхів, Угольники, Угорщники можуть говорити, що він переселяв сюди і полонених поляків і угорців, як і торків, печенігів, половців та болгарів. Тому зрозумілими стають його часті походи в густонаселені польські землі. На нашу думку, вони робилися з метою взяття полону і переселення людей на Дністро-Дунайські землі Теробовлянського князівства. Хоча князь Василько дуже часто у своїх походах користувався послугами степовиків, він добре розумів небезпеку степових орд і намагався не тільки побудувати могутні укріплення на кордонах з степовиками, але й сам активно готувався до походів у степ, що видно із його слів: "...піду я на половці, або славу собі здобуду або голову положу за Руську землю" [227].

Отже, Теробовль під владою князя Василька, наголошував дослідник А. Н. Насонов, з його Дністро-Дунайськими землями стає значним внаслідок швидкого економічного розвитку. Він дуже зручний з точки зору сполучення з Києвом, Польщею, Угорщиною. Судноплавний Серет зв'язує Теробовль з Києвом, Константинополем, містами Дунаю і Причорномор'я. Внаслідок віддаленості від степу він був захищений від раптового нападу степовиків. Контроль над торговими магістралями давав можливість швидко збагачуватися прикарпатським князям. Про багатство князя Василька засвідчують джерела, згідно з якими він заплатив за викуп брата Володаря 2000 гривень сріблом і коштовними грецькими речами. На той час (XII століття) це дуже велика сума грошей. Таку суму теробовлянський князь міг взяти тільки контролюючи торгівлю Дністро-Дунайського пониззя. Дослідник А. Н. Насонов вірно наголошує, що торговельні шляхи по Дністру і Дунаю були добре контрольовані з Теробовля, оскільки вони давали великі прибутки. Князь Василько, для забезпечення недоторканості купців і їх товарів, утримував велике військо. Усе це разом давало можливість швидко розвиватися як торгово-економічній, так і військовій системі Теробовлянського князівства [228]. Дослідники зауважують, що така позиція Теробовля повинна була зміцнитися найпізніше в X столітті, оскільки його раптова поява на сторінках літопису в XI столітті уже як сформованого політико-адміністративного центру, столицею князівства, на який претендують у XI столітті різні князі Русі, немов би закономірна. Дослідник Б. О. Тимошук зазначає, що Теробовль в XI столітті був типовим великим політико-адміністративним центром Русі. Він складався з трьох частин: дитинця, міського посаду, і передгороддя. Дитинець, чи князівський замок розміщувався на Замковій горі. Біля замку виявлені житлові райони, які датуються XII століттям. Уся ця площа оточувалася валами. Поряд з дитинцем і містом існували неукріплені села-супутники. Загальна площа міста Теробовлі у XII столітті складала два гектари [229]. Дослідник П. А. Раппопорт зазначає, що у Теробовлі була особлива стратегічна особливість. Контролюючи Подністров'я і Подунав'я, він стягував до себе значну частину руського населення з інших районів Русі. Добреукріплений, захищений ріками Серетом і Гнезною він був основним пунктом, що контролював Дністро-Подунав'я. Його Пониззя було добре укріплене фортецями і замками аж до Причорномор'я, які ще чекають свого археологічного дослідження. Інакше не можна зрозуміти такі могутні позиції в Дністро-Дунайському пониззі теробовлянських князів [230]. Оскільки, як наголошує М. Ф. Котляр, археологічно Теробовль майже не вивчений, то важко собі уявити його територію, особливо розташування міст і замків Дністро-Дунайського пониззя без археологічного вивчення. Подальше вивчення цього регіону проллє світло на функціонування міст і замків в Нижньому Подністров'ї і їх приналежність до Галицької Русі [231]. Такої ж невизначеності притримувалися і ряд українських радянських вчених, які вважали, що в XI столітті з Теробовля тільки розпочалася колонізація Дністро-Дунайського пониззя [232]. Ми, однак, при існуванні стількох гіпотез, не можемо прослідкувати етапи формування Теробовлянського князівства. Очевидно його могутність сформувалася внаслідок енергійної діяльності Василька Ростиславовича.

Науковці уже давно звернули увагу на місто Василів у Теревов-лянському князівстві, хоча воно згадується в Галицько-Волинському літописі у зв'язку з війнами в Подністров'ї у XIII столітті, однак археологічна наука фіксує його активне функціонування в XII столітті. Дослідники, опираючись на археологічний матеріал, вважають, що Василів уже в XII столітті був великим містом в Подністров'ї. Археологічний матеріал фіксує тут фортецю-посад, торгово-ремісничий центр, замок, у якому зосереджувалася феодальна адміністрація уже в першій половині XII століття. Василів на Дністрі, згідно свідчень археологічних джерел, уже в XI столітті був торгово-ремісничим центром, тісно пов'язаним з торговельною системою усїєї Русі. При дослідженні міського посаду в Василеві отримані дані, які говорять, що Василів розвинувся як центр внаслідок міжнародної торгівлі. Василів, який розміщений на перехресті торгових шляхів, був тісно пов'язаний з містами Північного Причорномор'я та Нижнього Подунав'я. Про наявність в цьому регіоні широкої міжнародної торгівлі нам розповідають джерела XII століття. Вони говорять про прихід в регіон великих торгових кораблів, про торгівлю з Візантією, містами Причорномор'я. У Василеві знайдені амфори для транспортування вина, золототкана парча, золоті візантійські вироби. Усі знайдені речі засвідчують, що їх виготовили в містах Причорномор'я і Константинополі. Знайдені у Василеві речі, що були виготовлені в Києві, Володимирі та на Волині, говорять, що Василів був у системі торговельних міст Русі уже в першій половині XII століття. У Василеві, наголошує Б. О. Тимошук, була пристань, де зупинялися торгові каравани і велась широка міжнародна торгівля. Тут же неподалік, товари перегружували на сухопутний транспорт і навпаки. Пристань, торгова площа, великі візантійського покрою храми, ремісничі майстерні, яскраво свідчать про те, що у першій половині XII століття Василів був могутнім феодальним центром Подністров'я [233].

Надзвичайною пам'яткою літописного Василева був білокам'яний храм в центрі міста – посада. Кам'яний храм водночас був і усипальницею міської знаті. Б. О. Тимошук датує його XII століттям. Знайдені у храмі саркофаги із гербовою традицією галицьких Рюри-ковичів пов'язує саркофаги з родом теревовлянського князя Василька, якому у XII столітті належали ці землі і на честь якого і був названий Василів. У світлі археологічних джерел Василів лежав на території племінного об'єднання хорватів, давнього слов'янського населення Прикарпаття. Теревовлянський князь Василько, який об'єднав усі хорватські землі Середнього Подністров'я, опирався на військову хорватську знать. Б. О. Тимошук вважає, що Василів уже в час зміцнення влади князя Василька виконував роль резиденції цього князя, контролював торгівлю Дністро-Дунайського пониззя, можливо виконував найважливіші адміністративні функції в Теревовлянському князівстві [234]. Сучасний дослідник Сергій Пивоваров, вивчивши орнаменти і написи на саркофагах і знаки Рюриковичів, прийшов до висновку, що один із саркофагів є усипальницею самого князя Василька, інші – належать його синам або онукам [235].

Таким чином Василів після Теревовля був другим ключовим центром цього князівства, одним із наймогутніших економічних і політичних центрів Галицького пониззя.

При з'ясуванні питання суспільно-політичних і економічних центрів Перемишльського і Теревовлянського князівства не можна оминати майбутню столицю, яка злучить воедино в XII столітті стародавню Велику чи Білу Хорватію – місто Галич. Щоб зрозуміти проблему становлення стародавнього Галича і Галицької землі на обширних землях хорватів, уличів і тиверців, слід взяти за основу дослідження львівського історика В. В. Ауліха, який вважав, що її формування проходило у V-X століттях. На його думку, щоб уяснити становлення Галича, треба розглянути сукупність свідчень джерел римських і візантійських авторів [236]. На нашу думку, це єдиний правильний шлях. Однією з найдавніших згадок слов'ян При-карпаття є місто Галич, літочислення якого слід починати від свідчення римського чи готського хроніста Йордана, згідно якого, стародавній Галтіс (Galtis), як вважали вчені XIX століття, як торгово-ремісничий центр був заснований кельтами – галатами і існував уже в 246 році. У контексті повідомлень про антів і склавів Йордан повідомляє про місто Галтіс, біля якого відбулася битва ост-готів і гепідів, де остготи прийшли під Галтіс з Дакії, а гепіди з Паннонії. Опис розміщення Галтіса (Galtusa), на думку О. Партицького та інших вчених, співпадає із розміщенням в літописний час руського Галича. Натиск на цей регіон антів і склавів ослов'янив місто і воно почало звучати в слов'янські часи з V-X століття слов'янською мовою як Галич [237]. Розглянувши усі наявні в музеях Прикарпаття археологічні матеріали, можна висунути гіпотезу, що Галич (Galtis) – цілком міг бути в III столітті торгово-ремісничим центром в Подністров'ї. Торгова магістраль, яка, як ми зрозуміли, була оживлена в ті часи внаслідок близькості форпостів Римської імперії, цілком могла послуговувати становленню городища Галтіс-Галич уже у час Йордана [238].

Галич (Galtis) у подальшому уже в III-IV століттях могли контролювати карпи-хорвати, які поширювали свій контроль на усе Верхнє Подні-стров'я і яких М. Ю. Смішко вважав предками руських хорватів [239].

Л. В. Вакуленко вважає, що гети, яких згадує Йордан, в своїй основі – гето-слов'янський симбіоз, що розвинувся у слов'ян-хорватів, був значним етносом Прикарпаття у Йорданів час [240].

У подальшому ході історичного розвитку місто Галич (Galtis), засноване кельтами-галатами, було ослов'янене. Кельти представляли в регіоні не значну етнічну масу, вони скоріше уособлювали військово-політичну силу, яка у подальшому, створивши політичний, торгово-ремісничий центр, почала розчинятися в основній масі слов'янського населення. Тому історія становлення Галича (Galtis) на Дністрі, як одного із торгово-ремісничих центрів, могло відбуватися уже в III столітті. Римські монети імператорів Октавіана, Августа, Нерона, Трояна знайдені в Галичі і навколишніх селах, свідчать про широкі торговельні зв'язки городища і II-IV н.е. Галича (Galtisa) із Римською імперією [241].

Подальша історія Подністров'я – це його погром гунами. Можливо, що Галич відродився після погрому гуннів в V-VI столітті, як вважав російський дослідник XIX століття А. В. Лонгінов, уже як слов'янський центр зі слов'янською назвою Галич і попередня його історія була забута та відома з ранніх джерел, зокрема Йордану [242]. Тому становлення Галича як одного із торговельних центрів, що відродився після гунського погрому і у подальшому переріс в городище з певною територією, наголошував археолог В. В. Ауліх, можна починати з V століття [243].

На схожих позиціях стоїть київський дослідник П. П. Толочко, який наголошує, що в останні роки в стародавньому Галичі встановлено яскраві приклади його існування уже в VII столітті. Ставлячи Галич в систему давніх слов'янських міст, П. П. Толочко наголошує, що його виникнення слід відносити до VI-VII століть нашої ери [244].

Б. О. Тимошук відкрив в регіоні Подністров'я ряд стародавніх слов'янських міст, які датує VI-VII століттями н.е. Дослідник припускає, що Галич міг існувати в цей час як один із таких же слов'янських торгово-ремісничих центрів [245]. Про розвиненість як економічну так і політичну Прикарпатського регіону нам говорить Географ Баварський, який вважав, що у VIII-IX столітті бужани мали 231 місто, улличі – 318 міст, багато міст мали і тиверці. І. П. Крип'якевич вважав, що географ Баварський прекрасно знав розміщення міст на Дністрі і описав торгово-економічну систему Дністро-Подунав'я. Ймовірно, що в цій системі уже в цей час був і Галич [246].

Розглянувши досконало свідчення географа Баварського, російські історики В. В. Іванов і В. І. Топоров звернули увагу на особливості топографії і етнонімії у свідченнях Баварського. Вони відзначають, що поміж бужанами і улличами знаходиться “Decima Galindia” (князівство, місто з округою, торгово-ремісничий посад). У Galindii зосереджується торговий народ “Galensici”. Дані свідчення, наголошують В. В. Іванов і В. І. Топоров, пов'язує свідчення Баварського Galindia з назвою Галичина, містом Галичем, де народ “Galensici” можна утотожити з галичанами. Враховуючи латинську форму Галичини, де корінь “gal”, з жодним іншим переплутати не можна, слід вважати наявність у IX столітті окремої області в Подністров'ї – Галичини [247].

Про наявність окремого Галицького князівства нам розповідає угорське джерело, так званий “Анонімний нотар короля Бели”, який, опираючись на раніші джерела IX-X століття, описує гостинність галицького князя, у якого близько місяця перебував в гостях, по дорозі в Паннонію, угорський князь Алмош. Він наголошує, що дорогу через гірські проходи уграм в Паннонію показали руські воїни [248]. Український дослідник В. В. Ауліх вважав, що свідчення Аноніма є вірними, він підтверджував їх археологічним матеріалом присутності угорців в околицях Галича. Могила багатого угорського воїна, що датується X століттям підтверджує свідчення Аноніма [249]. Про наявність Галича як торгово-ремісничого центру в IX столітті може говорити знайдений на його території скарб арабських монет (дирхемів) більше тисячі X століття, а також також мідні угорські монети X століття [250].

Знайдений в Галичі великий скарб арабських монет, наголошує М. Ф. Котляр, є фактом наявності великого торгового шляху, який проходив через Галич на Київ [251]. Проведені археологами дослідження на місці стародавнього торгово-ремісничого центру Галича, виявили рештки будівель VIII-IX століття, які підтверджують функціонування Галича як міста [252].

Місто Галич, як показують археологічні дослідження, наголошує І. П. Крип'якевич, як політико-адміністративний і торговий центр існував уже в IX столітті. В цей час Галич, на думку дослідника, був укріплений уже двома рядами валів і ровів. Поряд з центральною укріпленою частиною, Галич складався із підгороддя, урочища і торжища, де відбувалася міжнародна торгівля [253].

На розвиток стародавнього Галича особливу увагу звернув радянський вчений М. Н. Тихоміров, який вважав Галицьку землю однією із найстаріших і ключових в економічному і політичному розвитку стародавньої Русі. І хоча Галич появляється раптово тільки в кінці XI століття у згадці Печерського Патерика “и не пустиша гостей с Галича и лодий из Перемишля” у 1084 році, заснування і розвиток міста відбувся що-найпізніше в X столітті. В цей же час, на думку дослідника, він існував уже як політичний і торгово-ремісничий центр [254]. В цей же час Галич відомий в Європі у французькому

епосі, в якому Галичина про-славляється як стародавня і багата країна. Такі свідчення французького епосу утотожуються із древньоруськими билинами, які оспівують місто як “Галич старий, Галич багатий” [255].

Яскравим прикладом доказу стародавності Галича є знайдена серед північно-руського епосу билина “Дюк Степанович”, яка своїм яскравим описом змальовує нам язичницький Галич у X столітті, ще задовго до часу входження Галичини до складу Київської Русі. Билина розповідає про суперництво торгово-економічне Галича з Києвом. В цей же час ми бачимо, що Галич ще язичницьке місто, а Київ – християнське. Досить виразна порівняльна характеристика цінностей, які сповідує християнський Київ і язичницький Галич. При усьому політичному суперництві можна уявити, що Галич – боярський центр, що у ньому сидить васал великого хорватського князя і що Київ – князівський центр і в ньому княжить Володимир Святославович. Билина розповідає про події 70-80-их років X століття. Немає жодного натяку на майбутню русько-хорватську війну 992-993 років. Дюк Степанович виглядає заможним володарем Галича, який з точки тогочасної стратегії краще облаштований як економічно, так і духовно [256].

Однак у стародавності Галича сумнівається М. Ф. Котляр, який намагається доказати, що Галицька земля виникла в XII столітті. На думку М. Ф. Котляра Галич і Галичина – це дуже пізні політичне і територіальне об’єднання. Ідучи за рядками Руського літопису, відтворюючи і відкидаючи всі інші свідчення, “Галицька земля” М. Ф. Котляра виростає із пустиря у XII столітті і враз стає “De fakto” – могутнім князівством [257].

Таке формулювання питання спростовується монографією М. Н. Тихомірова “Древнерусские города”, в якій відзначаючи пізні виникнення Галича і Галицької землі, автор вважав її функціонування уже в X столітті як могутнього стародавнього організму на Русі [258].

На думку М. Ф. Котляра, Великої і Білої Хорватії не існує на цих землях, а уся історія, згідно з висновками його монографії, “Форми-рование территории и возникновение городов Галицко-Вольнской Руси IX-XIII вв.”, починається з XII століття [259]. Світобачення М. Ф. Котляра проаналізували Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворні-ченко. Вони відмітили наявність могутнього Хорватського князівства на території Галичини і вказали, що Галичина це в новій формі навколо нового політичного центру продовження історії Хорватії, однак під назвою Галичини. Вони посилалися в своїх висновках на монографію московського вченого археолога В. В. Седова “Восточные славяне в VI-XIII веках”, і прийшли до висновку, що з періоду VI по X століття в майбутній Галичині функціонувала могутня держава Велика чи Біла Хорватія, яка поширювала свою владу в регіоні Подунав’я, яку так чомусь не може побачити М. Ф. Котляр і ряд інших українських дослідників. Критикуючи монографію М. Ф. Котляра, дослідники зазначають могутнє Перемишльське князівство і вказують, що Галичина становила східну волость цього князівства. Оскільки столичним центром був Перемишль, а Галич – другим за значенням, то згадка про Галич така пізня, тільки у 1084 році “не пустиша гостей с Галича и лодий из Перемишля” – говорить про економічну могутність Галича в цей час [260]. Оскільки український дослідник М. Ф. Котляр у своїй науковій праці не може з’ясувати історичного і генетичного розвитку Галицької Русі, то її добре кристалізує російський археолог і історик В. В. Седов, який проглядає історію Галичини уже з V століття на базі наявного археологічного матеріалу і вказує, що хорвати проживали в Галичині до X століття, тобто до часу їх входження в Київську Русь. Протягом свого розвитку хорвати створили державу, головним містом якої було, згідно свідчень східних джерел, Хордаб. Археологічні пам’ятки VI-X століття на території Прикарпаття разом із суто Галицьким князівством, належать племінному об’єднанню хорватів. Немає сумніву, що в IX-X столітті хорвати очолювалися своїми власними родо-племінними князями на усьому обширі від Перемишля, Галича до Тербовля. В XI-XII столітті в хорватів відбувається синхронне оформлення могутньої держави навколо Галицького центру, однак це не означає, що Галич до цього часу не функціонував, як це наголошує М. Ф. Котляр. Галич функціонував і завдяки своєму середньому положенню і великому торговельному Дністровському шляху, займав одне із ключових місць після Перемишля. Недарма Печерський патерик згадує про багатих купців з Галича, ставлячи їх на вище місце, ніж лодії з Перемишля, недарма розбитий Володар, як наголошує Ян Длугош, відправився у 1125 році збирати нове військо з Перемишля не куди-інде, а в Галич. Отже, Галич функціонував і був дуже багатим містом, про що засвідчує епос: “Галич старий, Галич багатий”. Тому розповідь в 1141 році про Галич як про могутній політичний і торговельний центр, як про місто, куди було перенесено столицю Хорватії не може говорити про його раптове виникнення. Скоріше мова може йти про політичний акт розумного володаря Володимира Володаревича, бажаючи забезпечити собі повну незалежність, він переносить столичний центр в середину Галицьку землю Хорватії, яка захищена з усіх сторін неприступними містами, замками і фортецями. Він бажає самовладно правити, залишаючись

недоступним для зовнішніх ворогів. Джерела, зокрема археологічні, наголошує російський вчений В. В. Седов, дають право говорити, що Галич задовго до облюбування його Володимирком Володаревичем, упродовж останніх століть був князівським центром [261].

Отже, М. Ф. Котляр заперечує свідчення Печерського патерика, наголошуючи на його пізньому написанні, сумнівні для нього є і польські та угорські джерела, не говорячи вже про епос. Галич, за М. Ф. Котлярем, – це місто, що розвивалося в XII столітті особливо швидкими темпами. За 40 років він виріс з замку до столичного міста і зумів затьмарити Перемишль і Тереховль [262].

Санкт-Петербурзькі вчені А. Ю. Дворніченко та І. Я. Фроянов відхилили “швидке перетворення Галицького замку в столичне місто” і зауважили, що ріст міста розпочався принаймні з IX століття. На їхню думку, Галич як волосний центр Хорватського князівства існував уже в VIII-IX столітті і за цей час оформився за усіма феодальними ознаками як Галицька земля [263]. В IX-X столітті Галич уже торговий і політичний центр, що засвідчує угорське джерело [264]. Перенесення столиці Великохорватського князівства з Перемишля до Галича говорить і про написання в 1141 році особливого Галицького євангелія, яке, як наголошує Я. Д. Ісаєвич, написане сербо-хорватською глаголицею [265]. Це свідчить, що сукупність джерельного матеріалу з історії Галичини пов’язується з тією політичною ситуацією, що Великохорватська держава до 1131 року не входила до складу Київської Русі, тому руські джерела про неї нічого не писали. В середині XI століття відбувається інтеграція Хорватського князівства в політичну і культурну етноструктуру Київської Русі, в Хорватії виникає руська князівська адміністрація, яку уособлює князь Ростислав. До кінця століття ця династія закріплюється в Хорватському князівстві і відновлює її могутність. На таку ситуацію Руський літопис реагує миттєво. Отже, після вокняження в Перемишлі Ростислава, інформація про його діяльність з’являється на сторінках літопису в загальноруському контексті. Автори обширної монографії “Древняя Русь, город, замок, село” зауважують, що в XI столітті згадки про південно-західну Русь скупі і дуже обмежені. Під 1084 роком ми маємо повідомлення про гостей з Галича і лодії з Перемишля, під 1113 роком купців Галицьких, у 1138 році галичани знаходилися у війську Ярополка. Повідомлення про Галичину регулярно з’являються після 1141 року, наголошують дослідники [266].

Літописець XII століття уже не бажав розповідати про Хорватію і її нових володарів. Для нього це уже була одна із руських земель, оскільки нею правили руські князі. За таких умов, стара назва хорвати, білі хорвати, війна хорватська зникає зі шпальт Руського літопису і вона замінюється назвами Перемишльське і Тереховлянське князівство, а в майбутньому – назвою Галичина. В цей же час літопис подає згадки про Звенигород, Тереховль і Галич.

З 1141 року найвагоміша інформація літописця пов’язана зі стольним Галичем. Стародавня назва “Хорватія” замінюється етноназвою “Галичина”. Цілком очевидно, що інтеграція у склад Київської Русі була неповною. Галицькі князі постійно прагнули відстояти незалежність, яку мала стародавня Хорватія. На цій позиції стояли уже Ростиславовичі Володар і Василько і особливо Володимир Володарович [267]. Російсь-кий вчений В. В. Седов вважає, що об’єднання Володимиром Володаревичем навколо Галича обширних земель від Карпат до Подунав’я закріпило за усіма землями назву столичного центру. З цього часу уся стародавня Хорватія почала називатися Галичиною [268].

За таких обставин проаналізуємо джерела, які засвідчують становлення міста Галича і генетично прослідковують його розвиток від початку функціонування до часу перетворення в столицю могутнього Галицького князівства. Археологічний матеріал говорить, що в урочищі Золотий Тік розміщувалося городище, яке вчені датують IX-X століттям. Городище захищав земельний вал, укріплений кам’яною кладкою. Житлова забудова міста теж належить, на думку вчених, до IX століття. Про існування торгового городища у IX столітті свідчать скарби арабських дирхемів, срібні прикраси, інші коштовні речі, які були вироблені в місті Галичі в IX столітті. В зв’язку з пізнішим перетворенням Галича в столицю великого князівства у середині XII століття місто розширилось, укріплення Золотого току IX століття були знищені. Тут залишився тільки старий княжий палац, який, як встановили вчені, був у IX-X столітті дерев’яним [269].

Із археологічних свідчень, наведених вище, можна припускати, що якщо в Галичі в цей час був княжий палац, то очевидно, була і княжа адміністрація. Інтенсивний розвиток Галича з VIII-IX століття, свідчення Аноніма, які датуються IX-X століттями, говорять, що Галицьке князівство функціонувало уже в IX столітті. Звичайно, воно не було тим потужним політичним об’єднанням, яким воно стало в XII столітті, однак уже консолидувало Галицьку землю у складі Хорватського князівства. Цікавий розгляд джерел, що стосуються виникнення і розвитку Галича, висунули Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко. Вони відкинули сумнівну теорію “швидкого вивіщення Галича, про яке говорив М. Ф. Котляр і вирішили довести реальне функціонування Галича як політичного і торгово-економічного центру уже в X столітті. Ставлячи Перемишль і Галич на один щабель історичного

розвитку, вони прийшли до висновку, що вихід Галича в XI столітті на історичну арену – це наслідок довготривалого попереднього розвитку міста [270].

Цілком очевидно, що весь свій минулий період, який важко чітко встано-вити, Галич існував, як місто-держава, яка внаслідок довготривалого розвитку випередила в розвитку могутні центри Теремовль, Звенигород і Перемишль. Уже в XI столітті ми бачимо Галич як могутній торгово-економічний центр. Згадка в Печерському патерику про гостей з Галича і лодії із Перемишля під 1084 роком суперечить думці М. Ф. Котляра про миттєве вивіщення Галича. Згадане повідомлення не залишає сумніву про існування Галича, як економічного і політичного центру до X століття. Цілком очевидно, що “гості з Галича” без довготривалого функціонування самого Галича не могли кристалізуватися за одне століття. Для того, щоб гості-купці могли приїхати з міста з своїм товаром, потрібно, щоб місто було великим ремісничим центром і могло виготовляти товари не гірші, ніж їх в XI столітті виготовляли в Києві. Для такої діяльності “гостям з Галича” потрібно було б щонайменше 100-200 років розвитку. Печерський патерик нічого не говорить, що ці “гості з Галича” приїхали в Київ вперше, а це значить що до часу згадки про них у 1084 році “гості з Галича” не менше, як два століття змушені були їздити до Києва, щоб за ними утвердився шанований Печерським патериком термін “гості з Галича” [271].

Цілком очевидно, що уже в цей час Галицька і Перемишльська торгово-ремісничка знать була наймогутнішою в Західній Русі, конкурувала між собою, що і привело до вивіщення Галича. В XI столітті Перемишль був політичним центром і витрачав свої економічні ресурси на задоволення князівських політичних потреб. Галич стояв осторонь політичних процесів, тому всеціло задовільняв свої торговоекономічні потреби, що привело його до економічного, а в середині XII століття і до політичного вивіщення. В кінці XI століття в Галичі відбуваються процеси, які уже не можуть задовільняти економічно могутніх галичан і роль другорядного політичного чинника при першості в економіці. А. Н. Насонов наголошує, що галицькі місцеві феодалі уже об’єднують значну територію, яку приводять до процвітання і цим уже задовільни-тися не можуть. Вони бажають першості і не тільки економічної [272].

Галичани IX-X століття, за твердженнями І. Я. Фроянова і А. Ю. Дворніченко, це сукупність міського і сільського населення, з’єднаних “волосною общиною” і феодалною знаттю під гегемонією Галича. Цілком очевидно, що в X-XI столітті функціонує і місцева військова організація, про що свідчить угорське джерело Аноніма, що “угрів через проходи в Карпатах провели руські воїни” [273].

Про наявність військової організації у Галичі є свідчення Руського літопису про перебування галицького полку в поході київського князя Ярополка у 1138 році. Це означає, що військова організація в Галичі теж виникла не в XI столітті. Цілком можливо, наголошують дослідники, що економічне вивіщення Галича проходило на фоні постійного економічного і політичного суперництва з містами-державами Волині, Київщини – з однієї сторони, Буди, Кракова, Праги, Перемишля – з іншої, про що наголошує билина “Дюк Степанович”, де політичне і економічне суперництво Києва і Перемишля, Києва і Галича, можна прослідкувати уже з X століття. Таке економічне, а може і політичне суперництво вилилося в 992-993 роках в хорватсько-руську війну. І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко наголошують, якщо раніше у IX-X столітті Галичу приходилось воювати з Києвом за незалежність, то в XI столітті, судячи із свідчень Печерського патерика, характер боротьби змінився. Самостійна община Галича втягнулася в економічне суперництво міст-держав Русі, складовою частиною якої в XI столітті стала. Це типова історична реальність тієї пори. Галицька община отримує широкий ринок збуту своїх високоякісних товарів. Конкуренція з Києвом однак уже стає не основною стратегією Галича, оскільки існують інші ринки як на сході, так і на півдні. Усе це збільшує економічний масштаб діяльності Галича і він бажає іншого політичного статусу [274]. Дослідник В. Т. Пашуто вважав, що внаслідок такої довготривалої економічної боротьби протягом усього XI і XII століття, Галич переміг Володимир і Київ і вийшов у XIII столітті на перше місце в Південно-Західній Русі [275].

Результат економічного розвитку в X-XI століттях вивів Галич у могутній європейський середньовічний економічний центр, торгіві зв’язки якого набули міжнародного харак-теру. Честолюбиві галицькі бояри захопили в Галичі всі пости при князівській владі і фактично правили Галичем. Таку свою позицію вони будуть зберігати упродовж усього XI, XII і першої половини XIII століття. Власне вони своїми зусиллями перетворили Галич в перший політичний центр стародавньої Хорватії, витіснивши, здавалось би стійкий у своїй економічній і політичній могутності Перемишль [276].

Щоб краще уявити собі картину могутності галицького боярства, треба поглянути на політичну структуру Галицької Русі. Бояри Галицької землі уособлювали водночас і земельну аристократію, і верхівку військової дружини, так званих “княжих мужів”. Поступово галицьке боярство внаслідок торгово-економічних відносин як з західно-європейськими державами, так і з серединними землями

Русі, набирає сили і стає настільки могутнім, що бажає політичної влади. Могутність галицьких феодалів формувалась на спадкових земельних володіннях, на чіткій західно-європейській структурі суспільства, на сотнях і тисячах залежних селян. Бояри були в Галицькій землі володарями великих областей, міст, містечок, селищ і сіл з регіональними землями, полями та лісами. Ряд вчених вважають, що боярином у Галичині був той, хто володів хоча би великим селом, великим же боярином Галицької землі вважався володар декількох сіл і містечка, з замком-двором. Власне, такі володарі, що незмінно із покоління в покоління володіли галиць-кими селами, торжищами, містами і містечками і становили основу галицького боярства. Накопичений історичний матеріал дає право нам наголошувати, що інститут галицького боярства був домінуючою політичною силою уже у час приєднання Хорватського князівства у 993 році до Київської Русі. Його соціальний і політичний статус не змінився упродовж володарювання в Галичині руських князів з династії її першого засновника енергійного князя Ростислава. Сукупність фактів та архео-логічні напрацювання дають право нам наголошувати, що феномен галицького боярства не розвинувся в епоху Київської Русі, а є соціально-економічним і політичним інститутом більш раннього часу. На нашу думку, він розвинувся у Великохорватському князівстві, яке функціонувало на території майбутньої Галичини, принаймні з V ст. н.е. до X ст., тобто до часу вступу Великохорватського князівства у 993 році у склад Київської Русі. Можна твердити, що бояри галицькі – це представники місцевої родоплемінної знаті, яка внаслідок історичного розвитку, зуміла розвинути соціально-економічний і політичний інститут боярства до такого рівня, що він не тільки відстоював її інтереси проти князівської влади, але й контролював усі соціально-економічні і політичні процеси в Галицькій землі [277].

Сукупність історичних фактів показує, що галицьке боярство було могутньою і домінуючою силою у стародавньому Хорватському князівстві, продовженням якого є Галичина. Після загибелі хорватських князів на полі битви під час війни з Володимиром Святославовичем київським у 993 році і після приєднання Хорватії до Київської Русі, соціально-політичний лад під егідою нових руських князів не змінився. Вивчення соціально-політичного ладу в Галичині в X-XII ст., зауважує К. Я. Софро-ненко, це і вивчення боярства як правлячого класу Галицької землі, де правлячий стародавній клас бояри зберегли свідомість свого старо-давнього походження, історію, яка на жаль ще не вивчена, не дивлячись на те, що питаннями суспільно-політичного ладу Галичини X-XII ст. займалися визначні радянські вчені Б. Д. Греков, В. Пічета, В. Т. Пашуто. В. Т. Пашуто у своїх працях правильно розглянув питання соціально-економічного ладу в Галицькій землі, та чомусь зовсім не торкнувся теми політичного становлення стародавньої Галичини і галицького боярства зокрема [278].

Вперше питання про політичний лад стародавньої Галичини поставив у своїй роботі “Суспільно-політичний лад і право Київської держави” С. В. Юшков, однак він питання лише поставив, а відповідей на них не знайшов. У виданнях Інституту історії НАН України 1953 і 1977 років питання генези політичного ладу Галичини теж не отримало ніякого наукового висвітлення. Жоден із радянських авторів, зауважує у своїй роботі К. Я. Софроненко, навіть не намагався ставити перед собою питання етногенезу політичних відносин у Галицькій Русі і галицького боярства зокрема, тенденційно переписуючи “загальноруські” постулати утворення галицького боярства. Однак у той час, коли радянські історики відхрещувалися від з’ясування цього питання, ним ще раніше цікавилися вітчизняні і європейські історики XIX-XX ст. Так Д. Зубрицький, І. Лінніченко, Н. Дашкевич, І. Шараневич і П. Іванов приділяли з’ясуванню цього питання багато уваги. Однак ці історики, сповнені патріотичного почуття, надзвичайно багато приділяли уваги яскравішим подіям у історичних процесах, що проходили в житті Галицької Русі, що не давало їм можливості глибше заглянути у етногенез Дністро-Бужської слов’янської державності. Займалися з’ясуванням політичного етногенезу Галичини також історики Литви, Польщі, Угорщини, Чехії і Німеччини. Основною їхньою концепцією була концепція впливу сусідніх західних країн на формування політичного і економічного ладу Галичини. Інколи ці історики суперечили самі собі, зокрема угорські і польські, намагаючись одні перед одними навести аргументи першості політичного і економічного впливу на Галичину. В цей же час вони зовсім не брали до уваги стародавню державність хорватів-галичан. Це питання першим розглянув знаменитий український історик М. С. Грушевський, який виводив державність галичан від хорватів, надалі, вважав дослідник, історична державність галичан склалась так, що принци з угорського дому очолили старогалицьку державність і намагались перетворити її на зразок західноєвропейської держави, прикладом якого було угорське королівство. К. А. Софро-ненко з’ясувала питання генезису економічних відносин в Галицькій землі і прийшла до висновку, що генеза хорватської знаті відбувалась, починаючи з VI століття н.е., тобто з часу, коли джерела уперше подають свідчення про хорватів, які, як наголошував Б. Д. Греков, внаслідок суспільно-політичної еволюції трансформувались у галичан, відносно свого могутнього політичного центру Галича, який відомий у джерелах своєю родоплемінною знаттю,

починаючи з III століття, тобто з часу коли Йордан вперше згадує Галич в 246 році. Отже, розвиток політичного ладу в Галичині невід’ємно пов’язується з розвитком торгово-економічних відносин, які привели в середині XII століття до вивищення Галича серед інших стародавніх міст Хорватії. Це пояснюється тим, що населення Галичини у сусідстві із західною та візантійською цивілізаціями, розвивалось швидше внаслідок передавання із покоління в покоління передових економічних, політичних та культурних надбань своїх предків. Місцева родоплемінна знать стародавньої Хорватії, майбутнє боярство, здавна були володарями відкритих з нещодавнього часу археологічною наукою городищ, селищ на спадкових родових принципах, які функціонували у хорватів, починаючи з VI-VII століття, тобто з часу, коли археологічно ці відносини можуть прослідкувати вчені у порівнянні з джерелами. В свій час, торкаючись цієї теми, відомий радянський учений С. В. Юшков вважав, що основним типом феодального володіння у Хорватії-Галичині була “боярська сеньйорія”, де найбільш могутні бояри-сеньйори, мали своїх бояр-васалів, яким і давали землі на правах тримання. Однак розвиток великого земле-володіння в Галичині не привів до утворення одного могутнього політичного центру, біля якого би концентрувались усі володіння хорватських феодалів. Процес утворення землеволодіння у Хорватії характеризується різним розмежуванням територій бояр, що привело до децентралізації земель, де великі олігархи – бояри володіли землями, фактично за своїми власними законами, які уклалися на великих вічах бояр. Така рада бояр із стародавніх часів і є виразником державного ладу в Хорватії-Галичині. У зв’язку з цим, має рацію галицький дослідник І. Шараневич, який вважав, що бояри як представники панівного і вільного класу, розпоряджались своїм рухомим та нерухомим майном вільніше, ніж бояри інших князів, згідно своїх стародавніх законів, вони посідають батьківські та дідівські двори, села, майно та утримують рабів. Основним джерелом з яких бояри збільшували свої земельні латифундії були общинні землі, які вони захоплювали, а також приєднували вільні землі. В цей же час, володіння галицьких бояр розширювались завдяки тимчасовим князівським дарункам, так звані “кормління”, які ставали джерелом їхнього збагачення. Не слід забувати, що надані князями землі за військову службу, теж з часом ставали складовою частиною боярських землеволодінь. Така система земле-володіння, вважав дослідник Готьє, давала право боярам бути політичною та економічною домінантою, чи фактичними володарями в Хорватії, земельні латифундії яких не могли і не мали права відбирати ні польські, ні угорські королі, ні пізніші руські князі. Таким чином, наголошував академік Готьє, хорватські бояри, що у 992-993 роках уперше ввійшли до складу Київської держави, абсолютно не втратили ні своїх земельних надбань, ні своїх привілеїв у новій державі і новому суспільстві, вони залишилися абсолютними володарями у своїх вотчинах. На новому витку руської історії галицькі бояри залишалися повноправними володарями і у XI-XII століттях боярські землеволодіння, наголошує К. Я. Софроненко, за своєю господарською та політичною могутністю не поступались князівському домену. Вони управляли і усіма політичними справами князівства, чим можна пояснювати їхню постійну політичну активність. Бояри галицькі, як ми бачимо із джерел, абсолютно не зв’язані з князівською дружиною і представляють окремий аристократичний клас, який сам має свої військові організації, вони тримаються осібно і від торгово-ремісничої знаті та від народу і навіть від князівської влади. Однак, при усій могутності, згідно загально-прийнятих норм феодального права, бояри були васалами князя і були зобов’язані йому особистою присягою вірності з ритуалом цілування хреста. Руські князі Ростиславовичі, щоб хоч трохи тримати у покорі бояр, змушували їх складати присягу на вірність, однак не мали влади в регіонах, якими управляли бояри, де останні в цих регіонах мали ще велику кількість своїх васалів і були сеньйорами, для цього функціонуючого в їхніх вотчинах класу рицарства. В X-XI століттях в Галичині зароджувався інститут рицарства, тому не дивно, що угорські хроніки титулюють галицьких бояр “barones”, а польські джерела “magnates regni”. Рицарство як інститут виникає одночасно в усій Європі, тільки в Галичині в X-XI ст. воно розвивається за західноєвропейським зразком. Порівнюючи права західноєвропейських угорських, німецьких, польських феодалів з правами галицьких, наголошує К. Я. Софроненко, можна помітити те, що усі вони володіли фактичним правом повновладного господарювання у своїх земельних володіннях, правом передачі своїх земельних володінь і рухомого майна по спадковості “за законом і заповітом”, повною владою над населенням, що проживала на тери-торії їх володінь. Цілком очевидним є той факт, що інститут рицарства в Галичині був уже добре розвинутий до приходу Київської Русі. Б. Д. Греков з цього приводу вважав, що галицькі бояри і їх васали, військові слуги введені у рицарський клас і маючи рицарське право (Jus militare), проглядаються у військовій системі Галичини уже в X-XI століттях. Факти з літописних джерел дають нам право наголошувати, що у першій половині XII століття посвячення в рицарі у Галичині і на Волині було буденним явищем. Свідчення 1146 року розказують нам про події, коли київський князь пішов походом на волинського князя Із’яслава, а той звернувся за допомогою до угорського короля Гейзи, польського князя Болеслава,

чеського короля Вацлава. Приїхавши на допомогу в Луцьк, краківський князь Болеслав, як наголошував літо-писець, багато бояр та дітей боярських було посвячено в рицарство. Літописець зауважує, що тут же “Болеслав опоясав дітей боярських безлічі” [279].

Перші повідомлення про Галич і галичан у XI столітті, наголошує А. Н. Насонов, свідчать про значну роль галичан і Галича в політичному житті Русі. Характерно, що сам Теревовль, який в XI столітті був княжим центром і дослідники вивіщують його політично над Галичем, галичани в XII столітті називають “своїм містом”. Очевидно, що розміщені на Дністрі Теревовль і Галич у IX-XI століттях були рівноправними економічними і політичними центрами. Тільки близькість Теревовля до ДністроДунайського пониззя може говорити, що Теревовль у 1097 році як князівський центр, мав ширший статус ніж Галич. Однак, в цей же час, в 1084 році свідчення про “гостей з Галича” урівнюють економічне становище Галича. Це говорить, що з торгово-економічного погляду, Галич не уступав Теревовлю. А. Н. Насонов вірно зауважував, що хоч згадка про Галич відноситься до другої половини XI століття, це зовсім не означає, що Галич не вів в цей час свого обласного політичного життя, яке не засвідчено в літописі. У підсумок можна сказати, що Галич в цей час вів значну торгівлю в Київській Русі і намагався рівнятися на великі, як торгово-економічні так і політичні центри [280].

По-іншому розуміє кристалізацію Галицького князівства М. Ф. Котляр. На його думку, як наголошують І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, удільні князіння Звенигородське, Галицьке, створюються “помахом руки вмираючого князя Володаря”. Щоправда, наголошують дослідники, М. Ф. Котляр, намагається якось виправити свою поспішність і наголошує, що Звенигород з 1100 року і Галич з 1124-1125 років стали помітними соціально-економічними центрами [281]. Аналогічна думка в М. Ф. Котляра і про Галич. Наголошуючи на вокняжінні Івана в Галичі приблизно в 1126 році, він однак, наголошує тільки на функціонуванні замку без посаду і тільки з вокняженням в ньому Володимира Володаревича в 1141 році він став основним центром землі, об'єднавши навколо себе всі князівства: Звенигородське, Перемишльське, Теревовлянське [282]. Однак, в масштабній роботі з історії міст і сіл Івано-Франківської області ми дізнаємося, що в IV-VI столітті нашої ери район з розташуванням майбутнього стародавнього Галича далеко був не пустирем, як це твердить М. Ф. Котляр, і в X-XI столітті тут функціонувала велика торгово-ремісничая людність, що засвідчують археологічні матеріали, які надають працівники відділу археології АН СРСР. Вони зробили висновок, що функціонування стародавнього Галича як торгово-ремісничого і політичного центру прослідковується з IX століття [283]. Отже, своїми незрозумілими висновками сучасний український вчений М. Ф. Котляр повністю відкидає еволюцію багатовікового розвитку Галича як міста-держави. Однак, сукупність фактів говорить, що в середині XII століття Галич уже залишив далеко позаду в економічному розвитку і Перемишль і Теревовль і навіть сусідній Володимир, тому Галич стає столичним політичним центром в результаті своєї економічної могутності. Перша згадка про нього в 1141 році відноситься власне до цього часу. В першій згадці про Галич в 1084 році наголошується, що київський князь не впустив галичан внаслідок політичної боротьби киян з Перемишльським і Теревовлянським князями. Це повідомлення, наголошують І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, не залишає сумніву відносно існування Галича, оскільки в Галичі заготовляли таку потрібну Києву сіль. Князівська адміністрація фіксується в Галичі один раз угорським джерелом у IX столітті, другий раз у 1124 році, коли у ньому княжить Іван Василькович. Можна сперечатись про наявність князівської адміністрації в IX столітті, але коли в 1124 році джерела називають володарем Галича Івана Васильковича, а потім після смерті Григорія Васильковича – князя Теревовлянського, коли Іван Василькович не побажав переїжджати до Теревовлі, то можна стверджувати, що Галич у цей час, був більш значний політичний і торгово-економічний центр, ніж Теревовль. Таке вивіщення Галича яскраво говорить, що він як торгово-ремісничий центр функціонував уже в IX-X століттях і за два століття інтенсивного розвитку з удільного центру хорватських князів переріс у могутній політичний центр, який очолив, відсунувши на задній план Теревовль, Звенигород і Перемишль, могутнє Галицьке князівство, Галичину як самостійну державу [284]. П. А. Раппопорт зазначає про наявність фортефікаційних споруд в Галичі в IX столітті, він зауважує, що вони уже є складними, що може говорити про Галич цього часу як значний торгово-ремісничий центр. Такі могутні укріплення міста у IX столітті він пояснює необхідністю обороноздатності Галича проти Польщі, Чехії. Сама система оборонних споруд дуже схожа на оборонні споруди західно-слов'янського світу: велико-польські, мазовецькі і чеські [285].

Така подібність Галича з західно-слов'янськими містами по системі фортефікаційних споруд, пояснюється слабкими зв'язками в IX столітті Галицької землі зі східно-слов'янськими землями і з Києвом, тільки з XII століття на Галич поширюється київська фортефікаційна системна забудова. Не можна повністю сказати, що галицькі фортеці, замки в IX-X столітті були повністю схожі на Великоморавські чи Мазовецькі. П. А. Раппопорт вірно зазначає, що вони носять в собі локальні

особливості, притаманні тільки Великохорватському князівству. Характерно, відмічає П. А. Раппопорт, що тотожність фортифікаційних споруд Галицької Русі з західнослов'янськими фортифікаційними спорудами проявляється у ранніх пам'ятках VIII-IX століття, які у IX-X століттях кристалізуються в західноруський варіант, у нашому розумінні хорватський, і відображають місцеві племінні традиції. До таких місцевих стародавніх центрів слід віднести і Галич, наявність в якого у IX столітті фортифікаційних споруд є незаперечним фактом [286].

Досить аргументовану теорію виникнення Галича запропонував В. В. Ауліх. Без сумніву, що в XII столітті Галич був великим торгово-ремісничим центром і добре укріпленим, що не могло статися протягом короткого часу на необжитому, як вважає М. Ф. Котляр, порожньому місці. І хоча свідчення Печерського патерика у 1084 році характери-зують Галич як центр землі, легенди і народні балади дають вченим зрозуміти, що Галич виник набагато раніше [287]. Більш ранні свідчення Аноніма угорського про гостинність галицького князя, яке вчені датують 898 роком, доводить існування Галича як великого торгово-ремісничого центра. Могила багатого угорського вельможі з багатим інвентарем кінця IX століття підтверджує свідчення Аноніма про існування Галича [288].

Наявність стародавньої забудови Галича, яку дослідив П. А. Раппопорт і яку датує IX століттям в районі Золотого Току, знайдені арабські дірхеми Іслама ібн Ахмеда, які говорять про функціонування тут в IX столітті стародавнього городища [289]. При подальшому вивченні стародавнього Галича були виявлені хронологічні комплекси розвитку II ст. до нашої ери – III ст. н.е, що співпадає з свідченнями Йордана, якщо вважати Haltis-Галич функціонуючим в 246 році. Дані комплекси в Бовшеві на відстані 11 км. від Галича археологічно фіксують кельтів-галатів в районі Галича на межі епох. Археолог Л. І. Крушельницька наголошує, що в ореолі розміщення стародавнього Галича виявлені цілком достовірні сліди кельтських поселень. Їх наявність у етносфері древнього Галича може говорити про реальне проживання кельтів у регіоні на північ від Карпат [290]. Відкриті Л. І. Крушельницькою кельтські старожитності, комплекси поселень, технології ремісничих обладнань, як і самого гончарного круга у II ст. до н.е. в околиці стародавнього Галича, наголошує А. Д. Мачинський, має велике значення у вивченні питання кельто-слов'янських відносин у Подністров'ї. Уперше достовірно зафіксовані кельтські житла, майстерні, печі для виготовлення посуду, які за аналогією відповідають кельтським комплексам Центральної Європи II ст. до н.е. Усе це свідчить, що регіон з центром Галич був одним із регіонів провінційної кельтської цивілізації. Наявність великої кількості кельтського посуду не можна пояснити торговими операціями, це може говорити про реальне розселення кельтів навколо свого політичного і торгово-економічного центру Галича. Характерно, що кельтські комплекси у околиці стародавнього Галича можна розглядати і як пам'ятку, що свідчить про контакти кельтів зі слов'янами. Усі наявні кельтські речі, знайдені на території Галичини, наголошує А. Д. Мачинський, свідчать про серйозні дослідження кельтських старожитностей Галичини – справа майбутнього. Картина взаємовідносин культури кельтів з культурою протослов'ян в районі Галича утотожнюється і топонімією. Стародавні назви Прикарпаття і Подністров'я, зафіксовані на карті К. Птолемея у II ст. н.е. говорять, що серед поселень відкритих у верхній течії Дністра поряд з Карпатами мають безумовно кельтську назву: Каррадунон, далі по Дністрі іде Галич (Haltis), у середній течії Дністра – Кам'янець, далі – Могилів на Дністрі, потім Кліпедава – майже біля Чорноморського узбережжя і Малий Галич на Дунаї. Усі назви на Дністрі зазначені Птолемеєм, носять кельтські самоназви. Такі ж назви ще тричі зафіксував Птолемей в областях з кельтським населенням. На думку фахівців ще одне поселення у Верхньому Подністров'ї має кельтську назву, це Ерактон, а назва двох інших поселень теж можна пояснити тільки із застосуванням кельтської мови. Усе це переконливо доводить, що на Верхньому Дністрі у II ст. до н.е.– II ст. н.е. проживало кельтське населення. Це видно не тільки з характеру і рівня матеріальної культури, але й з основи. Важливо відзначити, що на Верхньому Дністрі античні джерела малюють нам картину безперервного розвитку кельто-слов'янських старожитностей, які кристалізуються, на думку А. Д. Мачинського, у слов'янську культуру. Сучасна гідроніміка Подністровського регіону добре проаналізована вченими. Серед зафіксованих мовних пластів дуже цікавою є картина західнобалканського чи кельтського характеру. Дані гідроніми окреслюють територію Галичини і надто роздріблені на великих просторах на північний схід і на схід від Галичини. Іншими словами, наголошує А. Д. Мачинський, ядро цього топонімічного пласту знаходиться на території Галичини, тобто там, де відкриті археологічні пам'ятки, які належать кельтам чи розвивалися під їх впливом. Ці топоніми розкидані на північний схід від концентруючого ядра, а тобто регіону сучасної Галичини. У цьому ж напрямку археологічно простежуються сліди найбільш глибокого впливу кельтської культури на культуру місцевого слов'янського населення [291].

Археологічна наука фіксує слов'янський комплекс уже в VII-VIII століттях, який свідчить про зародження Галича. Окремо хронологічний комплекс IX століття, який ряд вчених пов'язують із існуванням

міста Галича. Свідчення, які датуються X-XI століттями говорять про функціонування Галича як землі великого торгово-ремісничого центру, що безперервно проростає в XII-XIII століттях, де Галич відомий як столиця держави [292]. Останнім часом вдалося виділити комплекс XI століття, який характеризує Галич як великий торговельний центр з широкими міжнародними зв'язками. Місто своєю економічною могутністю, розвиненими ремеслами, виділяється серед усіх міст Прикарпаття [293].

Виявлені комплекси VIII століття у старо-давньому Галичі характеризують міські будівлі, які розвивалися з VIII століття до древньоруського Галича. Через розміщення їх на великій території, а всього досліджено 14 жител VIII століття, вчені не наголошують поки що на реальному існуванні Галича в VIII столітті як міста, хоча торговим городищем Галич у VIII столітті міг бути цілком реально [294]. Вивчення жител на Крилоській горі дозволило встановити, що у VIII столітті тут справді було торговельне городище. Наступний археологічний матеріал показує, що воно існувало з VII століття, де у кінці VII на початку VIII століття воно могло набирати рис укріпленого [295]. П. А. Раппопорт висунув гіпотезу про можливість укріпленого городища на площі Золотого Току у кінці VII – на початку VIII століття [296]. Характерно, що досліджені ним житла VIII століття розміщені власне на території, яка огорожується древнім валом. Така ситуація може говорити про існування у VIII столітті укріпленого городища з валом і часто-колом. Для кінцевого доведення даної гіпотези потрібні ще додаткові археологічні дослідження, та реальність скарбів монет IX-X століття може говорити про існування укріпленого торгово-ремісничого центру Галича у VIII-IX століттях [297].

Деякі археологічні джерела дають право наголошувати, що у підніжжі Крилоської гори у VII-VIII століттях було велике торговище, тут пролягав у далекому минулому важливий міжнародний торговий шлях. При торжищі на торговому шляху у VII-VIII століттях виникло торгово-ремісниче поселення, яке і стало зародком стародавнього Галича [298]. П. А. Раппопорт у розділі “Мистецтво школи військового мистецтва і національні особливості західноруських оборонних систем” – наголошує на існуванні добре укріплених торгово-ремісничих міст з могутніми фортефікаційними системами уже в IX столітті. Серед таких міст, на його думку, у IX столітті був і Галич [299].

Цікаву гіпотезу стосовно розвитку міст Галичини і Галича зокрема, висунули автори виданої у Москві в 1993 році монографії “Древнерусское градостроительство в X-XV вв”. Для з'ясування питання забудови стародавнього Галича ці вчені вірно врахували ландшафтний характер Центральної Європи, особливий економічний і політичний розвиток Центральної Європи і особливо Галичини. На їхню думку, Галичина за системою містобудування, сильно відрізняється від Волині, що обумовлюється, на їх думку, структурою рельєфа. Землі Галицького князівства розміщені основним чином на землях Подільської височини, Прикарпаття і Карпат. Такий різноманітний ландшафт з могутнім Дністром і його притоками, склали умови для своєрідних і неповторних за системою будівництва компо-зицій укріплень фортець, замків, міст, які розміщуються переважно на вершинах нагір'їв, пагорбів. Автори вірно зазначають, що швидкому розвитку Галичини у минулому слугували тісні торгові зв'язки з Візантією, Західною Європою, Близьким Сходом. Торгово-економічний центр Галича, на їх думку, виріс із поселення, що активно розвивалося в VII-VIII століттях. На території підгороддя знаходилася відома з літопису “Галичина могила”, яку вони датують VIII-IX століттям. Згідно з даною реконструкцією, замок, що виник у VIII столітті і до X був уже потужним фортефікаційним європейським об'єктом. У комплексі стародавнього Галича було ще нагір'я Крилос, що розташовувалося між притокою Дністра та рікою Луквою і Мозолевим потоком, що впадає в неї. Князівська фортеця, що знаходилася в Крилосі охоплювала стародавнє городище, яке займало у X столітті 2 гектари і було оточене валом, посиленним зі зовнішньої сторони кам'яною обшивкою, яка є особливістю місцевої фортифікаційної забудови. До городища у IX столітті прилягало поселення, що було оточене валом, який у подальшому розвитку міста був знищений. Укріплений центр Галича повинен був мати чіткі риси його неприступного розміщення на рельєфі. Головний фасад міста був розміщений на захід до ріки Лімниці, тяготячи до Галича. Зона розселення займала у обширі площу 10-15 кілометрів, де на підступі до Галича його захищали монастирі, замки, фортеці, які знайдені в селах Птричі, Бринь, Сокіл, Вікторів. До речі, слово Вихтор – означає на місцевому діалекті – сторож, страж. Такі ж фортеці знайдено і на Дністровському узбережжі. Характерною особливістю будівництва, архітектури міста є стародавні особливості місцевого будівництва громадських і оборонних споруд. Автори наголошують на вмінні місцевих майстрів швидко зводити дво- і триповерхові будинки і наголошують, що місто Галич було багатопверховим. Наявність широкої міжнародної торгівлі дало вченим зробити висновок про швидке зростання Галича як міста. Однак, його швидке зростання треба починати розглядати з VI-VII століття, оскільки в IX-X столітті Галич, на їх думку, уже був князівським центром. У висновку свого дослідження московські вчені наголошують, за М. Н. Тіхоміровим, що Галич, хоч і з'явився на сторінках літопису так пізно тільки тому, що до XI століття він знаходився в тіні столичного Перемишля. В XI столітті, коли економічний

рівень Галича з Перемиш-лем зрівнявся, Печерський патерик їх у 1084 році поставив на один економічний рівень: “гості з Галича, лодії з Перемишля” [300].

Наступним за значенням містом в стародавній Хорватії є Звени-город, який, як вважають вчені, уже в IX-X століттях був значним торгово-ремісничим центром. В. С. Шеломянців-Терський вірно вважає, що в XI столітті Звенигород був могутнім економічним і політичним центром з князівським статусом, що підвищувало його значення в Центрально-Східній Європі [301]. Київський дослідник М. Ф. Котляр вважає, що Звенигород виник у кінці XI століття і зразу ж по смерті Володаря ще не був значним містом, його переростання в значне місто розпочалось тільки тоді, коли у ньому почав князувати син Володаря Ростиславовича, Володимир. Звени-город створювався, за М. Ф. Котлярем, на пустирі без посаду, за “помахом руки” умираючого князя Володаря [302].

Стосовно висновків київського дослідника М. Ф. Котляра, Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко висловили думку, що за М. Ф. Котлярем, окремі землі Галичини створюються надто швидко. Незрозуміло чому, але всі вони, на його думку, розвиваються з пустирів і без посаду. Щоправда, М. Ф. Котляр сам собі заперечує, наголошуючи, що в XI столітті Звенигород уже був помітним соціально-торговельним центром, однак, як він зміг так швидко за чверть століття розвинути до центру окремої землі, М. Ф. Котляр не пояснює. Як свідчать матеріали археології, до часу, коли помер Володар Ростиславович, Звени-город був уже значним економічним і політичним центром. Ряд дослідників вважає, що власне коли Рюрик Ростиславович був Перемишльським князем, у Звенигороді сидів Володар Ростиславович, який його як свою вотчину після повноліття передав своєму сину Володимиру. І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко вірно наголошують, що Звенигород у XI столітті – це князівський центр, в якому активно функціонує окрема звенигородська община, яка відіграє активну роль у розбудові міста [303].

Археологічні джерела наголошують, що на місці майбутнього Звенигорода функціонували поселення ще у II тисячолітті до нашої ери. Землеробсько-скотарське населення тут проживало і у VIII-II ст. до н.е. На межі нашої ери тут зафіксовані перші слов'яни. У I ст. до н.е.– III ст. н.е на території сучасного Звенигорода існувало селище, в похованнях якого знайдена залізна зброя: мечі, наконечники списів, окуття щитів, глиняний посуд, дрібні металеві речі, прикраси і т.д. Є підстави вважати, що тут проживали кельти. В кінці I тисячоліття у VIII-IX століттях нашої ери на городищі, яке зветься Звенигородом, фіксуються укріплення. У IX столітті Звенигород уже є містом, у X-XI столітті – князівським центром, який відіграє велике політичне і економічне значення в історії Галицької Русі. Місто у X-XII століттях мало площу 12 гектарів, було оточене валами і ровами. Найсильніше був укріплений дитинець, який вчені датують X-XI століттями. Знайдені знаряддя праці, зброя, зброя, високомистецькі прикраси з срібла, свинцеві підвисні печатки, які підвишувалися до грамот та інших князівських документів, говорять, що Звенигород у X-XI століттях був значним політичним і торгово-економічним центром Галицької Русі. Джерела зафіксували велику кількість сіл, що оточували Звенигород, їх формування припадає на II-V століття, прослідковується їх функціонування і автохтонне переростання в староруські селища [304]. Результатом останніх досліджень Звенигорода є свідчення, які характеризують місто в XI столітті як один з могутніх політичних, торгових, ремісничих і культурних центрів Галицької Русі. В Звенигороді функціонували різновидності розвинутого ремесла, міжнародна торгівля як з Візантійською імперією, так і з Західною Європою, а також з усіма великими центрами Київської Русі, що підтвержують 8 свинце-вих печаток від документів князя Василька Тербовлянського, його сина Івана Васильковича і Київського митрополита Константина [305].

Наявність у 1124-1126 роках у Звенигороді князівської адміністрації говорить, що уже в цей час Звенигород був одним з могутніх центрів Галицької Русі [306]. Про те, що Звенигород був великий політичний центр, говорить і той факт, що він у 1126 році витримав довготривалу облогу військ київського князя Ярополка. Сам руський літописець під 1087 роком змальовує нам Звенигород як великий торгово-ремісничий центр. “І посидівши кілька днів під Звенигородом, Ярополк пішов від Звенигорода не діставши города” [307].

Як бачимо, літописець у 1087 році говорить про Звенигород типово так, як він розповідає про Переяслав, Чернігів та інші великі центри Русі. Останні археологічні дослідження дають право наголошувати, що Звенигород був уже добре укріпленим в X столітті, де в XI він був як стольний град Звенигород-ського князівства в якому князував Володар Ростиславович. Знайдена велика кількість візантійських монет може говорити про добре налагоджені торговельні зв'язки з Візантійською імперією. Знайдені в місті предмети можуть говорити про високий рівень ювелірного ремесла [308]. Таким чином, Звенигород не був створений миттєво, як вважає М. Ф. Котляр, а функціонував ще задовго до приходу Ростиславовичів в Хорватію.

Із сукупності проаналізованих джерел ми бачимо, що у час, коли князі Ростиславовичі енергійно правили Хорватією, після загибелі на полі битви під час хорватсько-руської війни хорватських князів, тут до них функціонувала добре розвинута торгово-економічна і політична система, яку вони своєю енергійною діяльністю зуміли піднести на ще вищий державний рівень. В останні багаті на політичні події роки князювання Ростиславовичів у Хорватії відбувались значні соціально-економічні зміни. Феодална війна, що як полум'я розгорілася у Південно-Західних землях Русі зразу ж після Любецького з'їзду в зв'язку з осліпленням Василька Тербов-лянського поступово закінчилася перемогою Ростиславовичів. Успішна війна галицьких володарів остаточно закріпила їхні позиції у Дністро-Дунайському міжріччі, що дало можливість швидкому заселенню гали-чанами цього регіону [309]. Внаслідок злиття Дністро-Подунав'я в одну, назвімо умовно, галицьку економічну і політичну систему. Тут у Пониззі Галичини виникають нові земельні об'єднання: Бакотська земля, Ушицька земля, Берладська земля, яка в першій чверті XII століття всеціло розвивається під впливом Тербовлянського князівства, а після 1141 року під безпосереднім впливом Галича [310]. І. М. Шекера вважає, що таке поширення і укріплення в Пониззі позицій Галицького сус-пільства говорить, що воно в цей час стояло на вищому економічному і політичному розвитку. Хорватія і раніше, у час боярського правління (X – перша пол. XI ст.) була на високому економічному і політичному рівні, однак з наявністю князівської влади, яка уособлювала державну владу, підняла галицьке суспільство на ще вищий рівень в центральній-східній Європі [311].

Відроджена державна структура Хорватії почала диктувати умови усьому Подністров'ю і регіонам Подунав'я. В цей час відчутний і економічний ріст Хорватії, який йшов з Візантійського Причорномор'я. Як свідчать археологічні джерела, в Галичину з Візантії поступали вина, шовк, прянощі, паволоки та інші візантійські товари, які потребували вищі кола галицького суспільства. Із літопису ми знаємо, що торгівля Галичини через Дунайські володіння проходила по Дунаю з Регенсбургом, Віднем. “Добрі люди“ Галичини були постійними покупцями і продавцями в Константинополі і в Києві [312]. Дослідник Б. О. Рибаків зазначає вихід Галицького князівства на міжнародну європейську торгівлю в XI столітті. Торговий шлях з Галича, Тербовля проходив через Берлад, Білгород-Дністровський і зв'язував Галич з руським, німецьким і візантійським світом. Галицькі володарі уже в XI столітті робили все можливе, щоб назавжди воз'єднати Галич і Дунай в одне ціле [313]. Цілком очевидно, наголошують І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, Галицька Русь сформувалась набагато раніше, ніж її означають руські літописи. Важко повірити, щоб галицькі князі починаючи тільки з Ростислава чи з Володаря, намагалися злучити свої землі з Дунаєм. Ми бачимо, що уже Константин Багрянородний вважав Велику чи Білу Хорватію могутньою державою хорватів, уличів і тиверців, тобто політичну структуру, яка простягалася від Вислока, Сана до витоків Дністра і Дунаю. Руський літописець відмічає: “проживання слов'ян по Дністру і присідання їх до Дунаю“. В цей же час в джерелах фіксується і політична влада цього регіону. В договорі Ігоря з Візантією фіксується якийсь Уліб, воевода якогось князя Владислава. Ймовірно, наголошують І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, що Уліб представляв племінного князя з'єданого союзу племен Подністров'я і Подунав'я – хорватів, уличів і тиверців [314]. Дослідник Я. Д. Ісаєвич пише про мирне приєднання території Червенських міст і Перермишльської землі до Київської Русі, та ця картина не відповідає істині [315]. Дослідники І. Я. Фроянов, А. Ю. Дворніченко вірно зауважують, що похід великого київського князя Володимира на захід в 992 році означав війну з населенням хорвато-улицько-тиверського союзу. Літопис наголошує: “іде Володимир на хорватів“, “і прийшов він з війни хорватської і напали на нього печеніги. “Деякі дослідники вірно пов'язують напад на Русь печенігів з хорватською війною, а це говорить, що хорватська війна зачіпала сфери європейської політики, а також політики балансуєчого силами степу. У подальшому, наголошують дослідники, хорвато-улицько-тиверський союз знову кристалізується князівською династією Ростиславовичів, які до суто хорватського домену долучають улицькі і тиверські центри: Ушиця, Бакота, Берлад, Білгород, а це означає, що Дністро-Дунайська територія була знову злучена з новими володарями в попереднє політичне тіло [316].

Ця Прикарпатська держава була відома ще візантійському імператору Костянтину Багрянородному під назвою Великої чи Білої Хорватії. Власне він, ще на початку X століття, територіально визначав її від Карпат до витоків Дністра [317]. З цього приводу видатний російський історик і археолог В. В. Седов відмічає, що енергією прикарпатських хорватів ця територія була з'єднана в одне політичне і економічне тіло. Ми ще не можемо точно сказати, коли відбувся цей процес, однак можемо стверджувати, що ці племінні об'єднання хорватів, уличів і тиверців без будь-яких політичних чи економічних протиріч ввійшли до складу Галицької Русі [318]. Злучення політичної і економічної системи Дністро-Подунав'я навколо Пермишля, Тербовля, Галича і Звенигорода дозволило швидко відновити стару хорватську військово-політичну систему в нову галицьку і в подальшому завершити процес об'єднання Бакотської,

Ушицької, Берладської і Білгородської земель. Такі військово-політичні дії Ростиславовичів остаточно з'єднали старо-давню Хорватію в нову політичну етноструктуру Галичину і через плесо великого Дністровського торгового шляху, що зв'язував слов'ян його регіону, як вважає І. М. Шекера, в єдину економічну і культурну систему Європи, яка прослідковується джерелами ще з часу сусідства з грецькими містами Причорномор'я, Римською імперією та Візантією [319]. Таку точку зору підтримують Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, які вважають, що Галичина розвивалася під впливом старогрецьких полісів-міст. У Галичині, наголошують дослідники, не було у VI-VII століттях чіткої єдиної державної системи, вона почалась в ній (Великій чи Білій Хорватії) формуватися тільки з VIII століття, що зафіксовано джерелами [320]. До цього часу поліси-міста як торгово-ремісничі центри з округом розвивалися самостійно, що зафіксовано географом Баварським навіть в IX столітті. Таким чином, міста-держави, самостійно розвиваючись і ведучи торгівлю з Причорномор'ям, Європою, Київською Руссю, уособлювали самостійну економічну і політичну силу, що зафіксовано під назвою "Червенські гради", які вирішували всі свої проблеми самостійно, включаючи проблеми війни чи миру, проблему підкорення тому чи іншому князю [321]. Велика територія, яку знову злучили Ростиславовичі, потребувала контролю. Тому вірно наголошує К. Гуслистий, що, власне, Ростиславовичі зміцнили становище службової знаті, оборонили від нападів з заходу та півдня торгово-ремісничі центри Прикарпаття та Подністров'я. При князях Ростиславовичах економічно розвинулось і політично зміцнилось місцеве боярство, яке починає відігравати вже могутню політичну роль. Власне опираючись на цю політичну силу, Ростиславовичі змогли так швидко відновити цілісність стародавньої Хорватії. Тепер їх влада, на думку К. Гуслистого, поширювалася від Перемишля до Прута і Нижнього Дністра, до верхів'їв Західного Бугу, де Ростиславовичі межували з Волинню [322].

Швидкий розвиток в XI столітті в Галичині сільського господарства, торгівлі, ріст великого феодалного землеволодіння, були запорукою приросту населення, що прискорювало економічний розвиток. Талановиті князі Ростиславовичі зуміли відстояти недоторканість своїх володінь від своїх сусідів. Вони зірко дивились на схід і на захід, намагалися втримувати баланс сил в Центральній Європі. За таких обставин, вважає В. Пічета, вони були то союзниками, то ворогами київського князя. Дві знамениті битви на Рожному Полі і під Перемишлем здобули їм повну незалежність від східних і західних сусідів. За свідченнями джерел, до 1125 року угорське королівство не тривожило Галичини. Для забезпечення недо-торканості кордонів Ростиславовичі використовували сусідніх половців, з якими межували в Причорномор'ї. Важливим політичним досягненням Ростиславовичів було укладення військово-політичного союзу з Візантійською імперією, що зміцнило політичний, економічний та культурний вплив Візантії на Галичину. Як бачимо із сукупності джерел, Ростиславовичі дружно захищали інтереси цілісності стародавньої Хорватії [323].

Археологічні джерела теж засвідчують з 1084 по 1124 роки інтенсивний економічний та політичний розвиток Галичини, зокрема міст торгово-ремісничої системи. Особливо відчутно це в збільшенні військово-політичної знаті, яка почала відігравати в Галичині велику роль [324].

Особливо зазначають ріст військово-політичної знаті в Галичині польські джерела в час князювання Володаря в 1120-1124 роках. Власне в проміжку цих років польські джерела наголошують на існуванні в Галичині сильного рицарського стану, представниками якого були загиблі в битві з поляками Навротинський і Завшитинський. В цей же час, тобто в час Володаря, польські джерела згадують Галич, в який після поразки полякам, відправився перемишльський князь Володар для збору нового війська. В цей час основний напрямок політичного протистояння Перемишльського князя Володаря був спрямований проти польських князів, які розширювали свої володіння на схід. Вся військово-політична сила Галичини була сконцентрована на цій ділянці. До цих військових кампаній Володаря долучався і Тербовлянський князь Василько, який неодноразово за допомогою половців здійснював військові походи в польські землі [325].

Дослідники В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнін, Б. Д. Греков вважали, що така успішна військово-політична діяльність Ростиславовичів проти поляків розпочалась після 1097 року, тобто після повного розгрому угорців під Перемишлем. Уклавши мирний договір з угорським королівством, Ростиславовичі всю силу своєї військово-політичної могутності перекинули на поляків, які почали поширювати свій економічний і політичний вплив на прикордонні землі. Плани Ростиславовичів, згідно свідчень джерел, після перемож-них воєн над угорцями і київським князем були широкомасштабні, та тільки їх смерть не дала цим планам здійснитися [326]. Діяльність князів Ростиславовичів, наголошує дослідник Павло Грицак, що померли в 1124 році, зумовила створення окремого підкарпатського князівства, та зробила його стійким фактором в українській історії. Ця ж діяльність дала початок питомій галицькій політиці протистояння Угорщині та Польщі та мирної експансії на південний схід. Слід зауважити, що в східній політиці Ростиславовичі теж не були пасивними. Так вони виступили проти Володи-мира Мономаха в

польсько-угорській коаліції, як тільки побачили, що він укріплює своє становище на Волині, і хоча коаліція на Волині розпалася внаслідок загибелі князя Ярослава Святополковича, Мономаховичі в подальшому не пробували просуватись в Галичину [327].

Підсумовуючи діяльність Ростиславовичів зауважимо, що Рюрик Володар і Василько були синами відновлювача держави Хорватії князя Ростислава, що був отруєний візантійським намісником Криму, за ведення широкомасштабної політичної діяльності в Криму та Прикарпатті, контролюючи Дністро-Дунайські торгові магістралі, що загро-жувало пануванню Візантії в цьому регіоні. Ростиславовичі, вирішивши, продовжили політику батька, тому не дивно, що їх роль в історії Хорватії, майбутньої Галичини така велика. Вони не тільки утвердили руську династію князів в стародавній Хорватії, але й підняли колишній авторитет в Центральній Європі стародавньої державності на Прикарпатті, яке пройшло в час правління Рюрика Ростиславовича, всієї діяльності, за браком джерел ми не знаємо, однак відомо, що з його широкомасштабною політичною діяльністю змушені були рахуватися польські, угорські, волинські та київські феодалі. Без сумніву, вже Рюрик, як це нам наголошують джерела, вів широкомасштабну політичну діяльність з утвердження Перемишля як ключового центру в стародавній Хорватії від Прикарпаття до витоків Дністра. В 1094 році помирає Рюрик, його брат Володар починає князувати в Перемишлі, а в Теревовлі – молодший Ростиславович Василько. Вони продовжують і даліше політично і економічно утверджуватися в Галичині, захищаючи її усіма наявними в обох князівствах силами [328]. Князі Ростиславовичі, на думку дослідника І. П. Крип'якевича, були настільки сильні, що змогли захиститися від київських і волинських військ, які разом наступали на них. Проти Ростиславовичів виряджався Володимир Мономах, один раз на Микулин поблизу Теревовлі, двічі на Броди разом з Ярополком Із'яславовичем, та походи були відбиті Ростиславовичами. В 1087 році Ярополк почав похід на Звенигород, але по дорозі був убитий, в чому підозрювали Ростиславовичів. Київський князь Всеволод Ярославович – старійшина між князями, бачачи безуспішність боротьби, закріпив за ними Прикарпатські князіння. В 1097 році з'їзд під Києвом в місті Любечі підтвердив це рішення і утвердив за Ростиславовичами Перемишльське та Теревовлянське князівства. Це був важливий політичний успіх Ростиславовичів, стародавня Хорватія тепер була закріплена за ними юридично. В цей же час Ростиславовичі зуміли відібрати частину своїх західних володінь від Польщі. Джерела туманно згадують, що частину Перемишльської землі захопленої поляками Ростиславовичі зуміли повернути до Перемишльського князівства в час розладу, яке виникло в Польщі після вигнання Болеслава Сміливого (1080 рік) в період князювання Владислава Германа (1080-1102). Про цю боротьбу під 1090 роком розповідає Ян Длугош, наголошуючи про загальне повстання проти польської влади в землях Русі. “Піднявши зброю, вони усувають і проганяють польських старшин і начальників із руських замків і укріплень, в яких не було залози і вірних воїнів, одних перекупувають грішми, інших голодом примушують виходити з міст і твердинь. А кого не могли переконати підступом, зрадою або щедрістю, тих перемогла довга облога русинів“. Під час любецького з'їзду Василько, що представляв також і перемишльського князя Володаря, увійшов у близькі взаємини з Володимиром Мономахом, який добивався першого місця серед князів Русі і уклав з ним договір про спільну боротьбу проти половців та очевидно й поляків, оскільки пізніше відбувся їх спільний похід в польські землі. Їхні зв'язки занепокоюють волинського князя Давида Ігоровича, який вважає, що цей союз спрямований проти Волині. Спільно з київським князем Святополком Із'яславовичем вони захоплюють в полон та осліплюють теревовлянського князя Василька. Цим осліпленням вони оголосили війну зміцнілим уже в стародавній Хорватії Ростиславовичам. Ця боротьба закінчилась перемогою Ростиславовичів на Рожному Полі в 1099 році. Володар і Василько не переслідували розгромленого противника, як сказав князь Василько: “достатньо нам стати на своїй межі“. Проте Святополк не залишив боротьби і підняв проти Ростиславовичів угорського короля Коломана. Це був перший агресивний наступ Угорського королівства на північ від Карпат. Коломан підійшов під Перемишль, але Ростиславовичі залучили на допомогу половецького хана Боняка і разом з половцями оточили і розгромили угорське військо над р. Вягром в 1099 році. Щоб захиститися від угорської агресії, Ростиславовичі увійшли в союз з Візантією, яка боролася з Угорщиною. Дочка перемишльського князя Володаря стала дружиною імператора Олексія Комнина. Ростиславовичі підтримували дружні відносини з Володимиром Мономахом, який був з 1113 по 1129 роки великим київським князем. Два сина Мономаха Ярополк і Роман були одружені з доньками Володаря і за таких обставин були волинськими князями. Володар і Василько брали участь у поході князя Володимира Мономаха проти князя Ярослава Святославовича. Коли ж князь Володимир Мономах почав укріплювати свій вплив на Волині, Ростиславовичі, налякавшись його могутності, намагались за допомогою західних сусідів – угорців та поляків – посадити на Волині свого кандидата. Ростиславовичі доклали багато зусиль, щоб зміцнити своє становище проти Польщі. В той час, внаслідок процесу феодальної роздробленості Польщі, краківські князі Владислав Герман та Болеслав

Кривоустий не мали сили для прямих виступів проти Ростиславовичів, але вступили в прями зв'язки з їх ворогами Святополком та Коломаном. Василько після осліплення розпо-відав, що він в минулому мав війни з Польщею і планував подальші походи “щоб помститися за Руську землю“. Літопис Руський згадує тільки один похід Василька в Польщу в 1092 році за участю половців, Ян Длугош вважає, що у 1081 році Василько за участю половців та інших степовиків здобув та спалив декілька замків, вивіз велику здобич. Про напади на Польщу перемишльського князя Володаря польський літописець Ян Длугош теж наголошує, що вони відбувались з 1092 по 1101 роки. Звістки про боротьбу Володаря з Польщею можуть говорити, що цей процес був довготривалим і розпочався ще при житті Рюрика. Після смерті Рюрика Ростиславовича в 1094 році енергійні Володар та Василько, спільно володіючи стародавньою Хорватією, солідарно захищали її інтереси від зазіхань Польщі. Для поляків же після осліплення Василька найбільш небезпечним противником був Володар Ростиславович, який не тільки водив на Польщу половців, але й мав союз з іншими її небезпечними ворогами-поморянами, оскільки його дружиною була дочка поморського князя. Його союзниками були також пруси. Не маючи змоги здолати Володаря силою, вороги вирішили захопити його хитрістю. План реалізував якийсь Петро Власт, родом нібито з Данії. Він відправився до князя Володаря у супроводі 30 осіб і виставив себе перед ним вигнанцем та заклятим ворогом польського короля Болеслава III Кривоустого. Поступово ввійшов в довіру до Володаря Ростиславовича. Одного разу вони обидва поїхали на полювання і князь, погнавшись за дичиною, віддалився від своєї дружини. Біля нього залишився лише Власт зі своїми людьми. Вони використали сприятливий момент, полонили князя і повезли до польських кордонів. Сталася ця подія, як вважають дослідники Л. Гордиський та І. Зінчишин, в 1122 році. За викуп Перемишльського князя Володаря поляки зажадали від Василька 80 тисяч гривень, врешті-решт зійшлися на сумі 20 тисяч гривень. Василько Теребовлянський зразу віддав більшу частину суми, а решту пообіцяв виплатити пізніше, залишивши в заклад свого сина Ярослава. Перед визволенням Володар повинен був дати клятву, що більше не нападатиме на Польщу. Джерела не вказують, що після визволення Володар робив походи на Польщу. Однак відомо, що його сини розпочали свою політичну діяльність власне походами на Польщу. Отже, полон перемишльського князя Володаря не сприяв поліпшенню відносин між Галичиною і Польщею [329]. Після полону Володар прожив ще два роки і в 1124 році помер. Наступний запис в літописі під 1124 роком говорить, що того ж року “помер Василько Ростиславович, а після нього преставився Володар, брат його старший“. Сорокалітнє княжіння Ростиславовичів стало важливою віхою в історії Галичини. В результаті тривалої боротьби вони відстояли незалежність Галичини від зазіхань Угорщини та Польщі, а це мало важливе значення як в політичному, так і в культурно-національному аспекті для стародавньої Хорватії. Ростиславовичі значно розширили територію Галицького князівства і шляхом колонізаційної політики сприяли його господарському піднесенню. Можна стверджувати, що вони заклали підвалини тієї могутності Галицької держави, яку зумів укріпити енергійний князь Володимирко. Володар похований у церкві св. Івана в Перемишлі. Місце захоронення Василька невідоме. Кожен з братів залишив після смерті по два спадкоємці: Володар – Ростислава і Володимира, Василько – Григорія (Ростислава) та Івана (Ігоря). Ростислав дістав у володіння Перемишль, Володимир-Звенигород. Як поділили князівство Василька його сини – невідомо, однак у своїй хроніці Ян Длугош згадує Васильковичів під 1128 роком у такій послідовності: Григорій та Іван, з чого можна зробити висновок, що Григорій був старший, а отже отримав Теребовлянське князівство, а Іван, беручи до уваги пізніше літописне повідомлення, – Галицьке князівство. Щоправда, російський історик В. Татіщев вважав старшим братом Івана, який після смерті Георгія-Юрія, який князував у Галичі, об'єднав Теребовлянське і Галицьке князівства і столицю робить в Галичі. Український дослідник літописів Л. Махновець теж зазначав, що Іван Василькович спочатку був князем теребовлянським, а вже потім – галицьким. М. С. Грушевський теж припускав, що в останні роки свого князювання Василько Ростиславович зробив своєю столицею Галич, який розташований на важливому торговельному шляху з Балтійського моря в Чорне і відігравав більшу економічну і стратегічну роль ніж Теребовль. Отже, за М. Грушевським, після смерті Василька, в Галичі став князувати його старший син Юрій-Георгій, а в Теребовлі – молодший Іван. Останній раз Юрій та Іван згадуються в літописі разом у 1138 році. В 1139 році згадується вже тільки Іван Василькович. В 1141 році той же літопис говорить про смерть Івана Васильковича в Галичі. Таким чином, можна зробити висновок, що після смерті галицького князя у 1138-1139 роках молодший Василькович – Іван перебирається з Теребовля в Галич і з'єднує усе Галицьке князівство [330]. Вони розподілили територію так, що Перемишль і Звенигород належали Володареві, а Теребовль і Галич – Василькові. Хоч Ростиславовичі у війнах користувалися допомогою степовиків, вони однак вважали необхідним при наявності сил боротися з ними [331].

Таким чином, внаслідок широкомасштабної військово-політичної діяльності князів Ростиславовичів Володаря і Василька, їх володіння залишалися недоторканими до кінця їхнього життя. Ці знамениті галицькі князі, як згадано у Руському літописі, померли майже одночасно [332]. Радянський дослідник О. М. Рапов, який детально займався питанням датування життя князів, вважав, що Володар Ростиславович Перемишльський помер 19 березня 1124 року, а Василько Ростиславович – 28 грудня 1124 року [333].

Український дослідник М. Ф. Котляр вважає, що Володар Ростиславович помер в 1124 році, а Василько Ростиславович – 28 лютого 1125 року. Дослідник наголошує, що згідно заповіту Володаря, Ростиславу було призначено Перемишль, а Володи-миру Звенигород. В цей же час Васильковичі отримали: Григорій – Теревовль, а Іван Галич. Власне, в час князювання Івана, на думку дослідника, навколо Галича сформувалося князівство. Воно кристалізувалось, на думку М. Ф. Котляра, тільки в 40-их роках XII століття [334].

Зовсім по-іншому вирішують це питання Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко. За їх твердженнями, уже в X-XI століттях існує Звенигородська область і Галицька область. У той час, коли Рюрик князував в Премішлі, Володар був князем Звенигородським і тільки по смерті Рюрика у 1092 році Володар успадкував Перемишль і об'єднав два князівства, керуючи ними з Перемишля. В цей же час Володар споглядає швидкий розвиток Галича і не заважає останньому зміцнюватися і коли, як свідчить Ян Длугош, у 1125 році в нього виникла потреба у військовій боротьбі проти поляків, він отримує її власне від Галича, куди відправляється з Перемишля для набору війська [335].

Згідно свідчень В. М. Татішева, умираючий Володар меншому Ростиславу дав в управління Перемишль, а старшому Володи-миру – Звенигород, за тих обставин, що Ростислав більш активно допомагав Володарю у війнах проти поляків [336].

Привертає увагу той факт, що старший Володарович Володимир отримує Звенигород, а молодший Ростислав – Перемишль. Згідно свідчень літописів, які використав В. М. Татішев, в 1126 році “Володимир і Ростислав заратились один на одного. Володимир бажав стати перемишльським князем, а Ростислав заволодіти Звенигородом” [337]. Ймовірно, що в цей час Звенигородське князівство уже мало якусь перевагу над Перемишльським, принаймні, Звенигород цього часу уже не поступався Перемишлю в економічному і політичному значенні. Однак після розподілу, Володимир, при житті батька мирно керує своїм князівством, однак зі смертю Володаря ситуація змінюється. Приступаючи до війни, вони, як наголошує В. М. Татішев, “збрали війська не малі”. Їх усобицю вирішив використати великий київський князь Мстислав, пославши військову допомогу Ростиславу. Наляканий таким розвитком подій, Володимир взяв жінку і дітей та поїхав в Угорщину до свого тестя – угорського короля, просити війська для виступу проти Ростислава. Ростислав тим часом підійшов під Звенигород і намагався його взяти штурмом. У Звенигороді Володимирів воєвода Іван Халдієвич з трьома тисячами угрів і галичан міцно обороняв місто, чекаючи на допомогу свого князя Володимира і угорського короля. Вичікуючи, він побачив помилку Ростислава у розташуванні військ, вчинив вилазку і переміг його у битві, тому Ростислав змушений був зняти облогу і відступити назад в Перемишль [338].

Отже, князь Володимир хоча й покинув Звенигород, однак залишив міцну залогу з досвідченими полководцями, тому що повністю покладався на Звенигород, а це може говорити, наголошують вчені І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко, що Перемишль і Звенигород розпочали жорстоку боротьбу за першість в Перемишльській землі [339].

Аналогічна ситуація, на нашу думку, розгорнулася і в Теревовлянському князівстві, де Галицька земля починає претендувати на роль головної в князівстві. В цей час Галич за своїм соціально-економічним становищем, – теж великий політичний центр, резиденція князя, про статус якого ми знаємо з угорського джерела IX століття. Галич і Теревовль – два рівноправних князівства, як вважають дослідники І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, міста-держави, які об'єднані політичною владою теревовлянського князя Василька. Звернений своїм поглядом на південь, князь Василько дав можливість Галичу вільно розвиватися, беручи з нього мінімальну данину [340].

Зі смертю в 1124 році Василька Теревовлянського у князівстві виникає такий розподіл, як вважає О. М. Рапов: Григорій (Ростислав) і Іван (Ігор) зайняли відповідно Теревовль і Галич. Сам факт наявності у 1124-1126 роках княжого престолу в Галичі, свідчить про високий політичний статус Галича [341].

І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко зазначають, що після смерті Григорія, який помер в 1139 році, Теревовлянське князівство відійшло до Галицького князя Івана, який не побажав переїжджати в Теревовль, а залишився в Галичі. Це може говорити, що в цей час Галич був більш потужним економічним центром [342]. М. Ф. Котляр вважає, що тільки в цей час Галич, будучи вигідно розташованим стратегічно, перетворюється в політичний центр. Захищений від степу Галич був тим

містом, що дуже швидко могло зміцнитись [343]. Однак, свідчення IX століття про Галич дають нам право наголошувати, і це вірно робив радянський вчений Насонов, що Галич набагато раніше був в системі торгово-економічних центрів на Дністрі, услід за яким йшли Теревовль, Ушиця, Бакота, Білгород, Галич на Дунаї та інші гради, які ми навели в контексті нашого дослідження [344].

Місто Теревовль, що розміщувався за Галичем на дністровській водній магістралі, був більш орієнтованим на дунайсько-чорноморську торгівлю, Галич в XI столітті орієнтувався своєю торгівлею також на сусідні Польщу, Угорщину, Чехію. Власне ця ситуація, очевидно, стабілізувала економічне становище Теревовля і Галича. За таких обставин на початку XI століття ці міста були рівними економічними та політичними центрами. В кінці XI – на початку XII століття Галич внаслідок широкомасштабної торгівлі, переважає за інтенсивністю розвитку і Теревовль, і Звенигород, і Перемишль разом взяті. Економічний розвиток Галича в XI столітті, на думку І. Я. Фроянова та Я. Ю. Дворніченка, був набагато швидший, тому не дивно, що на початку XII століття Галич виходить на перше місце за економічним та політичним розвитком серед міст стародавньої Хорватії. У своїй економічній боротьбі Галич переміг Теревовль і Перемишль. Він переборов усі конкурентні сили і вийшов на початку XII століття на рівень з Києвом та Володимиром з однієї сторони, Краковом і Будюю – з іншої [345]. Дослідник О. М. Рапов вважав, що вивіщення Галича в кінці X на початку XI століття супроводжувалось його торгово-економічним статусом. Галич цього часу був центром дрібних князів. Таким він був з часу першої згадки про нього, тобто з 246 року. З 246 року до часу IX століття, коли згадується галицький князь, Галич не претендував на першу роль в Прикарпатті. За таких обставин він був переважно торгово-економічним центром, де влада князя залишалась незначною, а вся політична влада була в руках торгово-ремісничої знаті. Довге перебування поза сферою політики дало можливість економічно зміцнитись Галичу, що забезпечило значний матеріальний статок в XI столітті галицького князя. Економічна могутність забезпечила Галичу в XII столітті право на утворення, як вважає О. М. Рапов, незалежної Галицької держави [346]. Навіть в кінці XI століття Галич стояв осторонь внутрішньо-феодальних воєн, які розпочались в Галичині після смерті князя Володаря. Дослідник О. М. Рапов вважає, що після смерті батька старший Володарович, що отримав Звенигород і Белз розпочав за підтримки свого тестя, угорського короля Стефана II, боротьбу за єдиновладдя в Перемишльському князівстві. Однак успіху у війні не мав, оскільки князя Ростислава підтримав великий київський князь Мстислав Мономахович [347].

Про втручання в справу галицьких князів у 1126 році київського князя Мстислава Володимировича (1125-1132) наголошує київський дослідник П. П. Толочко [348]. У 1126 році, як свідчить Татищевський літопис великий київський князь Мстислав Володимирович втрутився у справу галицьких князів. До цього часу київські князі і гадки не мали про походи в Галичину [349]. Однак смерть могутнього князя Володаря перемишльського, якого західні джерела називали королем в Прикарпатських областях, дозволила Києву знову відновити вплив на Перемишль (Велику чи Білу Хорватію). Ситуація покращувалась тим, що новий перемишльський князь Ростислав з братом Володимиром попросив допомоги у війні у київського князя. Однак, князь Володимир Галицький заручився допомогою свого тестя, угорського короля Стефана II. За таких умов ситуація вирівнювалася. Проте, військо угорського короля не надходило і тому війна затягнулася. За таких обставин сили були рівні. Мирні переговори в місті Щирці, які відбулися за вимогою великого князя, нічого не дали. Подальша боротьба теж не дала наслідків. Сутичка між Ростиславом та Володимиром в 1126 році, вважає М. Ф. Котляр, нічого не змінила в політичному правлінні. Князь Ростислав залишався перемишльським князем до смерті, визначити дату якої важко. За визначенням деяких фахівців, смерть Ростислава датується 1128 роком, однак її можна прийняти лише умовно [350].

Російський дослідник Н. А. Баумгартен вважав, що Ростислав помер між 1126 і 1140 роками [351].

В цей час, наголошують дослідники І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, ми бачимо в Галичині досить могутню, хоча й ворогуючу військово-політичну організацію. Короткотривала війна між братами закінчилась і військово-політична могутність князівств збереглась. Вона не тільки надалі продовжувала функціонувати і розвиватись, але й готуватись до подальшої боротьби. Важко повірити в те, щоби князь Володимир відмовився від боротьби, тільки випадок військової переваги брата князя Ростислава за допомогою великого київського князя змусив його припинити боротьбу [352].

Бачачи підтримку великого князя, яку він надавав князю Ростиславу, князь Володимир примирився з братом Ростиславом і припинив боротьбу. Отже, князь Володимир помирився з братом Ростиславом і кожний залишився князувати в своєму князівстві [353]. Київський літопис так висвітлює ці події: “більше з братами воювати не смів, знаючи, що Мстислав може його усього лишити” [354]. Після смерті Ростислава, яка сталася десь у 30-х роках XII століття, князь Володимир Володарович перейшов князувати в Перемишль, а Звенигород передав Ростиславовому синові Іванові. У 1138 році джерела

засвідчують участь князя Володимира Перемишльського та Васильковичів у війні київського князя Ярополка Мономаховича з чернігівським Всеволодом Ольговичем. Навесні цього ж року привів Ольгович половців і захопив Прилуки та інші міста Посулля, планував іти на Київ. Та, як засвідчує літописець, “Ярополк тоді скликав братів своїх, із синівцями своїми зібрався, із суздальцями та ростовцями, із полочанами та смолянами, із киянами та переяславцями, і Васильковичі Іван та Ростислав прийшли, і Володаревич Володимирко прислав на поміч галичан, і король угорський Бела Сліпий угрів прислав на поміч і пішов до Чернігова” [355]. Як бачимо, князі Ростиславовичі були в союзі з Мономаховичами. В цей час київський князь був ще настільки міцний, що Іван Василькович був змушений виступати проти свого тестя Всеволода Ольговича. Не маючи можливості оборонятися, Всеволод попросив миру. І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко вважають, що в цей час галичани уже ведуть активну політичну діяльність на Русі. Згадка про галичан в 1138 році в літописі ніяк не може говорити, що галичани були пасивними щодо політичного життя Русі, як це зауважує М. Ф. Котляр. Цілком очевидно, що вже в 1130 роках Галич, ставши могутнім князівським центром, вивів на широку політичну діяльність галичан. Можна безперечно сказати, що в цей час виросла могутність Галича і політична діяльність галицької торгово-економічної і політичної знаті та боярства, активізувалась. Фактом такого вивищення може бути літописне свідчення, де літописець ставить галичан, смолян, полочан, володимирців та киян на один соціально-економічний та політичний статус [356]. Та наприкінці 1139 року картина змінюється і Всеволод, після смерті Ярополка в 1139 році, знову починає домагатися князювання в Києві. Уже в цей час в союзі з Всеволодом виступають Іван Василькович – князь Галицький та Володимир Володарович – князь Перемишльський. Відсутність в джерелах свідчень про Ростислава Володаровича та про Юрія Васильковича можуть нам говорити про те, що їх уже не було в живих [357]. На свідчення про смерть в Галичі Васильковича звернув увагу дослідник О. М. Рапов, який вважає, що Григорій-Ростислав Василькович, син теребовлянського князя Василька, успадкував Теребовль і був князем Теребовлянським і Червенським і помер між 1127-1141 роками [358]. В цей же час дослідник М. А. Баумгартен вважав, що в Василька дійсно був син Ростислав, якого ще літописи називають Григорієм чи Юрієм. Власне цей князь і вважався у Васильковому роді старшим і отримав в управління Теребовль [359]. Київський дослідник Л. Махновець, опираючись на свідчення В. М. Татіщева, вважав, що нібито теребовлянський князь Василько від невідомої дружини мав сина Ростислава або, за свідченнями Яна Длугоша, Григорія. Свого ж старшого сина Ігоря в хрещенні названого Іваном він оженив на Анні, дочці Всеволода Ольговича. Невідома на ім'я дочка Василька була одружена, за свідченнями чеських джерел, з князем моравським Вратиславом [360]. Після смерті Ростиславовичів, як вважає О. М. Рапов в стародавній Хорватії склалися всі умови для єдиновладдя. Процес утворення Галицької держави відбувся мирним шляхом, що зберегло стабільним соціально-економічний та політичний лад у цій частині Європи, кристалізувало єдність і водночас могутність, дякуючи енергійній політиці Володимира Володаровича, Галицької держави [361].

Під 1141 роком в літописі записано, що “Цього ж року преставився в городі Галичі Василькович Іван і взяв волость його Володимирко Володаревич. Він сів в обох волостях – Галицькій і Перемишльській, князюючи в Галичі” [362]. Дослідник В. М. Татіщев вважає, що князь Володимирко зразу ж, посівши Галицький престол, відновив свою владу до Нижнього Подністров'я та Дунаю. У 1144 році він уже вів війну з дунайськими болгарами і візантійцями і володів усіма градами до Дунаю [363]. Це ж засвідчують нам і літописи [364]. Енергійно працюючи, князь Володимир Володарович зумів утвердити єдиновладдя в стародавній Хорватії і перенісши столицю в Галич, відновив стародавню Прикарпатсько-Дністровську державність. Однак, як зазначає О. М. Рапов, об'єднання Хорватії і трансформації її в Галичину не було кінцевою метою цього енергійного володаря. Зразу ж зрозумівши, що чотири князівства – Теребовлянське, Перемишльське, Звенигородське та Галицьке підкорились його волі, він почав наступальну політику в Подунав'ї, на Волині і Київщині. Об'єднавши в одну військово-політичну систему чотири князівства, він розпочав приєднання нових територій до Галичини [365]. Одним ударом по Подунав'ю, зауважував дослідник В. М. Татіщев, князь Володимирко Галицький став володарем дунайсько-причорноморських областей, повелителем дунайських міст, причорноморських болгарів, певних територіальних надбань на Волині та Київщині [366].

Ослаблення великокняжої влади в Києві і посилення влади галицького князя Володимира, вважає О. М. Рапов, це причина, яка привела до повного відокремлення Галицького князівства від Київської держави і перетворення її в середині XII століття в самостійну Галицьку державу [367].

Таким чином, підсумовуючи наше дослідження зауважимо, що Прикарпатська державність не починається з князів Рюрикового дому. Їх вокняжіння в стародавній Хорватії тільки продовжує історію цієї Центрально-Європейської державності. Однак власне з цього часу, з середини XII століття енергійна діяльність Володимира Галицького приводить до консолідації одноетнічних південно-західних князів

в єдину Галицьку державу, державні форми якої, починаючи з часу утвердження кельтів-галатів і кристалізацією ним Галатського князівства. Дослідник А. Д. Мачинський вірно наголошував, що Галичина своєю етноназвою, політичною консолідацією завдячує кельтам-галатам, які, утвердившись в Прикарпатті, перенесли свою політичну владу на весь басейн Дністра [368].

Кристалізація могутності Галича і відновлення політичної влади Галицького князівства по всій території Дністра в середині XII століття, це утвердження стародавніх традицій, які функціонували навколо згаданого Йорданом в 246 році Галича-Галтіса, які не припинили існувати протягом наступних століть, що дало можливість в кінце-вому результаті відтворити Галицьку державу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1989, с.375.
2. М. П. Барсов. Очерки русской исторической географии. Варшава 1885, с. 95-96.
- Л. Нидерле. Славянские древности. Москва 1953. с. 160-163.
3. І. П. Крипякевич. Галцько-Волинське князівство. К. 1984, с. 61.
4. К. Багрянородный. Об управлении империей. М. 1989, с. 85.
5. В. В. Ауліх. "Із історії Галицької землі V-X ст" в кн. Київська Русь. Культура, традиції. К. 1982, с. 2-10.
6. П. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1989, с. 12, 24, 30.
7. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985. с. 75-76.
8. М. Н. Тихомиров. Древнерусские города. М. 1956, с. 328.
9. В. В. Ауліх. "Із історії Галицької землі V-X ст." в кн. Київська Русь. Культура, традиції. К. 1982.
10. П. Шафарик. Славянские древности. М. 1848. т. 1 кн. 1, с. 38-41.
11. В. Д. Королюк. Киевская Русь и центральная Европа. М. 1964. с. 24-28.
12. І. П. Крипякевич. Галицько-Волинське Князівство. К. 1984. с.67.
13. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів. 1884, с. 23.
14. Словянские древности. К.1980, с.22-24.
15. Anonum Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.– Scriptores rerum Hungaricarum.Т.1.Budapestini. 1937.
16. В. В.Ауліх."Із історії Галицької землі V-X ст" в кн. Київська Русь. Культура, традиції. К. 1982, с. 2-10.
17. А. В. Лонгинов. Червенские города.Варшава. 1885, с. 10-13.
18. К. Багрянородный. Об управлении империей. М. 1989, с. 375.
19. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів. 1884, с. 12-13.
20. І. П. Крипякевич. Галцько-Волинське князівство. К. 1984, с. 67.
21. Б. А. Тимошук. Восточнославянская община VI-X века. М. 1991, с. 5-6.
22. А. В. Лонгинов. Червенские города. Варшава. 1885, с. 11-16.
23. Н. Ф Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985. с. 75-76.
24. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів, 1884, с. 23.
25. А. В. Лонгинов. Червенские города. Варшава 1885, с. 58.
26. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів 1884, с. 23.
27. В. С. Ідзьо. Вплив кельтів на розвиток слов'янського етносу та слов'янської державності. Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. Москва. 1997, т. 1, с. 205-262.
28. В. С. Ідзьо. Кельти-галати – фундатори Галичини. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1997, № 2, с. 67-73.
29. Anonum Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.-Scriptores rerum Hungaricarum.Т.1.Budapestini. 1937.
30. А. Ф. Гильфедрин. Онежские былины, записанные А.Ф.Гильфедрином. М.-Л. 1938, т. 2; с. 595; А. Ф. Гильфедрин. Онежские былины, записанные А. Ф. Гильфедрином. М.-Л. 1940, т. 3, с. 226.
31. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 1, с. 191-192,
32. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2., с. 5-7.
33. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 1, с. 191-192, т. 2., с. 5-7.
34. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 17-18.
35. Очерки истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, с. 171.
36. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 1, с. 191-192, т. 2., с. 5-7.
37. І. П. Крипякевич. Галцько-Волинське князівство. Львів. 1999, с. 91.
38. Д.Зубрицкий.История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т.1, с.191-192, т.2.,с.10-11.
39. В.Н.Татищев. История Российская.М.-Л.1963,т.2,с.78-80.
40. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 69.
41. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 1, с. 191-192, т. 2, с. 14-15.
42. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 69-70.

43. В. Н. Татищев. История Российская. М-Л. 1963, т. 2, с. 92-94.
44. В. Н. Татищев. История Российская. М-Л. 1963, т. 2, с. 94.
45. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 69-71.
46. Літопис Руський. К. 1989. Л. Махновець. Примітки, с. 103.
47. І. П. Крипякевич. Галицько-Волинське князівство. Львів. 1999, с. 99-100.
48. Anonum Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.-Scriptotes rerum Hungaricarum. T.1. Budapestini. 1937.
- Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 402-403.
49. І. П. Крипякевич. Галицько-Волинське князівство. Львів. 1999, с. 91.
50. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 68.
51. Літопис Руський. К. 1989, с. 103.
52. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 1, с. 191-192, т. 2, с. 11, 18.
53. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1952, т. 1, с. 191-192, т. 2, с. 19.
54. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 26-27.
55. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 68.
56. Руський літопис. К. 1989, с. 127.
57. Очерки истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, с. 364-365.
58. Літопис Руський. К. 1989, с. 131.
59. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 68.
60. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1952, т. 1, с. 191-192, т. 2, с. 20-21.
61. А. Б. Головкин. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII веков. К. 1988, с. 61-63.
62. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 28-29.
63. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 69.
64. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 27.
65. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 29.
66. В. Г. Василевский. Византия и печенеги. "Труды". Спб. 1908, т. 1, с. 90-92.
67. Очерки по истории СССР IX-XIII вв. М. 1954, с. 188-189.
70. Д. И. Иловайский. История России. М. 1906, т. 1, с. 104-106.
71. Н. И. Костомаров. Господство дома святого Владимира. М. 1993, с. 54.
72. Д. И. Иловайский. История России. М. 1906, т. 1, с. 104-106.
73. Н. В. Водовозов. История древнерусской литературы. М. 1972, с. 49-51.
74. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2., с. 30-31.
75. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 29-30.
76. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 76-77.
77. Історія Української РСР у 8-ми томах, 10-ти книгах. К. 1977, т. 1, с. 373.
78. П. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1989, с. 93-97.
79. П. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1989, с. 93-97.
80. Літопис Руський. К. 1989, с. 151.
81. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 69.
82. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 32-33.
83. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 29-30.
84. А. Н. Насонов. Русская земля и образование территории древнерусского государства. М. 1951, с. 136.
85. Літопис Руський. К. 1989, с. 152.
86. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 31.
87. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2., с. 33.
88. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 30.
89. Літопис Руський. К. 1989, с. 152.
90. Літопис Руський. К. 1989, с. 152.
91. Літопис Руський. К. 1989, с. 153.
92. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 69.
93. И. Я. Фроянов. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. Л. 1980. с. 106.
- Я. Д. Исаевич. грады Червенские и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX – нач. XI вв. В книге. Исследования по истории славянских и балканских народов. М. 1972, с. 120.

94. И. Я. Фроянов. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. Л. 1980, с. 185-215.
95. И. Я. Фроянов. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. Л. 1980, с. 185-215.
96. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 115-117.
97. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 115-117.
98. Літопис Руський. К. 1989, с. 153.
99. Літопис Руський. К. 1989, с. 153.
100. Літопис Руський. К. 1989, с. 153.
101. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2., с. 34-35.
102. Літопис Руський. К. 1989, с. 153-154.
103. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 35.
104. Літопис Руський. К. 1989, с. 153.
105. Літопис Руський. К. 1989, с. 153.
106. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 70.
107. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 36.
108. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 31.
109. Літопис Руський. К. 1989, с. 155.
110. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 37-38.
111. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 31-32.
112. Літопис Руський. К. 1989, с. 153.
113. И. Я. Фроянов. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. Л. 1980, с. 185-215.
114. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 70.
115. Патерик Печерского монастыря. Спб. 1911, с. 108.
116. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 70.
117. Літопис Руський. К. 1989, с. 199. Л. Махновець. Примітки.
118. Літопис Руський. К. 1989, с. 159.
119. Літопис Руський. К. 1989, с. 159.
120. В. Г. Василевский. Византия и печенеги. Труды. Т. 1, Спб. 1908, с. 131-132.
121. А. Н. Насонов. Русская земля и образование территории древнерусского государства. М. 1951, с. 140.
122. В. Г. Василевский. Византия и печенеги. Труды. Т. 1, Спб. 1908, с. 131-132.
123. В. Г. Василевский. Византия и печенеги. Труды. Т. 1, Спб. 1908, с. 90-92.
124. Очерки истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, с. 364-365.
125. М. Д. Приселков. Русско-Византийские отношения в IX-XII вв. Вестник Древней Истории. М. 1939, № 3, с. 106.
126. Cinnam. Ed Bonn, p. 115, p. 118.
127. Патерик Печерского монастыря. Спб. 1911, с. 108.
128. М. Д. Приселков. Русско-Византийские отношения в IX-XII вв. Вестник Древней Истории. М. 1939, № 3, с. 106.
129. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1989, с. 375-378.
130. В. В. Мавродин. Русские на Дунае//Ученые записки ЛГУ, № 87. Саратов. 1943, вып. 1, с. 82-89.
131. М. И. Артамонов. Спорные вопросы древнейшей истории славян и Руси.//Краткие сообщения докладов о полевых исследованиях института материальной культуры. 1940, вып. 6, с. 58-79.
132. В. В. Мавродин. Вказана праця. с. 82-89.
133. И. Дринов. Заселение Балканского полуострова славянами. М. 1873; В. Чертков. О переселении фракийских племён за Дунай. Спб. 1863.
134. Я. Д. Самоквасов. О происхождении русских и польских славян. История русского права. М. 1929, с. 29-36.
135. Ф. Браун. Черноморье. Спб. 1896, ч. 1, с. 39-47, ч. 2, с. 12-23.
136. В. А. Городцов. Дако-сарматские элементы в русском народном творчестве. М. 1927, 34-38.
137. I. Pic. Die Dakischen Slaven. Praha. 1888, s. 123-143.
- А. Нанко. История Бессарабии. Спб. 1893, с. 35-48.
138. О. Партицкий. Старинна історія Галичини. Львів. 1894, с. 202-208.
139. В. В. Мавродин. Русские на Дунае. Вказана праця. с. 80-86.
140. М. А. Тиханова. Культура западных областей Украины в первые века н.е. Л. 1949, с. 21-38.
141. Н. С. Державин. Происхождение Молдавского народа. М. 1940, с. 12-31.
142. В. В. Мавродин. Вказана праця. с. 32-38.
143. В. В. Мавродин. Русские на Дунае//Учёние записки ЛГУ № 87. Саратов, 1943, вып. 1, с. 3-18.

144. Известия 2 Отдела Н. А. Н. 8, с. 314. Н.С. Надеждин. Славянские древности. М. 1846, с. 13-29.
145. А. А. Спицин. Русская историческая география. П. г. 1917, с. 18.
146. Е. Г. Скржинская. О склавинах и антах, о Мурсианском озере о городе Новиеотуне. Из коментария к Йордану.– Византийский временник, т. 12, с. 3.
147. В. П. Петров. Етногенез слов'ян. К. 1972, с. 12-13, 18-19.
148. В. Ю. Мурзин, Ю. В. Павленко. Формирование раннеславянского общества на территории Украины. К. 1989, с. 24-37.
149. Літопис Руський. К. 1989, с. 8.
150. Г. Б. Федоров. Тиверцы. ВДИ. М. 1952, № 2, с. 250-259.
151. Руський літопис. К. 1989., с. 14.
152. Руський літопис. К. 1989., с. 16.
153. И. Я. Фроянов. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. Л. 1980, с. 185-215.
154. И. Я. Фроянов. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. Л. 1980, с. 185-215.
155. А. А. Шахматов. Древнейшие судьбы русской истории Пг. 1919, с. 33-35.
156. В. Сергійчук. Етнічні межі і кордони України: Південний Захід. Наука і суспільст-во, 1993, № 5/6, с. 32-33.
157. Д. Г. Бучко. Топоніміка хорватів у 3-5 століттях і у Древньоруський час. Слов'янське мовознавство. К. 1988, с.53.
158. Н. П. Барсов. Очерки русской исторической географии. Варшава. 1885, с. 80-85.
159. Д. Г. Бучко. Топоніміка хорватів у 3-5 століттях і у Древньоруський час. Слов'янське мовознавство. К. 1988, с. 53.
160. О. Н. Трубочев. Названия рек Правобережной Украины. М. 1968, с. 171.
161. Д. Г. Бучко. Давньоруські елементи в топоніміці Покуття. В кн: Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. К. 1986, с. 52.
162. С. Распандр. Структура и старатиграфия древнерусских топонимов в кн: Восточно-славянская ономастика. М. 1972, с. 74.
163. J. Stazewski/Slownik geograficzny. Warszawa. 1948, s. 309.
164. В. В. Мавродин. Образование Древнерусского государства. Л. 1945, с. 432.
165. Т. А. Марко. Давньоруські і староукраїнські топоніми, похідні від назв рослин. У кн: Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. К. 1986, с. 83.
166. І. М. Железняк. Гідроніми України й проблема слов'янського етногенезу. Слов'янське мовознавство. К. 1988, с. 8-9.
167. Л. Т. Масенко. До питання про опозицію “Верх Гора ра – Низ, Діл“ – у давньоруській топоніміці, в кн: Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. К. 1986, с. 83.
168. Л. Т. Масенко. Вказана праця, с. 8; Л. Т. Масенко. Вказана праця, с. 84. Руський літопис. К. 1989.
169. В. М. Русанівський. Походження і розвиток східнослов'янських мов. К. 1980, с. 33.
170. В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси. М. 1950, с. 236-238.
- И.Я.Фроянов. А.Ю.Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988., с. 103-128.
171. В. В. Седов. Восточные славяне в VI-XIII вв. М. 1982., с. 94- 101, с. 123-132.
172. Р. М. Мавродіна. Киевская Русь и печенеги. Л. 1983, с. 30-31.
173. В. В. Седов. Восточные славяне в VI-XIII вв. М. 1982, с. 94-101, с. 123-132.
174. Б. Д. Греков. Древнейшие судьбы славянства в Прикарпатских областях. Вестник Академии Наук СССР. М. 1940, № 11-12, с. 27-37.
175. М. Ломоносов. Древняя Российская история. Спб. 1808, с. 16.
176. Н. И. Надеждин. О путешествии по южнославянским землям. Журнал Министерства народного просвещения. 1842. Июль, с. 103-105.
177. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 1, с. 121. Примечание 10.
178. Б. Д. Греков. Древнейшие судьбы славянства в Прикарпатских областях. Вестник Академии Наук СССР. М. 1940, № 11-12, с. 27-37.
179. М. Смирнов. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшею. Спб. 1866, с. 1, с. 22-23.
180. К. Гуслистый. Нариси з історії України. К. 1937, с. 118.
181. В. Пичета. Галицкое и Владимиро-Волынское княжества до половины XIV века. Историк-Марксист. М. 1939, № 5-6, с.68-69.
182. Літопис Руський. К. 1989, с. 180.
183. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 44-47.

184. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 141-145.
185. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 147.
186. Літопис Руський. К. 1989, с. 131.
187. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 70.
188. Літопис Руський. К. 1989, с. 131.
189. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 70.
190. М. Смирнов. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшею. Спб. 1866, с. 23.
191. А. Б. Головкин. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях в X – первой трети XIII вв. К. 1988, с. 67-69.
192. Літопис Руський. К. 1989, с. 131.
193. Літопис Руський. К. 1989, с. 198. Примітки.
194. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 43-44.
195. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Л. 1863, с. 93.
196. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 4-14.
197. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 402-403.
198. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 73-75.
199. П. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1989, с. 89-99.
200. Очерки истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, т. 1, с. 365.
201. О. А. Купчинський. Розвиток Галицько-Волинського документа в контексті міжслов'янських зв'язків XIII-XIV ст. В кн. З історії міжслов'янських зв'язків. К. 1983, с. 33.
202. В. Пичета. Галицкое и Владимиро-Волыньское княжества до пол. XIV века. Историк-Марксист. М. 1939 № 5-6, с. 69.
203. Очерки истории СССР. М. 1953, т. 1, с. 366-367.
204. В. Пичета. Галицкое и Владимиро-Волыньское княжества до пол. XIV века. Историк-Марксист. М. 1939 № 5-6, с. 68-69.
205. Я. Д. Исаевич. Грады Червенские и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX – нач. XI вв. В книге. Исследования по истории славянских и балканских народов. М. 1972, с. 107-124.
206. Населення Прикарпаття і Волині за доби розпаду первісно-общинного ладу та в давньоруський час. К. 1975, с. 140.
207. Я. Д. Исаевич. О древнейшей топонимии Прикарпаття и верхнего Побужья. Сб. Славянские древности. К. 1980, с. 76-77.
208. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1989, с. 375.
209. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 403-405.
210. Патерик Печерского монастыря. Спб. 1911, с. 108.
211. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 30.
212. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. К. 1884, с. 61; Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873.
213. Б. А. Рыбаков. Торговля и торговые пути. В кн. История культуры древней Руси. М-Л. 1948, т. 1, с. 342.
214. Патерик Печерского монастыря. Спб. 1911, с. 108.
215. В. М. Петигирич из истории экономических и культурных связей Галицко-Волынской Руси в X-XIII вв. (По данным археологии). В кн. Славянские древности. К. 1980, с. 156-157.
216. А. Н. Насонов Русская земля и образование территории древне русского государства. М. 1951, с. 135-136.
217. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1989, с. 375-376.
218. П. Шафарик. Славянские древности. М. 1848, т. 1, кн. 1, с. 234-237. перевод О. Бодянского.
219. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 71.
220. Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття. (Раннеславянский и древне-русский период). К. 1990, с. 103-104.
221. П. А. Роппорт. Военное зодчество западно-русских земель X-XIV вв. Л. 1967, с. 174-177.
222. В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М. 1950, с. 214.
223. Літопис Руський. К. 1989, с. 146.
224. Л. Гординський, І. Зінчишин. Мандрівка по Тереховлі і Тереховлянщині. Львів. 1998, с. 14-15.
225. Л. Гординський, І. Зінчишин. Мандрівка по Тереховлі і Тереховлянщині. Львів. 1998, с. 16.

226. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. К. 1973, с. 479-480.
227. Літопис Руський. К. 1989, с. 131.
228. А. Н. Насонов. Русская земля и образование территории древнерусского госу-дарства. М. 1951, с. 136.
229. Археология Прикарпаття, Волыни и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). К.1990, с. 105-107.
230. П. А. Раппопорт. Военное зодчество западно-русских земель X-XIV вв. Л. 1967, с. 170-171.
231. Н. Ф. Котляр. Формирование тирретории и возникновение городов Галицко-Валынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 75-77.
232. Історія української РСР у VIII томах X-ти книгах. К. 1977, т. 1, с. 373.
233. Б. О. Тимошук. Василів – місто Галицької Русі. Чернівці. Видавництво “Прут“. 1992, с. 4, с. 5, с. 11.
234. Б. О. Тимошук. Василів – місто Галицької Русі. Чернівці. Видавництво “Прут“. 1992, с. 26-28.
235. С. Пивоваров, І. Чеховський. Знаки Рюриковичів із Василева. Буковинський журнал. 1992, № 1, с. 118, с. 119.
236. В. В. Ауліх. З історії Галицької землі V-X століття. В кн. Київська Русь: культура традиції. К. 1982, с. 4-12.
237. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів. 1894, с. 334-336.
238. Йордан. О происхождении и деяниях гетов. М. 1960, с. 74-75.
239. М. Ю. Смішко. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. К. 1960, с. 151-152.
240. Л. В. Вакуленко. Пам’ятки підгір’я Українських Карпат першої половини I тис. н.е. К. 1977, с. 76, 77, 89.
241. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. К. 1971, с. 135.
242. А. В. Лонгинов. Червенские города. Варшава. 1885, с. 54-55, с. 55-58.
243. В. В. Ауліх. З історії Галицької землі V-X століття. В кн. Київська Русь: культура традиції. К. 1982, с. 4-12.
244. П. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1987, с. 29-30.
245. Б. А. Тимошук. Восточнославянская община VI-X вв н.э., 1990, с. 6-7.
246. І. П. Крип’якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 58-59.
247. В. В. Иванов, В. И. Топоров. О древнейших славянских этнонимах (основные проблемы и перспективы) в Кн. Славянские древности. К. 1980, с. 43-44.
248. Anonymi Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.-Scriptotes rerum Hungaricarum. Т. 1. Budapestini. 1937.
249. Археология Прикарпаття, Волыни и Закарпаття (раннеславянские и древнерусские периоды). К. 1990, с. 98.
250. Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первісно-общинного ладу та в давньоруський час. К. 1976, с. 190.
251. М. Ф. Котляр. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ. Наукова думка. 1971, с. 19-26.
252. В. В. Ауліх. З історії долітописного Галича. В кн. Дослідження з слов’яно-руської археології. К. 1976, с. 121-131.
253. І. П. Крип’якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 36.
254. М. Н. Тихомиров. Древнерусские города. М. 1956, с. 328.
255. История СССР. М. 1966, т. 2, с. 27.
256. А. Ф. Гильфедрин. Онежские былины, записанные А.Ф.Гильфедрином. М.-Л. 1938, т. 2, с.595; А.Ф.Гильфедрин.Онежские былины, записанные А. Ф. Гиль-федрином. М.-Л. 1940, т. 3, с. 226.
257. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 75-117.
258. М. Н. Тихомиров. Древнерусские города. М. 1956, с. 328.
259. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 75-117.
260. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 106-111.
261. В. В. Седов. Восточные славяне в VI-XIII вв. М. 1982, с. 123-129.
262. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 79.
263. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 106-111.

264. Anonum Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.– Scriptores rerum Hungaricarum. T. 1. Budapestini. 1937.
265. Я. Д. Исаевич. Культура Галицко-Волынской Руси. Вопросы истории. М. 1973, № 1, с. 95.
266. Древняя Русь, город, замок, село. М. 1985, с. 74.
267. Літопис Руський. К. 1989, с. 172.
268. В. В. Седов. Восточные славяне в VI-XIII вв. М. 1982, с. 72.
269. Древняя Русь-город, замок, село. М. 1985, с. 75.
270. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 130.
271. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 130-133.
272. А. Н. Насонов. Русская земля и образование территории древнерусского государства. М. 1951, с. 131-136.
273. Anonum Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.– Scriptores rerum Hungaricarum. T. 1. Budapestini.
274. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 145-146.
275. В. Т. Пашуто. Галицко-Волынское княжество. М. 1950, с. 231-234.
276. С. С. Пашин. Галицкое боярство XII-XIII вв. Вестник Ленинградского университета. Л. 1985, № 23, с. 15.
277. Віктор Ідзьо. Українська держава в XIII столітті. Івано-Франківськ. 1999, с. 79.
278. В. С. Ідзьо. Роль боярства в українській державі у XIII столітті. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1988, № 6, с. 60-96.
279. К. А. Софроненко. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси. М. 1955, с. 25-26.
280. А. Н. Насонов. Русская земля и образование территории древнерусского государства. М. 1951, с. 136-137.
281. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 131.
282. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 75-79.
283. Древняя Русь. Город, замок, село. М. 1985, с. 74-75.
284. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
285. П. А. Раппопорт. Вказана праця, с. 195.
286. П. А. Раппопорт. Вказана праця, с. 194-201.
287. Пам'ятки мови і письменства давньої України. К. 1990, т. 4, с. 152-152.
288. Archaeologia Hungarica. Budapest, 1937, t. 21, tabl. CXXXIV-VIII.
289. Древняя Русь. Город, замок, село. М. 1985, с. 75.
290. Л. И. Крушельницкая. Кельтский памятник Верхнего Поднестровья. СКИА. 1965, с. 119-122.
291. А. Д. Мачинский. Кельты на землях к Востоку от Карпат. Кельты и кельтские языки. М. 1974, с. 33-45.
292. В. В. Аулих. З історії долітописного Галича. В кн. Дослідження з слов'яно-руської археології. К. 1976, с. 121-137.
293. В. В. Аулих, В. В. Петегирич. Работы Галицкого отделения Карпато-Волынской экспедиции. АО. 1977. М. 1978, с. 292.
294. П. А. Раппопорт. Древнерусское жилище (VI- XIII вв. н.э.) – в кн. Древнее жилище народов Восточной Европы. М. 1975, с. 117-128.
295. В. В. Аулих. Историческая топография древнего Галича.– В кн. Славянские древности. К. 1980, с. 144.
296. П. А. Раппопорт. Древнерусское селище (VI-XIII вв.). М. 1975, с. 117-128.
297. В. В. Аулих. Историческая топография древнего Галича.– в кн. Славянские древности. К. 1980, с. 145.
298. В. В. Аулих. Историческая топография древнего Галича.– в кн. Славянские древности. К. 1980, с. 147.
299. П. А. Раппопорт. Военное зодчество западно-русских земель X-XIII вв., Л. 1967, с. 195-197. (мал.-карта 153).
300. Древне русское градостроительство X-XV веков. Под общей редакцией Н. Ф. Гуляницкого. М. 1993 с. 126-129, рис. 129. (Схема-карта реконструкция общего плана древнерусского Галича).

301. В. С. Шеломянців-Терський. З історії давньоруського міста Звенигорода. В кн. Київська Русь: культура, традиції, с. 20.
302. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 78.
303. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 131.
304. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. К. 1968, с. 584-588.
305. В. С. Шеломянців-Терський. З історії давньоруського міста Звенигорода. В кн. Київська Русь: культура, традиції, с. 37-38.
306. Археология Прикарпатья Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский период). К. 1990, с. 107-110.
307. Літопис Руський. К. 1989, с. 126.
308. Древняя Русь. Город, замок, село. М. 1985, с. 76.
309. Історія Української СРС у 8-ми томах. Том X. К. 1977, с. 373.
310. Н. Дашкевич. Грамота князя Ивана Берладника 1134 г. В кн. Сборник статей посвященных М. Ф. Владимирскому-Буданову. Киев, 1904, с. 378-379.
311. І. М. Шекера. Київська Русь XI століття в міжнародних відносинах. Київ. 1967, с. 43-44.
312. В. Г. Василевский. Древняя торговля Киева с Регенсбургом. Журнал Министерства Народного Просвещения, 1888, с. 188-190.
313. Б. А. Рыбаков. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. М. 1982, с. 508-518.
314. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 103-106.
315. Я. Д. Исаевич. "Грады Червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами конец IX – начала XI вв. Исследования по истории славянских и балканских народов. М. 1972, с. 120,
316. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 103-106.
317. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1989, с. 375.
318. В. В. Седов. Восточные славяне в VI-XIII вв. М. 1982, с. 94-101.
319. І. М. Шекера. Київська Русь XI століття в міжнародних відносинах. Київ. 1967, с. 43-44.
320. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1989, с. 375-376.
321. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 129-146.
322. К. Гуслистый. Нариси історії України. К. 1937, с. 118.
323. В. Пичета. Галичкое и Владимиро-Волыньские княжества до половины XIV века. Историк-Марксист. М. 1939, № 5-6, с. 68-69.
324. В. С. Ідзьо. Роль боярства в Українській державі в XIII столітті. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1998, № 6, с. 46-52.
325. Д. Зубрицкий. История древнего Галицко-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 53-54.
326. Очерки по истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, с. 336-337.
327. Павло Грицан. Галицко-Волинська держава. Нью-Йорк. 1958, с. 31-32.
328. Павло Грицан. Галицко-Волинська держава. Нью-Йорк. 1958, с. 23-24.
329. Л. Гординський, І. Зінчпшин. Мандрівка по Теревовлі і Теревовлянщині. Львів. 1998, с. 28-29.
330. Л. Гординський, І. Зінчпшин. Мандрівка по Теревовлі і Теревовлянщині. Львів. 1998, с. 30-31.
331. І. П. Крип'якевич. Галицко-Волинське князівство. Львів. 1999, с. 92-96.
332. Літопис Руський. К. 1989, с. 180.
333. О. М. Рапов. Княжеские владения в X первой половине XIII века. М. 1997, с. 71-72.
334. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 77-80.
335. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 132.
336. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 2, с. 137.
337. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 2, с. 138.
338. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 2, с. 138.
339. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 132.
340. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 132-133.
341. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
342. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 133.

343. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 81.
344. А. Н. Насонов. Русская земля и образование территории древнерусского государства. М. 1951, с. 143-144.
345. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 133.
346. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
347. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
348. П. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1987, с. 29-30.
349. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 2, с. 138-139.
350. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 81.
351. Н. А. Баумгартен. Родословные отрывки. Летопись историко-родословного общества в Москве. М. 1908, вып. 4 (16), с. 6-14.
352. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 132.
353. П. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1989, с. 108.
354. Руський Літопис, К. 1989, с. 190.
355. Руський Літопис. К. 1989, с. 191-192.
356. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 133-134.
357. Л. Гординський, І. Зінчишин. Мандрівка по Тербовлі і Тербовлянщині. Львів. 1998, с. 32.
358. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X первой половине XIII века. М. 1977, с. 75.
359. Н. А. Баумгартен. Родословные отрывки. Летопись историко-родословного общества в Москве. М. 1908, вып. 4 (16), с. 6-14.
360. Л. Махновець. Примітки. Руський Літопис. К. 1989, с. 80.
361. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
362. Руський літопис. К. 1989, с. 193.
363. В. Н. Татищев. Вказана праця. т. 2, с. 158-160.
364. ПСРЛ, т. 2, стб. 314-317.
365. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X-первой половине XIII века. М. 1977, с. 72-73.
366. В. Н. Татищев. т. 2, с. 158-160.
367. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X-первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
368. А. Д. Мачинский. Кельты на землях к Востоку от Карпат. Кельты и кельтские языки. М. 1974, с. 33-45.

Розділ III.

Галицька держава у другій половині XII століття

В попередніх розділах ми дали детальний аналіз джерел та археологічних старожитностей, які переконливо показують посту-пальний розвиток суспільства Галичини з III до X століття, тобто до часу епохи України-Русі, в якій Галичина, як її складова, кристалізує свою Карпатсько-Дністровську державність [1].

Безсумнівно, що в XII столітті Галичина мала приблизно таку соціально-політичну систему, як сусідня Польща, Чехія і Угорщина. Вся її політична структура залишалася центральноєвропейською, однак політична надбудова з початку XII століття чітко виражено політично тяготіла до сходу, тобто до Києва, який в цей час переживав останню фазу своєї торгово-економічної та політичної могутності. Наявні джерела наголошують, що до політичної експансії Київської Русі в X ст. на території Галичини була розгалужена мережа торгово-ремісничих городищ, політичних центрів. У X столітті всі вони були укріпленими.

У X-XI століттях міста швидко вирости в князівські центри, свідченням цього є те, наприклад, що Звенигород був політичним центром Володаря Ростиславовича, а інші Ростиславовичі тримали усі інші міста Прикарпаття і Подністров'я, зокрема Перемишль, Галич, Тербовль. Всі ці центри в XI – першій половині XII ст. стояли на торговій магістралі, яка зв'язувала Київ з Західною Європою та Візантійською імперією, Арабським халіфатом. Велика кількість знайдених візантійських, арабських монет говорить про жваву торгівлю, а отже багатолюдність цього регіону і звичайно внаслідок сталих міжнародних торгово-економічних відносин, могутню політичну владу [2].

Наявність могутньої торгово-економічної організації на території Галичини в першій половині XI ст., центрів, дає право говорити про поступальний розвиток галицького суспільства. Особливо це прискорення розвитку відбулось після того, як стародавню Хорватію-Галичину очолив Володар Ростиславович, діяльність якого, спрямованому на зміцнення торгово-економічних та політичних центрів, чітко фіксується свідченнями джерел і археологічних матеріалів. Власне в цей час зміцнює свої позиції боярство, яке від імені князівської влади управляє значними центрами в Галичині. Тоді ж Галичина набирає політичну структуру у всьому басейні Дністра – від північних схилів Карпат до басейну ріки Дністра та Прута до Причорноморського побережжя та Подунав'я. В цей час по верхів'ях Західного Бугу Галичина межувала з Волинню [3].

Розвиток в XI ст. сільського господарства, торгівлі, ріст великого феодального землеволодіння, притік населення – все це сприяло економічному розвитку. Політична доля єдності Галичини в цей час теж була вирішена. Як східні, так і західні сусіди зазнали від галичан військової поразки – Київське князівство на Рожному полі, а угорське королівство в битві під Перемишлем. Якщо врахувати агресивність галичан щодо Польщі, вторгнення перемишльського та тербовлянських князів разом із половцями в Польщу, то можемо наголосити, що Галичина дійсно, як зазначав літопис, “славилася тишиною, спокоєм”. Таким чином, до 1125 року угорське та польське королівства та сусіди на сході – Волинь та Київщина – не сміли нападати на Галичину. В цей час, як зазначають джерела, Галичина міцно дотримувалася союзу з Візантійською імперією, що прискорило політичний та культурний розвиток Галичини, зокрема найтіснішими стали торгово-економічні та військові відносини [4].

Усі вищеперелічені події безсумнівно засвідчують про відродження Великої Хорватії як могутньої центральноєвропейської держави. Цей процес, на нашу думку, проходив з 1066 по 1141 роки. Його можна назвати шляхом правлячої династії Ростиславовичів до централізації та абсолютизму. Безсумнівно, утвердження енергійного Ростислава в Галичині, його шлюб з угорською принцесою, енергійне правління, повинно було мати великий вплив на галицьких феодалів. Подальше правління Рюрика Ростиславовича, Володаря Ростиславовича, об'єднання великої території від Карпат до Причорномор'я та Подунав'я, претензії на Крим – все це зробило великий авторитет правлячій династії. В цей же час, наголошує ужгородський дослідник С. Федака, услід за Полоцькою землею відмовилися коритися Києву і галицькі Ростиславовичі. У 1132 році Василько Тербовлянський видав свою дочку за чеського князя з Брно – Вратислава. Володар укріпився в Угорщині, оженивши свого сина Володимира з дочкою угорського короля Кальмана, Софією. Якщо вважати, що союз з Візантією був міцним, оскільки Володар скріпив його одруженням своєї дочки з царевичем, то можна наголосити на повній незалежності Галичини від Києва [5].

Домінантою утвердження незалежності Галичини в XI ст. від західних та східних сусідів були дві блискавично виграні битви, які ми про-аналізували вище. Однак, окрім військових баталій володарі Галичини в XI першій половині XII ст. проводили гнучкі дипломатичні переговори. До дипломатичної

перемоги слід віднести і рішення Любецького з'їзду, заключення перемир'я з поляками та угорцями, союз з Волинським князівством, коли побачили агресивність київського [6].

При усьому позитиві злучення княжінь в Галичину навколо старо-давнього кельтського центру Галтіса-Галича, проаналізуємо діяльність Ростиславовичів до часу утвердження в 1141 році Володимира Володаровича в Галичі. Як відомо, його батько Володар Ростиславович та його брат Василько Ростиславович, сходять з політичної сцени Галичини, як її наймогутніші володарі XI – першої пол. XII ст. Як засвідчує літописець: “У цей же рік помер Василько Ростиславович, а після нього преставився Володар, брат його старший [7].

О. М. Рапов вважав, що Володар Ростиславович помер 19 березня 1124 року, а його брат – 28 грудня 1124 року. М. Ф. Котляр вважає, що Володар Перемишльський помер 28 грудня 1124 року, а Василько Теробовлянський 28 лютого 1125 року [8].

Джерела не розповідають нам про розподіл земель в Перемишльському князівстві, однак можна наголошувати, як засвідчує польський літописець Ян Длугош, який користувався якимось Перемишльським літописом, що не дійшов до наших днів, Володимиру Володаровичу дістався Звенигород, а Ростиславу Володаровичу – Перемишль [9].

Васильковичі, за свідченням польського джерела, успадкували: Григорій Василькович – Теробовль, Іван Василькович – Галич [10].

Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, розуміючи проблему ролі міст Галичини в політичному житті, наголошували, що хоча Перемишль в цей час був столичним центром і його роль була домінуючою серед міст Подністров'я, однак в цей же час велику політичну роль відіграють міста Галич, Звенигород і звичайно Теробовль, які отримують статус князівських центрів. В цей час вони, зокрема Галич, починають змагатись за першість з Перемишлем і власне Галич, який був захищений з усіх сторін і стояв на зручному Дністровському торговому шляху, який з'єднував його як з Києвом, так і Причорномор'ям та Подунав'ям, починає набирати рис могутнього політичного і торгово-економічного центру [11]. В цей же час, окрім Галича, вивисується і Звенигород. Як засвідчує джерело, яке використав В. М. Татіщев, помираючи у 1124 р., Володар Перемишль дав Ростиславу, а Звенигород – старшому Володимиру [12]. Звичайно через таке розпорядження розпочалась по смерті Володаря боротьба між братами, яка закінчилась, так і не переріши в катастрофу для Галичини. Скоро Ростислав помер і Володимир Володарович переїхав в Перемишль, залишаючись князем звенигородським. Що стосується Галицького та Теробовлянського князівств, то відомо, що після смерті теробовлянського князя Георгія Васильковича його князівство перейшло до Івана Васильковича Галицького, який однак, не побажав переїжджати в Теробовль, а залишився князувати в Галичі. Київський літопис засвідчує нам князювання Івана Васильковича в Галичі в 1140 році. Літопис наголошує, що “цього ж літа преставився в Галичі Василькович Іван – і взяв волость його Володимирко Володарович, сидячи в обидвох волостях, князюючи в Галичі“ [13].

Проаналізуємо свідчення нашого джерела, згідно якого політична ситуація в Галичині в 30-40 роки XII століття виглядає так, що джерела основну увагу приділяли боротьбі Ростислава з Володимиром за Перемишльський стіл. Як бачимо, всі Прикарпатські князі, князь галицький Іван та теробовлянський Григорій, а також великий київський князь підтримували Ростислава Володаровича на перемишльський стіл, який не мав абсолютських стеремлінь на володарювання в усьому Карпатсько-Дністровському регіоні. Утвердження Ростислава в Перемишлі всіх влаштувало, як і великого князя київського, якому Ростислав підтвердив свій васалітет, так і Георгія Теробовлянського і Івана Галицького, які практично ставали незалежними регіональними князями і виходили з-під залежності Перемишля як столичного міста краю. В цей же час утвердження свого зятя в Перемишлі бажав угорський король, який надавав йому у цій боротьбі військову допомогу. Однак Володимир, через блокаду його політичних стремлінь всіх регіональних князів – перемишльського Ростислава, теробовлянського Григорія, та галицького Івана, змушений був залишатися тільки князем звенигородським. Смерть Ростислава у 1128-1129 роках, князя перемишльського, зразу зробила його одним із могутніх володарів Прикарпаття, однак Подністров'я він не наважувався підкоряти. Там досить сильні позиції займав Галич, володар якого Іван Василькович був по смерті брата також і князем теробовлянським. Перемишльці і галичани, як засвідчує Печерський патерик, в 1094 році ведуть на рівні торгівлю з Києвом. Відомо, що князь Володар, в 1125 році розбитий поляками під Перемишлем, як засвідчує Ян Длугош, поїхав в галич збирати нове військо для війни з поляками [14]. В 1130 році галичани, за свідченням літописця, разом з полочанами, киянами, володимирцями, смолянами беруть участь у поході. І. Я. Фроянов, А. Ю. Дворніченко вважають, що називаючи Галич серед основних княжінь Русі, можна говорити про його велику могутність [15]. Під 1139 роком літопис говорить, що Василькович Іван і Володарович Володимир спільно діяли проти волинських і київських князів. Такі ж свідчення ми отримуємо і під 1140 роком. Така солідарна спільна

політична діяльність Івана і Володимира може говорити про те, що по смерті Володимир зайняв Галицьке і Тереховлянське князівства. Виникає питання, яку ж роль у політичному житті регіону Карпато-Дністро-Подунав'я займав син Ростислава Володаровича Іван Ростиславович? Як бачимо із джерел, він отримав від Володимира Володаровича Звенигородське князівство і як вважали радянські вчені: В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнін, Б. Д. Греков, опираючись на грамоту Івана Берладника, Берладське князівство [16]. Володіючи з 1134 року землями Буковини, Молдавії та Подунав'я і маючи значні матеріальні засоби, як це засвідчує "Грамота князя Івана Ростиславовича Берладника, володіючи такими великими торгово-економічними центрами з міжнародною торгівлею, як Берлад, Малий Галич, Текучий та інші, про що свідчить видана ним грамота від Галицького стола, він безсумнівно міг претендувати на першість в Галичині [17]. Щодо зайняття Звенигородського престолу Іваном Ростиславовичем, можна наголосити, що згідно з нормами феодального права ієрархії, звільнений трон уділу зразу займав молодший за рангом феодал. За таких власне обставин смерть князя галицького, Івана Васильковича у 1141 році, дозволила Володимир Володаровичу заволодіти Галицьким і Тереховлянським князівствами і стати одноосібним володарем Прикарпаття і Дністро-Подунав'я. Однак, повній абсолютській владі Володимира Володаровича перешкоджав племінник, князь Звенигородсько-Берладський Іван Ростиславович. Хоча на перший погляд, він не міг заважати абсолютизму Володимира, оскільки ключовим центром – Перемишлем він володів, а Звенигородське князівство було роз'єднане з Берладським ключовими землями Галичини, М. Ф. Котляр з цього приводу вважає, що конфлікт між могутнім сувереном і непокірним васалом, власне так характеризує літопис Івана Ростиславовича, був неминучий [18].

Однак, сам Володимир Володарович, ставши одноосібним володарем почав продумувати зміцнення своєї одноосібної влади. Ужгородський дослідник С. Федака вважає, що його самодержавному правлінню в чотирьох князівствах почав протидіяти київський князь. Щоб охопити непокірну Галичину з двох боків, Всеволод київський іде на все більше зближення з Польщею. В 1142 році між Ольговичами і Владиславом II було укладено союз. Син Владислава одружився з Дзвениславою Всеволодівною. Опісля почалася війна в Польщі, до якої було запрошено на боці Всеволода і Володимира Галицького. Як бачимо, міцний союз Всеволода з Польщею був утворений для того, щоб тримати в покорі Володимира Галицького. Хмари над Володимиром Галицьким згущувалися. У зв'язку з посиленням польської загрози, вважає С. Федака, Володимир переніс столичний центр з Перемишля в Галич [19].

Дослідник також вважає, що перенесення столичного центру дуже не сподобалося великому київському князю, тому він проти діяльності Володимира Галицького утврджує на Волинському княжінні свого сина Святослава Всеволодовича. Володимир Галицький розумів, що таким кроком Всеволод Київський розпочинає поступове поглинання Галичини Волинню. Тому своєю енергією він, розуміючи неминучість війни з поляками та київсько-волинським великокнязівським доменом, швидко стабілізує політичну владу в Галичині, приборкує місцеве боярство, яке орієнтувалося то на Київ, то на Польщу, таким чином, наголошує С. Федака, Володимир Володаровичу вдалося забезпечити собі незалежність від Києва [20].

Щоб зрозуміти глибше політичну діяльність Володимира Галицького, наступника (великокнязівського) перемишльського престолу, треба розглянути політичну і військову діяльність цього князя з часу його повноліття. Як засвідчують джерела, ще при житті батька Володаря Ростиславовича, Володимир займав визначне місце в політичній діяльності Перемишльського князівства. З часу повноліття – він князь звенигородський, який активно помагає батьку з своїм військом в його війні з поляками. В цей же час, засвідчують польські джерела, Володимир оточений силою звенигородського боярства, рицарства, переконаний у своєму праві зайняти після батькової смерті перемишльський престіл. Практично, як вважає Д. Зубрицький, опираючись на польські джерела, Володимир в час Володаревого полону виконував обов'язки князя Перемишльської землі. Він разом з стрієм Васильком Ростиславовичем веде переговори з поляками про викуп батька з полону. Його дипломатія закінчується перемогою і йому вдається викупити батька з полону, хоча всю славу в цьому питанні Руський літопис віддає Васильку Ростиславовичу. Надалі, після викупу Володаря з полону, Володимир Володарович організовує великі походи в Польщу, в помсту за полон батька-князя. Джерела засвідчують, що князь Володар послав сина Володимира грабувати Польщу. Князь Володимир виконав волю батька і в 1124 р. полонив і спустошив Польщу по місто Беч [21].

Польський князь Болеслав Кривоустий у відповідь на похід Володимира відправився у Перемишльське князівство, де спалив багато міст і сіл. Між ним та Володарем відбулася битва, у якій перемогли поляки. В цій битві Володар втратив двох своїх визначних рицарів Навротинського і Завшитинського, що змусило Володаря відступити в 1124 році в Галич, де він до 1125 року збирав нове військо проти поляків. Безсумнівно, наголошував Д. Зубрицький, що така кривава війна відбулася зразу

ж після визволення з полону Володаря. І Володимир Володарович, як бачимо, прийняв у ній найактивнішу участь. Російський дослідник XIX ст. І. Лінніченко, опираючись на Я. Длугоша, теж наголошує на тому, що після визволення батька Володаря Володи-мира весь час проводив у походах в Польщу. Війна загартувала його, дала досвід. Він виростав хоробрим воїном, лицарем, який подавав приклад своєму війську. Водночас, Володимир перебирав досвід політичного улаштування Польщі, одночасно ставав політиком європейського масштабу. Поряд була окрім Польщі, Угорщина, Чехія, на таке політичне улаштування, як вважає І. Лінніченко, орієнтувався Володимир Володарович, що пізніше й позначилося на його одно-осібному правлінні в Галичині. В цей же час, як наголошують джерела, Володимир не перебирав засобами задля отримання перемоги над поляками. Він був віроломним, жорстоким в молодому віці, що пізніше відображено в його внутрішній і зовнішній політиці [22].

Вже перед смертю князя Володаря, наголошує Ян Длугош, князь Володимир зробив великий похід на поляків і завдав Польщі великих втрат [23].

Зразу ж після смерті князя Володаря, його сини – князі Володимир та Ростислав, зробили великий спустошуючий похід в Польщу, їх війська дійшли до ріки Вислоки, в області якої були зруйновані всі польські міста та села [24].

Однак, скоро брати посварились за якусь невелику волость, що розміщена на межі між Перемишльським та Звенигородським князівствами. Не слід забувати, що Володимир, який не отримав Перемишльського князівства, підтриманий тестем, угорським королем, зокрема його військовою допомогою, шукав приводу, щоб військовим шляхом зайняти Перемишль. Можна наголосити, що частина перемишльських бояр вважала, що власне Володимир повинен князувати в Перемишлі по старшинству [25].

З'ясуємо політичні відносини Угорського королівства з Перемишльським князівством. Як відомо, після тяжких поразок угорців під Перемишлем був заключений мирний, чи як вважають дослідники союзний договір. Він був підкріплений шлюбом Володаровича Володимира з принцесою Софією, дочкою угорського короля. Договір був укладений Угорщиною для того, щоб уникнути війни на два фронти. Як відомо, в цей час союзниця Перемишльського князівства Візантійська імперія все активніше протидіяла Угорщині. В час, коли угорці концентрували всі військові сили на кордоні з Візантією, перемишльські князі нападали як на Польщу, так і на Угорщину. Союзний договір і шлюб покладали край нападам перемишльських князів на Угорщину. Стосунки набрали досить дружніх відносин, за яких могутній угорський король побажав бачити свого зятя на стільному перемишльському престолі, у чому заохочував свого зятя Володимира і не тільки словами, але й наданням військової допомоги. Слід зауважити, що за нормами феодально права, старший Володарович повинен був успадкувати Перемишль, однак помираючий Володар, керуючись невідомо якими причинами, віддав Перемишль Ростиславу. Останній, як вважав І. Шараневич, підтриманий перемишльськими боярами, які знали волелюбство Володимира, вирішив не віддавати старшому брату Перемишль. Військові дії не привели до жодної переваги, тому що угорський король допомагав зятю військами, а київський князь – Ростиславу [26].

І. Лінніченко вважав, що почав усобиці в Галичині угорський король, який домагався свого зятю Володимиру та дочці Софії Перемишльського престолу. Ростислава підтримували Васильковичі і великий київський князь Мстислав. Така політична ситуація привела до військової рівноваги, хоча угорський король, мобілізувавши всі наявні військові сили угорського королівства, старався не зважати на протистояння руських князів. Перемишльський стіл для дому Арпадів був визначний, уже по традиції на ньому повинна була бути його дочка Софія, оскільки мати Володимира – перемишльська княгиня Ланка, дружина Ростислава, була з угорського королівського дому і, водночас підтримувана військовою організацією Угорщини, зуміла утриматись на перемишльському престолі, утвердити і возвести за допомогою угорської зброї на перемишльський престол своїх синів. У цьому випадку могутній угорський король, влада якого поширювалася від Адріатики до Карпатських гір, теж бажав бачити свою дочку Софію володаркою Перемишля. Однак рівновага військових сил склонила обидві сторони до переговорів.

Як бачимо, наголошував І. Лінніченко, тут мова може йти про сферу впливу на Галичину з однієї сторони Київського великого князівства, з іншої – угорського королівства [27].

Зовсім по-іншому підійшли до з'ясування цієї проблеми Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, які вважають, що внаслідок активної зовнішньополітичної діяльності князя Володи-мира, активно стала і звенигородська община, яка підтримала свого князя у претензіях на перемишльський стіл. За допомогою останньої Володимир захотів вигнати з Перемишля Ростислава. Дослідники наголошували, що спочатку у конфлікті брали участь тільки військові дружини князів. Подальші події говорять, що у конфлікт були втягнуті обидві общини – звенигородська і

перемишльська. Коли великий київський князь Мстислав послав військо на допомогу Ростиславу, угорський король після приїзду Володимира з дружиною в Угорщину, теж вислав йому на допомогу велике військо [28]. В цей же час Ростислав обложив Звенигород де воєвода Володимира зі звенигородцями і 3 тисячами угрів міцно обороняв місто. Під кінець, вони помітили помилку в розташуванні військ Ростислава, вийшли з міста і перемогли Ростислава, тому в нього не залишилося іншої можливості, як покинути облогу міста і відійти до Перемишля [29].

Таку ситуацію І. Я. Фроянов, А. Ю. Дворніченко пояснюють так князь Володимир, хоч і залишив Звенигород, однак обнадіяв общину, що скоро повернеться з військовою допомогою. Община за відсутності Володимира не тільки захистилась, але й перемогла Ростиславове військо. Чому ж громадськість міста так трималася за Володимира, очевидно тому, що отримала запевнення Володимира, що коли він посяде перемишльський стіл, місто отримає за вірність і допомогу більшу економічну і політичну самостійність. Так в міжкнязівських чварах звенигородська община мала свій інтерес. Власне тут, наголошують дослідники, ми прослідковуємо зіткнення інтересів двох общин – перемишльської та звенигородської [30].

І. П. Крип'якевич вважав, що зачинателями ворогування між братами були бояри. На мирному з'їзді у м. Щирці у 1127 році, як це засвідчує Ян Длугош, бояри з обох сторін безуспішно намагалися дійти згоди, і тільки смерть Ростислава Володаровича, вважав І. П. Крип'якевич, припинила в Галичині усобицю і дала початок централізації Галицької держави, як і перемишльського престолу на користь Володимира [31].

Джерела не конкретизують чим займався Володимир Володарович, утвердившись в Перемишлі, однак відомо, що він приймав участь в угорській усобиці, польсько-угорській війні на стороні угорського короля. В зв'язку з цією війною він зробив у 1135 році блискучий похід у Польщу, внаслідок якого, як наголошують польські джерела, він взяв м. Вісліцу і всю Вісліцку область і повернувся в Перемишль з великим польським полонем [32].

Д. Зубрицький вважав, що перемога Володимира відбулась внаслідок зради якогось воєводи "угорця". Польський історик Нарушевич вважав, що це був відомий в історії Борис Коломанович, якого підтримували поляки в його претензіях на угорський престол і якому дали в утримання Вислицьку область. Та це, ймовірно, не відповідає істині, наголошував Д. Зубрицький [33]. Що стосується Бориса Коломановича, то він був сином угорського короля і Євфросимії, дочки Володимира Мономаха. Виріши, вважає І. Лінніченко, він почав домагатися угорського престолу, опираючись на частину угорських вельмож. У цих домаганнях його підтримувала Польща, яка бажала використати усобицю в Угорщині, щоб відібрати прикордонні області. Болеслав зробив три походи в Угорщину в 1132, 1133 і 1134 роках, та всі вони були неуспішними. На стороні Бориса та Болеслава ми знаходимо і руське військо, як вважають дослідники, це військо послане київським великим князем. Ворогом цієї коаліції був зять і союзник угорського короля, князь Володимир Володарович. Це він нагадував під час облоги Перемишля сину Бели, Гейзі, що він помагав сліпому королю проти ляхів: "Батько твій був сліпий, а я отцю твоєму доволі послужив списом і своїми полками за його образу від ляхів" [34]. Угорські джерела теж наголошують, що відбивши напад поляків у 1135 році, угорський король і його зять галицький князь Володимир у битві розгромили поляків. Після цієї перемоги угорський король і його зять Володимир захотіли повністю перемогти Польщу. Справа їх полегшувалася тим, що поляки понесли великі втрати. В 1135 році вони вирішили нанести по Польщі комбінований удар з Буди і Перемишля. В результаті могутнього удару угорці захопили всі прикордонні з Угорщиною польські області, а Володимир Володарович – Вислицьку область. Перед наступаючими угорськими та галицькими військами постало питання штурму Кракова, і тільки заручництво за Болеслава німецького імператора, який був посередником на мирних переговорах, врятувало Польщу від повного розгрому [35].

Мирний договір з Польщею був укладений і князь Володимир Галицький розпочинає переговори на сході, оскільки попередні відносини його з великим київським князем були напружені. Як засвідчують джерела, він вступає в досить дружні відносини з новим великим київським князем Ярополком. В. М. Татіщев, опираючись на невідомі нам джерела, наголошує, що великий київський князь Ярополк в 1136 році вів війну проти Польщі за проханням Володимира: "того ж року Володимир і Васильковичі, князі червенські, скаржились Ярополку на вчинені їм від поляків многи обіди і просили у нього допомоги. Задля цього Ярополк зібрав велике військо і скоро сам пішов з братами своїми Вячеславом та Андрієм і синівцем Из'яславом та його полками. Переходячи до Галича, послав Ярополк хороброго воєводу і кормильця Андрія-Зева розвідати, де і як ляхи стоять і як на них іти зручніше. Зев оглядів добре обоз Болеслава і місце розглядів, і по селах знатних поляків захопив і привів до Ярополка. Вони заявили, що Болеслав стоїть за Галичем по лугах між болотами, а позаду нього гори і чекає Ярополка. Війська у нього набагато більше, ніж у Ярополка. Перемишльські князі стоять біля гір і не сміють наступати, а

Болеслав ще чекає війська. Це привело багатьох в страх і вони радили, щоб не іти далі, а послати до Болеслава послів і просити миру. Другі радили відступити і стати задля безпеки біля Звенигорода. Малодушних підкріпила промова Андрія Володимировича. І тоді вирішили обійти навколо Болеслава і з'єднатися з галицькими князями і напасти на поляків з двох сторін. Ярополк поширює чутку, що він відходить, а в цей час виконує окреслений план, раптово підступає до польського табору і робить напад з однієї сторони, а галицькі князі нападають на нього з другої. Поляки розбиті і просять миру“ [36]. Джерела після цієї перемоги наголошували, що великий київський князь, хоч і князував недовго – з 1132 по 1139 рік, однак за час свого правління проводив політику єднання староукраїнсь-кої держави, допомагаючи українним князям проти ворогів Русі. В 1136 році він знову надав допомогу галицьким князям, які забезпечили перемогу над польським королем Болеславом Кривоустим. Великий київський князь не зазіхав на Галичину і тільки постійно надавав галичанам військову допомогу, виражаючи своєю владою “загально-руські інтереси“, чим заслужив у галицьких князів повагу [37].

Така повага і авторитет Ярополка підтверджується свідченнями літопису, який наголошує, що у 1138 році галичани разом з киянами, смолянами, володимирцями на чолі з Ярополком ідуть на Чернігів [38]. Цілком очевидно, наголошує І. Лінніченко, що Татішев опирається на джерела, які не дійшли до нас. Однак можна наголосити, що Ярополк добре знав ситуацію в Польщі, надаючи допомогу Володимирі. Перед Галичиною була могутня, з'єднана воедино агресивна Польща, яка була настільки могутньою, що справлялася як з угорцями, так і з галичанами. Він прекрасно розумів, що цю агресію щодо Русі треба припинити, оскільки вона може мати важкі наслідки для всієї Русі. Підтримуючи у війні в 1136 році проти поляків Володимира Перемишльського, він розгромом останніх під Галичем, остаточно припинив агресію Польщі відносно Галичини. Ці напади, очевидно й були передумовою перетворення окремих князівств Прикарпаття в середині XII ст. в могутню Галицьку державу [39].

Пізніші події виправдовують політичні стремління галичан, а власне зупинення агресії Польщі, оскільки після смерті Болеслава Кривоустого об'єднана його зусиллями Польща розпалась на декілька князівств і тоді вже Володимир Володарович не потребував допомоги в боротьбі з поляками. Однак, у 1136 році, наголошує В. М. Татішев, загроза Перемишлю була настільки сильна, що навіть вкупі з угорським королівством та великим київським князем Ярополком, Володимир зміг припинити агресію поляків. У цьому епохальному періоді історії Перемишля, треба наголосити на полководському та дипломатичному таланті князя Володимира, з'єднувача Галичини. В цей же час, наголошував дослідник, Польща розпалась через свою агресивність, оскільки Болеслав Кривоустий через поразки підірвав військовий авторитет Польщі, що викликало незадоволення князів щодо королівсь-кої влади і після смерті Болеслава князі не бажали сильної влади для своїх уділів. Слабка Польща стала запорукою складання сильної Галичини. Не слід забувати, що Болеслав Кривоустий знав стремління Володимира Володаровича і не бажав сусідства могутньої Галицької держави. Постійні війни Болеслава з метою ослаблення позиції Володимира в Галичині в середині XII ст., його полководський і політичний талант, однак не завадили планам Володимира в утворенні Галицької держави. Володимир під “захистом руських земель“ в “агресивності поляків“ зумів втягнути у війну проти Болеслава Кривоустого не тільки свого тестя, угорського короля, але й великого київського князя, що можна назвати, напередодні створення Галицької держави, великим політичним та дипломатичним успіхом Володи-мира Галицького [40].

Галицький дослідник XIX століття Д. Зубрицький зауважує, що Польська держава за час правління Болеслава Кривоустого стала могутньою. Болеславу вдалося зламати опір польських князів і підкорити їх загальнопольській ідеї. Розумний Володимир розумів, що протистояти цій державі тільки дипломатією, а тобто не завжди впевненим союзом з угорським королівством та великим київським князівством не можна. Для забезпечення недотор-каності кордонів від Польщі, потрібна власна державна могутність [41].

Власне в цей час, наголошує дослідник І. Лінніченко, князь Володимир Галицький бачачи польську могутню державу, намагається відновити свою зверхність серед Прикарпатських князів і відчинити їх загально державним інтересам. Його помисли переплелись з аналогічною позицією київського князя Ярополка, що можна покласти в першу фазу формування Галичини. Перемога над Болеславом Кривоустим в 1136 під Галичем – ось перший етап становлення Галичини [42].

Можна вважати, що паростки єдності Галичини проросли ще за Мстислава Мономаховича (1125-1132), який послабив центральну владу і практично заснував в державі федералізм, на якому проросли регіональні держави. Він підтримував тих князів, які уособлювали собою регіональну владу. Так в 1126 році Мстислав, втручаючись в справу Галичини, підтримав центральне правління в Перемишлі на чолі з Ростиславом. До його розуміння проблеми були залучені і Васильковичі. Однак, вся діяльність в цьому питанні Мстислава була не послідовною, тому після його смерті 15 квітня 1132 року наступний великий

князь Ярополк надав торгово-економічні привілеї регіональним центрам Русі, як і торгівлі взагалі. Радянський вчений Б. Д. Греков вважав правління Ярополка політичною, соціальною і економічною революцією, внаслідок якої міста отримали від Ярополка великі права. Торгівельні права були закріплені Ярополком в 1135-1136 роках [43]. В. Янін вважав, що торгово-економічні пільги нібито, на перший погляд, не підривали велико-князівської влади, однак сильно зміцнювали регіональні князівства і юридично закріплювали за ними право економічної самостійності, яка згодом переросла в політичну. З точки зору процвітання Русі, явище було прогресивне, однак з точки зору феодального права, стимулювало регіональну самостійність [44]. Дослідник П. Толочко вважає, що час правління Ярополка є часом переходу від єдиновладдя до поліцентризму. Він ослабив великокнязівську владу, тим самим дав можливість посилитись, як політично, так і економічно регіональним князівським центрам, які використовуючи авторитет великокнязівської влади, по суті вирішували свої політичні питання. Перемога Ярополка в Галичині в 1136 році над могутнім і свавільним польським королем Болеславом Кривоустим укріпила авторитет не тільки великокнязівської влади, але й авторитет перемишльського князя Володимира, який отримав, завдяки перемозі, першість серед Прикарпатських князів [45]. Після смерті Ярополка в 1139 році в Києві починається боротьба за великокнязівський престіл, як зауважує І. Шараневич, яка тільки прискорила кристалізацію Галичини [46].

Однак, цей процес не набув широких форм. Як тільки на велико-князівському престолі утвердився Всеволод Ольгович, Владислав Краківський зразу ж вступає з ним в дружні стосунки. Союз був вигідний обидвом. Владислав боявся своїх братів, а також галицьких князів, які підтримували опозиційних до нього польських князів. Союз Всеволода з Владиславом був скріпленій шлюбом сина Владислава Болеслава з дочкою Всеволода Звениславою. Цей союз залишався дієвим до самого вигнання Владислава з Польщі. Після укладення союзу, Всеволод захотів відібрати у Із'яслава Мстиславовича Волинь. Він посилає своє велике військо, яке доповнюють перемишльський князь Володимир та галицький Іван, а також поляки, військо Владислава Краківського. Така ситуація зовсім не влаштувала галицьких князів і вони дізнавшись, що Всеволод бажає перевести Із'яслава у Переяслав, а Володимир віддати своєму сину Святославу, зразу ж вступили в ворожі стосунки з Всеволодом. З'єднання Київщини і Волині в одних руках сильно налякало Володимира і Івана, що заставило їх ще більше консолідуватися. Отже, наголошує І. Лінніченко, консолідації Прикарпаття і Подністров'я і перетворення їх в єдину могутню Галицьку державу, сприяли своєю політичною діяльністю і київські князі [47].

Ситуація була майже безвихідна і знову в таких обставинах Володимир Перемишльський і Іван Галицький вжили заходів, щоби дипломатичним шляхом забезпечити безпеку своїм князівствам. Як наголошує Д. Зубрицький, галицькі князі замість того, щоб воювати з Із'яславом Мстиславовичем, подружилися з ним і повернулися додому. Ляхи не задовільнившись ходом війни, лиш пограбувавши околиці міста, повернулися в Польщу. Ось так закінчилась війна Всеволода в 1140 році [48].

Таким чином, напередодні смерті галицького князя Івана Васильковича, ми бачимо політичну консолідацію двох володарів Галичини, які єдині в своїх політичних стремліннях. Таку очевидно політичну єдність Володимира і Івана можна прослідкувати упродовж всього десятиліття, тобто від того часу, коли Володимир став князем Перемишльським та Звенигородським, а Іван князем Галицьким та Теробовлянським. Як бачимо із свідчень та висновків вчених, обидва володарі діють за одне в усіх своїх політичних стремліннях. Такий дуумвірат чи, як вважає російський дослідник Д. Александров, співправління Галицькою державою Володимира та Івана, було притаманно для тогочасної Європи. Аналогічні процеси в цей час ми спостерігаємо в Польщі, Угорщині, Німеччині, де кожний володар мав свої великі князівства, однак був співправителем держави. Галичина в цьому питанні не виняток. Володимири і Івана, князів Галицьких, можна назвати співправителями Галицької держави. До них, такими співправителями були їхні батьки, князі – Володар і Василько [49].

Смерть князя галицького і теробовлянського Івана в 1141 році дозволила Володимирові Перемишльському стати єдиновладним володарем Галицької держави. Він злучує всю велику територію чотирьох князівств, що простягнулась від Карпат до Дунаю в одну політичну інфраструктуру, яку колись кристалізували кельти-галати і яка починає називатися відносно старого політичного центра Прикарпаття та Подністров'я Галича – Галичиною. Заснований на межі як торгово-економічний та політичний центр Галтіс, кельтами-галатами, був відомий готському історичу Йордану, який вперше згадує Галтіс-Галич в 246 році як торгово-ремісничий центр, який у той час уже відіграв певну економічну, а можливо і політичну роль в Подністров'ї [50].

Літопис Руський так описував подію переходу столиці з Прикарпаття в Подністров'я: “сього ж року преставився у городі Галичі Василькович Іван і взяв волость його Володимирко Володарович. Сів він у обох волостях Галицькій і Перемишльській, князюючи в Галичі” [51].

Як бачимо, з 1141 року адміністративно-політичним центром Південно-Західної Русі стає Галич, куди була перенесена столиця Галицького князівства. Володимирко Володарович був першим великим володарем, територія якого на сході та південному сході проходила по лінії Горині, Свічі, Південному Бугу, на Заході, де Галичина межувала з Польщею і Угорщиною кордони проходили по ріці Сан, по вододілах рік Віслока і Віслоки, далі по ріці Сан, Карпатському хребту до Семи-граддя і по Сереті. Далі кордони проходили по Дністро-Дунайському міжріччі, охоплюючи гирла рік Дністра та Дунаю. До Галицького князівства належала і Закарпатська Русь, яка здавна була заселена слов'янами. Окрім Галича, могутніми торгово-економічними та політико-адміністративними центрами були Перемишль, що лежав на старо-давньому торговельному шляху, що з'єднував Галичину з Польщею та Чехією, а також Звенигород в Подністров'ї, Галич та Теревовль. На півдні – Бакота, Берлад, Малий Галич. Володимир Володарович був могутнім володарем, якому вдалося стабілізувати політичну і економічну ситуацію на такій великій території. Він зумів у 1141 році перебороти намагання сусідніх князів, претендентів на галицький стіл, підкорити собі могутніх галицьких феодалів-бояр, які здавна мали в регіоні сильні політичні і економічні позиції. Злучення воедино чотири князівства зразу ж поставило Володимира Галицького в один ряд з наймогутнішими володарями Центрально-Східної Європи. Таке стано-вище дозволило йому зразу у 1141 році стати фактично незалежним щодо Києва володарем. Статус Галицького князя, на нашу думку, був набагато вищий ніж раніший, коли Володимир лиш був князем Перемишльським. Дослідник О. М. Рапов наголошує, що у 1141 році Володимир Володарович об'єднав всі дрібні князівства, що знаходились на території від Карпат до Дністро-Подунав'я під своєю владою. Це політико-адміністративне об'єднання різко посилило політичну і військову могутність галицького князя і привело до нових територіальних надбань. У 1141 році проходить повна централізація Галицького князівства, як військова так і адміністративна. Ослаблення великокнязівської влади і могутність галицького князя, вважав дослідник О. М. Рапов, – ось причини, які привели до повного від'єднання Прикарпаття і Подністров'я від Київської держави і перетворили останні в самостійну Галицьку державу з своїми спадковими володарями з роду Ростислава [52].

Дещо іншу точку зору має на цю проблему київський історик М. Ф. Котляр. На його думку, Галич, що розвинувся з замку в середині XII ст., особливо швидкими темпами, особливо в 40-і роки XII ст. об'єднав особливу Галицьку землю, у склад якої входили села-городища: Голі Гори, Микулин, Тисмениця, Ушиця, Санок, Болшів, Ярослав, Кучелмин та інші. Тільки з переїздом у Галич у 1141 році Володимира Володаровича, розвиток Галича, який займав невелике середнє місце землі, пішов особливо швидкими темпами. В 1141 році Володимир Володарович сформував землю, яка об'єднувалася з чотирьох незначних князівств. Тільки Галицька земля, об'єднана Володимиром, прискорила ріст самого Галича, його соціально-економічне і політичне життя. Об'єднання незначної частини західноруських земель навколо Галича було полегшене швидким наростанням центробіжних процесів фео-дального розпаду. Київський центр виявився неспроможним перешко-дити утворенню сильного Галицького князівства і його політичному відокремленню. Однак, великокнязівська влада з перших років існування нового могутнього князівства робила усе для того, щоб підкорити Володимира Володаровича загальноруській державності. Робились спроби його вигнання чи навіть заміни. Протидіючи центра-лізаторським діям київського князя Всеволода Ольговича, Володимир Галицький одночасно намагався ослабити могутність волинських Мономаховичів, в першу чергу Із'яслава Мстиславовича. Так, у 1141 році Всеволод звелів у Володимирі посадити свого сина Святослава, а Із'яславу віддати Переяславське князівство. Такий хід подій створив реальну загрозу існуванню могутньому Галицькому князівству Володимира Галицького. Якщо врахувати союзні та родинні відносини з польсь-кими князями, то можна наголосити, що могутній галицький князь у 1141 році потрапив у своєрідні стратегічні лещата. Вірний своїй політиці посадження братів і синів по ключових містах Всеволод, наголошує М. Ф. Котляр, уже в 1141 році шукав приводу, щоби вигнати незалежного Володимира із Галича. Справа йшла до військового конфлікту між ними [53].

З точкою зору М. Ф. Котляра не погоджуються І. Я. Фроянов та А. Ю. Двоніченко, які вважають, що історія розвитку міста Галича має свою багатовікову передісторію і її не можна виводити з середини XII ст., як це робить М. Ф. Котляр. Історія розвитку Галича відкриває причини багатовікового процесу розвитку як торгово-економічного, так і політичного, що приводить до утворення могутньої волості і міста. Не дивлячись на те, що княжі столи були в XI ст. в Перемишлі, Теревовлі, Звенигороді, Галич в цей час однак не був порівняно з ними слабким торгово-економічним та політичним центром. Князювання Івана Васильовича в Галичі в 1124 році лиш підтверджує, що Галич в IX-XI століттях був могутнім центром [54].

Свідчення угорських джерел відчать про наявність у Галичі в IX столітті “галицького князя” [55], спростовує твердження М. Ф. Котляра, що Галич в XII ст. був “звичайнісіньким князівським замком без

посада“ [56]. Поява у Галичі в 1124 році князя Володаря, як наголошує Ян Длугош,— факт багатозначний. Князь живе в Галичі певний час та збирає нове військо [57], що свідчить про високий рівень соціально-економічного та політичного життя міста. Про рівність за значенням центрів Перемишля і Галича нам говорить і Печерський патерик, який в 1094 році говорить про “гостей з Галича і лодії з Перемишля“ [58].

Соціально-економічний рівень Галича в першій чверті XII століття дуже високий, про що говорить факт, що після смерті Григорія Васильковича в Теревовлі, галицький князь Іван Василькович не побажав переїжджати в Теревовль, а продовжив правити Подністро-в'ям з Галича. Все це говорить, що у Галичі торгово-економічні процеси проходили активніше, що висувало Галич на передній план. Таким чином, Галич уже в IX-X століттях – князівський центр. У 1130-1141 роках – стольний центр Дністро-Подунав'я, з 1141 року – столичний центр Галицької держави [59].

Таке вивищення Галича, коли він відсунув на задній план з економічного розвитку Перемишль, Звенигород та Теревовль, вважають І. Я. Фроянова та А. Ю. Дворніченко, він почав конкурувати з Володимиром та Києвом після того, як став столичним центром Галицької землі. В подальшому, Галич випередив і Київ і в XIII ст. стає столицею Русі [60].

Радянський вчений В. Т. Пашуто вважав, що переїзд Володимира і заснування нового столичного центру в Галичі, було пов'язане з політичними обставинами. Володимир бажав правити самостійно, а у Перемишлі його діяльність обмежувалася боярами. Роль Перемишля, “Гірської країни Перемишльської“ як великого центру в Центральній Європі дуже велика. Однак уже в XII столітті внаслідок близькості кордонів з Угорщиною, Польщею, Чехією, Перемишль став дуже незахищений від раптового нападу сусідів. Щоб опинитись під Перемишлем, угорському королю потрібно було всього день ходу, краківському князю приблизно такий самий час, і хоча Перемишль був добре укріплений, оточений захисними фортецями та містечками, однак великому війську він протистояти міг тільки за умов допомоги у його захисті всієї Галичини [61].

Історія Перемишля вивчена недостатньо. Складається враження, що Руський літопис XIII ст. замовчував стародавню історію Галичини і зокрема Перемишля. Однак, із сукупності європейських джерел, вчені прийшли до висновку, що у Перемишлі складався свій власний літопис. Боярський центр Перемишль займав якимось особливе місце в Центральній Європі навіть тоді, коли Володимир Володарович переніс столицю в Галич. Вся економіка міста знаходилася в руках стародавнього родового боярства. Однак слід наголосити, що основна маса перемишльського боярства разом з князем Володимиром переселилася в Галич [62].

Перенесення столиці з Перемишля в Галич було обумовлено великою територією, яку в спадок отримав Володимир. Щоб зручніше управляти землями як Прикарпаття, так і Дністро-Подунав'я (Берладського князівства), Володимир вибрав добре захищене від раптового нападу ворогів, Галицьке князівство. З нього було добре контролювати як центрально-європейське, так і причорноморське політичне життя [63]. Цілком очевидно, наголошував А. М. Насонов, що Подунав'я перейшло в спадок Володимирі Володаровичу від галицько-теревовлянського князя Івана Васильковича. Уже в час князування Володимира Володаровича в Галичі, галичани вважали Теревовль та Дністро-Дунайське пониззя своєю волостю [64]. Домінування могутності Галицької Русі в Подунав'ї відзначає і грамота Івана Берладинка від Галицького стола. Очевидно Берлад, Текучий, Малий Галич були тими центрами, які утримували позиції Володимирівського володарювання на Дунаї [65].

Важливим рішенням Володимира зразу ж після злучення в одну державу чотирьох князівств, наголошував І. П. Крип'якевич, було встановлення нової столиці. Всі інші міста Галичини знаходились на окраїні: Перемишль близько польського кордону, Теревовль поблизу половецьких степів. Прикритий Дністро-Дунайськими містами та Теревовлем з півдня Галич був тією могутньою столицею, з якої можна було контролювати і степовиків, і Дністро-Подунав'я. Внаслідок такого міцного прикриття раптовий удар Галичу не загрожував. Як відомо, усі інші центри – Перемишль, Звенигород – могли дуже довго витримувати облоги поляків та угорців, тому Галич, який стояв в центрі Прикарпаття і Подністров'я, був тим зручним політичним центром, який забезпечував активне управління усією Галицькою державою. Галич мав можливість і час зібрати великі військові сили, якщо напад на Галичину був з якоїсь однієї сторони. Галич, наголошує І. П. Крип'якевич, був важливим економічним центром Європи. Судноплавний Дністер давав можливість “гостям з Галича і лодіям із Перемишля”, як зауважує Печерський патерик в 1094 році, вести торгівлю як з Києвом, так і з Константинополем, Будюю, Регенсбургом на Дунаї, Причорноморськими містами [66]. Важливим товаром, яким торгував Галич, була сіль. Як вказано в літописі, київський князь “не пустив гостей з Галича і лодій із Перемишля і не було солі в усій Русі“ [67].

Всі ці обставини підняли Галич до столичного центру. Однак передусім слід відзначити, що спочатку відбувалось економічне вивіщення Галича, а опісля політичне, хоча можна наголосити, що Галич стоячи на великому торговельному шляху, оскільки Дністер був в той час повністю судноплавним, становив один із могутніх адміністративно-торгових центрів Подністров'я, які зазначені на карті Птолемея і які згадує в Прикарпатті Географ Баварський. Становище торгово-економічного центру без політичної адміністрації було типовим явищем для міст-держав тогочасної Європи [68].

Однак, і це вірно наголошує І. П. Крип'якевич, Галич стає могутнім столичним центром Галицької держави тоді, коли в 1141 році Володи-мир Володарович затверджує за Галичем статус столиці, і всю землю від Сану по Дунай називає відносно свого столичного центру Галичи-ною [69]. Саме вивіщення Галича, як і його політична історія в X-XII столітті, потребує ретельного аналізу, оскільки сам ріст міста Галича не можна собі уявити без росту продуктивних сил всієї Галицької землі взагалі. Вперше Подністров'я, як торгово-економічну та політичну систему подає К. Птолемей. На його карті на усьому басейні Дністра зафіксовані міста від Карпатських гір, тобто від витoku Дністра до його устя. Складається враження про функціонування торгово-економічної цивілізації [70]. В зв'язку з цим, розглянемо всі наявні версії походження Галича.

Одним із найцікавіших і найдискусійніших питань в історії Галича є походження його назви. У топонімічній науці існує понад 10 версій стосовно утворення топоніма Галич, які за тематичним принципом умовно поділяються на 5 груп:

1. Лексико-етимологічні версії тлумачать назву міста на основі близьких до неї за звучанням іншомовних та власне українських слів (за співзвучністю кореневої морфемі). Найбільшого поширення набула гіпотеза, що прив'язує топонім Галич до галки – птаха родини воро-нових. Твердження науковців підкріплене легендою про заснування міста, ініціатором якого нібито виступив один із перших київських князів під час свого походу на західноукраїнські землі. Вподобавши місце-вість, вигідну для оборони, князь налякав там галасливу зграю вороння (давньоруське “галич”). Згодом поселення, яке тут виникло, теж дістало назву Галич.

За припущенням деяких мовознавців найменування міста утворене від слів, що означають характер рельєфу місцевості, де розташовувався давній град, а саме:

- польське hala – гірське пасовище;
- литовське galas – кінець, вершина;
- готське hallus – скелі;
- старослов'янське goľ – голий, оголений (перегукується з украї́нськими словами “галявина”, “прогалина”, тобто ділянка в лісі, на якій немає дерев).

Первісний Галич дійсно постав на безлісій, скелястій вершині гори. З наведеної гіпотези випливає також, що його мали б закласти племена одного із вищеназваних народів, із лексикуму яких і походить назва міста.

До версій, в основі яких лежить звукова подібність слів, слід відносити й “соляну” гіпотезу. Вперше її висунув професор Львівського університету Б. Гаке, згодом його підтримали історики Т. Свенціцький, Й. Еглі, Т. Коструба та Я. Ісаєвич. Найповніше ця версія обґрунтована у працях академіка В. Грабовецького. Основою для неї послужив переклад із кельтської близького за звучанням до назви міста слова hal - сіль. Знайшовши в літописах повідомлення про переїзд через Галич торгівців сіллю, дослідники зробили висновок, що через княжу столицю пролягав “соляний шлях”. На їхню думку, в місті знаходилися склади солі, завезеної сюди із місць її видобування – підгірських копалень. Головним контраргументом проти цієї версії є те, що в історичних джерелах не знайдено свідчень про існування в Галичі соляних складів. Крім того, якщо вважати аргументи вищеназваних дослідників переконливими, то більше шансів отримати назву Галич мали Долина, Калуш чи деякі села Богородчанського району – давні центри соле-видобування. Критично ставилися до цієї гіпотези відомий історик М. Грушевський та більшість українських мовознавців.

2. Міфологічну версію трактування назви міста обстоює письменник С. Пушик. Він вважає, що топонім Галич утворений від імені оспіваного в народній творчості язичницького божества Галиці – напівдів, напівзмії, котрій у дохристиянські часи поклонялися предки галичан. Вони збудували капище для принесення жертв Галиці, на місці якого пізніше постала княжа столиця. Зображення змії знайдено на одному із білокам'яних блоків, вмурованих у стіну Успенської церкви. Мистецтвознавці допускають, що цей блок не належить до власне декору церкви – він походить із літописного катедрального Успенського собору, збудованого у XII ст.

3. Етнографічна версія базується на свідченні античного історика Геродота про проживання у Верхньому Придністров'ї племені галазонів (алазонів). Інші вчені називають у своїх працях автохтонні племена галлів, галійців, галатів, галіндів. Прихильники цієї версії стверджують, що саме назва

представників котроїсь із цих народностей лягла в основу найменування закладеного ними ж поселення. Свої припущення дослідники обґрунтовують, проводячи паралель між згаданими племенами та археологічною культурою фракійського гальштату, поселення якої існували на західноукраїнських землях у XII-VII ст. до н.е.

4. Геральдична версія походження назви Галич ґрунтується на знайдених численних зображеннях галки на гравюрах, гончарних виробках, стінах і долівках церков, сторінках літописів і т.д. Про поклоніння жителів Підкарпаття чорній галці писав у X ст. арабський хроніст Аль-Масуді. Очевидно, цей птах був тотемом одного із білоруських племен, що населяли терени Галичини у IX-X ст. Цілком можливо, що одне з їхніх поселень було назване на честь птаха-покровителя, а через кілька століть зображення останнього з'явилося й на гербі міста.

5. Найбільш вдале, на нашу думку, пояснення назви княжого града дає антропонімічна версія. Її автор – професор Львівського університету І. Шараневич, якого підтримували відомі історики Й. Пеленський, М. Грушевський, І. Крип'якевич. Вони виводили вищеназваний топонім від князя на ймення Галич, що був засновником міста. Підставою для цього твердження є згадка в літописі про традиційне місце проведення ритуальних дій – Галичину могилу, з якою пов'язувалась номінація князів на галицький престіл. Довгий час її місцезнаходження залишалося невідомим, і лише в 1991 р. зусилля археологів В. Барана і Б. Томенчука увінчалися успіхом. На Качкові у Крилосі вони відшукали і розкопали могилу, в якій знаходилися дві бойові сокири, залишки залізного кинджала, залізні наконечники стріл, обгорілі останки ритуального човна-довбанки. Всі ці речі засвідчували, що їхній власник за життя займав досить високе становище в суспільстві – не виключено, був вождем племені чи князем. Порівнюючи Галичину могилу з аналогічними похованнями київських правителів Кия, Аскольда та Олега Віщого, можемо припустити, що в ній покійся племінний князь, причетний до заснування міста, або ж це символічна могила, висипана в його честь. Уперше цю гіпотезу висунув мовознавець Фасмер. Останнє твердження базується на тому, що самого праху в могилі не виявлено. Не виключено й те, що дане поховання належало не князеві, а княжні на ймення Галиця. Легенда розповідає, що ця дівчина після загибелі свого коханого – княжича із племені бастарнів – дала обітницю безшлюбності. Та коли над слов'янськими землями нависла загроза поневолення готами, то княжна, рятуючи край від знищення, погодилася стати дружиною готського правителя. Але, йдучи із ним до вінця, втопилася, дотримавши таким чином своєї клятви. Поселення, звідки вона походила, відтоді стали називати Галичем.

Сучасний український мовознавець М. Худаш також надає перевагу цій версії, але вносить у неї деякі поправки. Він доводить, що топонім Галич утворився в результаті поєднання особової назви “Галица” і денотата (означувального слова) “двір”, “град” тощо (Галица двор, Галица град). Особову назву Галица вчений виводить від усіченого слов'янського автохтонного імені Гал (Галеслав), однак допускає, що вона могла утворитися й від апелятива “галица” – галка.

Перші поселенці на терені Галича з'явилися в добу пізнього палеоліту. У 1988 р. археологічна експедиція під керівництвом Л. Крушельницької та М. Бандрівського виявила на Галич-горі сліди життєдіяльності первісної людини: крем'яні відщепи, пластини та сколи, скребла, ножі, а також залишки кісток мамонта, шерстистого носорога, оленя, зубра. На основі геологічного аналізу стоянку продатували 13-15 тис. до н.е. Під час розкопок старостинського замку на Галицькій горі у середині 90-х років XX ст. археологи Ю. Лукомський та В. Опрыск виявили знахідки культури фракійського гальштату і досить потужний пласт давньоруської культури (XII-XIII ст.). Найвірогідніше, що у княжу добу тут знаходилася укріплена боярська садиба або твердиня одного з галицьких князів. Окремі науковці вважають, що на Замковій горі мав свою тимчасову резиденцію Данило Романович. Археологи встановили, що культурний пласт княжої доби мав товщину близько 1-го метра і залягав на глибині 5,5-6,5 м. Під час розкопок зовнішніх контурів замкової вежі дослідники виявили оборонний вал із рештками дерев'яних клітей XII-XIII ст., залишки випалювальної печі XII ст. та житла-майстерні XI ст. У клітях та під ними знайдено уламки корчаги, ручки від амфори, залізні шпори XII ст., фрагмент бронзового браслета. На плато гори виявлено залишки бронзолivarної майстерні, житло княжої доби, із предметів – залізні наконечники стріл, ножі. Отже, у давньоруський період житловий комплекс на Замковій горі мав виразно виробничий характер, хоча не виключено, що десь поруч знаходився княжий чи боярський терем. Північна околиця княжого Галича (сучасне місто) була заселена вже в 1-й пол. XIII ст.

У 40-х роках XIII ст. Данило Галицький переносить столицю князівства до Холма. Після цього давній Галич, ставши фактично вотчиною земських боярів, розпадається на окремі частини, котрі через століття оформилися як самостійні населені пункти: Вікторів, Комарів, Сокіл, Крилос, Підгороддя, Четверки, Бринь, Перевозець, Григорів і т.д. Наступною і, безумовно, найсуттєвішою зміною в

адміністративно-територіальній структурі міста було перенесення його центру із Крилоської гори на Галич-гору поблизу Дністра. Таким чином, ядро середньо-вічного Галича (та й саме сучасне місто) опинилося на території однієї з околиць давньої княжої столиці. Історичний же центр Галича виділився в окремих населений пункт під назвою Крилос [71].

Продовжуючи тему походження Галича, зауважимо, що найповніше ця версія обґрунтована у ранніх працях мого вчителя – академіка В. Грабовецького. Основою для неї послужив переклад із кельтської близького за звучанням до назви міста слова *hal* – сіль. Продовжуючи кельтську версію, наголосимо, що уже давно вченими зауважено, що на окраїнах великої території розселення кельтів-галатів існував цілий ряд тотожних назв, що пов'язується з самоназвами гальських племен. Терміни Гель, Гелія-Галія, якими називали себе кельти Ірландії, область Гелеція-Галісія в півд.-зах. Іспанії, Галатія-держава в Малій Азії і місто Галати, Галац на Нижньому Дунаї і накінець Галичина, стародавнє Галицьке князівство у Подністров'ї з центром у місті Галич. Можна припустити, наголошує Д. А. Мачинський, що Прикарпатська Галичина, місто Галич, зобов'язані своєю назвою кельтам-галатам. Територія слов'янської Галичини була у III ст. н.е. окраїнною областю розселення кельтів. Поховальні речі Галичини II ст. до н.е. - III ст. н.е. безумовно кельтські. Їх досить добре проаналізував Ю. В. Кухаренко, який підтвердив вплив кельтів на розвиток слов'янського етносу Галичини. Щоправда, мій учитель В. В. Грабовецький в пізніших працях відкинув вплив кельтів на формування Галичини і вважає, що назва Галич походить не від кельтського, як він вважав раніше і що нами приведено вище, а від грецького слова "гальс", що означає сіль. Це припущення він мотивує тим, що у Галицькій землі були соляні джерела, а в самому Галичі містилися склади солі, що дало можливість внаслідок торгівлі постати і самому місту Галичу. На його думку, Галич як місто, існував з IX ст. на землі племінного об'єднання хорватів.

Однак, якщо розглянути роль Галича через призму не тільки місцевої, але й європейської історії, то побачимо багатогранність і багатство археологічного матеріалу, знайденого в XIX ст. в Гальштаті, назва якого стала признаним терміном для означення ранньої фази розвитку кельтської культури. Ця територія покривається низкою регіональних князівств, які одне за одним тягнуться від Ірландії через усю Європу до Подністров'я, Подніпров'я та Причорномор'я. Ці князівства відомі Британії, Франції, Іспанії (Галлія), Італії (Галлія), Німеччині (Венедія), Чехії (Богемія), в Україні (Галичина), Малій Азії (Галатія).

Власне тут були знайдені поховання представників могутньої кельтської аристократії і скромні могили общинників, які засвідчили життя людей епохи пізньої бронзи. Це європейські люди, які зробили в той час разючу технологічну революцію, а саме – перехід від епохи бронзи до заліза. Цей же народ – кельти-галли – вперше в Європі почали розробляти багаті поклади солі, за що їх і було прозвано словом *hals* – сіль, солеварами. Сіль вже в той час вважалась цінним продуктом. Вона давала можливість зберегти від псування м'ясо, сало та інші продукти. Сіль, дякуючи кельтам, стала необхідною в раціоні харчування європейців.

Епоха Гальштату відкрила археологам поховання, речовий матеріал яких показує, що люди виготовляли свої ріжучі знаряддя і зброю, зокрема мечі, не із бронзи, а з заліза. Князів кельти хоронили під насипаними курганами, зверху яких стояла статуя покійного в повний ріст із зображенням божества, чи надгробний камінь або ритуальна стела. Тіла, як достовірно засвідчено, уже не спалювались, а хоронились в прекрасних погребальних камерах, виложених із дубових колод. Такими своїми захороненнями кельти Гальштату вийшли на історичну арену Європи близько 700-500-их років до н.е. Історичні джерела доповнюються свідченнями топонімії, які розкривають історію ряду географічних назв Європи, показують, що кельтські мови в Європі були ще задовго до того, як етнографи класичного стародавнього світу почали описувати кельтів, як один із наймогутніших народів Європи. Кельтське суспільство, як це ми наголошували вище, було аристократичним, очолювалося багаточисельною і всесильною знаттю. Другою ланкою суспільства були ремісники, які задовольняли усі потреби кельтського суспільства. Як засвідчують джерела, кельтське суспільство ділилось на три основні класи: благородних – жреці, поети, воїни, вільних ремісників і землеробів та рабів, які задовольняли всі потреби кельтського суспільства. Відносини в кельтському суспільстві регулювало "Кельтське право", перша європейська правова система, з якою античний світ і римляни змушені були рахуватися в своїх політичних відносинах з кельтами. Кельтське право захищало всіх громадян суспільства. Громадянин позбавлявся захисту "кельтського права" тільки за важкі провини перед суспільством. Не дивлячись на те, що кельти завоювали всю Європу і створили Європейське право, на основі якого вони в усій Європі уже в V столітті до нашої ери почали розчинятися в місцевих народах.

Однак повернімося до проживання кельтів у Галичині і Нижньому Подністров'ї, коли галати із Подністров'я-Галичини просунулись у Подунав'я у III-II ст. до н.е. На нашу думку, цей регіон у той час теж був включений у сферу впливу державного формування галатів Подністров'я. Власне, тут на

території на схід від Карпат, кельти швидко почали поширювати свої топоніми. В цей же час, слов'яни Карпат і Дністра переймають самоназви кельтів, зокрема венеди та інші. Назви пов'язані з політичною присутністю кельтів-галатів, зберегли пам'ять про них у назві міста Галич, назві Галичина, яка на нашу думку, походить від державного формування кельтів Галатії (Галичини) в Малій Азії. Питання виникає само собою: звідкіля походить ім'я міста Галич, що дало назву Галицькій державі і етноназві галичан? Галицький вчений XIX ст. О. Партицький вважав, що від галатів-бастарнів і походить назва міста Галича, вони є засновниками у II-I ст. до н.е. Галича над Дністром, який і став, на думку дослідника, концентруючою політичною і соціально-економічною домінантою кельто-слов'янської етнокультури Подністров'я. Найдавніша письмова згадка про Галич відноситься до III ст. н.е. Згідно з свідченнями Йордана, біля Галтіса (Галича) у 246 р. відбулася велика битва між ост-готами і гепідами. Війська готів і гепідів, наголошує Йордан, зустрілись біля міста Haltis, де пливе ріка Ауна – тобто на лівому березі Дністра, де і до XIX ст. заворот ріки чи частина ріки Дністра носила назву ріки Углової, наголошував дослідник. Чеський дослідник П. Шафарик і польський І. Лелевель утотожнювали Галтіс Йордана з Галичем над рікою Луквою, вони вважали часом виникнення древньоруського Галича 246 рік. На їх думку, свідчення Йордана датовані 246 роком, – це перша згадка про Галич над Дністром. Польський дослідник Т. Земенецький також вважав, що Галич над Дністром, що відомий за свідченням Йордана під 246 р., був заснований кельтами. Доводячи, що кельти у цей час проживали у Подністров'ї, він наголошував, що Галич самоназвою означає племінну назву кельтів галатів, які залишили у пам'яті про себе назви у Прикарпатті і Подністров'ї: Галич, Галіція. Галич у Подністров'ї у перших ст. н.е., на думку дослідника, був одним із найбільших торгових городищ, який заклали кельти-галати. У III ст., тобто у час битви біля міста ост-готів і гепідів, Галич міг уже бути окрім центру торгового і центром політичним. Характерно, що назва Галича поширена і у Карпатських горах, пагорби, узгір'я, пасма гір носять назви Галича. Характерно, що це регіони розселення бойків, лемків і гуцулів. На думку А. Петрушевича, Карпато-горці гуцули і бойки, яким належить і місто Галич, склали в минулому східну частину хорватів, хоча багато дослідників, зокрема Т. Шрейбер, вказували на вплив кельтської культури на формування бойків, лемків і гуцулів, наголошуючи на дольменах кельтів у культурі горців-слов'ян. Можливо, певні компоненти кельтської культури, наголошував А. Петрушевич, у галицьких горців мали місце, та з проміжком часу вони кристалізувались у суто слов'янські. Російський дослідник Ф. Браун наголошував, що з іменем Галича в його час пов'язували частину лісистих Карпат, і спеціально гору з якої бере свій початок Дністер. Далше топоніми з назвами Галич поширені у ряді сіл Угорщини – Галич, Великий Галич, в Рудних горах – Галіч, в Ноградському комі-таті – Галич. Про походження імені Галич існують дві гіпотези. Одна з них, – згідно якої ім'я Галича означає області багаті на сіль, тому і склони Лісистих Карпат пов'язують цю назву з словами гальс-сіль, загально-індоевропейським позначенням солі. Гіпотеза ця можлива фонетично лиш у тому випадку, якщо ми вважатимемо початковою кельтську мову. В британській групі кельтських діалектів слова дійсно починаються з h(r): halion, holen – як і у мові Карпатських галатів. Можна припускати карпато(слов'янсько)-кельтський діалект: Halitio, Hilizio, яке у слов'янській мові означає “Галич”. Очевидно, основні будівники міста були слов'яни і кельти, які мали не тільки етнічну, але й мовну спільність. Характерно, що Галич в Рудних горах, Гала-гора в Польщі в області Татранських гір можуть говорити про кельто-слов'янські етнокультурні старожитності. Якщо у слов'янській мові є слова галявина, галява, а у кельтській hel, hal, що утотожнюється у індоевропейському корені hel, hollen, hal і існують у слов'янських мовах, де існують і ключові слова галява, галявина. Цілком можливо, наголошує з цього приводу О. М. Трубачев, що слов'яно-кельтські етно-мовні зв'язки були дуже древні, що зафіксовано у етнонімах Галичина-Галич. Характерно, що топоніми поселень назв Галича на Дністрі і Галича на Дунаї по усьому пасму Карпатських гір і Подністров'ї притаманні там, де в далекому минулому проживали разом кельти і слов'яни. В Рудних горах були і топоніми карпів, на нижньому Дунаї кельти і слов'яни теж склали велику і могутню у політичному розумінні етнокультуру. Можливо, що галичани лиш слов'янізована етноназва кельтських старожитностей і усі городища древньої Галичини у своїй основі були кельтські. Можна припустити, що слов'яни нарівні з кельтами брали участь у формуванні економічних, політичних і торгових осередків на кельтській основі. Принаймні, Руський літопис у своєму первісному екскурсі говорить нам про “Галичан Яфетового коліна”, ставлячи їх між Руссю і Волохами, що вчені утотожнюють із територією Подністров'я. Із сукупності джерел цілком реально можна наголошувати, що слов'яно-хорвати проживали спільно у Карпатах і Подністров'ї з кельтською етнічною меншістю галатів, етнічне взаємопроникнення яких і кристалізувало літописний етнос бастарнів. Не слід і виключати відкрити експансію кельтів і насильне підкорення слов'янського населення. Деякі дослідники вважають, що кельти, зайнявши Галичину, сконцентрували у регіоні Подністров'я усю свою політичну і господарську адміністрацію. Основним пунктом концентрації їхньої політичної влади став Галич,

звістку про який нам подає готський історик Йордан, датовану 246 роком. Б. О. Тимошук наголошує, що найстародавніші місцевості на Середньому Дністрі теж пов'язуються з етнонімією Галича. Тут же стародавнє городище з іменем Галиця у Чернівецькій області. Галицею називають притоку річки Сучави, є тут урочище Галиця. Багато етнонімів Галич-Галиця, вважає дослідник, розміщуються і тягнуться від Берладського Малеого Галича на Дунаї до Галича на Дністрі, що дозволяє припускати існування з давніх часів одного етнічного регіону, який дослідники пов'язують з древнім етносом склавнів. На стародавність Галича вказують і кельто-слов'янські старожитності, випадково знайдені на території Галичини. Деякі із них відносяться до III-II ст. до н.е. Про них галицький дослідник XIX ст. А. Петрушевич писав: "Знайдені речі у Вікторівських лісах: ритуальні топорики-кельти, ритуальні мечі з двома лезами, чотиригранні топірці, є речами кельтських жреців. Польський дослідник Т.Н. Земенецький, що займався археологічними дослідженнями у Вікторівських лісах і читав лекції в Галичі з дослідженого матеріалу, дійшов висновку, що носіями політичної і господарської культури, яку перейняли слов'яни Галичини, були кельти. Місто Галич, на його думку, було у краю першою великою політичною і торговою "амбасадом" кельтів-галатів. Вони збудували місто, зміцнили його і перенесли з нього свої завоювання на усе Подністров'я. Нижньодунайський Галич, на думку дослідника, був колонією Галича подністровського, який кельти і слов'яни, після завоювання Нижнього Подністров'я, розбудували [72].

Археологічні матеріали Галича та його околиць говорять, що кельтські речі мають місце у побуті населення тільки у III ст. до н.е.– II ст. н.е. Подальший археологічний матеріал свідчить про наслідування кельтам. Так, у поселенні Бовшів, що в 11 км. від стародавнього Галича знайдені кельтські вироби виготовлені на гончарному крузі. Весь комплекс датується II ст. до н.е. Відкриті житла і печі Л. І. Крушельницькою говорять, що у побуті населення в широкому вжитку у II ст. до н.е. був як кельтський, так і слов'янський посуд. Можна припускати, що у час II-I ст. до н.е. у околиці Галича склався кельто-слов'янський етнос, про що засвідчують старожитності виявлені в околицях стародавнього Галича (в с. Бовшів) [73]. Про прихід кельтів в область Карпат і Дністра та заснування Галича, підтвержує і польський хроніст В. Калдубек, який наголошує, що волохи-галли завоювали слов'ян, які проживали на південь та схід від Карпатських гір, де заснували Галич чи Галичину [74].

Свідчення археологічних ранніх джерел підтверджують інші достовірні джерела. Так, вперше про Галич в Подністров'ї згадує в 246 році готський історик Йордан [75].

Згадки про Галич є й набагато давніші. Так, у французькому епосі Галицька земля прославляється як багата країна, а руські билини називають місто: "Галич старий, Галич багатий" [76].

На гербі стародавнього Галицького князівства була зображена чорна галка. Стародавній галицький герб у галичан – чорний крук, який є прототипом польського орла російський вчений О. М. Трубачев етимологічно і історично пов'язує з етнокультурою Дунаю. На його думку, Малий Галич на Дунаї мав якісь тісні етнічні зв'язки з Галичем на Дністрі, очевидно, наголошує дослідник, мешканці одного із Галичів були засновниками іншого, якого конкретно, дослідник не уточнює [77].

Археологічні дослідження в місті Галичі і підгородді говорять, що торгово-економічні відносини на місці майбутнього Галича могли зародитися в Римську добу (I-III ст. н.е.). Знайдена велика кількість римських монет Октавіана, Августа, Нерона, Траяна, вказують на широкі торговельно-економічні зв'язки населення стародавнього Галича з Римською імперією в перші століття н.е. Не слід виключати, що Галич, як торгово-ремісничий центр міг уже функціонувати в пізньоримський час, що засвідчує Йордан [78].

Географ Баварський у IX столітті детально описує міста Прикарпаття та Подністров'я. Він наголошує, що цей регіон має стародавню назву Галичина, у якій є місто Галич. Географ Баварський називає Галицьку землю "країною Галіндією". Це свідчення дослідника проаналізували російські вчені І. Топоров і В. Іванов. Вони утотожують Галіндію із Галицькою землею та стародавнім Галичем на Дністрі [79].

Перша згадка, яку всі вчені вважають достовірною, про наявність Галицького князівства чи князювання в місті Галичі князя, є свідчення угорського джерела, яке згадує про гостювання угорців у галицького князя по дорозі в Паннонію на свою нову батьківщину [80].

Про наявність в місті своєї стародавньої історії, стародавніх традицій, говорить літописне свідчення, згідно якого в Галичі ще в XIII столітті ходила легенда навколо поховання, пагорба, який галицькі бояри пов'язували з засновником Галича, легендарним князем Галичем. Літописне свідчення говорить: "у рік 1206 галичани привели Мстислава Ярославовича Німого. І прийшов він до Галича, але не досягнув нічого. Боярин Ілля Щепанович, вивівши його на Галичину могилу і усміхнувшись сказав йому: "Ти уже на Галичиній могилі посидів, отож і в Галичі ти покняжив еси. А після цього ми скажем про Галичину могилу і про початок Галича, звідки він постав" [81]. В свій час, це свідчення аналізував М. Ю. Смішко,

який припускав, що такого типу курганні поховання як Галичина могила могли бути в стародавній Галичині в I-IV ст. н.е. На його думку, згідно з цим поховальним обрядом хоронили представників карпатсько-хорватської знаті [82]. Свідчення Йордана цілком співвідносяться з точкою зору археолога М. Ю. Смішка та дослідженнями з цього питання галицького дослідника XIX ст. О. Партицького [83].

Деякі джерела дають нам право наголошувати, що до часу утвердження в IX ст. князівської влади Галичем, упродовж століть, управляли “мужі градські” і він функціонував як торговий та боярський центр. До наших днів дійшла билина “Дюк Степанович”, у якій є нашарування галицьких сказань IX-X століття, які концентрують розповіді про економічну і політичну історію Галича, особливо в IX-X століттях, коли Галич конкурував політично і торгово-економічно з Київською Руссю. Отже, джерело цього часу дає нам право говорити про Галич як про “великий, добре улаштований боярський центр”, яким разом з матір’ю володів “удатний син боярський – Дюк (герцог-князь) Степанович”. Деякі дослідники пов’язують слово “Дюк” з адміні-стративним становищем боярина Степановича, де він був за західно-європейськими мірками герцогом, за руськими – князем [84]. На жаль, до цього часу у питанні розгляду історії Галича ці свідчення вченим були невідомі або не бралися до уваги. Не будемо забувати, що у Галичі з самого початку сформувався могутній клас боярства, що виріс із торгово-ремісничої знаті. Могутність боярства ми проглядаємо із самого початку князювання Володимира, вони постійно намагаються обмежити самостійне правління князя. За таких обставин, можемо говорити, що утвердження в Галицькій землі Володимира Володаровича було непростим, однак владний князь, за допомогою військової сили утвердив своє панівне становище в такому сильному торгово-економічному центрі, як Галич. Джерела свідчать, що Галич цього часу був також могутнім культурним центром. Це підтверджує Галицьке євангеліє, яке датується 1141-1144 роками, тобто роками утвердження Володимира Перемишльського в Галичі. Зауважимо лиш, що Галицьке євангеліє є унікальною пам’яткою, воно написане на сербо-хорватській мові, має рідкісний срібний оклад XII століття. Галицьке євангеліє залишається єдиним поки що переконливим джерелом, що у мовному розумінні достовірно засвідчує велич Галицької держави [85].

Тепер ще раз звернемося до населення та соціальних станів міста. Джерела засвідчують, що в місті були всі: “і худі, і багаті, і добрі, і духо-венство”. Чисельність міста в час переїзду Володимира Володаровича в Галич налічувала 15 тисяч осіб. В основному, це була торгово-реміснича знать, духовенство, в підгородді проживали селяни-земле-роби. Місто було більше схоже на великий торговий центр, в якому всю владу мали купці. Цей наш здогад підтверджує свідчення Печерського патерика, який в 1094 році засвідчує про “гостей з Галича, які торгували в Києві сіллю” [86].

І. Шараневич, що проводив археологічні роботи в Галичі, вважав, що місто в X-XII ст. було “середовищем галицьких купців”, які займа-лися торгівлею у західній, південній та східній Європі. Факт продажу великої кількості солі в Києві, наголошував дослідник, дуже показний. Він говорить, що “гості з Галича”, про вигнання яких шкодували кияни, були тут завжди бажаними [87].

Таким чином, наголосимо, що Володимир Володарович зробив своїм столярним місто, яке, як сказав київський історик М. Ф. Котляр, не постало в першій чверті XII ст і швидко виросло із замку “без посаду”, а було стародавнім центрально-європейським торгово-ремісничим центром, за свідченнями джерел, старішим за Київ. Тоді, коли дата заснування Києва – V століття н.е. встановлена гіпотетично, то перша згадка Йордана цілком конкретна і визначена вченими ще в XIX столітті – 246 р. н.е. Як бачимо, Галич XII ст.– могутній торгово-ремісничий центр з багатовіковою історією, економічний рівень якого не поступається навіть Києву та іншим містам Русі та Європи, центр Галицького князівства з 1141 року, а з 1215 – Галицького королівства, центрально-європейської держави. Безсумнівно, що така могутність Галича, як вірно зазначає і М. Ф. Котляр, зразу налякала всіх сусідів і, в першу чергу, великого київського князя, тому дослідник вважає, що вже у 1141 році великий київський князь Всеволод Ольгович робив все можливе для заміни, а то й фізичного знищення Володимира Галицького. Однак, процес започаткований Володимиром зупинити було неможливо [88].

І. Лінніченко вважав, що уже в 1141 році Всеволод робив все, щоби знищити Галицьке князівство, він почав організовувати великий похід в Галичину, хоча офіційної для цього причини не було. Формально Володимир Галицький виконував всі феодалні повинності щодо свого київського сюзерена, однак, наголошує І. Лінніченко, цього було недостатньо. Він був могутній і нагромаджував сили. Все йшло до зіткнення як політичних, так і торгово-економічних інтересів. Всеволод перший розпочав конфронтацію. Він зібрав на Володимира Галицького велику кількість князів, зокрема Мстиславовичів, підняв краківського князя Владислава, який з’явився особисто з усім своїм військом. Володимир Галицький закликав на допомогу союзного угорського короля. Однак, коаліція князів, яка виступила проти галицького князя, була потужна. Це були майже всі наймогутніші володарі Русі. Однак, наголошував дослідник І. Лінніченко, князь Володимир, побачивши, що війна знищить ще не зовсім

окріплю Галицьку державу, вирішив вдатися до дипломатії. Власне, за допомогою дипломатії він вийшов із скрутної ситуації – загрози знищення своєї держави. Його дипломатія базувалася на залякуванні князів коаліції. Володимир переконував князів, що якщо Всеволод вб'є його і відбере в нього (Володимира) його князівство, то опісля він вчинить так само з іншими князями, оскільки буде тоді сильним, бо підкорить собі всю військову організацію Галичини. До цього в нього вже є Волинь і Київщина, після цього, наголошував Володимир, з такою силою він піде на вас, як оце зараз на мене. Така політика дала можливість відступити, а князі не переслідували Володимира. Всеволод, задовольнившись фактом перемоги над Володимиром і признанням васалітету, останнім повернувся в Київ [89]. Ця сутичка, як вважають дослідники, відбулась на Волині. Володимир Галицький не дав можливості вторгнення Всеволода в суто галицькі землі очевидно через зраду боярства та торгово-ремісничої знаті [90].

Джерела не чітко описують війну Володимира Галицького і Всеволода Ольговича Київського у 1141 році на Волині. Не слід виключати, що вона відбулась через те, що Володимир намагався захопити якісь порубіжні міста, як це пізніше наголошував літопис. На нашу думку, це була проба сил Галицького князівства з Київським. Однак, жодна сторона не була готова до довготривалої війни. В стані Всеволода не всі князі підтримували політику великого князя. Переконливі аргументи Володимира, з якими він звернувся до окремих князів коаліції, очевидно були тим критерієм, які сприяли швидкому її закінченню в 1141 році. Причиною припинення війни з Володимиром Галицьким були й інші події. В той час, коли краківський князь Владислав пішов з усім військом на допомогу Всеволоду Київському, його молодші брати вдарили йому в спину і фактично нейтралізували союзника Всеволода. Тут не можна також виключати дипломатичної звитяги Володимира Галицького. Уже в наступні роки сам краківський князь Владислав просить допомоги у Всеволода Київського. Літопис так описує цю подію під 1142 роком: “У ту зиму послав Всеволод сина свого Святослава, та Із'яслава Давидовича з Володимиром Галицьким у поміч свату своєму, князеві лядському Володиславу на братів його менших, на Болеславовичів. І зібрались вони коло города Чернецька і, спустошивши, вернулись, взявши в полон більше мирних ляхів, ніж ратних“ [91].

Д. Зубрицький вважав, що великого успіху цей похід не мав, оскільки Володимир фактично не воював, він тільки дбав про інтереси свого князівства. Ослаблення поляків було йому на руку. Дослідник наголошував, що ця війна була корисною тільки для Володимира Галицького і він використав її сповна. Д. Зубрицький наголошує, що Володимир Галицький взяв більше мирних ляхів ніж ратних і з великою здобиччю повернувся в Галич [92].

І. Шараневич теж наголошує, що Володимир Галицький з великим бажанням взяв участь у війні в Польщі. Він особисто, на чолі всіх своїх полків, вторгся в польські землі на ворогів Владиславових, які займали порубіжні відносно Галичини землі. Ослаблення безпосередніх сусідів з заходу було стратегічним завданням Галицького князя. Тому він особливо сильно розпочав війну власне тут, про що свідчить великий полон, з яким він повернувся в Галич [93].

Всі вище викладені і проаналізовані свідчення вказують на те, що становище Галицького князівства в 1141-1142 роках залишається таким, як за перших Ростиславовичів. І. П. Крип'якевич вважає, що через те, що Володимир намагався проводити свою самостійну політику лише в інтересах Галичини, його князівство було стиснуте з усіх сторін сусідами: з півдня – Угорщиною, з заходу – Польщею, від півночі – Волинським князівством, зі сходу – Київським князівством, з Дністро-Дунайського пониззя половецькими ханами та Візантійською імперією. Перебуваючи у такому становищі, Володимир Галицький повинен був проводити обережну політику, щоб не допустити війни на два фронти. В цей же час йому потрібно було мати і союзників. Як бачимо, союзниками його була Угорщина, Візантійська імперія, опозиційні до краківського князя Владислава польські князі. В 1141 році, щоб зміцнитись, він прийняв васалітет Всеволода і навіть за велінням останнього ходив походом в Польщу. Однак стратегія Володимира залишалась одна і та ж – повна незалежність і в першу чергу від київського князя. В цілому, в перші роки правління в Галичі, його зовнішньополітична діяльність залишається мирною. Як бачимо, він припиняє активні походи проти Польщі і робить похід в 1142 році за вказівкою великого київського князя Всеволода. З 1126 по 1142 роки він не виступав проти Угорщини, підтримуючи з нею союзні відносини. Підтримував дружні відносини також з Волинським князем, після 1141 року прагнув підтримувати дружні відносини з великим київським князем Всеволодом Ольговичем. Однак не дивлячись на свої мирні наміри, змушений був відбиватися від нападів з усіх сторін. Поява його могутньої держави становила загрозу всім сусідам і в першу чергу Польщі та великому київському князю, який терпів Володимира через його могутність. Володимир Галицький, як бачимо, підтримував плани Всеволода щодо війни з Польщею, однак Всеволод вимагав, щоби Володимир визнав його

верховну владу і “поклонився“ йому, однак Володимир Галицький відмовився і тому Всеволод Ольгович знову відновив війну. Він знову зібрав всіх князів Русі у похід в Галичину [94].

М. Ф. Котляр з цього приводу наголошує, що подальші плани порозуміння між Всеволодом і Володимиром розходяться після 1142 року, тобто після того, як Всеволод зумів посадити свого сина Святослава в Володимирі, а Із'яслава Мстиславовича перевів у Переяслав. Це створило реальну загрозу самостійному правлінню Володимира Галицького. Як вважає дослідник, конфлікт ставав неминучий, навіть при відвертій лояльності Володимира Галицького [95].

Руський літопис так зображує ці події: “У той же рік посварилися Всеволод з Володимиром через сина, бо сів син Всеволода в Володимирі і почали один на одного складати війну і Володимир кинув йому хресну грамоту. Всеволод тоді з братами пішов на нього. Того ж року ходили Ольговичі на Володимира: Всеволод із двома братами Ігорем і Святославом, Давидович Володимир і Вячеслав Володимирович, Мстиславовичі – Із'яслав і Ростислав, Святослав Всеволодович, Всеволодовичі – Борис і Гліб, Глібович Ростислав і Володислав, лядський князь. Пішли вони на велемовного Володимира, змушуючи його добровільно приїхати до Всеволода і поклонитися йому. І угрів він привів до себе на поміч, але були вони йому без ніякої користі [96]. Л. Махновець зазначає, що коаліція на чолі з Всеволодом, що вирушила в Галичину, запросила також і половців. Війська підійшли під Тереховль, відрізаючи від Володимира його Дністро-Дунайські володіння. Сюди прибув і Володимир Галицький з усіма своїми полками та з угорською допомогою, яку надіслав йому молодий угорський король Гейза II, брат дружини Володимира, Софії. На чолі великого угорського війська стояв хорватський бан, дядько Володимира Галицького по матері, другий після короля сановник, палатин угорської держави, Белуш. В цей же час, як наголошують джерела, в час протистояння Всеволод зайняв все Дністро-Дунайське пониззя. Не дивлячись на те, що Володимир втратив Дністро-Дунайське пониззя, він вирішив продовжити проти-стояння. Суперники цілий тиждень стояли по обох сторонах річки Серет. Союзники Всеволода прислали до Володимира Галицького послів з пропозицією поклонитися Всеволоду. Ряд князів, які були залучені до походу, теж не хотіли зміцнення Ольговичів. І лиш після того, як Володимир відступив в район Рожного Поля і тут, на зло-щасному місці для киян, Всеволод ухилився від битви і відійшов до Звенигорода [97].

Руський літопис так розповідає про подальші події: “І став Всеволод по цій стороні Звенигорода, а Володимир став по ту сторону, зійшовши з гори, а межі ними була ріка Білка. І повелів Всеволод кожному полку робити гаті. І назавтра перейшли ріку, взяли гори в тилу у Володимира, бо Володимир думаючи, що вони до нього йдуть, став, приготувавшись до бою, перед городом на Оболоні, а усім Всеволодовим полкам не можна було битися з ним через тісноту, тому що болота підійшли аж під гори. Тому-то зайшли руські полки на гори од сторони Перемишля і од Галича”. Ситуація в цей час змінюється на користь Всеволода, оскільки Із'яслав Давидович привів половців, які стали мобільною силою, яка могла напасти на галицькі міста і села. Їх прихід став можливим після того, як берегдеї, торки та половці взяли штурмом Ушицю та Микулин. Це очевидно і перелякало галичан. Коли побачили це галичани, то занепокоїлись, кажучи: “Ми тут стоїмо, а там жінок наших візьмуть. І почав Володимир слати послів до Ігоря: “якщо ти помириш мене з братом, то я по Всеволодовій смерті поможу тобі щодо Києва. І так підманув він Ігоря. І став Ігор благодати Всеволода і мольбою, і гніваючись, і кажучи: “не хочеш ти мені добра. Нащо ти призначив еси мені Київ. Ти і приятелів мені не даси приймати. І послухав його Всеволод і того ж дня під вечір учинили мир. І виїхав Володимир і поклонився Всеволодові, а Всеволод зустрів його зі всіма своїми братами. І дав Всеволоду Володимир за труд 1400 гривень срібла, (Лаврентіївський літопис пише, що 1200 гривень), раніш багато наговоривши, а потім багато заплативши, і цим його вблагав. Всеволод же з братами, цілувавши його, примирив з собою. Сказавши йому: “Осе ти цілий еси і більше не гріши,— повернув йому Всеволод Ушицю і Микулин. І вернулися вони до себе” [98].

Як бачимо, Всеволод діяв проти Володимира підступно, а тобто за допомогою половців намагався знищити Галичину. Сам же він, як воїн ніяк не проявився. Два рази галичани пропонували Всеволоду вирішити долю суперечок битвою. Один раз на Рожному Полі, другий раз під Звенигородом, однак, останній чекав на половців. Тільки половецька орда, яка була некерованою, могла безборонно знищувати Галичину. Тому Володимир зробив єдиний правильний, у цьому випадку, вибір у цій ситуації, що свідчить про високий рівень дипломатії галицького князя. Тільки напад половців на Дністро-Подунав'я і міста Галичини примусили Володимира прийняти васалітет і виплатити Всеволоду велику контрибуцію.

Дослідник Д. Зубрицький так пояснював ці події, які засвідчені в літописі. Цілком очевидно, що сусідство з Ольговичами на Волині не задовільняло галицького князя, він боявся, що Ольговичі, рано чи пізно нападуть на нього і відберуть від нього добре організовану в економічному та політичному

розумінні його батьківщину. Така підозра цілком очевидна і вона засвідчена в літописі: “розсварився Володимир з Всеволодом через посадження сина Всеволодового Святослава в Володимирі”. Як бачимо, посадженню Святослава в Володимирі протидіяв Володимир і Всеволод розумів, що становище Святослава на Волині хитке. Як вважав Д. Зуб-рицький, не довіряючи Володимирі, Всеволод почав придумувати якесь особливе поклоніння для Володимира, хоча було вже одне признание Володимиром зверхності Всеволода. Були так звані хресті грамоти, признание Володимиром влади Всеволода. Друге, що насторожило Всеволода, що Володимир Галицький не хотів їхати в Київ на поклоніння Всеволоду, очевидно, що це була процедура не обов’язкова. Всеволод просто шукав причини, щоб відібрати Галичину у Володимира і посадити у ній одного із своїх синів. У деяких дослідників, які проаналізували хід протистояння через Волинь Володимира з Всеволодом, виникло враження, що Володимир сам в раптовий час злучення чотирьох князівств, хотів приєднати до своєї Галицької держави і Волинське князівство. Однак, наголошує Д. Зубрицький, такі твердження треба відкинути, оскільки розумний галицький князь прекрасно розумів, що утриматись на Волині він так само не має шансів, як і Святослав Всеволодович, оскільки Волинь є родовим гніздом Мономаховичів і вони після ослаблення влади Всеволода Ольговича, будуть претендувати на неї. Він повинен був в цей час думати тільки про своє політичне утвердження власне на своїх обширних територіях, які простяглися від Польщі та Угорщини до Дністро-Подоунав’я. Обширність володінь, а це: Перемишльське, Звенигородське, Галицьке, Тереховлянське та Берладське князівства, потребували пристальної уваги галицького володаря. В цей час Володимир Галицький достатньо могутній і багатий, про що свідчать заплачені гроші “1400 гривень Всеволоду за труд”, щоб думати, що інші князі дозволять йому захопити ще й Волинь. Власне в цей час захоплення Володимиром Галицьким Волині могло обернутися для нього катастрофою. Швидше за все, Володимир змагався з Всеволодом з приводу повернення Із’яслава Мстиславовича в отчу Волинь, якою володіли його предки. Мономахович Із’яслав був другом за його клопотанням і переймаючись інтересами власної безпеки, Володимир розпочав протистояння з Всеволодом [99]. Характерно, що ввійшовши в Галичину, Всеволод теж побачив її добре улаштованою в політичному розумінні. Всі ключові міста були вірні йому. Навіть Звенигородський князь Іван Ростиславович не став спільником Всеволода, а підтримував політичну лінію свого дядька Володимира Володаровича. В цей же час Всеволод пішов на примирення з Володимиром не тільки тому, що прохання князя Ігоря зіграли велику роль. Угорський фактор теж не треба відкидати, і хоча літописець насміхаючись з Володимира наголосив, “що приведена велика кількість угрів залишилась Володимирі без потреби”, однак, на нашу думку, власне цей угорський фактор став тією причиною, що “Володимир залишився цілий” і його “гріх був прощений”. Слід наголосити, що велике ополчення, вся Русь і Польща не злякали Володимира, і тільки взяття половцями Ушиці та Микулина, дещо змінили хід війни і перенесли її в Центральну Галичину, а тобто під стіни Звенигорода. В цей час прибуття половців вирішило протистояння, що змусило Володимира Галицького піти на примирення. На таке примирення його штовхала знать, яка була в його війську, як із Дунайських міст та Берладського князівства та Галичини, яка боялась половців. Власне великий викуп і віддання Ушиці і Микулина були тією умовою, яка знову утверджувала Галичину від Карпатських гід до Дністро-Дунайських гирл. Однак, на цей раз Володимир Галицький отримав уже ці території з рук Всеволода, великого князя київського. Про приналежність Дністро-Дунайських володінь до Галицької держави нам засвідчує В. М. Татіщев, у якого під 1144 роком записано, “що Володимир після війни із дунайськими болгарами і візантійцями володів усіма містами до Дунаю” [100].

Можна припустити, що після такого принизливого “примирення” з Всеволодом, Дністро-Подоунав’я, тобто Берладське князівство, вирішило вивільнитися з-під Галицької залежності. Однак, Володимир, не дивлячись на принизливий мир, залишався одним із могутніх володарів Центрально-Східної Європи. З’ясовуючи це протистояння, київський дослідник П. П. Толочко вірно наголошував, що конфлікт не переріс у війну, сторони пішли на взаємні уступки: “І дав Всеволоду Володимир 1400 гривень срібла за труд, Всеволод вернув йому Ушицю і Микулин. І вернулися вони до себе” [101].

О. М. Рапов, опираючись на свідчення В. М. Татіщева, наголошував, що конфлікт у 1144 році між Володимиром Галицьким та Всеволодом Ольговичем виник тому, що Володимир захопив всі князівства своїх родичів. Він наголошує, що така велика контребуція, це плата за визнання Всеволодом права Володимира на всі галицькі володіння [102]. Конфлікт, на думку В. Т. Пашуто, Л. В. Черепніна, Б. Д. Грекова, виник також тому, що могутній сюзерен Володимир відібрав у Івана Ростиславовича Дністро-Дунайське князівство, яким той володів, як відомо з грамоти з 1034 року [103].

Осівши в Галичі, Володимир перепідкорив Дністро-Дунайські землі в своє управління і отримував з нього великі прибутки. Однак, дослідник В. Т. Пашуто вважав, що тільки осівши в Галичі, Володимир не міг мати великих грошей для виплати контребуції. Ці гроші він взяв з громадськості міста Галича,

чим й визвав незадоволення горожан, що й викликало повстання галичан в майбутньому [104]. І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко теж вважають, що власне галичани виділили на виплату контрибуції половину суми, що потягло за собою незадоволення міщан Володимиром [105].

Цю точку зору відхиляє О. М. Рапов, який наголошує, що уже Василько Ростиславович володів великими багатствами, про це свідчить сума грошей 1200 гривень, які він заплатив за викуп брата князя Володаря. Зауважимо, що Василько був князем одного князівства, Тербовлянського, Володимир же володів Галицьким князівством, територією від Карпатських гір до Подунав'я. Тому сума контрибуції 14000 гривень була йому посильна. Тим паче, що літописець наголошує, що Володимир зразу заплатив гроші, а не десь їх збирав. Про будь-який збір грошей в Галичі для відкуплення літопис не говорить [106].

Свідчення, які були в розпорядженні В. М. Татіщева говорять: “в 1144 році Володимир вів війну з дунайськими містами, які внаслідок його поразки відійшли. Війна його також проводилась з болгарами і візантійцями. І володів він усіми градами до Дуная” – наголошує В. М. Татіщев [107].

Незадоволення галичан скоріше носило не матеріальний, а моральний характер, як зауважує І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, Галицька земля не захотіла пробачити своєму князю фактичної поразки, оскільки Дністро-Подунав'я з ключовими центрами Ушицею та Микулином були повернуті шляхом дипломатичного компромісу та контрибуції, за яку “велемовному Володимирі довелось багато заплатити”. Моральна сторона поразки, наголошують дослідники, ось основна причина незадоволення галичан Володимиром [108]. Аналізуючи конфлікт Володимира Галицького і Всеволода Київського, автори монографії “Історія УРСР” вважали, що безпосередньою причиною походу Всеволода у Галичину був Іван Берладник. Київський князь розпочав політику з'єднання Русі, тому Іван Берладник був у його поході на захід козирною картою, звідси і неприязнь могутнього Володимира і в майбутньому його сина до племінника. Проти підтримки Івана Ростиславовича рішуче виступив Володимир, що й спричинило конфлікт, який надав виступу Всеволода в Галичину законного характеру. Зауважимо, що така точка зору не підкріплена ніякими джерелами [109].

Всі проаналізовані нами точки зору подій 1144 року зводяться до широкого незадоволення галичан правлінням Володимира Галицького, як наголошено вище, весь тягар контрибуції в подальшому було вкладено на торгово-ремісничу знать, широкі народні маси. Все це незадоволення стало наслідком повстання, яке Руський літопис так зображає у другій половині січня 1145 року: “на ту ж зиму вийшов Володимир із Галича в город Тисменицю на лови. А в цей час послали галичани послів по Івана Ростиславовича у Звенигород і ввели до себе в Галич. Володимир же, почувши про це, зібрав дружину і прийшов на нього до Галича і став навколо города. Та виїжджаючи з города галичани, билися кріпко і багато падало з обох сторін. А в м'ясниці в неділю на ніч виступив на них Іван з галичанами і багато вони билися. І побили в Івана дружину багато і відрізали його од города, і не можна йому було вернутися в город, і пробіг він крізь чуже військо до Дуная, а звідти полем прибіг до Всеволода в Київ. Галичани же усю неділю билися після Івана з Володимиром, та по неволі одчинилися йому в масляну неділю. Володимир, увійшовши в Галич, багато людей порубав, а інших покарав карою лютою” [110].

Як бачимо, протистояння між самовладним правлінням Володимира і галичанами було велике. Як видно із свідчення джерела, все місто протистояло Володимирі. Місто запросило Івана Ростиславовича Звенигородського на галицький престол. І власне з галичанами він бився проти війська Володимира, звідти втік до Всеволода в Київ. Однак, як бачимо, сили були нерівні. На противагу виступу торгово-ремісничої знаті, галичан, Володимира підтримали всі решта міста, дружина, яка складалася з бояр. Проте, що Володимир, увійшовши в Галич, покарав лютою карою галичан, вказує джерело, однак, не говорить, що він покарав галицьких бояр. Як відомо, князь зібрав швидко дружину і скоро з нею прибув під Галич. Сила дружини була більша, ніж дружина князя звенигородського і галицьке ополчення. Літопис чітко відзначає, що “побито у Івана дружину багато”, “відрізано дорогу до города”, а сам город взято в повну облогу [111]. Літопис наголошує, що Іван Ростиславович втік до Всеволода в Київ, що може натякати на якийсь зв'язок повстання в Галичі з Всеволодом Ольговичем. Як бачимо, Всеволод не віддав опісля Івана Володимирі, а навпаки, почав спрямовувати його в Подунав'я для продовження боротьби з Володимиром. Взнавши це, Володимир жорстоко покарав галичан. На думку Д. Зубрицького, галичани побачивши, як владно володарює Володимир, вирішили, запросивши молодого звенигородського князя Івана, припинити володарювання в місті перемишльської знаті, якою оточив себе Володимир. Очевидно, наголошує Д. Зубрицький, повстали проти Володимира не тільки ремісники і купці, але й якась незадоволена вторинною роллю в місті частина галицького місцевого боярства, яка до вокняження в місті Володимира повністю контролювала місто. Власне вона і запросила нового князя, бо виступає як реальна та місцева правляча еліта міста [112].

І. Шараневич наголошує, що після того, як князь Іван Берладник вокняжився на галицькому столі з волі місцевого галицького боярства, Володимир проти такого сепаратизму столичної знаті з'єднав всі полки міст та князів для боротьби з галичанами. Причина може бути в тому, що галичани, які мали з Києвом пільгові торгово-економічні відносини, очевидно діяли в інтересах великого князя. Вони думали, що вигнавши Володимира і прийнявши Івана, тим самим отримають допомогу велико-князівської влади. Однак Володимир діяв швидко. Галичани не могли й думати, що за такий короткий час Володимир збере велике військо з усієї Галичини. Все це може говорити, що не дивлячись на поразку, Володимир залишався володарем, який опирався на міста, князівства та населення своєї Галицької держави [113]. Київський дослідник XIX століття М. Дашкевич наголошує на конфлікті між регіональними та центральними верствами галицького суспільства. В той час, коли регіональні центри підтримали Володимира, сили центру, які бажали вивищитися над князем і домінувати в Галицькому суспільстві і управляти ним при слабкій князівській владі, підтримали князя, який фактично, з точки зору феодального права не мав прав на князювання в Галичі. Бояри, які з волі Володимира тримали всі ключові центри Галичини, звичайно підтримали свого князя Володимира. Галичани поклались на власні сили і князівську дружину князя Івана Ростиславовича. Отже, підтриманий власниками великих феодальних землеволодінь, боярами, які на заклик Володимира прибули з власними військовими загонами та ополченнями міст, Володимир мав повну переважаючу військову силу під Галичем. Він зумів розбити галицьке військо і дружину князя Івана Ростиславовича, відрізати це військо від міста і прогнати його з Галичини. Навіть раптовість нападу, як наголошує літописець, не була несподіванкою для готового до бою війська Володимира. Галичани здалися і відкрили ворота, оскільки розуміли, що Івана з підтримкою не буде, а тій силі, яка є у князя Володимира, вони протистояти не зможуть. У них не було іншого виходу, як здатися на милість князю Володимирі. Як бачимо, Володимир з дружиною ввійшов в Галич. Хто ж була та вірна його дружина? М. Дашкевич вважав, це були бояри, еліта галицького суспільства [114]. Це підтверджує літописець. Дружина хотіла за Володимира і його сина Ярослава, який "любив і кормив її, голови свої покласти" [115]. Власне за допомогою цього класу феодалів, боярської дружини, Володимир утримував всю повноту влади в Галичині від Карпатських гір до Подунав'я, власне за допомогою боярської дружини він жорстоко розправився з повсталими галичанами, як наголошує літописець, "багато людей порубав, а інших покарав лютою смертю" [116].

Однак відновлення Володимира в Галичі і покарання винних, не означало припинення боротьби та інтриг навколо Галицького князівства. Як засвідчують джерела, Іван Ростиславович після невдалого вокняжіння в Галичі втік в Київ до князя Всеволода Ольговича, який хоч офіційно й перебував у дружніх відносинах з васальним уже галицьким князем, однак не припиняв інтриг проти нього й бажав його політичного і економічного ослаблення. Як вважав дослідник Д. Зубрицький, даючи підтримку більш дипломатичну Івану Ростиславовичу, він фактично санкціонував його посадження в Галичі. Не слід виключати, що це посадження було узгоджене Всеволодом із галичанами [117].

Дослідник С. М. Соловійов вважає, що захист і політичний притулок, який був наданий Івану Ростиславовичу Всеволодом Ольговичем Київським є продовженням попередньої політики, яку проводили Володимир Галицький та Всеволод Ольгович. Прийняття в Києві Івана Ростиславовича ще більш загострило існуючі протиріччя, які привели до нової війни між Київським та Галицьким князівствами в 1146 році [118].

Як бачимо із джерел, князь Всеволод Ольгович теж застосував дипло-матичний прийом. Після заключення договору та визнання Володи-миром Галицьким васалітету, яке пройшло у вигляді примусового "поклоніння", Всеволод Ольгович розуміючи, що військовим шляхом він вичерпав своє підкорення Галичини, вирішив підкорити Галичину дипломатичним шляхом. Нагода була велика. Галичани, які торгували в Києві, отримали від великого князя великі торгові пільги і були заці-кавлені в союзі з великим київським князем Всеволодом і номінальній залежності Галичини від Києва. Однак, такої думки не дотримувався князь Володимир Галицький, який вважав ситуацію, в яку він попав і вихід із неї винятковою та тимчасовою мірою своєї дипломатії. Його спрямо-ваність була на повну незалежність і перетворення Галичини в Центрально-Європейську державу на зразок Польщі та Угорщини [119].

Це розумів і князь Всеволод Ольгович, тому вирішив спрямувати галицьку торгово-економічну та політичну знать на вигнання Володимира із Галича і заміну його більш лояльним кандидатом. Не виключно, що князь Іван Ростиславович та князь Всеволод Ольгович уже давно щодо цієї заміни вели переговори, і самі запити галичанами Івана Ростиславовича відбувались за згодою великого князя, це підтверджує факт втечі Івана Ростиславовича до Всеволода Ольговича в Київ. Сам факт, наголошував дослідник Д. Зубрицький, що князь Іван Ростиславович знайшов у великого князя київського Всеволода

гостинність і заступництво, показовий. Внаслідок такого заступництва, князь Всеволод Ольгович тепер міг втручатися у внутрішні справи Галицького князівства [120].

Князь Володимир Галицький після утвердження робив всі спроби, щоби добитися від Всеволода Ольговича видачі Івана Ростиславовича, однак, той відмовив. Тоді, за свідченням джерел, Володимир Галицький так розсердився на Всеволода Ольговича, що розірвав мир з ним і з усіма своїми полками вступив у Київську землю. Йому вдалось очолити велику армію, яка складалася з галицьких, звенигородських, перемишльських, теребовлянських та берладських полків. Внаслідок могутнього удару була завойована Прилуцька земля і вся територія Верхів'я Бугу [121].

Дослідник І. П. Крип'якевич наголошує, що Прилуки були сильно укріплені Володимиром, вони стали могутнім важелем політики князя Володимира Галицького на сході, вони, на думку дослідника, були плацдармом на шляху до Києва [122].

Ряд дослідників, які підсумовують свідчення джерел, вважають, що окрім Прилуцької волості князь Володимир Галицький захопив ще й міста Волинської землі. За таких обставин великий київський князь Всеволод Ольгович, спираючись на відстоювання законних прав Івана Ростиславовича на князювання в Галичі, виповів війну Володимирові Галицькому. Завданий попередній урок Володимирові Галицькому, наголошує київський дослідник М. Ф. Котляр, не пішов йому на користь, позбувшись претендентів, ставши одноосібним володарем Галичини, він знову повертається до попередньої як внутрішньо- так і зовнішньо-політичної діяльності і, зокрема, остаточно вирішує питання на користь повної незалежності Галичини, внаслідок чого виникла нова війна. І хоча Всеволод Ольгович і в цей раз, як наголошує М. Ф. Котляр, знову зібрав могутнє військо і Болеслава краківського запросив, і половців, та в цей раз військового успіху цей похід не мав, що фактично забезпечило Галичині і її володарю Володимирові Галицькому повну незалежність [123]. Події розвивались так. Київське військо, як і під час першої кампанії, підійшло під Звенигород, місто, яке за логікою, повинно було б зразу ж відкрити ворота Всеволоду Ольговичу та Івану Ростиславовичу Берладнику, оскільки до вокняження в Галичі він був князем звенигородським, однак цього не сталося. Що стосується князя Берладського, то цілком можливо, що йому вдалося утвердитися в Берладі за допомогою Всеволода і в 1146 році він з своєю дружиною та берладниками взяв участь у поході на Звенигород, щоб утвердитися в місті, де він раніше князував. Не можна забувати, що "відстоюючи інтереси" Івана Ростиславовича, київський князь прийшов під Звенигород. Однак місто не відкрило воріт, і тому Всеволод Ольгович віддав наказ, щоби штурмом взяти місто. Однак штурм міста був відбитий талановитим полководцем, воєводою Володимира Іваном Халдієвичем. В цей же час, коли Всеволод Ольгович штурмував Звенигород, Володимир Галицький зробив блискучий обхідний удар в тил противника, внаслідок якого йому вдалося захопити Побужжя і загрожувати захопленню Києва. Захоплення суто Київської волості і загроза захоплення Києва примусила Всеволода Ольговича зняти облогу Звенигорода і повернутися з усім військом для оборони власних територій. Новий похід Всеволода, який він планував здійснити з метою підкорення князя Володимира Галицького, так і не відбувся через смерть останнього, що надало повну незалежність Галичині [124].

Руський літопис так передає нам ці події: "Всеволод зібрав братів своїх, Ігоря і Святослава, якого zostавив у Києві і з Ігорем пішов до Галича із двома Давидовичами з Із'яславом і Володимиром та з Вячеславом Володимировичем. У похід пішли також Із'яслав і Ростислав Мстиславовичі, синівці його і Святослава, він узяв сина свого і Болеслава князя лядського, і половців диких усіх. І було багато-множество воїнів і тому йшли вони на повозях і на санях до города Звенигорода і спалили навколо нього острог у перший день. У другий день учинили віче звенигородці, хочачи здатися. Та був у них воєвода, Володимирів муж, Іван Халдієвич. І схопив він у них трьох мужів і вбив їх і кожного з них перетнув навпіл, викинув із города. Цим він загрозив гродянам і стали звенигородці відтоді битися без обману. Побачивши це, Всеволод став готуватися, щоб взяти місто. На третій день по зорі пішли всі вої приступом до города, билися до пізньої вечірні і запалили місто у трьох місцях, та городяни з божею поміччю погасили. Бог ото і свята Богородиця спасли місто від лютої раті і вигукнули городяни: "Киріе елейнос!" і вернулися звідти князі кожний до себе" [125].

Д. Зубрицький так характеризує це літописне свідчення: "з великою хоробрістю захищали галичани Звенигород, місто, в якому Володимир Галицький розпочинав свою князівську кар'єру. Воєвода його Іван Халдієвич показав талант могутнього воїна та полководця. Битва проходила від ранку до вечора. Всеволод кидав на штурм міста все нові та нові полки. Навіть підпал міста та пожежа в ньому, при добре організованій обороні не зламали захисників. Немоżliвість взяти міста і наступ Володимира на Київ, застала його зняти облогу і поспішати на оборону власних земель, маючи намір в майбутньому ще раз шукати перемоги в Галицькій землі, однак смерть останнього звільнила Галичину від свого заклятого ворога і дарувало їй повну незалежність. Безсумнівно, що поразка в Галичині зразу ж відбулася на його

браті Ігорю. За відсутності Всеволода та Ігоря в Києві активно з громадськістю вели переговори як Мономаховичі, так і Володимир Галицький. Суть їх політичної діяльності полягає в тому, що Ольговичі узурпували владу на Русі і розпочали братовбивчі війни з усіма князями. В цей же час, управляючи за відсутності князів, урядники обкрадали місто. Очевидно, що якусь долю з цих пограбувань отримував і князь Ігор. Цим інтригував у Києві Із'яслав Мстиславович". Отже, наголошував Д. Зубрицький, жадібність Ігоря і хитрість Із'яслава привели останнього на великокнязівський стіл. Володимир не зумів, а може не хотів підтримувати Ігоря і тільки здаля споглядав за політичними чварами в Києві [126].

І. Шараневич вважав, що Володимир не зумів надати допомогу Ігорю, оскільки Мстиславовичі швидко перемогли Ігоря, зайняли Київ і віддали Ігоря городянам, які його вбили [127].

В цей час, після смерті Всеволода Ольговича в Києві розпочалась усобиця між Мстиславовичами і Ольговичами за великокнязівський стіл, тому Володимир вирішив не брати участь у київських чварах. Він ставав самостійним володарем, тому київські справи його просто не цікавили. Тому вірно наголошує П. П. Толочко, що в цей час зміцніла позиція Галицького князівства, яке виграло війну, утвердилося стратегічно на Волині, в Прилуцькій землі. Колотнеча в Києві дозволила Володи-миру Галицькому отримати повну незалежність від Києва. Військові кампанії, які були викликані київськими князями проти зміцнення Галичини у 1141, 1144, 1146 роках нічого не дали великокнязівській владі. Якщо ретельно розглянути хід політичних подій, то можна наголосити, що власне вони спричинили до утвердження повної незалежності Галичини, оскільки виглядали як зовнішня агресія, тільки підштовхнула раніше роз'єднані князівства до консолідації. І такий консолідатор виявився в особі Володимира Володаровича [128].

Такому етнополітичному зміцненню Галичини в одну державу, наприклад, сприяв другий похід в Галичину у 1146 році. Про це яскраво говорить довготривала облога Звенигорода, зміна тактики Володимира у веденні війни з Всеволодом. Як бачимо, наголошував О. М. Рапов, в 1146 році розгортаються одночасно дві бойові картини: перша – це безуспішний штурм Звенигорода Всеволодом і демонстрація полко-водського мистецтва воєводи Івана Халдієвича, який вдало вів оборону проти всіх наймогутніших князів Русі; друга – це завоювання Володи-мира Прилук і всього Побужжя. Раптова смерть Всеволода Ольговича і боротьба Ігоря з Мстиславовичами, дозволила Володимиру Галицькому утримати за собою Прилуцьку землю і все Побужжя [129].

Таким чином, героїчна оборона Звенигорода, як і захоплення Прилуків та Побужжя Володимиром Галицьким, так яскраво змальована руським літописцем, симпатії якого явно на стороні галичан, та Володимира, була фактом політичної незалежності Галичини. Літописець підкреслив, що політико-адміністративна система галицького князя була вже дуже міцна. "На другий день воєвода Іван Халдієвич, муж Володимирів, загрозив місту і стали звенигородці битися без обману" [130].

Дослідник В. Т. Пашуто наголошує на розумній обороні міста і відмічає полко-водський талант воєводи Володимира Івана Халдієвича, який у такий тяжкий час, коли йому протистояли всі наймогутніші князі Русі, зумів протидіяти зраді, налагодити оборону і порядок в місті. Його вірність і відданість своєму князю, інтересам своєї Галицької держави і ненависть до ворогів, в особі яких виступали всі князі Русі на чолі з Всеволодом, яскраво говорить, що Галичина як окрема держава сформу-валася внаслідок експансії київських князів [131]. Дослідники І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко наголошують на активній ролі в формуванні Галичини городян. Роль городян прослідковується у стремліннях галицького князя. Городяни Галичини виходять на активну політичну сцену і починають конкурувати з містами Київського князівства. Власне вони стали у Звенигороді тим оплотом галицькому князю, допомогли воєводі виявити і покарати зрадників Галичини, активно захищали Звенигород від нападів київського князя Всеволода. Уся напруга боротьби під Звенигородом між общинами Галичини і Київщини, наголошують І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко, очевидна і те, що київська община пішла ні з чим з-під Звенигорода, говорять наступні події. Ольговичі, зразу ж після смерті Всеволода Ольговича були вигнані з Києва, а наступник київського престолу князь Ігор був вбитий київською общиною. Це, як бачимо, Ольговичі отримали плату за поразку під Звенигородом. На них була звалена вся негативна політика, яка привела до втрати київською общиною галицької і отримання останньою повної незалежності [132].

Отже, плани князя Всеволода взяти Звенигород, а опісля Галич, зазнали краху, хоча, як зауважує І. Шараневич, Всеволод посилав на штурм Звенигорода і Русь, і половців, і ляхів [133].

Дослідник М. Ф. Котляр вважає, що плани Всеволода в Галичині провалилися через хворобу Всеволода. Великий князь, на думку дослідника, виходив з військом із Києва уже хворим. Похід остаточно підірвав здоров'я Всеволода, а поразка загнала його у могилу. Смерть київського князя Всеволода вивільнила Галич від будь-яких зобов'язань щодо Києва [134].

Підсумок загальнополітичної діяльності Всеволода Ольговича вірно подає П. П. Толочко, який вважає, що Всеволод Ольгович, прикриваючись “загальноруськими інтересами” наводив збройними нападами жах на окремі регіони Русі. В першу чергу, в усьому цьому процесі він переслідував власні інтереси, а саме забезпечення за кланом князів Ольговичів домінуючого стану на Русі. Зайняття Києва, вигнання Мономаховичів з Волині, все це викликало незадоволення в князів Русі. Та домінантою всього цього процесу були війни Всеволода Ольговича в Галичині, внаслідок яких ця багата область, яка прагнула тільки більшої автономії, зовсім відійшла від Русі і перетворилась в окрему Центрально-Європейську державу. Промахи політики Ольговичів були жорстоко засуджені, що видно з вбивства Ігоря Ольговича, однак сам процес децентралізації, започаткований Ольговичами, подолати не вдалось. Вся політична активність не створила Всеволоду Ольговичу доброї слави. Його не визнавали великим князем Ростово-Суздальська і Галицька землі. Як бачимо із походів, не був Всеволод Ольгович і талановитим полководцем, політиком та дипломатом, хоча б таким як Володимир Володарович. Авторитет свій він остаточно втратив запро-синами половців для політичних та військових баталій на Русі, після чого звичайно, не міг мати авторитет [135].

Такої ж точки зору притримується і Б. О. Рибаків, який наголошує, що Всеволод щодо свого утвердження був дуже жорстокий, лукавий, однак найсильніше він скомпроментував себе зв'язками з половцями та наведеннях останніх на Русь [136].

Політичні помилки Всеволода Ольговича не загладжували, а роз'ятрювали рани на Русі. Наприклад, його інтрига з Іваном Ростиславовичем та галичанами стала роковою, останній за згодою великого київського князя посіяв смуту в Галичині, яка закінчилась поргомом Галича та вигнанням назавжди без права мати уділ в Галичині Івана Ростиславовича. Такі ж чвари проводив Всеволод Ольгович і в Ростово-Суздальській землі. Русь не хотіла правління Ольговичів, тому вбивство в Києві Ігоря Ольговича, яскравий цьому факт [137].

Ряд дослідників вважає, що Всеволод Ольгович зустрів сильну опозицію зі сторони Юрія Довгорукого, який підтримав у цій боротьбі Володимира Галицького. Їх узгоджені спільні дії не дозволили Всеволоду Ольговичу стати першим серед князів [138].

Таким чином, після вбивства Ігоря київський великокнязівський престол захопив Із'яслав Мстиславович, якого М. Ф. Котляр називає діяльним, завзятим, енергійним і вокняжіння якого ще більше ускладнило становище Галицького князівства. Намагаючись об'єднати під своєю рукою всі князівства Русі, Із'яслав з новою силою взявся за обмеження політичної влади в Центрально-Східній Європі Галицького князівства. Розглядаючи Волинь як свою вотчину, Із'яслав відібрав її у Святослава Всеволодовича і дав йому взамін декілька незначних міст, розміщених далеко один від одного, поблизу київського кордону. В руках діяльного Із'яслава Мстиславовича у дуже короткий час були Київщина і Волинь, що склало для самостійності Галичини велику загрозу. Окрім цього, Із'яслав у своїй зовнішній політиці опирався на родичів, зокрема польського князя Болеслава Кривоустого і угорського короля Гейзу від якого отримував допомогу у 1148 році проти Чернігівського князівства [139].

Дослідник Д. Зубрицький відносно вокняжіння в Києві Із'яслава Мстиславовича наголошує, що на великокнязівський престіл, окрім Мстислава, мав право його дядько князь турівський Вячеслав. Спочатку хитрий Із'яслав говорив, що він зайняв київський престол на користь дядька Вячеслава, та коли утвердився в Києві, то не тільки відібрав у Вячеслава Турівське князівство, але й перевів його у незначне Пересопницьке, а Турівське віддав своєму синові Ярославу. Утвердження Із'яслава на Волині та в Чернігівщині, усунення дядька Вячеслава з Турова не сподобалося другому визначному представнику роду Мономаха, князю Ростово-Суздальському Юрію Довгорукому. В той час, коли Із'яслав намагався визначитися в своїй політиці щодо Галицького князівства, над Київщиною нависла загроза зі сторони Ростово-Суздальського князя. Війна, що розгорілася між Мономаховичами у 1146 році, відвернула на певний час загрозу від Галичини. Володимир Галицький зірко спостерігав за цією війною, однак, як вірно наголошує Д. Зубрицький: “наша Батьківщина, отримавши незалежність під мудрим правлінням Володимира, не брала участь у тій бойні, а спостерігала за нею, насолоджуючись спокоєм [140].

Дослідник І. П. Крип'якевич теж вважає, що після смерті князя Всеволода в 1146 році боротьба між Мономаховичами за Київський великокнязівський престіл загострилася. Ситуація, яка була для галицького князя катастрофічна, стала повсякденною, що дало можливість такому розумному князеві, як Володимир Володарович, виграти час і, спостерігаючи за бойнею в Київській землі, підготуватись до наступних подій. У цій війні Володимир підтримував нейтралітет, щоправда йому було не до вподоби переведення Святослава Всеволодовича з Волині. Однак, глибока рана нанесена самим Всеволодом, не дозволила йому втручатися у волинські справи, оскільки Із'яслав мав усі права на Волинь. Це було родове гніздо Мономаховичів. Така позиція Володимира була до того часу, доки Із'яслав не зачіпав

інтересів Галичини, а як тільки Із'яслав почав інтригувати з Володимиром Галицьким, останній підтримав Юрія [141]. Суть війни між Мономаховичами з'ясовував також дослідник І. Шараневич, який вважав, що князь Юрій виступив проти князя Із'яслава тільки тоді, коли останній не передав престол братові Вячеславу і в подальшому відібрав Турівське князівство на користь своєму синові. Він також прогнав від себе і сина Юрія Ростислава, який приїхав в Суздаль і просив батька розпочати війну проти Із'яслава, який не по праву старшинства в роді узурпував великокнязівський престіл [142].

Цілком ймовірно, що сторону князя Юрія Суздальського проти князя Із'яслава київського князь Володимир Галицький прийняв тому, що останній відмовився від видачі князя Івана Ростиславовича і надав йому притулок. З цього приводу Руський літопис, говорячи про війну Із'яслава Мстиславовича з князями, наголошує, що із війни в Новгород-Сіверський прибіг Іван Берладник [143].

Він, як бачимо, втік від князя Із'яслава Мстиславовича, оскільки з останнім вів переговори щодо його видачі Володимир Галицький. Із'яславу не на руку було сваритися з могутнім сусідом з заходу, оскільки його удар міг вирішити долю самого князювання Із'яслава в Києві, очевидно, справа з видачею Івана Берладника була вирішеною, що зумовило його втечу від Із'яслава. Однак втечу Івана Берладника, Володимир Галицький розцінив як небажання Із'яслава його видавати і вбачаючи, що боротьбу з Із'яславом уже розпочато, він налагодив стосунки з Юрієм Суздальським і підтримав його претензії на великокнязівський стіл. Однак Із'яслав Мстиславович вирішив приборкати Юрія і зробив великий похід у землі Юрія Довгорукого у Верхів'я Волги. Однак похід був не успішний і в цьому році у відповідь Юрій Мономахович Суздальський, зібравши багаточисельне військо суздальське, вирушив походом проти Із'яслава Київського. Обидва війська зустрілися біля Переяслава. Д. Зубрицький наголошує, що Юрій Довгорукий не бажав кровопролиття і вимагав, щоби племінник добровільно передав йому, як старшому в роді, Київ, так радили Із'яславу і кияни. Та Із'яслав вирішив воювати з дядьком і був розгромлений у битві під Переяславом, утік в Київ, а звідти, взявши дружину і дітей та митрополита Кліма, утік у Володимир-Волинський, а Юрій вступив в Київ і, як говорить Літопис Руський, "сів на столі отця свого". Після такої крамоли щодо власних дядьків Із'яслав втратив авторитет в усіх руських князів. Перебуваючи у Володимирі, він почав примножувати військо і шукати собі в боротьбі за Київ іноземної допомоги. Він попросив допомоги у своїх польських родичів – князів Болеслава і Генріха, а також зятя свого – угорського короля Гейзи та Владислава, князя чеського. Угорський король відправив на допомогу Із'яславу 10-тисячне військо, польські князі особисто з'явилися до Володимира з усіма своїми військами. Звідтіля всі разом прибули в Луцьк і там зупинилися [144]. Щоб заручитися підтримкою в своїх претензіях на великокнязівський стіл, Із'яслав відправив послів до дядька Вячеслава, обіцяючи йому співправління в Києві. Однак, Вячеслав прийняв сторону Юрія. Але, наголошував М. М. Карамзін, Вячеслав знав, що Із'яслав обманює. Його не налякали полки угорського короля, польських та чеських князів. Навпаки, Вячеслав, взнавши про похід такої сильної коаліції, сповістив про це Юрія і сам з'єднав свої полки з ним. Характерно, що найбільшим спостерігачем у цих подіях поки що залишався один із наймогутніших володарів Центрально-Східної Європи галицький князь Володимир, який зайняв щодо фамільної війни Мономаховичів нейтралітет [145].

Така могутня коаліція волинського князя біля Галичини насторожила галицького князя і він, як наголошує літопис, "спорядив усі свої полки від Берладі до Карпат і почав обережно вичікувати, як будуть розвиватися події". План коаліції був такий: війська Із'яслава повинні були безборонно йти на схід і не боятися раптового удару Володимира по Волині. В цей час, щоб нейтралізувати похід Володимира Галицького на Волинь під "гору галицького князя підійшов угорський король з усіма своїми полками, цим він не давав Володимирі теж рушити на схід". Однак у Юрія і Володимира теж був свій план щодо нейтралізації угорського короля. В цей час, коли угорський король підходив до Карпат, йому в спину ударив союзник і родич галицького князя – візантійський імператор Манііл, своїм швидким маршем візантійське військо ввійшло в Угорщину і тим самим зв'язало угорців. Угорському королю тепер самому потрібно було поспішити на другу межу своєї держави, щоб відвернути раптовий напад Візантії. Тоді, коли кордони Володимира Галицького із заходу стали у безпеці, він з усіма своїми полками рушив на схід, щоб надати допомогу Юрію Суздальському [146]. Як зауважують дослідники, Гейза II вів тоді довготривалу війну з візантійським імператором Мануїлом I Комнином, який намагався відібрати від Угорщини підвладні колись Візантії землі. Мануїл був до того ж у родинних стосунках з Юрієм та Володимиром, сестра якого була жоною стрія Мануїла I Комнина [147].

Звільнившись від угорської опіки, Володимир зразу ж вислав на допомогу Юрію свій передовий полк, давши йому знати, що сам з усією своєю силою виходить йому на допомогу. Втішений такою звісткою Юрій Суздальський зібрав усі полки свої суздальські і руські, полки брата Вячеслава, виступив у Пересопницю, де з'єднався з військами Володимира Галицького [148]. Сам Володимир Галицький з основними своїми полками отаборився біля Шумська. Противники взнавши, що Володимир Галицький

прислав в стан Юрія свої допоміжні полки, а сам зайняв позицію у тилу, відрізаючи тим самим шлях відходу угорцям, полякам та чехам, союзники перелякалися. Становище їх було незавидне і вони вислали посольство до Юрія просити миру: “Ви є нам замість батьків. Чому заратилися сьогодні на брата і сина свого Із’яслава. Уладьте з ним. Володійте Києвом, кому із вас належить, а віддайте Із’яславу Володимир і Луцьк та інші міста, які йому належать”. Вячеслав і Юрій відповіли їм: “Бог, поможи нашому зятю, королю угорському і нашому брату Болеславу, і сину нашому Генріху за те, що між нами добра хочете. Якщо ви велите нам миритися, то не стійте на нашій землі, животів наших і сіл не губіте. Нехай Із’яслав іде у свій Володимир і ви всі ступайте також у свої землі, а ми із своїм братом і сином Із’яславом самі замиримся”, тобто, як наголошував Д. Зубрицький, без іноземного втручання [149]. Союзники, що підтримували Із’яслава, почали виконувати цю умову, а Мономаховичі почали радитись про укладення миру. Як бачимо із джерел, тільки признання за Юрієм Києва врятувало союзників та Із’яслава від повного розгрому. І. Шараневич, наголошує, що угри, чехи, ляхи і Із’яслав, побачивши повне оточення руськими суздальцями і галичанами, вступили в мирні переговори. Не спав і галицький князь. В цей час, коли польські князі перебували на Волині, він дав про це знати пруським князям, які вторглись з півночі і почали плюндрувати Польщу. Болеславу і Генріху нічого не залишалось, як полишити Із’яслава і швидко відступити в Польщу на захист своїх територій. За таких обставин, наголошував І. Шараневич, уже мова про Київське князівство йти не могла, Із’яславу, можна було просити тільки про князювання у Володимирі за умови повного визнання стрія Юрія великим Київським князем. Тільки за таких умов миру, чехи, ляхи і угри могли неушкодженими повернутися в свої країни, а Із’яслав залишитись волинським князем. [150].

Руський літопис так описує ці події: “король був не вільний і послав він йому Із’яславу десять тисяч угрів і так сказав король: “Осе посилаю я тобі полки свої, а сам маю намір підступити під гори галицького князя і не дати йому рушити на тебе” [151]. Та князь Володимир Галицький врахував таку тактику угорського короля. Дослідник Л. Махновець наголошував, що князь Володимир був добре обізнаний, що угорський король веде війну з візантійським імператором і коли “король підступав уже під гори галицького князя” з основним своїм військом, він сповістив про це візантійському імператору Мануїлу. Імператор Мануїл тільки чекав військового прорахунку угорців. Візантійський імператор, наголошував дослідник Л. Махновець, негайно, особисто на чолі великого візантійського війська швидким маршем вторгся в Угорщину, що вивільнило князя Володимира Галицького від нападу з заходу і дало можливість сповістити союзному князю Юрію, що він з усіма своїми полками виступає йому на допомогу [152].

Руський літопис так описує нам ці події: “в той же час прийшли в город Пересопницю два Юрієвичі Ростислав і Андрій і підмога Володимирова з Галича. Сам же Володимир Володарович приступив був ближче до города Шумська і убоюлися ляхи і угри” [153]. В цей час, наголошував дослідник М. М. Карамзін, угри, чехи і ляхи веселилися в Луцьку за обідами Із’яславовими, та взявши, що мужній князь Володимир Галицький відрізав їм шлях для повернення додому, вийшовши на поміч Юрію, а останній усю силу Русі зібрав в Пересопниці, вони не захотіли битися і почали радити князю Із’яславу помиритися з дядьком і визнати його право на великокнязівський престол. Помирившись самі і відчасти помиривши Із’яслава з Юрієм, вони покинули територію Русі. Опісля, Юрій, як великий князь київський, звинуватив Із’яслава в наведенні іноземців на Русь, розсердився на останнього і побажав відібрати у нього Володимирське князівство. Маючи такі наміри, Юрій перервав переговори з Із’яславом і вирішив продовжити війну” [154].

Дослідник С. М. Соловйов вважав, що князь Юрій вів переговори з князем Із’яславом тільки до того часу, доки його союзники знаходились на території Русі, як тільки угри, чехи, поляки вийшли з території Русі, переговори з племінником закінчились. Основним мотивом подальшої конфронтації постало питання данини з Новгороду, Із’яслав бажав залишити її за собою, однак Юрій повважав, що її традиційно отримує великий київський князь. Мир також не міг бути укладений через позиції деяких князів, які вважали, що Із’яслав навів іноземців на Русь і за це в нього взагалі треба відібрати Волинське князівство. Особливо наполягав на цьому князь Юрій Ярославович, який наголошував, що Із’яслав навів на Русь та Юрія іноземців, і якщо не відібрати в нього Володимирське князівство, то він і далі буде наводити іноземців на Русь [155]. Власне ці доводи, як наголошує літописець, заставили Юрія висловитись: “прогоню Із’яслава, візьму його волость” [156].

Таким чином, війна між київським та волинськими князями відновилась. Із’яслав, як наголошував Д. Зубрицький, виступив з Володимира з усім військом захищати Луцьк. Його стремління були такі: “або загинути з честю, або перемогти” [157].

Князь Юрій, за свідченням джерел, “підступив під Луцьк, де заперся брат Із’яславів Володимир. Шість неділь стояв Юрій біля Луцька. Облога затягнулася, у місті не вистарчало вже продуктів і води.

Із'яслав намагався йти на допомогу обложеному Луцьку та князь галицький Володимир загородив йому дорогу своїми полками“. Однак скоро Володимир, наголошував С. М. Соловійов, почав розмірковувати, що ж дасть йому поразка Із'яслава. Князь галицький хотів довгого протистояння між київським та волинським князями. Перемога Юрія ніяк не влаштувала галицького князя, оскільки ніхто не знав, як поведеться Юрій, з'єднавши в одних руках Київщину і Волинь, чи не перетвориться він в ворога і нападника на Галичину. Ставши надто могутнім, Юрій з киянами, волинянами, суздальцями міг перенести і даліше війну на захід, а тобто у Галицьке князівство. Ситуація, коли у Юрія залишався Київ, а у Із'яслава Володимир і які між собою ворогували, влаштувала Володимира Галицького, тому він не нападав на волинські полки, не бажав над Із'яславом військової перемоги. Сам Із'яслав, побачивши наскільки могутнє галицьке військо і що його не перемогти і не пробитися до Луцька, він почав просити Володимира: “помири мене з стрієм Юрієм, я в усьому винуватий перед ним, то Володимир почав просити Юрія помирити з собою Із'яслава. Юрій же Ярославович і син Юрія Ростислав не бажали миритися з Із'яславом і вважали, що Із'яслава треба вигнати із Русі, та другий син Андрій та дядько Вячеслав погодилися на мир. “Брат – говорить Вячеслав Юрію, – ти не помирившись підеш, а Із'яслав мою волость спалить“. С. М. Соловійов, вважав, що останні докази князів, які хотіли утихомирити Русь і припинити ворожнечу князів були переконливим доказом для примирення Юрія з Із'яславом [158].

Та Юрій, наголошував Д. Зубрицький, після деяких роздумів, вважав замирення передчасним. Він сказав, що зможе за допомогою своїх киян та суздальців захистити волость Вячеслава. Такі судження він робив, “надіючись на множество воїнів і бачучи, що в Луцьку починається голод“. Юрій вважав, що місто ось-ось відкриє перед ним ворота [159].

Руський літопис так описує ці події: “І стояли вони коло города і не давали лучанам навіть води з ріки зачерпнути три неділі, а всього стояли вони поблизу Луцька шість неділь. Коли ж Володимир, брат Із'яславів, уже знемагав із людьми своїми в городі, то Із'яслав зібрався з полками своїми з города Володимира, маючи намір піти на Вячеслава і на Юрія до Луцька битися військом. Але в той час рушив Володимир Володарович із Галича полками своїми і прийшов і став на ріці Полоній межі городом Володимиром і Луцьком і таким чином роз'єднав їх. Добрий бо князь Володимир і братолюбством світяться, миролюбством славлячись і нехотячи нікому зла, задля того і став межі ними, що мав намір уладнати їх між собою. Через це не можна було Із'яславу піти на Вячеслава і на Юрія, щоб дати їм бій.

Із'яслав послав тоді посла до Володимира Галицького, свата Юрієвого, говорячи йому: “помири мене із стрієм моїм і сватом твоїм Юрієм. Я в усьому винуватий перед Богом і перед ним“. І благав Володимир за Із'яслава, але Ростислав, син Юріїв із Юрієм Ярославовичем не давали миритися, тому Із'яслав ще більше благав миру. І вложив Бог добрий намір у серце Андрієві, бо він є милостливим до свого роду, а ще більше до християн і став він благодати отця, говорити: “ти не слухай Ярославо-вича Юрія. Примирити синівця з собою. А князь галицький Володимир ще наполегливіше слав послів до Вячеслава і Юрія: “Бог поставив нас властителами на кару лиходіям і на добродіяння благочестивим. А як ми можемо молитися тому, що сотворив нас: “Отче нас і Господи, нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим“ – коли синовець ваш Із'яслав, котрий, як вами обома роджений, перед вами не виправдовується, а кається і милости вашої домагається. Я теж не простий є ходак перед вами. Ангела бог не зішле, а пророка в наші дні нема, ні апостола. Отже князь Вячеслав, послухай брата свого і свата Володимира. І узявши до серця слова його, схилився до переговорів і до миру” [160].

Юрій же, наголошує літописець, вислухав, і так вони уладналися: “Із'яслав відступив Юрієві Київ, а Юрій вернув Із'яславі усі данини Новгородські. І так вони, уладившись, роз'їхались в мирі“ [161].

Таким чином, літописець, сторонник Із'яслава, описує всі події затяжної боротьби за великокнязівський київський стіл Мономаховичів, в якій брав участь і галицький князь Володимир. У ході війни до укладення миру у 1150 році уся боротьба була загострена навколо Волинського князівства. Вирішення питання у 1150 році задовільняло Володимира Галицького, як бачимо його дипломатія стала вирішальною у розв'язанні цього питання. Таке вирішення, коли київський і волинський князь залишалися ворогами, задовільняло Володимира, оскільки давало можливість зміцнення його Галицькій державі миру. Як бачимо, Володимир Галицький був вірний союзу з Юрієм, допоки той був лиш князь київський. Як тільки Юрій побажав відібрати у Із'яслава Волинське князівство і вигнати останнього з Русі, Володимир Галицький зразу перелякався таких намірів Юрія і розпочав примирювати ворогуючих родичів. Щоб замирити ворогуючих Із'яслава Волинського і Юрія Київсько-Суздальського, Володимир, як ми бачимо із літопису, застосував весь свій талант тонкого дипломата. Ця його роль була підкорена єдиній меті – повній незалежності Галичини. Заради цієї мети, наголошував літописець, “Володимир Володарович вирушив із Галича усіма своїми полками і, прийшовши, став на ріці Полоній межі ними і роз'єднав їх” [162]. Із цього свідчення стає зрозуміло, що для галицького війська роз'єднані військово-політичні системи Волині та Київщини не становили загрози. Окремо Волині і Київщині галицький

князь міг протистояти, тому схилив ворогуючі сторони до миру. Галицький князь, однак, розумів, що волинський князь залишиться його небезпечним противником, та не ворогом, як князя Юрія Довгорукого. Ідучи на союз з Юрієм, князь Володимир Галицький розумів, що позиція Із'яслава в Києві сильніша ніж Юрія, однак він сподівався на багаточисельні суздальські полки Юрія, які зможуть протистояти волинському князю. Очевидно ці ж багаточисельні полки Юрія стали завадою до остаточного “вигнання Із'яслава з Русі”. Він прекрасно розумів, що через певний час на ворогуючі сторони знову чекає конфлікт, власне ворогування Волині і Київщини було на руку йому для власного зміцнення і повної незалежності Галицької держави [163].

Як мудрий політик, задля забезпечення своїх стратегічних планів, князь Володимир Галицький вжив весь свій талант тонкого дипломата, згідно діяльності якого місто Володимир залишалося за князем Із'яславом, а князь Юрій отримував визнання Із'яслава на Київ. Як бачимо, сидячи в Галичі, князь Володимир Галицький міг контролювати усі події як на Волині, так і в Київщині, міг у будь-який момент з своїм могутнім військом вдарити в спину князю Із'яславу, якщо той домагатиметься Києва. Для галицького князя Володимира Київ, ослаблений війнами і боротьбою князів, уже не становив загрози, своєю зовнішньополітичною діяльністю на Сході, галицький князь Володимир добивався рівності в правах з Києвом, він не бажав визнавати вже київського князя першим, вважав себе незалежним володарем, про що говорить літопис: “я теж межі вами не простий ходак”. Князя галицького Володимира по відношенню до князя Юрія Київського літопис називає “сватом”, князь Із'яслав Волинський з князем Володимиром Галицьким “брати” [164]. Заради забезпечення Галичині повної незалежності, наголошують дослідники І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, князь Володимир, не вірячи ні Із'яславу, ні Юрію, зірко споглядав за політичними процесами на сході, він робив усе, щоби Волинь і Київщина не опинилися в одних руках. Тому галицький князь Володимир був то ворогом, то мирником однієї з воюючих сторін, робив усе, щоби відвернути загрозу від етнічного, культурно-релігійного, економічного та політичного зміцнення Галичини [165]. Бачучи могутнє становище князя Із'яслава на Волині і його союз з Польщею, Угорщиною та Чехією, занепокоєний таким політичним розкладом, за таких політичних обставин, він у 1149-1150 роках укладає союз із суздальським князем Юрієм, якого фактично в 1150 возводить на великокнязівський київський престол. Союз був скріплений династичним шлюбом, одруженням сина Володимира Ярослава на дочці Юрія Ользі. Дослідник Л. Махновець у примітках до Руського літопису висловив думку, що одруження Ярослава і Ольги, як і укладення союзу між Володимиром та Юрієм відбулося в 1149 році, оскільки вже в 1149 році літопис називає Володимира Галицького сватом Юрія [166]. Дослідник М. Ф. Котляр вважає, що союз було укладено в 1149 році, а одруження Ярослава та Ольги відбулося в 1150 році [167]. Руський літопис під 1150 роком пише: “оддав Юрій дочку свою за Святославовича за Олега, а другу Ольгу за Володимировича за Ярослава в Галич” [168]. Дослідник М. Ф. Котляр справедливо наголошує, що шлюб був заключений раніше, літописець порушив хронологію, щоби красивіше розповісти про цю подію, оскільки в розпалі боротьби за Київ, Володимир, виходячи з суто своїх галицьких інтересів, активно підтримував Юрія в оволодінні Києвом [169].

Коли князь Із'яслав, розбитий Юрієм і вигнаний з Києва, осів у Володимирі, і як свідчить літописець “безліч народу вийшло на зустріч йому з радістю великою. І сів Юрій на столі отця свого віддаючи хвалу й славу богові” [170]. Князь Володимир Галицький убоявся його, могутність Києва його не влаштувала, хоча вона вже не була такою як в час правління великого князя Ярослава Мудрого, однак, сьогодні князь Юрій, об'єднавши Суздальську та Київську землі, загрожував “вигнанням Із'яслава з Русі”. Що ж до Волині цього часу, то навіть в союзі з Польщею та Угорським королівством вона не могла скласти загрозу Галичині. Дослідники І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко вірно наголошують, що коли князь Володимир Галицький зупинив похід князя Із'яслава на Луцьк, той був не страшний його могутньому війську. Однак, треба наголосити, що у князя Володимира були ще великі резерви, общинні військові організації міст від Карпат до Дунаю, які він не використовував у цьому поході. Фактично, князя Із'яслава Волинського чекав повний крах, однак стратегічна політика князя Володимира Галицького не дозволила князю Юрію злучити Київ і Володимир в одних руках. Князю Юрію довелося з цим рахуватися, оскільки при заволодінні Києва кияни боялися більше князя Володимира Галицького ніж князя Юрія Суздальського, а отже, наголошують дослідники, князь Юрій не був грізний для киян без могутніх полків князя Володимира Галицького [171].

Після військової кампанії, яка була закінчена успішно князем Володимиром, він зосереджується на економічному та політичному облаштуванні Галичини, нарощуючи її економічну та політичну могутність в Центрально-Східній Європі. В цей час князь Володимир нагромаджує ресурси. Йому підвладна Погоринська земля, яка починає вливатися в економічну та політичну інфраструктуру Галичини. Великі прибутки він отримує від дністро-дунайської торгівлі, економічного та культурного

впливу Візантії, з якою знаходиться в союзних відносинах. За таких обставин в другій половині XII століття на перший шабель в торгово-економічному та політичному розвитку в Україні-Русі виходить Галич, Галичина, яка стає осередком концентрації нової великокнязівської влади. В цей час Галич долучає до своїх володінь окрім Дністро-Дунайських земель, ряд Волинських територій, князь Володимир Галицький отримує свою “частку в Руській землі”. Про могутність Галичини говорить той факт, що князь Із’яслав, зміцнившись на Волині, не напав на свого західного сусіда, князя Володимира Галицького, щоб в майбутньому забезпечити собі тил в поході на Київ. А взнавши про безпечність стрія Юрія, зламавши “хрестоцілування”, швидким маршем виступив на Київ, що застало останнього тікати за Дніпро. Феодальна війна на сході України-Русі знову відновилась. Руський літопис так передає нам ці події: “У той же час рушив Володимир з Галича сватові своєму Юрієві на поміч проти Із’яслава. І прийшла Із’яславу вість, що Володимир уже перейшов Болохів і йде мимо города Мунарева до города Володарева. Із’яслав тоді послав посла до Мстислава, сина свого, кажучи йому: “Іде на мене до Києва Володимир Галицький, а звідси Юрій з Олеговичами. Із’яслав, побачивши, що кияни його не підтримують і що з сходу та заходу на нього йде могутнє військо, розпочав дипломатичну гру з недосвідченим політиком князем Вячеславом. Він звернувся до Вячеслава, спершу, як наголошував літописець, вигнавши його, що запрошує його князувати в Київ, на що Вячеслав відповів: “А коли рать іде з Галича, а друга од Чернігова, то ти мені Київ даєш?” [172]. Однак, різними хитрощами Із’яславу вдалося вмовити Вячеслава “посісти київський трон”. Літопис так описує ці події: “Ти отче не трудися, нехай я поїду до Звенигорода проти Володимира, а ти зо мною куди твоє військо. Сам же ти, отче, їдь у Київ коли тобі вгодно” [173]. Дослідник І. Шараневич з цього приводу наголошував, що Вячеслав обласканий Із’яславом, втягнувся у війну на стороні Із’яслава, переступивши брату Юрію хрестоцілування. В цей час Володимир зібрав велику силу галицьку і рушив у Київську землю, зустрів Із’яслава біля Ольшаниці, розгромив його, полонив багато людей і прогнав з Києва знову у Володимир-Волинський. Тим часом поспів і Юрій з зібраними задніпровськими військами. Обидва володарі – галицький і київський – зустрілись як рівні на Олеговій могилі і сердечно вітали один одного. Так Юрій за допомогою свого свата, князя галицького знову став князем київським, фактично Юрій отримав ключі та права на Київ з рук галицького князя, який перший ввійшов в нього і фактично йому ніхто не перешкоджав стати його володарем. Кияни боялися Володимира, що на чолі своїх непереможних полків вступить в Київ і самочинно покарає винних за зраду свату Юрію. Володимир очевидно бачив настрої киян і розумів, що рано чи пізно він однак покине Київ, тому, будучи природженим дипломатом, він вирішив змінити свій гнів на милість. Князь, зазначав І. Шараневич, вступив в Київ, як богомолець, шанувальник духовності та святинь “вічного міста”. Він відвідав київські церкви, молився в них усердно, “не чинячи киянам ніякого зла” [174]. Дослідник Д. Зубрицький так реконструював похід Володимира Галицького на Київ: “Зустрівся Володимир Галицький з Із’яславом біля Ольшаниці. Побачили же полки Із’яславові могутню галицьку силу, перелякались, не дивлячись на всі переконання свого князя, вдались навіть так, що і останній послідував їхньому прикладу. Галичани гналися за Із’яславовими воїнами, багатьох вбили та полонили. Володимир же боявся засади в горах, заборонив знищувати Із’яславові війська до решти. Після зустрічі з Юрієм, який просив на вимогу киян, щоби галицький князь не вступав в місто з усім військом, Володимир відправився з невеликою дружиною на богомоління в Київ. Він їздив у Вишгород поклонитися мощам святих Бориса і Гліба, молився і в Софії Київській, і в Десятинній церкві, і в Печерському монастирі. Там же в Печерському монастирі з князем київським Юрієм створив любов велику. Попрощавшись з ним, він пустився в дорогу, прогнавши ставшого йому на дорозі сина Із’яславового Мстислава, повернувся з славою в Галич” [175].

Дослідник С. М. Соловійов наголошує, що по дорозі до дому князь Володимир Галицький зайняв волинські міста. Укріпившись в Дорогобужі, князь Володимир Галицький підступив під місто Луцьк, та не зміг взяти добре укріплене місто. Зайнявши міста по ріці Горині, він віддав їх Мстиславу Юрійовичу, який став з його волі князем Пересопницьким, таким чином обмежив владу Із’яслава на Волині, щоб той не міг раптово нападати на Київ [176]. Дослідник М. Карамзін з приводу нападу князя Із’яслава на Київ наголошував, що політика князя Із’яслава Волинського щодо Києва була дуже підступною і непродуманою. Вона не подобалася ні киянам, ні його війську. Ні обман дядька Вячеслава, який дав йому своє військо, ні виступ проти грізного Володимира не утвердили його політики. У поході військо зрадило його. Торки, берендеї, що супроводжували його, побачивши велике галицьке військо, втекли від нього. Поляки і угри, союзники Із’яслава з заходу, на яких він розраховував, теж не підступили під галицькі кордони, боячись могутності Володимира. Побачивши критичність свого становища князь Із’яслав бажав з сорому померти, адже здавалось добре продуманий план зазнав краху і становище його було критичним, оскільки йому загрозувало “вигнання з Русі” [177].

Руський літопис так описує наслідки галицької перемоги в Київській землі: “Із’яслав тоді приїхав у Київ. І тут, затрубивши в труби, скликав він киян і рушив він полками своїми проти Володимира, кажучи так: “Сюди мені є ближче до нього, піду раніш“. І взявши брата Володимира, сина Мстислава, він пішов до Звенигорода і, сюди прийшовши, став полками своїми. І прийшла йому вість, що Володимир уже йде через Пережтове поле. Із’яслав почувши, рушив од Звенигорода до Тумиша і туди ж прибули чорні клубуки. А на другий день по вранішній зорі приготувався Із’яслав і рушив на бій проти Володимира полками своїми і перейшов ріку Стрипу і ріку Ольшаницю. Володимир же в той час стояв у верхів’ї Ольшаниці полками своїми. Коли ж Володимир почув, що Із’яслав перейшов уже Ольшаницю, то приготувався до бою. Рушив Володимир проти Із’яслава. Стрільчі перестрілювалися через ріку, а Володимир почав приступати з усією силою. Погані ж побачили велику силу Володимирову, убоялися, а Із’яслав був із невеликим військом, а Вячеславів полк не вспів до нього дійти. І стали чорні клубуки мовити Із’яславу: “княже, сила його велика, а в тебе мало дружини. Щоб не перейшов він нас через ріку, не погуби нас і сам же не погибни. Адже ти наш князь, коли ти будеш мати силу і ми з тобою. А нині не твій час, поїдь княже звідси“. Із’яслав же сказав: “Лучче браття помремо, аніж сором сей візьмемо на себе“. Та кияни почали наполягати на нього кажучи: “Поїдь княже звідси“. І не сказавши кияни побігли од нього назад і чорні клубуки побігли звідти до своїх вез. Із’яслав же це побачивши сказав дружині своїй: “Уже мені доїхати тільки з чужоземцями, з уграми і ляхами. А моя дружина вже перелякана“. А тоді і сам він побіг звідти. Князь Володимир Галицький же побачивши, що кияни біжать, а сюди чорні клубуки за нього заходять, сказав: “Обман се. Із’яслав десь тут перебуває з полками своїми в горах і через те військо Із’яслава вціліло, а вони не одважилися за ними гнатися. Із’яслав же прибіг до Києва, а Володимирова дружина догнала тил його, тих захопила, других перебила“ [178].

На відміну від свідчень Київського літопису, дещо іншу картину перемоги князя Володимира Галицького у битві під Києвом над князем Із’яславом нам розповідає літопис використаний В. М. Татіщевим: “Ісполчились Із’яслав і Володимир один проти одного. І послав на світанні роз’їзд Із’яслав до полків Володимирових, які напали на стада Володимирові, та Володимирові сторожі учинили могутній відпір, декілька чоловік Із’яславових і чорних клубуків взяли і привели до Володимира, який, узнавши про Із’яслава, зразу ж озброїв і сполчив полки і пішов на нього. Стрільці почали перестрілюватися через ріку Стугну. Тоді Володимир, не хотючи продовжувати через ріку бій і томити людей, з усім військом ударив на Із’яслава. Половці же, яких Мстислав привів, стояли на лівому Із’яславовому крилі ближче до поля і останнім велено було з боку і з тилу напад на Володимира учинити, та побачивши могутні добре улаштовані Володимирові полки, що наступали, убоялися половці галичан закутих в броню, погани почали відступати, а потім в паніці втекли у степ. Із’яслав же хоробро з своїм полком пішов на Володимира. Тоді ж чорні клубуки, що стояли на лівому крилі Вячеславовому, бачучи, що Володимир ударом рицарської важкоозброєної кінноти змів їхню передню силу, бачучи, що він набагато сильніший, почали говорити, що Володимир всіх погубить, що поки можливо треба відступити добрим порядком. Та Із’яслав підбадьорив лякливих: “що ви боїтеся великого галицького війська, який же сором нам буде, ліпше усім нам тут померти, ніж стид на себе прийняти“. Та від сильного удару важкоозброєної рицарської (болярської) кінноти, галицького війська, чорні клубуки не витримали і кинулися навтьоки, і кияни побігли з поля битви, говорячи, щоби і Із’яслав відступав. Із’яслав, не можучи з малим військом оборонятися, з уграми і ляхами теж удався тікати і тільки через те, що Володимир не переслідував останнього після поразки на полі битви, полки Із’яславові залишилися цілі, та ар’єргард утікаючого війська був відчасти перебитий, відчасти взятий в полон” [179].

Таким чином, порівнюючи свідчення джерел, ми бачимо, що за фактичним матеріалом, ближчі до істини свідчення використані В. М. Татіщевим, які яскраво малюють нам картину бою, розміщення військ, що протистоять одні одним, показують військово-політичну могутність Галичини і слабкість київського військово-політичного центру. Як бачимо, для війни з Галичиною Із’яславу не вистачало суто своєї дружини та киян. Навіть половці, чорні клубуки, торки, угри та ляхи не змогли протистояти наростаючій могутності Галичини. Хоча київський літописець і натяками наголошує, що поразка відбулася внаслідок неприбуття на поле битви Вячеславової дружини, та очевидно, що Галичина у час Володимира своїми власними військовими силами була сильніша ніж дружина київського князя, київського ополчення, яке було підсилене чорними клубуками та половцями, угорцями та поляками. Розгром київських військ на полі бою говорить про те, що сила Київського центру була уже невеликою. Військо Володимира Галицького без особливих труднощів зайняло Київ. Кияни, як наголошує літописець, “убоялися Володимира, могутньої сили його галицьких полків і тому зразу без будь-яких умов признали Юрія своїм володарем і перевозили військо Юрієве через Дніпро, показуючи йому лукаво свою відданість, щоб розорення від Володимира уникнути“ [180].

Цілком зрозуміла боязнь киян перед князем Володимиром Галицьким, їхні брати і батьки воювали і погинули на полі битви з князем Володимиром Галицьким, багато киян потрапило в полон. Окрім цього, Київська земля від поразки отримала і політичну, економічну та моральну поразку, оскільки після цієї поразки, Галичина ставала повністю незалежною державою (стародавньою Великою чи Білою Хорватією), тобто непідвладною Києву. Переможець, великий галицький князь Володимир, наголошують дослідники І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко, фактично диктує умови миру київській громаді. Його роль у цій війні така велика, що без нього не приймається жодного рішення. Фактично він віддає Київ князю Юрію, без нього князювання князя Юрія в Києві просто немислиме. Про будь-який “поклон” вже великого галицького князя Володимира такому ж великому київському князю Юрію не може бути й мови, обидва володарі “свати”. Як засвідчують джерела, “обидва володарі на конях як рівні цілуються біля Печерського монастиря”. В цей же час кияни ніяк не можуть протистояти князю Володимиру Галицькому, оскільки сили Києва через феодальні усобиці ослабли, вони уже бояться могутніх галичан. Тільки тому, наголошують дослідники І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, що кияни боялися князя Володимира Галицького, вони ввели урочисто його свата князя Юрія в Київ. Не можна сумніватися, що князь Юрій був грізний для киян тільки дякуючи великій військовій могутності великого галицького князя Володимира [181].

Цілком очевидно, що за таку допомогу князь Юрій змушений був віддати великому галицькому князю Володимиру Бужську та Погоринську землі. Ці наші висновки підтверджує і літописне свідчення устами князя Із'яслава Волинського: “стрий мій не дав мені волості в Руській землі, а Володимир Галицький по його волі мою взяв і хоче у мене все відібрати” [182].

Князь Володимир Галицький, як бачимо, отримав внаслідок війни Мономаховичів Із'яслава та Юрія за Київське князівство, великі територіальні надбання, які, зокрема Бужська земля так і назавжди залишилися за Галичиною. Як бачимо, наголошують дослідники І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко, галицька громада в соціально-політичному, військовому та економічному розумінні у середині XII століття вирівнялася з київською, а можливо й стала могутнішою, оскільки київську роздирали феодальні усобиці, імперські амбіції, а галицька насолоджувалася спокоєм у внутрішньому житті, стабільністю торгово-економічних та політичних відносин [183].

Порівнявши свідчення Руського літопису і джерел, досліджуваних В.М. Татіщевим, можемо реконструювати битву між князями Із'яславом Волинським та Володимиром Галицьким біля ріки Ольшаниці. Охарактеризувати її можемо як значну поразку претендента на київський великокнязівський стіл і наголосити, що Київ цього часу уже не був тим могутнім політичним центром, який би міг консолідувати Україну-Русь. Однак літописець київський згладжує поразку Із'яслава, не розкриває великої трагедії киян, угрів, чехів, ляхів, берендеїв половців, які були залучені до цієї битви Із'яславом. Із Татіщевських джерел ми чітко бачимо трагедію, яка відбулася під Києвом. Надія киян, їх бажаний князь разом з ними був розгромлений наголову і був змушений тікати з поля битви. В. М. Татіщев яскраво, опираючись на недійшовші до нас джерела, описує всю цю трагедію Із'яслава. Він наголошує, що Володимир Галицький не бажав втомлювати людей перестрілкою через ріку і почав наступати усім військом. Далше В. М. Татіщев описує, як були розгромлені, поставлені у бойовий порядок Із'яслові війська: “Половці, що їх привів Мстислав, стояли на лівому крилі у Із'яслава – побігли в поле. Угри, ляхи, кияни і Із'яськова дружина в центрі, чорні клубуки стояли на правому крилі. Полки Володимирові були усі в броні і добре споряджені, їх улаштованість і чисельність, як і військо мистецтво, переважало. Володимирові полки, наголошує татіщевське джерело, налягали на чорних клубуків і вони побігли. Так само побігли в степ і половці. Усі погани, зауважує джерело, почали відступати, попередивши Із'яслава, що вони відступають. Із'яслав же злобою горячи на Володимира, просив їх знову вступити в бій, говорячи: “краще нам всім тут померти, ніж сором на себе взяти”. І дійсно, поразка в битві давала великий сором Київській землі, оскільки після цієї рокової поразки вона фактично втрачала контроль над Галичиною і та перетворювалася фактично в самостійну феодальну центральноєвропейську державу. Побачивши, що чорні клубуки та половці почали втікати з поля бою, кияни, що стояли в центрі, почали відступати. Володимир побачивши, що половці побігли в одну сторону, чорні клубуки в другу, а кияни в третю, спочатку подумав, що це маневр, однак потім знову напав усією своєю силою на відступаючі війська”. Таким чином В. М. Татіщев змальовує нам яскраву картину повного розгрому київських військ біля ріки Ольшаниці, показує полководський талант Володимира Галицького, показує трагедію Із'яслава. Як бачимо із свідчення, Із'яслав своєю хоробрістю підбадьорював своє військо, переконував чорних клубуків та половців. Він наголошував: “краще нам тут загинути, ніж сором на собі нести”. Та чорні клубуки і кияни відповідали Із'яслову: “княже, сила його велика. Не погуби нас і сам не погибни. Поїдь, княже, звідси. Це сказавши, кияни побігли од нього, і чорні клубуки побігли від нього до своїх вез. А тоді й сам він побіг з битви” [184]. І. П. Крип'якевич не

загострював на цьому бою свою увагу, просто в загальних фразах наголосив, що Володимир Галицький під час походу в Київську землю мав бій з Із'яславом. Дослідник не вважав за необхідне з'ясовувати це питання, оскільки на його думку, зайняття Юрієм Києва і поразка Із'яслава не підірвала могутності Києва [185].

Цілком очевидно, що після розгрому Із'яслава і киян у битві під рікою Ольшаницею Київ не міг і не мав чим захищатися від Володимира Галицького. Руський літопис так про це пише: “Кияни же убоявшись Володимира Галицького, увели князя Юрія в Київ. Юрій сів у Києві і зустрівся з Володимиром у Печерському монастирі і встановили вони межі собою приязнь велику. І пішов Володимир до Галича” [186]. М. М. Карамзін наголошував, що і князь Володимир Галицький і князь Юрій Суздальський святкували перемогу свою в монастирі Печерським, де і уклали між собою союз і договір, за яким Бужськ і другі землі на Волині переходили у власність галицького князя [187].

Київський дослідник П. П. Толочко так реконструював поразку Із'яслава. Поки Із'яслав умовляв Вячеслава, до Києва підійшли полки Володимира Галицького. Часу для організації оборони столиці Русі було обмаль і Із'яслав на чолі київського ополчення, чорних клубуків, загонів угрів і поляків виступив на зустріч князю Володимирі Галицькому, який стояв з усіма своїми полками на ріці Стугні. Військо Із'яслава і Володимира зустрілись на Перепетовім полі. Почалась стрілянина через ріку. Чорні клубуки злякались сил князя Володимира Галицького і почали благати князя Із'яслава Київського не вступати в бій: “княже, сила його велика, а у тебе мало дружини, не погуби нас і сам не погибни”. Гордий князь Із'яслав, який вважав уже себе великим київським князем, володарем України-Русі, “вважав за краще вмерти, аніж залишити поле бою переможеним”. Він звернувся до полків з палкою промовою, проте заклик його не знайшов відгуку, кияни, а за ними чорні клубуки, половці почали відступати, а опісля панічно втікати. Тільки дружина Із'яслава та невеликі загони угрів та поляків залиши-лися на місці, але вступати в бій з такою силою було безглуздо. Втеча з поля бою дозволила Із'яславу зберегти більшу частину дружини. Немає сумніву, наголошує П. П. Толочко, що Із'яслав програв не тільки велику битву, яка підірвала авторитет Києва, але й сам Київ. Уранці наступного дня військо Володимира Галицького і Юрія суздальського вступило в Київ. Без бою здобув Із'яслав Київ, без бою його і віддав [188].

Та на цьому феодална війна із вигнанням Із'яслава з Києва не закінчилась. Руський літопис не розповідає нам подальшого ходу подій, та очевидно, що Із'яслав ціною особистого приниження, визнання за Юрієм Києва, територіальних уступок князю Володимирі Галицькому, який знову поручився за нього, зумів утримати за собою Волинське князівство. Джерела наголошують, що він вступив в дружні відносини з сином Юрія, Андрієм, якому скаржився: “Стрий мені волості не дає, не хоче мене в Руській землі. А Володимир Галицький за його велінням волость мою взяв і знову до Володимира мого хоче прийти на мене” [189]. Дослідник С. М. Соловйов вважав, що енергійний князь Із'яслав, вважав себе основним претендентом на великокнязівський стіл. Для цього він розробляв політичні комбінації задля свого утвердження в Києві. Власне, за таких політичних комбінацій він і розпочав свій похід і вигнання дядька Юрія з Києва, однак план його провалився через неузгодженість дій з угорським королем. Це коштувало йому ганебного розгрому під Києвом, вигнання з Києва і обмеження ролі і земельних володінь в самому Волинському князівстві. Втрата Погоринської землі та Бужська, на думку Із'яслава, була першою фазою розподілу Волині між галицьким князем Володимиром та київським Юрієм. За таких обставин він вирішив продовжувати боротьбу. В цей час він послав свого брата Володимира в Угорщину сказати угорському королю: “Ти мені сам говорив, що Володимир не сміє голови висунути. Я вигнав Юрія із Києва, Юрій переді мною побіг, а Володимир, зговорившись з Ольговичами, прийшов та й прогнав мене із Києва. Нині ж отже, як ти сам мені говорив, сідай на коня. Король зразу ж зібрав усе своє військо і сів на коня і послав Із'яславу сказати: “Я уже виступив з братом твоїм Володимиром, виступай і ти. Буде знати Володимир кого займати. Та у Володимира були свої приятелі в уграх і послали вони вість до князя Володимира Галицького, що король іде на нього і галицький князь, кинувши обоз свій біля Белза, де стояв тоді, поскакав з дружиною до Перемишля, де уже король почав воювати. Король, пройшовши гору, узяв місто Сянок, а посадника Володимирового схопили. Багато сіл коло Перемишля взяв. Володимир же це побачив і послав послів до архієпископа Кукшиша і до інших двох єпископів і до вельмож королевих своїх послів послав, щоб уговорили короля повернутися. Не жалів він золота і добився свого. Король послухав підкуплених Володимиром єпископів і вельмож своїх, став говорити: “Тепер уже не час воювати, ріки замерзають, ось коли ріки стануть, тоді підемо знову”. С. М. Соловйов наголошує, що такий дипломатичний хід спас Галичину від угорсь-кого вторгнення, яке навів на цю руську землю претендента на володарю-вання Руссю, Із'яслава. Це було не перше наведення чужоземців. Ще раніше Із'яслав приводив чехів, поляків та угрів, а також заклятих ворогів Русі – половців. Як наголошував дослідник, не дивлячись на заключення миру, Галичина понесла втрати, було попалено багато сіл біля Перемишля. І хоча за окремою угодою місто

Сянок та навколишні землі були знову повернуті Володимру Галицькому, цей регіон потрібно було знову зміцнювати [190].

Дослідник М. М. Карамзін вважав, що похід угорського короля не завдав ніякої шкоди Галичині, зайняті села та місто Сянок були віддані Володимру. Угорський король побачив, що поки велись переговори, підійшли усі галицькі полки князя Володимира Галицького і останній затулював час з переговорами, щоб підтягнути всі свої війська і укріпити духом населення Перемишльської землі. Бажаючи без кровопролиття позбавитися сильного противника, наголошував дослідник, хитрий князь Володимир Галицький купив золотом дружбу угорського архієпископа і знатних вельмож угорського короля. Всі вони переконували свого легковірного монарха закінчити війну, що відвернуло загрозу віроломного вторгнення в Галичину [191]. Київський дослідник П. П. Толочко наголошує, що поспівши під Перемишль, князь Володимир побачив, що угорське військо у даний момент було чисельніше ніж галицьке, тому він запросив миру. Перед золотом та іншими дарами, як вельможам, духовенству, та угорському королю Гейзі II, угри не устояли, і їхні полки повернули назад. Щоправда, наголошує дослідник, король Гейзі II мотивував свою поведінку несприятливими кліматичними умовами, які нібито заважають проведенню військової операції, хоча очевидно мотиви були інші. Король не бажав загострювати відносини з галицьким князем, оскільки “сер-дився на нього через це грецький цар”, який погрожував війною, як друг і союзник Володимира [192].

Дослідник В. М. Татіщев вважав, що угорські вельможі розпізнали у князю Із'яславі свого майбутнього ворога. Вони не бажали міцної влади у себе в Угорщині, та й, очевидно, на Русі. Зміцнення Із'яслава на Волині, утвердження в Києві все це переносило війну князя Із'яслава до кордонів Угорщини. Князь Володимир Галицький, як сусід був Угорщині не страшний. Характерно, наголошував дослідник, що архієпископ і єпископи окрім подарунків вимагали, щоби князь Володимир Галицький “прийняв їх релігійний закон”. На що князь Володимир відповідав: “що нині у війні будучи, того без великого супротиву народу учинити не може, та обіцяв, що пізніше буде старатися задовільнити їх прохання”. Та хоча його відповідь була такою, що її вони конкретно зрозуміти не могли, вони розраховували на майбутнє і власне з цією своєю великою стратегією схилили короля Гейзу II до закінчення війни, оскільки з князем Володимиром Галицьким, єдиним володарем Русі з яким можна було говорити про якийсь релігійний унійний процес та союз з католицькою церквою, а з князем Із'яславом та іншими князями про це не могло бути і мови. Важко говорити, які переговори велись князем Володимиром з релігійних питань, з проблеми унії Римської церкви та Галицької з архієпископом угорським, однак, князь Володимир дійсно давав йому якісь обіцянки. На думку В. М. Татіщева, ці християнсько-релігійні переговори князь Володимир Галицький використовував як дипломатичний прийом, задля відвернення угорсько-галицької війни [193].

Дослідник І. Шараневич вважав, що угорські єпископи та король пішли на мир з князем Володимиром Галицьким, бо він був у союзі з візантійським імператором Мануїлом II Комнином, який вторгся в межі Угорського королівства. При таких обставинах король Гейзі II був змушений повернутися в Угорщину для захисту своїх кордонів з боку Візантії [194].

Таким чином, “ціломудрений Із'яслав, дбаючи про загальноруські інтереси”, як вважає М. Ф. Котляр, навів на Галицьку Русь угрів, вважаючи князя Володимира Галицького ворогом, князь Із'яслав швидко забув, що він, у свій час, врятував його від загибелі. У внутрішні справи Русі втручались угорці, поляки, чехи, половці. Іноземною найманою силою князь Із'яслав підривав, а не утверджував, Київську державу, хоча його амбіції поділяла певна частина київського і волинського боярства [195].

Однак, наведення угрів нічого не дало волинському князю Із'яславу, оскільки князь Володимир, як вважає М. М. Карамзін, теж був відважний і честолюбивий, повсюдно приміняв гнучку дипломатію і тим самим був найбільшим ворогом для держав сусідніх, зокрема Польщі, Угорщини і Волині [196].

Таким чином напад угорців на Галичину, за намовою князя Із'яслава Волинського, ще більше згуртував союз князя Володимира Галицького і князя Юрія Київського. Пригрозивши Володимру нападом Угорщини, Із'яслав Волинський, отримавши зимою 1150 року військову допомогу з Угорщини чисельністю 10 тисяч воїнів, знову рушив на схід, щоб зненацька захопити Київ. Та князь Володимир Галицький тримав його під своїм прицілним поглядом. І як тільки Із'яслав знову відправився в похід на Київ, князь Володимир зразу ж з усім військом виступив походом на Волинь і слідував за Із'яславом. В цей же час князь Володимир Галицький послав посла в Пересопницю і через певний час з'єднав своє військо з військом Андрія Юрійовича. Взнавши про це, Із'яслав побажав повернутися і битися з Володимиром, який зупинився табором на річці Ушиці за лісом. Однак, на раді було вирішено йти на Київ на Юрія, який, як було відомо, готових до битви військ не має. “Увійдеш у Київ, – радили йому воєводи, – тоді й Володимир нічого нам зробити не зможе. Якщо чорні клубуки з нами з'єднаються, не буде причини боятися ні Юрія, ні Володимира”. Угорські полководці теж підтримали таку думку. За

таких обставин, бачачи велику галицьку силу і уникаючи битви, Із'яслав послухав своїх воєвод. Вночі розклав великі вогні, роблячи вигляд, що він готується до битви, а сам, перебравшись через ріку Тетерів, попрямував в сторону Києва. В цей же час, як наголошують джерела, кияни, щоб налякати Юрія та вигнати його з Києва, сказали йому, що Із'яслав полки Володимира Галицького і його дітей розбив. Повірівши в це, Юрій 6 квітня покинув Київ і вїхав за Дніпро. В цей же час князь Володимир Галицький і Андрій Юрійович стояли з усіма своїми війська-ми біля міста Мильська, чекаючи від Юрія вістей і його самого для подальшої боротьби з Із'яславом. Посланці же повернулися і сказали, що Із'яслав бенкетує в Києві, а Юрій ледве втік в Городець з небагатьма людьми. Володимир Галицький здивувався, що Юрій зовсім до оборони не приготувався і повірив у брехливі вісті киян. "Як ви там княжите, я не розумію – розгнівався він і повернув в сторону Галичини. Прийшовши під Мильськ, сказав мильчанам, щоби дали за себе відкуп, якщо усі полоненими та розореними бути не хочуть. Вони ж зібрали усе срібло і золото і навіть те, що у їхніх жінок у вухах було і, зливши його, принесли йому, і так побирав всі гради і волості до своїх володінь" [197].

Дослідник М. М. Карамзін, розглянувши джерела, де йдеться про зайняття волинським князем Із'яславом міста Києва, наголошував, що коли князь Із'яслав просувався з союзним угорським військом до Києва, жителі Дорогобужа зустріли його з хрестами, та побачивши з ним угрів так перелякалися, що ледь не вигнали Із'яслава з міста, з великими труднощами він заспокоїв міщан, та всю Руську землю, яка побачивши угрів, вагалася чи відходити їй від Юрія чи ні. Будьте спокійні, сказав Із'яслав, я керую ними, не лякайтеся їх. Тільки побачивши, що угри не несуть розорення Руській землі, всі решта міста піддалися Із'яславу, це дало йому можливість майже без боїв добратися до Києва, з якого Юрій поспішно втік. Коли Володимир Галицький, доганяючи Із'яслава, взяв, що Юрій, як боягуз втік з Києва, сказав: "Сват мій є приклад безпечности. Пануючи у Русі, не знає що в ній робиться, один син в Пересопниці, другий в Білгороді і не дають батьку вістей про рух ворога. Чи мені одному воювати зараз з Із'яславом, який увійшов в Руську землю і став сильний", і розізлившись, повернувся назад в Галичину, збираючи по дорозі данину зі всіх міст волинських, мешканці яких, щоб уникнути розорення, віддали йому усе срібло і золото. І хоча Із'яслав залишив брата Володимира стерегти Володимир, та проти всіх галицьких полків князя Володимира Волинська земля не могла встояти, їй довелося вибирати: або заплатити контрибуцію князю Володимиру Галицькому, або перетворитися в попелище [198]. Що стосується вчинку князя Володимира і взяття контрибуції з Волинської землі, то його дії цілком виправдані, адже нещодавно за наведення Із'яславом угорців йому теж треба було виплатити угорським вельмо-жам велику контрибуцію. Цю контрибуцію він законно взяв з волинян як плату за спалені й розорені міста і села в Саноцькій землі. Цією контрибуцією з Волинської землі Володимир поповнював після підкupu угорської знаті, опустілу галицьку казну. Не слід відкидати твердження, що Володимир витратив великі кошти на відновлення сіл та містечок в Саноцькій землі. С. М. Соловйов наголошував, що князь Володимир Галицький був здиво-ваний неготовністю Юрія відбити напад. "Він, – наголошував Володимир, – надіється на мене, як я можу тепер поїхати на Із'яслава, адже тепер у нього вся Руська земля". Причина втечі Юрія з Києва, наголошує С. М. Соловйов, заключається не тільки в помилці правління і в безпеч-ності Юрія і його синів. Юрій правив самовладно і пригнітив усю Руську землю, опираючись виключно на своїх суздальських та відчасти київських бояр, що спричинило незадоволення ним у народі. "Побачивши, що Юрій відправив суздальські полки в Суздаль на відпочинок, а черні-гівські в Чернігів, а галицькі в Галич, кияни запросили до себе любого ім Із'яслава" [199].

Таким чином, можна наголосити, що втеча суздальського князя Юрія з Києва і зайняття його Із'яславом, не припинило феодальної війни в Київській землі в яку, щоб отримати повну незалежність був втягнутий галицький князь Володимир. Юрій не змирився з ганебним вчинком племінника, зібрав нове велике військо за Дніпром і знову почав готуватися до походу на Київ. Він, обравши тактику Із'яслава, раптовим маршем підійшов до Києва. Не змігши взяти його штурмом, він відійшов до Білгорода. Тут він очікував приходу галицького князя Володимира, до якого після підходу під Київ, вислав синівця свого Володимира Андрійовича [200]. Із'яслав же це почувши, боячись, щоб під Києвом Юрій не з'єднався з Володимиром Галицьким, рушив за Юрієм і наздогнав його полки. Усі виладналися до бою і почалася люта січа, як наголошує літописець, і перемогли Вячеслав, Із'яслав і Ростислав Юрія, а половців Юрієвих побили. Як же почув це Володимир, то в той же час поспішно пішов до Галича [201]. В. М. Татіщев вважав, що Юрій Мономахович не поспішав битися з Із'яславом, він маневрував, очікуючи Володимира Галицького, та Із'яслав почав сильно наступати. В цей же час Володимир Галицький спішив до нього з усіх сил, він був уже близько в один день їзди, де проходив бій. Юрію, вважав В. М. Татіщев, треба було відступити ще трохи на захід і тоді, очевидно, Юрій Суздальський з'єднався б з Володимиром Галицьким, уникнув би розгрому. Володимир Галицький, отримавши

повідомлення, що Юрій Суздальський повністю розгромлений з сумом повернувся і пішов в Галич [202]. Окрилений перемогою, яку він отримав в 1151 році над Юрієм Суздальським, Із'яслав побажав зразу ж розправитися з Володимиром Галицьким. З цією метою він попросив допомоги в угорського короля, свого родича. Літопис Руський так описує цю подію: “У той же час, коли Мстислав Із'яславович вів на поміч отцю своєму угрів, почув Володимир Галицький, що йде Із'яславович Мстислав од короля з підмогою з уграми і пішов услід за ними. Оскільки ж Мстислав не знав цього, то він став коло города Сапоже, а угри стали навколо нього, тоді ж вислав був йому і уграм Володимир Андрійович із Дорогобужа багато питва і потім розповів йому Володимир: “Іде за тобою Володимир Галицький“. Мстислав не п'ючи з уграми сказав їм: “Іде Володимир Галицький за нами. Угри ж п'яні вихвалялись, мовлячи: “Як він на нас прийде, то ми будемо з ним битися. Мстислав в ту ніч, розста-вивши сторожів, сам ліг спати з уграми. А опівночі прибігли до нього сторожі кажучи: “Іде Володимир“, Мстислав тоді з дружиною, сівши на коней, став будити угрів, а угри лежали п'яні, як мертві. І було перед світом. І вдарив на них Володимир Галицький і мало їх захопили, всіх перебили. Мстислав втік з дружиною своєю” [203]. В. М. Татіщев вважав, опираючись на недійшовші до нас свідчення, що угорців було вбито 12 тисяч осіб. Володимир, як гроза, напав на п'яних угрів, порубав їх усіх і полонив. Взяв в полон головного угорського воеводу і узнавши, що розгром угорського війська по його безпечності відбувся, обрізав йому вуха і ніс і відправив до угорського короля. Мстислав з 200-ма дружинниками утік в ліс. Решта руського війська теж була пере-бита. В цей же час, наголошує В. М. Татіщев, Володимир Галицький зі злості багато волинських міст завоював і полонив [204]. Руський літопис так зображує цю подію: “Тоді ж Із'яславу прийшла вість до Києва, що син його переможений, а угри побиті. І рушив Вячеслав і Із'яслав на Юрія до Переяслава. Билися вони коло Переяслава два дні, спаливши підгороддя. Опісля Вячеслав та Із'яслав послали послів до Юрія, сказавши: “Ми оба кланяємося тобі. Ти іди до Суздаля, а сина посади в Переяславі. Юрій же не мав підмоги нізвідки, а дружина його була вся побита і поневолена. І присуваний неволею Юрій цілував їм хреста з дітьми своїми” [205]. В. М. Татіщев наголошує, що хоч Юрій був примушений миритися з Вячеславом та Із'яславом, вважав цей мир перервою перед подальшою боротьбою за Київ. Із Переяслава Юрій послав до Володимира Галицького посла таємно і просив його, щоби той знову виступив на Київ і що він знову збирає військо і відомстить Із'яславу за своє нещастя. Із'яслав, узнавши про це, послав посла до Юрія, кажучи: “Що ти мені хреста цілував, а сам зазиваєш на мене Володимира Галицького. Почувши вість від Юрія, Володимир Галицький почав рухатися в сторону Переяслава. Почувши, що Із'яслав так наліг на Юрія, що примусив останнього до заключення швидкого миру, Володимир повернувся в Галич” [206].

Дослідник Д. Зубрицький вважав, що після декількох поразок Юрій був примушений відмовитися від Києва і віддати його переможцю Із'яславу. В цей же час князь галицький після розгрому угорського війська залишився сам на сам з двома могутніми ворогами – угорським королем Гейзою II та київським князем Із'яславом, який з'єднав сили Київщини і Волині почав загрожувати самостійності Галичини. Таке об'єднання означало повний крах попередньої політичної діяльності Володимира Галицького, який як тільки не старався, щоб не допустити такого об'єднання. Розгромивши повністю Юрія Суздальського, Із'яслав готувався нанести Володимирові Галицькому вирішальний удар, ворогу такому хороброму і розумному [207].

С. М. Соловійов вважав, що хоч Із'яслав вигнав Юрія в Суздальську землю, та це не означало, що Юрій припинить боротьбу за Київ. Із'яслав розумів, що скоро Юрій підніме всю Суздальську землю і знову прийде до Києва. Якщо до нього долучиться і галицький князь Володимир, то на цей раз вони візьмуть реванш і “остаточно вигонять його, Із'яслава, з Русі“. У зв'язку з цим, Із'яслав відправив посла до угорського короля, свого зятя, говорячи: “Володимир Галицький дружину твою і мою знищив. Дай нам бог відомстити за дружину, збирайся брат ти у себе, а я у себе. Король відповів, що він уже збирається. Із'яслав боявся, щоби збори не були довгими, оскільки знав, що Юрій збирає і ополчує всю Ростово-Суздальську землю. Йому хотілося до нової війни з Юрієм Суздальським, розправитися з Володимиром Галицьким, щоб уникнути війни на два фронти. З цією метою він відправив до угорського короля сина свого Мстислава, щоб той поспішив короля [208]. Із'яслав робив всі спроби, щоби ударити на галицького князя спільно з угорським королем, оскільки сам справитися з могутністю Володимира він уже не міг. М. М. Карамзін наголошує, що цього бажав і угорський король, адже втрата великого 12-тисячного війська, болем пройшла по всій Угорщині. Кожний із володарів отримав кровоточиву рану від Володимира Галицького, і кожний готувався до помсти. Розумів своє тяжке становище і Володимир Галицький, тому теж досить ретельно готувався до відсічі ворогу [209].

Угорський король Гейза II, отримавши від Із'яслава запрошення, швидко спорядив своє військо і дав знати Із'яславу, що він виступає, та боячись, щоб він сам не був розбитий Володимиром, вимагав від Із'яслава, щоб він поспішив з своїми полками. Як бачимо, наголошував Д. Зубрицький, Володимир

Галицький був настільки могутній володар, що його військової могутності боявся навіть угорський король [210]. Руський літопис так описує нам цю подію під 1152 роком: “У той же час, прислав Гейза король до Із’яслава посла кажучи: “Отче! Я кланяюсь тобі. Ти прислав єси про обіду од галицького князя і я ж тут готуюсь. А ти теж готуйся. Ми не облишемо оба сього на собі. Хай як нам із ним бог дасть”. Із’яслав тоді послав сина свого Мстислава до короля в Угри, повести короля на галицького князя. Король же, назначивши час, коли піти, послав посла до Із’яслава і сказав йому: “Я ось на коні вже сідаю і сина Мстислава з собою беру. І ти сідай уже на коні. Із’яслав же це почувши, зібрав всю свою дружину і взявши з собою Вячеславове військо і всі чорні клубуки і киян ліпших і дружину руську”.

Із’яслав отже прийшов на ріку Сан, що тече під Перемишль. І коли ж він перебрів ріку Сан, то сюди прийшов до нього посол од короля із сотнею дружини і сказав Із’яславу: “Зять король тобі кланяється і так тобі мовить. Ось вже я тут п’ятий день стою, ждучи тебе. Поїдь-но”. Із’яслав же, це почувши, з великим поспіхом поїхав. Із’яслав же пообі-давши тут, а тоді виладнавши полки свої пішов до короля. І коли він прибував до табору, то король, сівши на коней з мужами своїми, виїхав на зустріч Із’яславу з радістю. І тут обнялися вони з великою любов’ю і з великою честю і поїхали і сіли в короля у шатрі і стали думати як ото рано завтра поїхати битися. І таким чином вони це надумали.

На другий же день рано король, ударивши в бубни, а тоді приго-тувавши до бою полки, пішов до Із’яслава. І приславши гінця, він сказав: “поїдь зі своїми полками поблизу мого війська, а де я стану, тоді і ти стань, щоб добре нам про все гадати. Із’яслав же сказав королеві, сину хай буде так! І прийшли вони до ріки Сану нижче від Перемишля і тут стали полками своїми. Володимир же стояв по тій стороні своїми полками. А в короля було війська сімдесят і три полки, окрім Із’яславових полків і окрім повідних коней і обозних. І ввійшовши вони в землю Галицьку, землю Володимирову, вони стали, бо був день неділя, а король за своїм звичаєм ніде не знімався у похід в неділю.

Володимир же, не даючи в свої землі раті ввійти, стрів їх і захопив авангард королівського війська. Але на другий день знявся король і рушив, а Володимир відступив і став за укріпленнями. І тоді король почав розсилати полки свої на бродях, а галичани насупроти розставляли свої полки. Але не могли вони вистояти проти короля, бо куди пішов Володимир з своїм військом, там же і король ставав навпроти нього. А Із’яслав пішов своїми полками в гору Сяну на броди і тут підійшовши стояв вище короля на другім боці. І нині ж многи полки угорські пішли мимо Із’яслава на броди. Із’яслав ото ж сказав дружині своїй: “Браття і дружина, бог ніколи Руської землі і руських синів на безчестя не давав! Вони всюди добували свою честь. І нині браття подбаймо про це всі. У цих землях і перед чужими народами дай нам бог честь свою добути!”

І це сказавши дружині своїй, Із’яслав кинувся всіми своїми полками вбрід. А король і всі його полки побачивши полки Володимирові, кинулися всі до них кожен на свій брід і в’їхали звідсіля у військо Володимирове. І так потоптали вони їх і багатьох побили, а інші похо-вались, а інших захопили.

Володимир же, побачивши силу угорську, побіг перед ними та врзався в угрів в чорних клубуків і тільки один утік з боярином Ізбигнівом Івачевичем у місто Перемишль. Город же Перемишль вони тоді не взяли були, хоча нікому із нього було битися. А не взяли вони його тому за городом на лузі за рікою Сан був княжий двір і там у ньому добра було багато і туди наринували всі вої.

Із’яслав і король збрали всіх своїх воїв і всю свою дружину тут же стали оба табором перед городом над рікою Вягром. А Володимир почав слати послів до короля, миру просячи. На ту ж ніч вислав Володимир своїх мужів до архієпископа Кукниша і до воєвод королевих, і навмисне прикинувся ніби він поранений і сказав їм: “Благайте за мене короля. Ранений я є вельми. І я каюся за те королю, що тобі я через серце вередив, а іще що став проти тебе. Нині ж королю бог гріхи прощає і ти мені се прости і не видай мене Із’яславу, тому, що я вельми є недуж. А якщо мене бог візьме, то сина мого ти прийми до себе. І се хай йому спом’януть мужі його: “Отець твій був сліпий, а я отцю твоєму досить послужив своїм списом і своїми полками за його обіду із ляхами я за нього бився. Спом’яни про мене те в се мені прости”.

І многи дари вислав він архієпископу і мужам тим золотом і сріблом і посудом золотим і срібним і одежею, щоби вони вблагали короля, щоби він не став на нього і волі королеви не вчинив”.

На другий день король, з’їхавшись з Із’яславом, розповів це Із’яславу і сказав: “Отче. Я кланяюсь тобі. Осе Володимир прислав до мене і благав він і кланяється, а ще він і ранений є вельми і не буде жити. І я тобі, отче, про це даю знати. А ти йому що одповіси?”

Із’яслав же сказав королеві: “Сину, якщо Володимир помре, то се бог убив його. Нині ж дав нам його бог, то ми самого захопимо, а волость його візьмемо. Мстислав Із’яславович також вельми переконував короля, а найпаче отця свого Із’яслава всіма провинами Володимира. Але король його не послухав, а послухав архієпископа і всіх мужів своїх, тому, що Володимир вислав їм майно своє. І сказав король: “Я не можу його вбити, бо він благає мене і кланється мені і за свою вину кається. Але, якщо нині хреста

цілувавши, одступить він нього, то тоді як мені з ним бог дасть. Хай або я буду в Угорській землі, або він в Галицькій. Володимир прислав посла також до Із'яслава і сказав: “Брате, я кланяюсь тобі і каюся за свою вину, тому що я винуватий єсмь. То ж нині брате прийми мене до себе, і прости мені і короля застав, нехай мене прийме. А мені дай бог з тобою бути. Із'яслав же на те все не хотів навіть уваги звертати, але через королеву, принциповість і його мужів він почав тоді з ним ладнатися. І сказав король Володи-мирові: “на тім тобі хреста цілувати, що скільки ти взяв городів в Руській землі, то все тобі треба повернути, із Із'яславом перебувати і не відлучатися від нього ні в добрі, ні в злі, а завше з ним бути. І він на все це з радістю згодився. Із'яслав однак не хотів водити його до хреста. Хай він одужить, я тоді отче за се візьмуся, я або голову свою зложу, або добуду Галицьку землю. А нині я його вбити не можу“. І так послали вони своїх мужів, кажучи: “Ось ти прислав єси до нас обох. Нині ж ми на тебе то облишаємо і волость від тебе не одбираємо. Але на тім тобі цілувати хреста, скільки ти взяв волостей в Руській землі, то тобі треба повернути все, і від Із'яслава тобі не одлучатися, але завше із ним бути. І сказали мужі Із'яслові та королеві. Так тобі і мовлять Із'яслав і король: “Ти прислав єси до нас і за свою вину каєшся, тому ми обидва тобі те все прощаємо і волості од тебе не одбираємо. Але на тім цілуй хреста чесного. Скільки за тобою городів руських, то тобі все треба повернути і від Із'яслава тобі не одлучатися до кінця живоття свого. А допоки ти жив єси, то бути тобі завше з ним разом. Володимир ото ж на всім на тім цілував хреста, але лежав удаючи ніби він знемагає од ран, хоча ран на ньому не було. Із'яслав же з королем з'їхались разом і, таким чином, пробувши у великій приязні і великій веселості, роз'їхались, король в свою землю пішов в Угри, а Із'яслав – в Руську землю“ [211].

Дослідник В. М. Татіщев вважав, що князь Володимир Галицький готувався дати бій київському князю Із'яславу і угорському королю Гейзі II. Для цієї боротьби він отримав допомогу від Візантії та Болгарії. Із'яслав для проведення військової кампанії в Галичині отримав допомогу від угорського короля і польських князів. Володимир об'єднав воєдино усі війська від Дунаю до Галича, найняв також 30 тисяч болгар і сербів і власного війська мав 70 тисяч. У короля угорського було 73 полка, у Із'яслава було 30 тисяч. Приблизно таке ж військо було і у Володи-мира з найманцями. Володимир не пускав їх через Сан переїхати і спіймали кормильників короля, що необережно виїхали до ріки. Вранці виступив Володимир з усім своїм військом до ріки, та бачучи, що йому військ королевих не утримати, відступив і став трохи вище по ріці у хорошому місці, зайнявши високі, залишивши зі сторін болотисті місця. Король же зразу пішов за ним, Із'яслав пішов вище. Володимир же сильно стояв проти Із'яслава і броди його утримував і королівські полки, що не перейшли два рази, у сум'яття приводив. Із'яслав, не дивлячись на упадок духу людей, хоч і перейшов ріку, та не зміг від берега далеко іти і королю допомогти, бо були перед ним глибокі рови. Він стояв на одному місці до того часу, поки декілька полків угорських йому не прийшли на допомогу. Тоді Із'яслав наступив всією силою на Володимира і зім'яв його ліве крило. В цей же час і король перейшов у наступ зі своїми полками, та Володимир сильно проти нього бився і не дав йому дальше іти, що змусило обидві наступаючі сторони, як руських киян, так і угрів, відступити, і була січа жорстока. Угри, не хотючи залишитись в соромі перед руськими, а руські не хотючи уграм честь перемоги уступити, і одні, і другі хотіли своєю хоробрістю щи-гольнути і з усім усердям наступали на галичан, та їх атаки були відбиті. Мстислав же Із'яславович, бачучи короля в печалі, взяв меч в руки і кинувся на полки галицькі, сказавши королю: “Ти за нас нині терпиш, а мені соромно так стояти. Король же, жаліючи Мстислава, сам з усім своїм двором наступив і в'їхав в галичан і болгар і став рубатись. Володимир хоча бачив свої на лівому крилі від Із'яслава зім'ятих, що як муж надто хоробрий, показуючи над уграми свою хоробрість в'їхав сам з кращими людьми в угорські полки і в чорних клубуків і яких багато дуже побив, до того часу, допоки при ньому мало людей залишилось і ледве зміг сам від'їхати, бо серби і болгари, втративши хороб-рість, почали відступати за болота. В той же час і усі галицькі полки почали відступати. В такий час Володимир залишився в нападаючому авангарді при загальному відступі військ із військовим загоном боярина Ізбігнева і боярином Вятевичем. При такій ситуації Володимир не міг відступити разом з військом, оскільки шлях до військ йому був відрі-заний, тому Володимир відступив в Перемишль. Відступаючі війська Володимира, які відходили в бойовому порядку, не переслідувались і залишились цілі тільки тому, що на шляху наступаючих угрів і руських, на поляні, лежав княжий двір у якому було багато різного майна та припасів. Володимир бачучи, що відрізаний від військ, почав просити миру у короля і Із'яслава. Він нагадав королю про свою допомогу його батьку, дав великі дари його вельможам. Тому король і особливо архієпископ, що тайно отримав дари, хотіли миру. Угорські вельможі і архієпископ так говорили королю: “нам буде краще, що великі руські князі не єдині, хай буде їх більше і хай вони одні з одними воюють і нам не вредять і нам боятись не буде причини. А якщо Володимира віддаш в руки Із'яславу, сором тобі буде перед усіми государями. І так вони усі найзнатніші угорські вельможі і особливо архієпископ Володимира вигороджували. І король усіх їх послухав, сказавши Із'яславу: “Не можу погубити просячого милості і

каючогося в винах і цим склонив Із'яслава до миру". Від Володимира же король і угорські вельможі, наголошує В. М. Татіщев, опираючись на свідчення недійшовших до нас джерел, золотом і сріблом і товарами взяли більше як на 2000 гривень. І так роз'їхались [212].

Таким чином, перед нами два різні джерела, які описують нам одні і ті ж події – Руський літопис і літописний збірник Татіщева. Із свідчення першого можна умовно назвати літописом Із'яслава Мстиславовича, другий – виходить з літопису Володимира Галицького. Проте, свідчення в “Літописі Володимира Галицького” більш об'єктивні, ніж свідчення “літопису Із'яслава Мстиславовича”, зауважував Б. О. Рибаків. Руський літопис, тобто літопис Із'яслава Мстиславовича відстоює інтереси цього князя проти Ольговичів, Юрія Суздальського і Володимира Галицького, а значить затушовував факти історії періоду 1146-1154 років. Зі свідчень обидвох джерел ми бачимо грандіозну феодальну війну за київський великокнязівський престіл, в яку втягнуті з різними інтересами всі володарі Центрально-Східної Європи [213]. Володимир Галицький у цій війні бажав одного – повної незалежності Галичини, тому боротьба, яка розгорілася навколо Києва і яка знесилювала стару столицю Русі, були тим джерелом, яке перетворювало Галицьке князівство в незалежну феодальну державу зі своєю незалежною від сусідів політичною, економічною та культурною інфра-структурою [214].

Під Перемишлем, згідно свідчення літопису “Володимира Галицького”, який використав В. М. Татіщев, ми бачимо, що Володимир Галицький, повністю незалежний і могутній володар, “совокупив воедино усі війська від Дунаю до Галича найняв також 30 тисяч болгар і сербів і власного війська мав 70 тисяч”. Літописець порівнює військові сили угорського короля і Із'яслава: “У короля угорського було 73 полка у Із'яслава було 30 тисяч, приблизно таке ж військо було і у Володимира з найманцями” [215].

Угорський король та архієпископ уже вважають Володимира “великим князем”, це видно із розмови короля і архієпископа: “Угорські вельможі і архієпископ так говорили королю: “нам буде краще, що великі руські князі не єдині, хай буде їх більше і хай вони одні з одними воюють і нам не вредять і нам боятися не буде причини. А якщо Володимира віддаш в руки Із'яславу, сором тобі буде перед усіми государями” [216].

Як бачимо, угорський король та архієпископ вважали Володимира Галицького собі рівним володарем, що видно із свідчень під час укладення миру угорського короля Із'яслава Київського з Володимиром Галицьким: “Але якщо нині, хреста цілувавши, одступить він нього, то тоді як мені з ним бог дасть. Хай або я буду в Угорській землі, або він в Галицькій. Із'яслав же з королем з'їхались разом і, таким чином, пробувши у великій приязні і великій веселості, роз'їхались, король в свою землю пішов в Угри, а Із'яслав в Руську землю [217].

Таким чином, із даного джерела ми чітко бачимо, що в час походу на Володимира в центрально-європейській громадській думці, що Угорська земля, Галицька земля і Руська земля це різні політичні структури [218]. Татіщевський літопис подає також і такий дипломатичний прийом, як підкуп угорських вельмож, що, до речі, стверджує і Руський літопис. Суму, яку заплатив Володимир (2000 гривень), у ті часи була великою, а це значить, що він був досить могутнім володарем. На жаль, джерела не подають цифри, за яку суму Володимир найняв 30 тисяч болгар і сербів, які були сусідами його держави на Дунаї, однак ясно, що Володимир мав у тому регіоні міцні політичні і торгово-економічні позиції і був тут впливовим володарем. В той час, коли “Літопис Володимира” подає повний хід військової кампанії під Перемишлем, “Літопис Із'яслава” коротко характеризує всю кампанію. Із свідчення “Літопису Володимира” нам стає зрозуміло, чому він припинив боротьбу і почав просити миру, як і всю причину, яка дала можливість зостатися цілим усьому його війську і в подальшому за наявності останнього утримати всю повноту влади в Галичині: “В той же час і усі галицькі полки почали відступати. В такий час Володимир залишився в нападаючому авангарді при загальному відступі військ із військовим загоном боярина Ізбігнева і боярином Вятевичем. При такій ситуації Володимир не міг відступити разом з військом, оскільки шлях до військ йому був відрізаний, тому Володимир відступив в Перемишль. Відступаючі війська Володимира, які відходили в бойовому порядку, не переслідувались і залишились цілі тільки тому, що на шляху наступаючих угрів і руських, на поляні, лежав княжий двір, у якому було багато різного майна та припасів. Володимир бачучи, що відрізаний від військ, почав просити миру у короля та Із'яслава” [219].

Спробуємо зробити порівняльний аналіз свідчень Руського літопису та Літопису, який був відомий В. М. Татіщеву, про події під Перемишлем в 1151 році. Із свідчень Руського літопису, ми можемо зрозуміти, що літописець приближена особа Із'яслава, оскільки він передає нам всі взаємо-відносини Із'яслава з угорським королем Гейзою II як особисті розмови, він знає всі їх спільні стратегічні плани, так і окремих сторін. Він буває при спільних сніданках, обідах, весіллях та особистих взаєминах двох володарів. Досить конкретно він описує битву під Перемишлем. Він добре знає маневри угорських та руських військ, переговори між князем Мстиславом та королем, наголошуючи на особистій участі всіх

князів Русі і угорського короля в битві. В той же час Руський літопис приховує і применшує роль Володимира в битві словами: “Володимир же, побачивши силу угорську, побіг перед ними і врізався в чорних клубуків і тільки один з боярином Ізбигневом Івашевичем утік в місто Перемишль” [220].

Така коротка звістка про хід великого бою, у якому ми не бачимо нікого з дійових осіб зі сторони Володимира, як і не знаємо кількості вбитих та потрапивших в полон, очевидно не повна і не відповідає реаліям ходу битви під Перемишлем. Зауважимо, що угорський король знав про приготування Володимира Галицького до бою і про наявне його велике військо. Він, як наголошував літописець, п’ять днів чекав на Із’яслава, боячись самочинно входити в Галицьку землю і бути розгромленим Володимиром. Літописець коротко наголошує, що полк Володимира був потоптаний і збитий, однак він не говорить, що він був розгромлений наголову чи всі його воїни і бояри потрапили в полон. Угри і кияни кинулися у Володимирове військо, однак як проходила битва, ми з Руського літопису так і не знаємо, єдине що зауважено, що одні перед одними не бажали засоромитися і віддати першість перемоги. Літописець, як бачимо, не показав всіх поразок і прорахунків угорського короля і київського князя Із’яслава під Перемишлем. Він розкрив тільки ті місця, які були потрібні київському князю. Літописець не показав могутність галицького війська, а воно, судячи із висловів угорського короля, майже не поступалося в озброєнні і навченості угорському, в той самий час було могутнішим, ніж київське. Це видно із свідчення, коли король почав розставляти свої полки, а галичани свої, але не могли вистояти проти короля, наголошує Із’яславів літописець, бо куди пішов Володимир зі своїм військом, там стояв і король. Як бачимо, навіть із Руського літопису, роль угорського війська у розгромі князя Володимира Галицького домінуюча, а роль князя Із’яслава у цій битві допоміжна. Про суто Із’яславове військо, яке б маневрувало супроти галичан, немає ніяких свідчень, літописець тільки наголошує на могутності угорського війська: “а в короля було 73 полки окрім Із’яславових полків, окрім повідних коней і обозних“. Про те, що король задавав тон першості в усій кампанії свідчить і літопис: “На другий день король приготувався добою і послав посла Із’яславу, щоби він перебував з своїм полком біля його війська. Із’яслав же відповів, хай буде так“. Про домінування угорського короля в цій кампанії говорить і той факт, що Володимир послав посла просити миру не до Із’яслава, а до угорського короля, від якого власне залежала його доля [221]. Це видно із позицій в питанні долі Галицької держави. Так, Із’яслав бажав вбити Володимира, а державу його приєднати до своєї, король явно з цим не згоджувався, наголошуючи, що він “кається і в подальшому буде в дружбі з Із’яславом і королем і міста всі захоплені в Руській землі віддасть“. Як бачимо, викладені свідчення Руського літопису не відповідають ходу реальних подій в битві під Перемишлем. Це зауважив ще, використовуючи недійшовші до нас джерела, В. М. Татіщев: “Володимир взявши, що король зговорився з Із’яславом на нього іти, велів швидко всім своїм військам від Дунаю і усієї Країни Дністра, до Галича збиратися, також болгар найняв і сербів 30 тисяч за гроші, які прийшов-ши, стали на Дністрі біля Галича. І було війська у нього більше як 70 тисяч. Оскільки В. М. Татіщев наголошує, що сербів і болгар було 30 тисяч, то власне військо Володимира Галицького складало 40 тисяч. Війську Володимира протистояло 73 полки угорського короля і 30-тисячне військо Із’яслава. При такому військовому розкладі стає зрозуміло, що поодиноці ні угорський король, ні Із’яслав не були страшні Володимирові. Об’єднане військо угорського короля Гейзи II і Із’яслава Київського налічувало 110-140 тисяч осіб, проти 70 тисяч, які були під орудою галицького князя Володимира. В. М. Татіщев вважав, що військові сили обидвох сторін були приблизно однаковими, оскільки Володимир відважився відкрито дати бій угорсько-руській коаліції. Таку силу він міг реально мобілізувати, якщо взяти за основу, що його володіння простягалися від витоків Дністра до Дунаю [222]. Визначні радянські вчені В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнін, Б. Д. Греков вважали, що територія Подунав’я була власністю галицького князя. Володимир так сильно укріпився в Подунав’ї, що тримав там своїх посадників, які вирішували для поповнення його казни усі торгово-економічні справи [223].

Дослідник В. М. Татіщев чітко наголошує на невеликій кількості руського війська. У той же час, коли Володимир побачив, що не зможе втримати броди проти угрів, то Із’яславове військо тримав сильно і не давав йому через ріку переправитися. Із’яслав побачив, що тут його військо не перейде, і пішов вище по ріці, а цей брід залишив королівському війську. І тільки допомога королівського війська дала можливість Із’яславу переправитися. Згідно свідчень Татіщевського літопису, Володимир, приступивши до ріки, сильно броди захищав і Із’яславу полки утримував, королівські полки, що уже переходили назад, відганяв. Із’яслав, не дивлячись на упадок духу людей, хоча один раз і був перейшов, не зміг далеко від берега відійти і королю допомогти, тому що перед ним був глибокий рів. Із’яслав бився на місці, допоки йому на допомогу не перейшло декілька угорських полків, що вище по броду перейшли річку. Тільки тоді, Із’яслав з усією своєю силою наступив на Володимира і зім’яв ліве крило. В той же час і король з усіма своїми полками перейшов ріку, та князь Володимир запекло проти нього

бився і не дав йому далі йти. Хоробрість була і з однієї і з другої сторони. Перелом у битві під Перемишлем, очевидно, наступив тоді, коли Мстислав після звернення до короля з усіма своїми людьми кинувся на галичан. Тоді, король сам з усім двором в'їхав у галичан і болгар. Власне, в цей час військо його, зокрема перші серби і болгари, почали відступати за болота. В цей же час і Володимирові полки стали відходити. Сам Володимир, щоб зупинити наступ, вривався з своїм полком у чорних клубуків і багато їх побив, однак внаслідок глибокого входу в розпо-ложення військ ворога, був відрізаний від відступаючого війська, що змусило його відступити в Перемишль". Свідчення Татішева більш конкретно описують нам сам хід бою, причини, які врятували від розгрому галицьке військо і умови та хід переговорів між угорським королем Гейзою II, Із'яславом та Володимиром Галицьким, яскраво показують окрім збитків, розграбування княжого двору, і матеріальні витрати в 2000 гривень Володимира Галицького [224].

Як бачимо детальний опис ходу битви під Перемишлем за свідченнями "Літопису Володимира Галицького", які використав В. М. Татішев, відповідає реальному ходу історичних подій у співставленні з іншими джерелами, включаючи і Руський літопис. У висновку можемо наголосити, що тільки за допомогою могутнього угорського війська Із'яславу вдалося отримати тимчасову перемогу над Володимиром і "Перемишльське замирення" не вирішувало питання відносин між Із'яславом Київським і Володимиром Галицьким. Цілком очевидно, що битва, яка була з військовою гідністю програна Володимиром Галицьким, показує могутність його держави. Володимир зумів не тільки зберегти все військо, яке відступило в глибину Галичини, але й провести успішні переговори, сам зберегтися живим і цілісність і недоторканість своєї держави. Цю битву він хоч програв, але з належною гідністю, показуючи своїм прикладом хоробрість усьому війську. Скувавши своєю дружиною всю силу угорського та руського війська, він дав можливість усьому своєму війську відступити і залишитися цілим. Д. Зубрицький вірно наголошує, що здобич у тогочасній війні була головним завданням воїнів. Тому переслідування галицького війська відійшло на задній план, коли на дорозі виріс княжий терем. Тому все військо кинулося його грабувати, забувши про втікаючого ворога [225].

Дослідник С. М. Соловйов вважав, що битва під Перемишлем для Володимира Галицького закінчилася незначними втратами, розграбунком терема і 2000 гривень. В цей же час зобов'язання, які взявся виконувати, ні до чого його не зобов'язували. Якщо до того ж додати, що військо його, яке організовано вийшло з бою і залишилося цілим, могло і далі утримувати його владу в Галичині, то він і надалі залишався одним із наймогутніших володарів в Центрально-Східній Європі, якщо врахувати, що він був у дружніх відносинах з більшістю угорських найвизначніших сановників, включаючи архієпископа, то можна наголосити, що підтримка угорським королем Із'яслава відбулася востаннє [226].

Дослідник І. Шараневич говорить, що угорський король не переслідував відступаюче галицьке військо. Його військо кинулося грабувати княжий палац, тому що угорські воєводи воювали з неохотою проти галичан і не бажали знищення Володимирової держави. На погоні за галицьким військом настоював Із'яслав, та угорці не хотіли більше воювати, вони бажали задовольнити свої бажання грабунками княжого палацу. Побачивши це, Із'яславе військо теж кинулося грабувати майно Володимира Галицького [227].

Дослідник М. М. Карамзін вважав, що у час, коли угри і кияни грабували княжий двір, забувши про існування галицького війська, це дало останньому знову зібратися в місті Перемишлі і укріпити позицію у нього галицького князя [228].

Дослідник Д. Зубрицький описує становище галицького князя: "Наступила глуха ніч після кровопролитного бою, втомлений денною боротьбою галицький князь задумався тяжкою думою. Він переконався, що союзники його – візантійський імператор Мануїл і Юрій Суздальський у зв'язку з віддаленістю, не виручать його із становища, у яке він потрапив. Можна було ще боротися і ще раз спробувати щастя у війні, сил ще було достатньо, та він не захотів вводити війну в Галицьку землю. Він вирішив краще пустити в хід дипломатію, оскільки війна сьогодні для нього може мати згубні наслідки. І вирішив він перед тим, як приступити до продовження війни, перед якою стояв неминучо, спробувати добитися миру. У нього серед найзнатніших угорських вельмож були родичі його дружини Софії, які претендували на королівський трон і безперечно розраховували на його військову допомогу. Окрім родичів, були і друзі, серед яких архієпископ, з яким Володимир Галицький давно вів дискусії з питання унії церков. Опираючись на останніх і купивши золотом їх і приятеля архієпископа Кукшиша, він відправив послів в королівський стан. Посли, як наголошують джерела, в першу чергу обдарували золотом давнього приятеля Володимирового – архієпископа Кукшиша, королю теж піднесли дари і нагадали про допомогу Володимира батьку Гейзи II, Белі II, не забули сказати, що дружина Володимира – угорська принцеса Софія, сестра Гейзи II, знемагає в Перемишлі. Друзі і родичі князя Володимира, що

складали найближче оточення короля, архієпископ, виявили особливе заступництво Володимиру, який “кався перед королем за перебите його військо”, говорячи: “якщо видаш Володимира Із’яславу, сором тобі буде перед усіма государями”. Усі разом угорські вельможі переконували короля на користь Володимира. Довідавшись про це, Із’яслав почав перед королем в усіх бідах звинувачувати Володимира, однак, Гейза II не послухав Із’яслава, а послухав своїх вельмож і архієпископа, тому що Володимир як стратегічний сусід був Угорщині менш небезпечний, ніж Із’яслав, що об’єднав би Русь від Києва до Карпат. Зрештою, король оцінив і по-військовому ситуацію. Він побачив, що місто приготовлене до тривалої облоги, до нього знову зтікаються війська. Щоб взяти місто штурмом, треба втратити не менше 10 тисяч воїнів. Гейза II розумів, що допоки він буде стояти під Перемишлем з сумнівним кінцем, імператор в цей же час захопить сусідні землі. Втративши багато воїнів при штурмі, Гейза змушений був віддавати місто Із’яслові, який автоматично після цього ставав володарем “половини руського світу” і найнебезпечнішим з Угорським королівством сусідом, небезпечнішим, ніж Володимир Галицький. Володимир же обмежений владою у власній державі, про захоплення Галичини угри ще тоді не мріяли, був менш грізним, ніж Із’яслав, все це говорило Гейзі II на користь швидкого укладення миру, до якого його схилили всі його найзнатніші вельможі. Перемишльський мир, вважав Д. Зубрицький, був великим успіхом Володимира Галицького. При його укладенні, він показав себе тонким проникливим політиком і дипломатом, точно розрахував усі “за” і “проти” і заключив мирний вигідний договір, який фактично його ні до чого не зобов’язував. Віддавши золото і срібло, Володимир зберіг більше: єдність і могутність Галицької держави, спокій у внутрішньому господарстві, що дало можливість його батьківщині мирно розвиватися, відхиливши нашість багаточисельних іноземців [229].

Дослідник І. Шараневич нічого надзвичайного в підкупі Володимиром угорських сановників не бачив. Підкуп, на думку дослідника, був невід’ємним атрибутом середньовічних політичних діячів і Володимира Галицького в тому числі. Мягкістю умов миру, наголошував дослідник, був той факт, що імператор Візантійської імперії погрозив угорському королівству війною, що очевидно пішло на користь Володимирі Галицькому при укладенні миру. Загроза імператора та настанови власних вельмож дозволили королю зробити вибір на користь м’яких умов миру для Володимира Галицького. Всі ці обставини і пояснюють ситуацію, чому Гейза II не гнався за галицькими військами, а обмежився облогою Перемишля і швидким заключенням миру. Він прекрасно розумів, що війна між Із’яславом і Володимиром після цього ще більше загостриться, тому що військовий потенціал галицького князя залишався ще дуже великий. Його військо було ціле і при першій крахії для Володимира ситуації ним будуть відвойовані втрачені під Перемишлем позиції. Гейза II розумів, що Володимир не тільки не признає над собою влади Із’яслава, але й не віддасть жодного захопленого ним міста в Руській землі [230].

Дипломатія князя Володимира Галицького, якого Руський літопис часів Із’яслава називає “багатооговірливим”, своїми зусиллями звела на нівець таку добре підготовлену Із’яславом військову кампанію проти Галичини. Із’яслав зразу по виході з Галичини відчув це. Коли його люди приїхали в обіцяні Володимиром “Руські міста”, то були прогнані звідтіля воєводами Володимира. Сам Володимир Галицький насміхається услід від’їжджаючому послу Із’яслава: “Поїхав муж руський, ухопивши гради”. Сама перемога у жорстокому бою дала зрозуміти і королю і Із’яславу, що боротьби Володимир не припинить і згодом, зібравши і вивчивши нове військо, продовжить її. Внаслідок добре проведених переговорів, Володимир Галицький зробив так, що іноземці, як вважає Д. Зубрицький, з чим прийшли в Галичину, з тим і пішли. Однак, вони зрозуміли, що Галичина є вже добреулаштована в політичному, еконо-мічному та військовому розумінні держава, з якою треба їм рахуватись. Доблесть на полі бою Володимира Галицького, вміння дивитись смерті в лице, яку він узгоджував з талантом тонкого дипломата, який знав його часу політичну європейську ситуацію, робить честь цьому енергійному і талановитому володарю, творителю Галицької держави [231].

Що стосується подарованих Юрієм міст в “Руській землі” за військову допомогу, то Володимир Галицький вважав, що ці міста є уже назавжди його власністю і не збирався відділяти їх від Галичини. Оскільки Із’яслав не мав сили їх відібрати у Володимира і це прекрасно розумів Гейза II, то питання з віддачею міст повисло в повітрі. Володимир Галицький не допустив посадників у міста, оскільки зберіг навіть після поразки значну військову силу, якій Із’яслав не міг протистояти. О. М. Рапов вірно зауважував, що велика кампанія Із’яслава в Галичині закінчилась повним провалом. Король угорський Гейза II побачив, що Із’яслав слабший у військовому розумінні, ніж Володимир, володар і якого, йому більше у його західній політиці підтримувати не слід, оскільки це відіб’ється для нього наводом на Угорщину візантійських військ. За таких обставин, Із’яслав ніколи не зможе відібрати від Володимира міст в Руській землі, а сам Володимир їх ніколи не віддасть. Таким чином, усі подаровані Юрієм

Суздальским міста: Бужськ, Шумськ, Тихомль, Вигошів, і Гнойниця, наголошує О. М. Рапов, Володимиру Галицькому вдалося зберегти за собою [232].

Дослідник М. М. Карамзін теж наголошував, що угорський король, хоча і говорив, щоб Володимир віддав міста в Руській землі, та особливих зусиль для швидкого вирішення цього питання не прикладав. Наприклад, він міг домогтися віддачі негайно, однак цього не сталося. Із літописних свідчень стає зрозуміло, що король поспішав з укладенням миру, це очевидно тому, наголошував М. М. Карамзін, що візантійський імператор загрожував війною чи вже вторгся в Угорщину. До короля доходили чутки про наступ Мануїла на Угорщину. Очевидно, візантійський імператор Мануїл, визнавши про укладення легкого миру для Володимира, особливо не розвивав військової кампанії [233]. Візантійський імператор Мануїл I, як зауважує Л. Махновець, часто нападав на Угорщину і відбирав порубіжні землі в угорського королівства. Один раз він навіть загрожував взяттям угорської столиці Буди, тому переляк угорського короля цілком можна зрозуміти. У подальшому Гейза II не підтримував військо-вих походів Із'яслава проти Володимира Галицького відговорюючись: "у мене війна з цесарем, якщо буду вільний, то прийду" [234]. Звертаючись в черговий раз за допомогою у 1152 році, Із'яслав говорив королеві: "Самого ми тебе не зовемо, тому що знаємо, що цесар проти тебе воює" [235]. Тому ми схиляємось до думки, що швидке укладення нічим необтяжливого для Володимира Галицького договору, була загроза угорському королю імператора Мануїла, який був з Володимиром Галицьким не тільки в союзних відносинах, але й в родинних. Сестра Володимира Ірина була дружиною стрія імпера-тора Мануїла, Ісаака Комнина [236].

Приблизно такої ж точки зору дотримується київський дослідник П. П. Толочко, який наголошує: "Немає сумніву, що на Гейзу II справили враження дарунки Володимира і він послухав порад своїх духовних і світських сановників. Напевно так воно і було, але не виключено, що у короля були й важливіші причини, які змушували його швидше завершити цю війну. Йому стало відомо про приготування візантійського імператора до походу на Угорщину, яка "провинилася перед Мануїлом I не тільки допомогою сербам у їх боротьбі проти всесвітньої імперії, але й підтримала Із'яслава Мстиславовича у його боротьбі проти роди-ча і союзника імперії Володимира Галицького". Перед королем була невизначеність. Взяти Перемишль було неможливо, довготривала облога могла нічого не дати, а за цей час візантійський імператор Мануїл міг раптово вдарити з другої сторони на Угорщину [237]. Отже, як бачимо, Галичина часів Володимира Галицького була пов'язана невід'ємно з процесами, які проходили у тогочасній Центральній Європі. З'ясуємо в контексті галицької проблеми і візантійсько-угорські відносини. Як бачимо із свідчень джерел, уже в 1149 році галицький князь Володимир мав з Угорським королівством досить ворожі відно-сини, з другої сторони – союзні з Візантійською імперією. Ряд джерел наголошує, що Володимир Галицький зробив у підтримку походів імператора ряд вторгнень в Угорщину. Історики XIX ст. Д. Зубрицький, І. Шараневич, М. Карамзін вважали, що ці походи Володимир Галицький робив, захищаючи інтереси Бориса Коломановича [238].

Дослідник П. П. Толочко вважає, що у військовий конфлікт між Візантійською імперією і Угорщиною був втягнутий на стороні Візантії князь Володимир Галицький. Візантійсько-угорське притистояння розпочалося через те, що Далмація, яка раніше була підданою Візантійської імперії, перейшла під угорський протекторат. Восени 1151 року візантійський імператор Мануїл вирушив з великим військом на Угорщину. Щоб прикрити пряму інтервенцію, він сказав, що йде на Угорщину з метою посадити на престолі Бориса Коломановича. З цією метою, як пише Кіннам, він поставив Бориса Коломановича полководцем значного візантійського підрозділу, у складі якого перебувало багато угорців. Можна наголоси-ти, що Мануїл бажав замінити на угорському престолі ненависного йому Гейзу II Борисом Коломановичем. В гіршому випадку Борисом можна було налякати Гейзу II і зробити його послухнішим у політичних відносинах з Візантійською імперією. Як засвідчує Кіннам, внаслідок вторгнення великого візантійського війська, Угорщина була сильно пограбована, угорський король не зміг організувати гідної відсічі, грізне військо Гейзи, що так лякало галичан під Перемишлем було наголову розбите, сам Гейза II попросив в Візантії миру і згодився на усі умови візантійського імператора. Джерела наголошують, що 1152 року Гейза II, не погоджуючись з рішеннями мирного договору з Візантійською імперією, знову відновлював війну. Однак, у 1154 та 1156 роках отримав від Мануїла ряд тяжких поразок, в яких візантійське військо наголову розгромило угорське. До кінця своїх днів, а тобто до 1162 року Гейза II, внаслідок обтяжливого для Угорщини мирного договору, змушений був не тільки підтримувати дружні відносини щодо Візантії, але й передати останній всі спірні землі, включаючи і Далмацію [239].

Оскільки розгром Угорщини Візантією відбувся у 1151 році, а похід Гейзи II під Перемишль пройшов в 1152 році, загроза несподіваного удару по Угорщині була реальною. Гейза II тільки бажав покарати Володимира за знищене 12-тисячне військо, однак передання Галичини в руки Із'яслава не

входило в його плани. Галицько-Суздальський союз, підкріплений союзом з Візантією, був дієвим, і вразі знищення угорцями галицького князя Володимира, наслідки для Угорщини з сторони Візантії могли бути найтрагічніші. І хоча боротьба під Перемишлем була жорстока, але здавалось би, розбитий Володимир тримав на пульсі всю ситуацію і контролював хід подій. Спробуємо реконструювати події тих часів. Літописи зберегли майже стенографічні описи князівсько-королівських з'їздів, на яких вирішувалася доля переможеного Володимира Галицького. Збереглися промови Із'яслава Мстиславовича, його сина Мстислава, а також промови і заклики угорського короля. Є проект мирного договору з пропозицією визнати його Володимиром, є суперечки стосовно проекту договору, де видно позицію Гейзи II і Із'яслава. Відома й точка зору Володимира, який, як наголошує літописець: “На цьому всьому згодився” і мав віддати усі захоплені ним раніше міста. Однак Володимир визволившись, вирішив зробити по-іншому, оскільки політика галицького князя була обумовлена дотриманням союзу з Візантійською імперією і Суздальським князем Юрієм, який був підкріплений і династичними шлюбами, в першому випадку – сестри Володимира Ірини з стриєм візантійського імператора, з другого боку – сина Ярослава з дочкою суздальського князя Ольгою [240].

Спробуємо проаналізувати в усіх дрібницях розвиток феодалної боротьби після укладення миру між угорським королем Гейзою II, Із'яславом київським та галицьким князем Володимиром, згідно якого Володимир змушений був негайно повернути “руські міста” Бужськ, Шумськ, Тихомль, Вигошів і Гнойницю. Руський літопис так передає ці події: “І сказав король Володимирові – на цім цілуй хреста, що скільки ти взяв городів руських, то все тобі треба повернути і з Із'яславом перебувати і не відлучатися від нього ні в добрі ні в злі, а завше з ним бути. І на все це він з радістю згодився” [241].

“І прийшов Із'яслав до города Володимира, послав посадників своїх у городи, що про них цілував був хреста Володимир, у Бужськ, у Шумськ, у Тихомль, у Вигошів, у Гнойницю, та не дав їх Володимир” [242].

Дослідник В. М. Татіщев вважає, що Володимир, заключаючи мир під Перемишлем, бажав одного – виграти час, оскільки знав, що Юрій збирає військо для остаточного розгрому Із'яслава. В той же час, коли посадники приїхали отримувати міста, він отримав вість із Ростова, що Юрій, сват його, об'єднав полки муромські, рязанські і полки усіх міст, що знаходяться між Доном і Волгою, і Вятичів і виступив проти Із'яслава. За таких обставин Володимир зразу забув про обіцянку королю і Із'яславу, дану під Перемишлем і почав готувати військо до походу [243].

В цей же час князь Із'яслав послав в Галич посла свого Петра Борис-лавича з грамотою, в якій нагадав Володимирові про мирну угоду після її укладення в Перемишлі про необхідність віддати міста. Літопис Руський так описує ці події: “І сказав йому Володимирові Із'яслав – ти хреста оце нам обом з королем цілував на тім, що скільки Ти взяв Руської волості, то тобі треба все повернути. А ти сього не додумав еси. Нині ж я сього не вспоминаю всього, але якщо ти маєш намір хресного цілування додержати і з нами обома бути, то поверни мої городи”. І сказав Володимир Петру Бориславичу: “Ти, брате, вибрав еси час проти мене і короля на мене привів еси. Але якщо буду я жив, то або голову зложу, або за себе одомщу”. І як тільки Петро з'їхав з княжого двору, то Володимир пішов до божниці до святого Спаса на вечірню, тобто пішов галереєю, яка з'єднувала другий поверх князівського палацу з хорами церкви до божниці і тут побачив Петра, який поїхав, то поглузував над ним і сказав: “Поїхав муж руський, схопивши всі волості”, і це сказавши, пішов він на хори. Одспівавши вечірню, Володимир таки пішов із божниці і коли був він на тім місці на сходах, де ото поглузував над Петром, він сказав: “Ой, се хтось мене вдарив в плече”. Але тут його підхопили під руки і однесли в горницю і поклали в окріп. І настав вечір, і став Володимир знемагати вельми, а коли була пора спати, тоді Володимир Галицький преставив-ся” [244]. Дослідник В. М. Татіщев так доповнює ці події: “Посол, прийшовши, всі повеління Володимиру виговорив і коли Володимир міст віддати не захотів, положив перед ним грамоти. На все це Володимир послав таку відповідь: “Скажи брату моему Із'яславу, що все це він на мене вигадав і короля угорського на мене привів і волості мої розорив”. Згадай, княже, що король говорив. На те Володимир в гніві сказав: “Король, що хотів, то говорив, а ти йди геть і передай князю своєму мої слова. Побачивши від'їжджаючого посла, Володимир жартуючи сказав: “Оце Із'яславів посол, забравши усі волості йому повіз, посміявся над ним і пішов до божниці походу. Петро Бориславович виїхав із Галича і під вечір зупинився на ночівлю в Болшеві” [245].

Дослідник І.П. Крип'якевич так характеризує політичну ситуацію після того, як князь Володимир Галицький отримав повідомлення, що князь Юрій скоро прибуде під Київ. Він зібрав велике військо і напав на Волинь, Із'яслав який збирався в похід на Юрія, однак отримавши жахливу вість, що щойно вмираючий під Перемишлем від ран Володимир, швидко ізцілювся і вторгся в Волинську землю. Із'яслав тоді відложив похід на князя суздальського і виступив на Волинь на Володимира, та не успів його наздогнати. В цей же час Володимир з великим полоном повернувся в Галич. Похід Володимира був

зумовлений тим, щоб відволікти всі сили Із'яслава від Юрія і дати останньому переправитися з великим військом через Дніпро. Як бачимо, Володимир не тільки не повернув Із'яслові міст, але й ще завдав великих збитків Волинській землі. Що ж до заключення миру і хрестоцїлування, то він заявляв, що його примусили силою. Із'яславу він відповідав, що “ти, брате, не об'явивши, на мене прийшов, ще й короля на мене навів”. За таких обставин Володимир розірвав дипломатичні відносини з Із'яславом і вигнав його посла [246].

В цей же час князь Юрій Володимирович, зібравши велике військо, вирушив на Київ. Однак його похід в 1153 році був невдалий і йому довелося повернутись назад. В цей же час із заходу на Київ ішов Володимир Володарович, який щопрада теж повернувся назад, не досягнувши Києва, дізнавшись, що Юрія прогнано, однак з великим волинським полоном. І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко вважають, що “мирні договори”, до яких примусив Із'яслав Юрія у Переяславі і Володимира у Перемишлі нічого йому не дали, всі сторони вважали їх тимчасовими, дипломатичними прийомами, які були притаманні для середньовічної Європи і сприяли перегрупуванню сил, однак після 1153 року, навіть після смерті такого визначного політичного діяча князя Володимира Галицького, верх над киянами і волинянами почали брати галичани і суздальці, які відбили всі удари своїх ворогів і перейшли в наступ. Про це говорять і факти. У 1155 році Юрій вигнав Мстислава з Пересопниці в Луцьк і з Ярославом Галицьким почав штурмувати останній. У 1157 році Юрій із зятем Ярославом утверджуються в Києві [247]. Та це буде в майбутньому, а зараз в Галичі трагедія, якої не чекав ніхто, помер засновник Галицької держави, князь Володимир. До Петра Бориславовича, що перебував у Болшеві, прибув гінець, який сповістив: “Поїдь, князь тебе кличе”. Петро приїхав і прибув на князівський двір. Тут з галереї другого поверху “сіней” палацу галицького князя назустріч йому зійшли князівські слуги всі в чорних плащах. Побачивши це, Петро здивувався, що це могло би означати? Коли же він зійшов на галерею, то побачив сина померлого князя Ярослава сидячого на батьковому троні в чорному плащі і в чорній шапці. Всі галицькі бояри, вельможі і рицарі були також в чорному. Петру поставили стілець і він сів. Ярослав же подивився на Петра і заплакав. Петро сидів і нічого не розумів і почав запитувати: “що це усе означає?” Йому відповіли, що цієї ночі бог узяв князя. Петро відповів, що “цієї ночі, коли я поїхав, князь був повністю здоровий. Йому сказали, що щось ударило його в плече і від цього він занедужав і бог узяв його”. Ярослав же сказав Петру: “Ми тебе позвали ось навіщо: Бог проявив свою волю так, як він хотів. Тепер поїжджай до отця мого Із'яслава і від мене поклонися і передай йому таке: “Бог отця мого взяв і тепер ти будеш мені замість отця. Ти сам знаєш, що між вами було, то бог уже розсудив. Військо батькове і його дружина вся у мене, хіба що тільки один ескадрон, поставлений у почесному рицарському караулі біля гробу його та й той у моїх руках” [248].

Так відбулася перша зустріч Петра Бориславовича з князем Ярославом Володимировичем, тоді ще юним князем галицьким, а пізніше Ярославом Осмомислом, який, внаслідок копіткої праці зі зміцнення Галичини, перетвориться в одного з наймогутніших володарів Центрально-Східної Європи. В Радзівільському літописі, цій зустрічі присвячена мініатюра, на якій зображений Ярослав Осмомисл на троні в короні, геральд, мечник з оголеним мечем, є повідомлення про бояр і рицарів. Все це в сукупності малює, наголошував Б. О. Рибаків, недостатньо вивчену галицьку державну організацію [249].

Як бачимо із вищесказаного, в розпалі феодальної війни помирає знаменитий галицький князь Володимир, засновник та володар великої держави від підніжжя Карпат до Дунайських гірл, чоловік мудрий, хоробрий, що урядовав своєю молодістю та могутністю державою майже 30 років зі славою хороброго воїна, дипломата та господаря. Могутність його проявлялась в тому, що київські князі, щоб приборкати його, змушені були напружувати для цього всі сили Русі та іноземних володарів і то в багатьох випадках їх зусилля у війнах з Володимиром були даремними. Володимир був справжнім надхненником своєї справи. Незалежність для Галичини і перетворення її в могутню центрально-європейську державу, було справою його життя. Задля цього, він не гребував нічим: ні військовими кампаніями, ні тонкощами дипломатії [250]. Князь галицький Володимир був чоловік властолюбивий, досвідчений у військовому мистецтві і невтомний у походах, при цьому, наголошує І. Шараневич, далекоглядний політик. Стараючись досягнути своєї цілі не тільки зброєю, але й дипломатією, Володимир Галицький міряв свої сили з ворогами перед тим, як давати їм бій. Якщо їх не вистарчало, то він зв'язував їх з могутніми князями, вмішуючись у справи західних і східних сусідів. Ходив у військові походи, оголошував війни, ламав договори, ставав союзником одних і тих же, як тільки небезпека починала загрожувати його державі. Він любив своїми руками створену державу, він жив заради неї, в ім'я її майбутнього і був її дійсно першим, як виразився угорський король, великим князем. Володимир Галицький, що об'єднав в одне ціле княжіння від Карпат до витоків Дунаю, вартий поваги, як державець, який перший в стародавній Русі-Україні утвердив в Галичині передачу

престолонаслідування за західно-європейським зразком – від батька до сина. Раптово створивши свою державу, він раптово передав її в міцні та надійні руки ще більш знаменитого сина, який привів її до повної незалежності та розквіту [251]. Князь Володимир Володарович, наголошував І. П. Крип'якевич, був людиною талановитою і заповзятою. З великою енергією він здійснював з'єднання князівств навколо себе. Така діяльність не могла пропасти даремно й вона кристалізувалася у вигляді Галицького князівства. Його планам сприяло те, що інші князі скоро померли і він залишився спадкоємцем їх уділів. У проведенні своїх заходів Володимир був без-оглядний, готовий ламати договори, тільки щоб зберегти своє князівство та матеріальні надбання. Основною силою, на яку він опирався, були бояри, що склали його сеньйоріальну раду і очолювали його військово-адміністративні округи, найвищі посади у війську. Він зумів своєю ідеєю Галицької держави об'єднати навколо себе торгово-ремісничу і купецьку знать, міські громади, які теж служили його планам і задумах. Ним було встановлено нову столицю – Галич, від якого дуже швидко поширилася назва на всю територію від Карпат до Подунав'я. І дійсно, вибір на користь столичності Галича був як політично, так і економічно вірний. Всі попередні столиці – Перемишль, Звенигород, в яких правив в різні часи Володимир, були більш вразливі щодо раптового нападу на них. Інша справа Галич, який стояв у середині держави, символізуючи своєю серединністю її єдину силу і зручність управління. Однак, вступивши в Галич, Володимир зустрівся там з місцевою опозицією, яка повстала проти нього і яку знищив за допомогою бояр та війська. Зовнішньополітичне становище Галичини у час правління Володи-мира було не стабільне. Галичина була стиснута з усіх сторін Угорщи-ною, Польщею, Волинським та Київським князівствами. Перебуваючи в такому становищі, Володимир проводив обережну і цілеспрямовану політику, заключаючи потрібні і корисні союзи. В цілому політика Володимира Володаровича носила мирний характер, та не дивлячись на це, в останні десятиліття свого правління він змушений був постійно відбиватися від сусідів, які нападали на Галичину з різних сторін. Його довготривалий союз з Юрієм Суздальським був скріплений шлюбом сина Ярослава і Юрієвої дочки Ольги, що дало йому територіальні надбання, Погоринські міста і Бужську землю, які він утримував до кінця свого життя і передав у спадок своєму синові Ярославові.

Князь Володимир Володарович був справжнім творцем Галицької держави, він своєю розумною політикою, яка складалася з подвигів усього його життя, зумів утвердитись і в Подунав'ї, і на Волині, кристалізувати з різних племінних об'єднань народність, яка і сьогодні в рамках незалежної Української держави відома в усій Європі під назвою Галичина [252].

Йому вдалося перебороти не тільки князів, але й місцевих галицьких бояр та торгово-ремісничу знать Галича, щоб утвердитися у ньому. Тому політика його як внутрішня, так і зовнішня була схвальна, безоглядна, підкорена одній меті – привести щойно утворену Галичину до європейського визнання як окремої європейської держави, розквіту і могутності [253].

Князь Володимир Галицький, наголошує О. М. Рапов, помер в лютому 1153 року, залишивши сину Ярославу велику державу, що простягалася від верхів'я Сяна і Горині до Понижз'я Дністра та Дунаю, де на сході його держава включала також в себе такі стратегічні торгово-ремісничі центри: Бужськ, Шумськ, Тихомль, Вигоші, Гнойницю та інші, які він в тяжкій боротьбі зберіг за Галичиною [254].

Смерть князя Володимира Галицького кардинально змінювала політичне її становище, молодий Ярослав не знав як йому бути у такій скрутній ситуації, що засвідчено його словами за померлим батьком. Він бачив, як його батько зухвало поведився з послом і поспішив загладити враження залишене батьком. Однак із свідчень літопису, в якому Ярослав признає васалітет щодо Із'яслава Київського, ми не знаходимо ніде, що Ярослав згоджується негайно віддати Погоринські міста. В цьому ми бачимо розумну дипломатію молодого Ярослава. За таких обставин, можна наголосити, що Петро Бориславович поїхав до Києва з васалітетом, але без Бужська і Погоринських міст, що фактично зводило до нуля сам васалітет, а отже про віддання міст не могло бути і мови [255].

Характерно, що літопис яскраво передає все оточення Ярослава під час траурних днів прощання галичан з князем Володимиром, в основному, це головні дорадники князя, галицькі бояри, воєначальники та кращі люди міста, які і були основними дорадниками князя у цей час. Можна наголосити, що князь Ярослав в цей скрутний час був повністю у волі бояр. Положення галицького боярства у XII ст. як правлячої еліти Галичини, було значне, вони склали основну велику раду (Senat) при галицькому князеві [256]. В цей час галицькі бояри були найбільшими земельними власниками в Галичині і одно-часно значними дружинниками князя [257]. Цілком очевидно, що Бужська земля і Погоринські міста теж були князем Володимиром віддані в управління боярам. Дослідник М. М. Карамзін наголошував, що після першого посольства після смерті галицького князя Володимира, Із'яслав послав друге посольство в Галич. Із'яслав наголошував, щоб Ярослав довів істинність дружби і повернув міста в Київській землі. Та галицькі вельможі (бояри) так дорадили князя, що він відмовив Із'яславу, сказавши, що "цю землю батько передав мені" [258].

Галицький дослідник Д. Зубрицький вважав, що молодий володар не знав як йому вчинити, щоб зберегти мир і єдність своєї держави. В один момент він був уже готовий віддати міста, та галицькі бояри сказали своєму володарю, що “будуть усі його честь захищати і міст не дадуть”. Руський літопис так зображує відповідь князя Ярослава і бояр київському послу: “Ми не хочемо тим князю своєму втрати нанести, та положившись на бога, будемо його з усіма нашими силами і можливостями захищати, допоки бог ізволить” [259].

З однієї сторони благородне бажання боярства захищати свого князя яскраво підкреслювало, що власне воно становило основне панівне становище в Галичині, а з другої, був кинутий зухвалий виклик і київському князю Із'яславу нічого не залишалось як внаслідок переможної війни переконати Ярослава віддати Погоринські міста. Із'яслав зрозумів, що васалітет князя Ярослава, це той самий васалітет, який сповідував його батько Володимир, а отже Ярослав фактично продовжує політику свого батька Володимира Галицького. За таких обставин Із'яслав вибрався походом в Галичину. Літопис Руський так відображає ці події: “У цім же році (1153) Із'яслав Мстиславович почав готуватися на Ярослава Володимиро-вича до Галича. І коли було три неділі до м'ясиць, то рушив Із'яслав на Галич. На другий день Федорової неділі, у вівторок, перейшов він ріку Серет, а сам пішов до города Теревовля. А ввечері була вість Ярославу Галицькому, що Із'яслав іде до Теревовля. І це почувши, Ярослав пішов через ріку Слов до Теревовля, не встиг до бродів. Із'яслав перейшов був до них, галичан, ріку Серет, а сторожі ж Із'яславу, побачивши полки галицькі, примчали і розповіли про них Із'яславу. Із'яслав же тоді приготував полки свої і рушив насупроти. І коли були вони ото один поблизу одного, то бог розігнав млу і прояснив. І таким чином стали війська супроти дивлячись одні на одних. Галицькі мужі ж почали мовити князю своєму Ярославу: “Ти молодий еси, поїдь но звідси і на нас дивись, оскільки нас отець твій кормив і любив, то волимо ми за отця твого честь і за твою голову свої зложити. І ще додали вони, кажучи князю своєму: “Ти в нас князь один еси, якщо тобі що станеться, то що нам діяти? А хто з нас буде жив, то прибіжить до тебе і тоді ми запремося в городі з тобою. І так одіслали вони князя свого, а самі поїхали битися. І зступилися полки і була січа люта і билися вони од полудня до вечора і настало серед них замішання і не знали вони котрі побідили. Із'яслав гонив галичан, а брати його повтікали. Бо тоді побіг Святополк Мстиславович, володимирський князь, а у слід за ним Володимир Мстиславович і Мстислав Із'яславович. Із'яслав тут же і став на бойовищі на ніч, а галичани відійшли тоді в свій город Теревовль. Із'яслав бо захопив був галицьких мужів, а галичани захопили Із'яславових в розвідці. І зостався Із'яслав з невеликою дружиною на бойовищі і поставив він стяги галицькі і пішли галичани під свої стяги і захопили вої Із'яслава безліч колодників. На ту же ніч, убоявшись, що він зовсім був з малою дружиною на бойовищі, Із'яслав сказав: “Аби не зібралися вони на нас із города, бо колодників було більше ніж його дружинників. І побачив він множество колодників галичан і тоді повелів рубати їх, а ліпших мужів з собою забрав. А на другий день Із'яслав Мстиславович пішов в Київ. Був же плач великий по усій Галицькій землі” [260].

В. М. Татіщев, опираючись на втрачені джерела, так подає картину вище описаних подій: “На друге посольство Із'яслава, бояри галицькі відповіли, щоби нині Із'яслав Ярослава, як людину у війнах недосвічену, залишив у спокою, краще було б щоби Із'яслав з'їхався з Ярославом і вчинив з ним новий договір. Із'яслав же, чуючи цю незрозумілу відповідь, і розуміючи, що вони хочуть виграти час і більше війська зібрати і Угорщину від союзу з ним відірвати, швидко зібравши війська, виступив в похід і маршем підійшов до Теревовля”. Далі дослідник В. М. Татіщев використав якісь невідомі Із'яславу джерела, розповідає про вилаштування військ перед боєм: “Він велів полкам озброїтися і розставив їх так. Сам із киянами і чорними клубуками став в середині проти галичан, на правому фланзі поставив братів Святополка, Володимира, проти болгар на лівому фланзі – сина Мстислава з переяславцями і Вячеславовим полком. І так полки стояли одні проти одних і ніхто битви не починав. Галицькі вельможі стали казати Ярославу: “Ти, княже молодий, виїдь з полків і стань на зручне місце і дивись, як ми будемо керувати і битися, ти будеш нам як отець. Отець бо твій нас любив і обдаровував, оце ми хочемо твою честь і користь захищати, не жаліючи животів наших. Ти у нас один і якщо тобі що-небудь станеться, то ми усі будем, як вівці без пастиря, нас же хоча тисячу поб'ють, військо тим не убавиться і ти з часом нове зібрати зможеш. Того ради, іди стань біля граду, взявши своїх дворових, а ми будемо з Із'яславом битися і хто з нас живий буде, то далше тобі служити буде. Так Ярослав їх послухав і став позаду на три перестріли на високому місці. Тоді почалася битва жорстока, ні одні ні другі один одному не уступали аж до самого вечора і була велика сум'ятиця. Галичани спочатку розбили праве Із'яславове крило, а потім і ліве, Із'яслав в середині багато галицької піхоти порубав, і болгар впало, а галичани також, гонячись за Із'яславом, багато його людей полонили і привели в Теревовль. При тяжкому становищі, що сталося після битви, втеча Із'яслава з поля бою, наголошує В. М. Татіщев, яскраво

говорить, що битву під Теробовлем виграли галичани, які заставили київського князя з соромом втікати в Київ, так і не отримавши Погоринських городів” [261].

Дещо інакше доповнює картину бою і значення бою під Теробовлем Ніконовський літопис. Як наголошує це джерело, щоб сховати сором поразки, Із’яслав і кияни, яких, як говорить Руський літопис, залишилося мало після битви, кияни поспіхом побігли до Києва, оскільки битва була для них нещаслива. Ніконовський літопис прямо говорить: “Битва була для Із’яслава нещаслива і галичани, піймавши київських мужів, Із’яславових бояр і воевод і нарочитих людей і відвезли їх в Галич” [262].

Таким чином, в січні 1154 року київський князь Із’яслав, вирішивши силою зброї приборкати Галичину й молодого князя Ярослава, довго готувався до цього моменту і 16 лютого київське військо зійшлося під Теробовлем з галицьким і в кровопролитній битві, яка проходила до самого вечора, отримав жорстоку поразку. Не допоміг навіть обман. Побачивши, що усі князі, які були з ним в поході розгромлені і повтікали з поля бою він, розуміючи, що на наступний день буде остаточно розгромлений, вночі втік з поля бою в Київ, що засвідчує і Київський літопис. Київський історик П. П. Толочко, який вважає, що Із’яславу, який залишився на полі бою з малою дружиною, нічого не залишалось, як вночі покинути Галичину, оскільки він розумів, що велике військо галичан на ранок знову вийде битися і побачить, що війська у Із’яслава вже немає [263].

І. Шараневич наголошує, що зібравшись в Теробовлі, галичани збиралися на ранок на битву, щоб відбити полонених. Дізнавшись про це, Із’яслав вирішив нелюдським методом умертвити полонених, а сам втік у Київ [264].

Характерно, що дослідник В. М. Татіщев подає нам розміщення військ з обох сторін. На правому крилі стояли болгари проти волинян, в центрі – галичани проти киян, на лівому фланзі галицьких військ стояли берладські полки проти чернігівців [265], а це значить, що Дунайські міста і болгари як васали галицького князя теж ось уже вдруге після Перемишльської битви становили частину галицького війська. Таким чином, як бачимо із проаналізованих свідчень, Із’яслав втечею врятувався із програної битви, ганебно і підступно спочатку захопивши, а потім умертвивши галицьких воїнів. Із свідчень ми бачимо, що Із’яслав не досяг своєї мети в Галичині, Ярослав не віддав Погоринських міст. О. М. Рапов з цього приводу наголошував: “Київський князь Із’яслав Мстиславович вимагав від галицького князя Ярослава Володимировича міста Бужськ, Шумськ, Тихомль, Вигошів, Гнойницю, якими володів ще його батько. Та на раді бояр було вирішено міст не віддавати і дати відсіч Із’яславу, за допомогою галицької військової сили “відстояти честь свого князя, бо батько його їх бояр любив і обдаровував і вони готові за його честь і за честь князя Ярослава голови свої зложити” [266].

В цей же час, галичани зуміли примиритися з угорським королем, подружити його з молодим галицьким володарем Ярославом, немало роль у цьому зіграла “княгиня Володимирова” Софія, сестра Гейзи II і мати Ярослава, так що в Теробовлянській битві військо угорського королівства уже не було. У подальшому протистоння між Ярославом Галицьким та Із’яславом Київським через Погоринські міста, закінчилося повною катастрофою для київського князя. Літописець наголошує: “Коли Із’яслав прийшов до Погорині, то Ярослав теж прийшов з своїм військом, що змусило Із’яслава відійти на Серет до Теробовлі” [267].

Таким чином, як наголошує Ніконовський літопис, протистояння князя Із’яслава Київського і князя Ярослава Галицького закінчилося тим, що “галичани піймали київських мужів Із’яславових, бояр і воевод і нарочитих людей і відвели їх у Галич” [268].

Так безславно закінчилися походи київських князів у західному напрямку з метою підкорити Галицьку державу, хоча руський літописець всіляко намагається виправдати всі негативні наслідки як внутрішньої, так і зовнішньої політики Із’яслава. З цього приводу Д. Зубрицький зазначав: “Не зрозуміло чому руський літописець ставить Із’яслава Мстиславовича з найвидатнішими діячами України-Русі і приписує йому доблесті, які ми зовсім не бачимо. На нашу думку, був він властолюбивий, користолюбивий, свавільний, нешляхетний, про це може говорити те, що він заволодів великокнязівським тронем своїх дядьків, принизивши їхню гідність. Він один із перших розпочав традицію наведення угрів, ляхів та половців на Русь і втручання останніх у її внутрішні справи. Він інтригами розірвав традиційні відносини на Русі і фактично утворив із неї окремі держави, в тому числі Суздальську і Галицьку” [269].

Таким чином, після Теробовлянської битви Галицька держава фактично залишилася поза сферою впливу Києва. Санкт-Петербурзькі вчені І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко вважають, що після Теробовлянської битви молодий галицький князь зайняв могутні позиції в Центрально-Східній Європі. У Галичині продовжилось торгово-економічне та політичне зростання, яке концентрувалося владою князя та боярського управління. Після Теробовлянської битви, наголошують дослідники, Київ був уже не той що раніше, сили його внаслідок затяжних феодальних воєн ослабли. Інша справа – Галич, який у

своїй внутрішньополітичній і зовнішньополітичній діяльності притримувався нейтралітету, князі якого зірко слідували, щоб зміцнювати одночасно як економічну, так і політичну могутність. Все це полегшувалося тим, що Галичина перейшла на центральноєвропейську систему престоло-наслідування, у якій влада спадково передавалася від батька до сина, тобто Галичина прийняла угорську модель державного правління [270].

Все це потребувало концентрації влади в одних руках на усій великій території і відповідно велику кількість урядників, які б могли могутньо представляти на місцях владу князя. Такі виконавці і одночасно володарі великих областей були ті галицькі бояри, які поєднували владу адміністративних намісників і посаду воєвод великих військових загонів та усвідомлювали, що їх влада без влади князя, як володаря усієї Галичини, неможлива. Ось на думку О. М. Рапова, основні причини, що привели до повного відокремлення Галицького князівства від Київської Русі і перетворення його в самостійну державу [271].

Ось таку спадщину отримав Ярослав Володимирович Галицький по смерті свого батька у 1153 році, цілу добре відрегульовану і облаштовану за центрально-європейським зразком політичну і еконо-мічну систему, тому не дивно, що Радзівіловський літопис, якого комен-тує Б. О. Рибаків, присвячує Ярославу цілу мініатюру, на якій Ярослав зображений у золотій короні. “Слово о полку Ігоревім” теж наголошує, що Ярослав сидить на золотокованому престолі. На мініатюрі герольд-мечник стоїть, тримаючи оголеного меча, така традиція була в Угорщині. Біля нього, як наголошують угорські джерела, його угорські барони, рицарі, закуті в лати та одягнуті в шоломи. Таким побачив київський посол оточення Ярослава в час смерті Володимира Володаровича.

Польські джерела наголошують, що в час Ярослава набрала сили родовита руська шляхта, яка володіла містами і селами. Київський дослідник XIX століття М. Дашкевич наголошував, що галицьке вище суспільство складалося з таких станів: “князь, дружина, купці. Бояри, без сумніву становили найвищу ланку суспільства, так званих “баронів галицьких“, “сенат сеньйорів“, за угорськими джерелами, за польськими – “магнатів руських“, “русську шляхту“. Син Володимира Галицького Ярослав опирався на цю систему, яка, висловились самі бояри, у відданості своєму князю: “готові були захищати честь свого князя усіма наявними засобами“, оскільки батько молодого володаря “любив їх і кормив, і обдаровував, і вони готові за честь його батька і за честь молодого володаря Ярослава голови свої зложити“ [272].

Ця сила допомогла утвердитися князю Ярославу Володимировичу у перші тривожні роки його правління. Щоправда, слід відзначити, що доля була милостливою до нього. Вона піднесла йому зразу все, що деякі із могутніх князів добивалися впродовж усього життя. Для досягнення мети, йому не довелося схилитися перед сильними світу цього, про все подбав для нього батько. Політична біографія Ярослава Галицького починається після того, як у 1150 році князь Володимир Володарович одружив сина з дочкою суздальського князя Юрія, Ольгою. Шлюб цей був не міцний, однак, на початку князівської кар’єри, коли були живі Володи-мир і Юрій відіграв свою позитивну роль. Цей шлюб втягнув Володимира Галицького в коаліцію з Юрієм Суздальським, від якої молода Галицька держава зазнала більших прикростей, ніж користі. Через союз із суздальським князем, Володимир Галицький в останні роки свого володарювання зіткнувся з київським князем Із’яславом Мстиславовичем. У родинній війні між київським і суздальським князем Володимир Галицький незмінно підтримував свата Юрія. У 1150 році Володимир пішов походом на Із’яслава і у битві на р. Ольшаниці завдав йому відчайдушної поразки і переможцем увійшов у Київ. Зайнявши Київ, він за традицією великих князівств, почав об’їжджати всі найвизначніші святині Києва. Київські бояри, побачивши його силу, перелякалися і “лукаво ввели в Київ Юрія Суздальського“. Однак Володимир не бажав затримувати за собою Київ, його завданням була незалежність Галицької держави, власне від Києва. Вирішивши на культурній, економічній та політичній традиції Центральної Європи, Володимир Галицький в цей час більше орієнтувався на політичний устрій Угорщини та Візантії, тому зайняття Києва для Володимира означало невизнання себе більше васалом Києва. Демонстрація галицької військової могутності в Києві була основною метою Володимирового входження в Київ [273].

У 1151 році Володимир Галицький одним ударом розгромив 12-тисячне угорське військо, що йшло на допомогу київському Із’яславу. У 1152 році програв велику битву під Перемишлем, однак при цьому зумів залишити всю військово-політичну структуру своєї держави незайманої внаслідок дипломатичного маневру та укладення до нічого не зобов’язуючого його договору, умови якого він не виконав. В цьому ж 1152 році він оголошує війну Із’яславу Київському, однак раптово помирає. Смерть його так оригінально описана київськими літопис-цями, що цілком очевидно, не відповідає істині [274].

Цілком ймовірно, наголошують І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, що смерть галицького князя Володимира не змогла зупинити боротьби галичан за незалежність, утвердження на галицькому столі

молодого володаря Ярослава, при сильній військово-політичній системі не змінила намірів галичан і привела, як вважають дослідники, галицьку і київську общини до нової війни, яка закінчилася під Тереховлем повною поразкою київської общини. Як бачимо, перемога під Перемишлем, де домінуючу роль відігравали угорці і це наголошує літописець, при відсутності останніх не повторилась. Битва під Тереховлем показала, що сили галицької общини стали більшими і що власне вона тепер претендує на лідерство на Русі. Перемога галичан під Тереховлею, наголошують дослідники, показала, що торгово-економічні та політичні процеси в Галицькій державі проходять швидшими темпами в ритмі Центральної, Західної та Південної Європи і випереджають розвиток київської общини, яка в XII столітті розвивалася повільніше, оскільки була віддаленішою від загально-економічного, політичного і культурного процесу на відміну від Галичини [275].

Як засвідчують джерела, Ярослав Володимирович повністю продовжує політичну лінію свого батька Володимира, опираючись на боярство. І бояри, виходячи із державних інтересів Галичини, повністю підтримують лінію свого князя у питанні цілісності Галицької держави. За обставин наявності у бояр великої військової професійної виучки, як наголошує Ніконовський літопис: “Битва для Із’яслава під Тереховлем була нещаслива. Галичани піймавши київських мужів, всіх Із’яславових бояр, воєвод і нарочитих людей, відвели їх в Галич. Сам Із’яслав врятувався втечею з поля битви, зробивши ганебний вчинок, вбивши полонених русичів-християн“ [276].

З’ясуємо роль самого Ярослава Володимировича у вирі подій, які відбулися зразу ж після смерті його батька. Як наголошують дослідники, у час битви під Тереховлем Ярославу Володимировичу Галицькому було 23 роки і за середньовічними мірками життя володарів, він годився в сини, а то й в онуки Із’яславу Мстиславовичу. До початку кампанії він уже рік, чи, як вважають дослідники, два роки був одружений на Ользі Юрійівні Суздальській і доводився зятем претенденту на київський престол князю Юрію Суздальському. Без сумніву, як вірно наголошують джерела, Ярослав Володимирович не мав великого досвіду у війнах. Джерела нічого нам не говорять про його участь у ключових битвах, які проводив його батько, галицький князь Володимир. Зрозумілі сльози на очах, як наголошує літописець, після раптової смерті Володимира Володаровича. Очевидно, Ярослав ще не був готовий до самостійного правління Галичиною. Але, як наголошує сам Ярослав, у нього була вся батькова дружина і всі галицькі бояри, які зразу ж, коли він сів на трон, запрягнулися в вірності молодому володарю, оскільки, його батько їх “кормив, любив і обдаровував“ і звичайно, що діти загиблих бояр за честь молодого князя автоматично займали місце своїх батьків при князю, як сам князь місце свого померлого батька. Все це нам логічно подає літописець із діалогу самого Ярослава з послом [277].

Отже, як бачимо із джерел, Ярослав Володимирович Галицький вступив на престол у тяжкий для його держави час, однак, як бачимо, у своїх зовнішньополітичних планах був підтриманий всім галицьким суспільством. Ситуація була тяжка, його батько щойно провів переговори, весь хід виправити вже було неможливо. Війна Києву була виголошена, молодий володар не знав як йому визначитися у ставленні до Києва, однак досвідчені в внутрішній та зовнішній політиці найближчі соратники його батька, найзнатніші боярські роди, взяли долю держави в свої руки, як заявили бояри при послові, що “міст не віддадуть, що Із’яславу треба почекати з війною допоки Ярослав змужніє, однак, якщо буде війна, то вони, бояри, будуть захищати честь свого князя усіма наявними у них засобами“. Зухвалість галицьких бояр у ставленні до київського посла та київського князя очевидна, вона нічим не відрізняється від зухвалості щойно померлого їхнього володаря, Володимира Галицького, що може означати, що всі галицькі бояри, найближчі соратники Володимира Галицького підтримували і були його однодумцями. Молодому Ярославу нічого не залишалось, як виконувати волю свого померлого батька та волю бояр, як виразників політичних стремлень галицької політичної думки [278].

Як бачимо, політика галицьких бояр була далекоглядною. У 1154 році помирає Із’яслав Мстиславович, почалася кровопролитна війна між руськими князями за Київ і Галичина звільнилася від кровопролитних війн зі сторони Києва. Тереховлянською битвою закінчується, як наголошує С. М. Соловйов, політична діяльність Із’яслава в Галичині, яка закінчилася для нього повним фіаско. Смерть Із’яслава Мстиславовича в листопаді 1154 року привела на київський трон Юрія Суздальського, що дало можливість Ярославу Галицькому активно зайнятися внутрішніми справами в Галичині без огляду на київські зовнішньополітичні стремління [279].

З цього приводу М. Ф. Котляр вірно наголошує, що після смерті Із’яслава Мстиславовича його наступники не змогли єдиновладно правити на Волині, яка розділяється на два князівства – Володимирське і Луцьке. При такій ситуації Галицьке князівство, яке протистояло одночасно Київському та Волинському, не бачило противників своїй незалежності на сході. Ні київські, ні волинські князі не могли завадити утворенню і зміцненню окремого Галицького князівства [280].

Таким чином, у 1155 році сів по праву старшинства на київському престолі Юрій Суздальський. Літопис Руський так описує цю подію: “І так Юрій, дякуючи богові, увійшов у Київ. І вийшло назустріч йому множество народу і сів він на столі отців своїх і дідів своїх і прийняла його з радістю уся Руська земля” [281].

Ставши київським князем, Юрій вигнав з Волині сина Із'яслава Мстислава, який свого часу наполягав на тому, щоб вигнати Володимира Галицького з Галичини. В цей же час, Юрій побажав відібрати у Із'яславовичів і Луцьк і запросив до походу Ярослава Галицького. Ярослав Галицький з Володимиром Мстиславовичем, постоявши біля Луцька і не добившись нічого, вернулись назад [282]. Однак, наголошує І. Шараневич, хоча Луцька Ярослав не взяв, однак розорив всю Луцьку землю, мстячись Володимиру Мстиславовичу за те, що той під час перемишльської кампанії Із'яслава вимагав, щоб вбити батька Ярослава, галицького князя Володимира, а Галичину віддати Із'яславу [283].

Цього ж року Ярослав Володимирович надає допомогу своєму тестеві – київському князю Юрію у його боротьбі з чернігівським князем Із'яславом Давидовичем, який, як наголошує літописець, почав задумувати війну проти Юрія. Зразу ж по чернігівській кампанії Ярослав надає допомогу Юрію Київському проти половців. Літопис Руський так зображає ці події: “У цім же році прийшли знову половці по викуп за мир... Юрій же тим часом зібрався з синівцями своїми із Ростиславом і галицьку поміч узявши, пішов на збір до Канева. Половці, побачивши їх, на ту ніч всі втекли [284]. С. М. Соловйов наголошує, що коли половці прийшли з військом говорити про мир, Юрій, тим часом, теж зібравши всі руські сили, всіх князів Русі і всі полки зятя свого Ярослава Галицького, теж прийшов розмовляти про мир. Юрій прийшов з таким могутнім військом, що немовби вибрався на війну. Половці ж побачили силу руську, так перелякалися, що ні подарунків не захотіли, ні видачі полонених, вночі всі повтікали. Такою великою кількістю військ Юрій Київський показав половцям силу Русі. Сам же Ярослав не йшов у похід, він показував що не є Юрію підвладним володарем, військова допомога тестю, це зовсім інший аспект взаємовідносин [285].

Як бачимо із джерел, між князями Юрієм Київським і Ярославом Галицьким продовжував діяти союз, підписаний ще князем Володимиром Галицьким та Юрієм. Союз між Юрієм та Ярославом був міцний. В усіх справах Юрій радиться тільки з Ярославом, як наголошує літописець: “Послухав Юрій зятя свого Ярослава Галицького, бо вірив йому”. Руський літопис в 1157 році наголошує: “рушив Юрій із зятем своїм Ярославом Володимировичем Галицьким із синами своїми із Володимиром Андрійовичем і берендичами до города Володимира на Мстислава Із'яславовича. І зустрілися Юрій із Ярославом Галицьким в Світухах, звідтіля рушили оба до Володимира і стали у селі Хваличичах. Юрій, бачачи що в цю пору города не взяти і не хотячи кров проливати, зжалився і порадившись з дітьми своїми і мужами своїми, вернувся в Київ, а зять його Ярослав пішов у Галич в свою волость” [286]. В цей же час, наголошує літописець: “Привів був Юрій Івана Ростиславовича прозваного Берладником із Суздаля, окованого, маючи намір подати його Ярославу, зятеві свому. Бо послав був уже по Берладника князя Святополка Юрійовича і воеводу Костянтина Сірославича з великою дружиною. Та почав Юрієві мовити митрополит Костянтин і всі ігумени кажучи: “Тріх тобі є. Цілувавши йому хреста, ти держиш його в такій біді і ще хочеш видати його на вбивство. І він послухавши їх, відіслав його назад у Суздаль”. Після цього в стосунках між Юрієм та Ярославом настали прохолодні відносини, оскільки Юрій в усіх своїх політичних стремліннях опирався на Ярослава Галицького, то не видача Івана Ростиславовича Берладника Ярославу прискорило його падіння в Києві. По дорозі до Суздаля, як зазначають джерела, його відбила дружина Із'яслава Давидовича і привезла в Чернігів. В цей же час помирає в Києві Юрій Довгорукий і київський трон займає чернігівський князь Із'яслав Давидович. Здавалося б, Із'яслав Давидович, в якого тепер перебував Іван Ростиславович, повинен був би чинити натиск у зовнішньополітичній діяльності на Ярослава Галицького, однак цього не сталося. Новий київський князь Із'яслав вступає з Ярославом Володимировичем в дружні відносини, князі починають приятелювати. Однак, швидкій дружбі знову постає питання видачі Івана Ростиславовича Берладника Ярославу Галицькому. Щоб добитися видачі Івана Берладника, Ярослав надав допомогу Із'яславу Давидовичу в поході на Турів, однак після турівської допомоги, коли видачі Івана Берладника не сталося, Ярослав Галицький зайняв ворожу позицію щодо Із'яслава Давидовича. П. П. Толочко вірно наголошує, що побачивши слабкість Із'яслава Давидовича, Ярослав першим вступив з ним в боротьбу, заручившись при цьому підтримкою більшості руських та польських князів, угорського короля, які всі разом почали вимагати у Із'яслава Давидовича видачі Івана Берладника [287].

Літопис Руський під 1158 роком так описує ці події: “У тім же році став Ярослав Володимирович Галицький домагатися Івана Ростиславовича стрийчича свого. Ярослав бо підмовив був князів руських, і короля угорського Гейзу і лядських князів, щоб вони були йому помічниками проти Івана і вони обіцялися йому всі і послали послів у Київ до Із'яслава Давидовича, Ярослав Галицький – Избигнева

Івачевича, Святослав Ольгович – Жирослава Васильовича, Ярослав Із'яславович – Онуфрія, Володимир Андрійович – Гаврила Васильовича, Святослав Всеволодович – княжича, король Гейза – мужа свого, і од ляхів свої мужі. Але Із'яслав переспорив усіх їх і одвід їм давши, одправив їх“ [288].

С. М. Соловійов вважав, що така загальна озлобленість на Івана Берладника виникла внаслідок того, що князь Іван брав гроші за мниму службу у одного князя і зразу ж переходив до іншого. Таким чином, він обманом набрав багато грошей і не служив ні одному князю. Про те, що Іван Ростиславович служив за 12 гривень золота і за 200 гривень срібла у одного князя, а взявши гроші, переходив до іншого князя, є свідчення в Руському літописі [289].

Таким чином, наголошував дослідник М. М. Карамзін, воєвода-князь Іван Берладник, взявши гроші в угорсь-кого короля, польських князів, суздальських князів, берладської волості Галичини, втік в Київ до Із'яслава Давидовича. Таким чином Іван Берладник встиг в розпалі феодальної війни в Центрально-Східній Європі пограбувати всіх володарів. Допомігши з своїм загоном Із'яславу Давидовичу заволодіти Києвом, він заслужив довіру останнього і його покровительство [290]. Про це свідчить і літопис: “Іван же тоді, переполо-шившись, поїхав у поле до половців і, пішовши з половцями, став в городах подунайських і розбив він два кораблі і взяв багато добра в них обох і шкодили вони рибалкам галицьким. Із'яслав Давидович тим часом послав мужів до Івана і привів його до Києва“ [291].

Таким чином князь Іван Ростиславович проявив себе в Галичині як “розорювач землі“. За час свого перебування в Галичині, за допомогою половців, він намагався закріпитися в Дунайських містах. Як старший в роді галицьких князів він при сприятливих умовах мав право, якщо не на верховне правління, то принаймні на якийсь уділ в Галицькій землі, однак Ярослав за допомогою бояр правив самовладно і ділитися владою з стрийчичем не бажав, тим паче, що влада в Галичині була спадковою і переходила від батька до сина. Тому вчинки Івана Ростиславовича були оцінені європейською князівською та королівською думкою як крамольні. Руський літопис так описує ці події: “І прибуло до нього половців багато і берладників у нього скупчилось шість тисяч і рушив він до города Кучелмина і раді були там йому. А звідти він до города Ушиці рушив. Та в город увійшла була залога Ярославова і стали міцно битися вої залоги з городських стін, а смерди перескакували через заборала до Івана і перебігло їх 300. І хотіли половці взяти город та Іван не дав узяти їм і розгнівавшись, половці поїхали від Івана“ [292].

При усіх наявних ознаках розбою Івана в Галичині, він отримує притулок в Києві у Із'яслава Давидовича. Дослідник І. П. Крип'якевич вважав, що така активність Івана Ростиславовича у Берладському князівстві пов'язана з тим, що раніше воно було його власністю, та внаслідок заколоту ще проти батька Ярослава, воно було в нього відібране. Існуюча грамота, яка датується 1134 роком вказує на приналежність цієї території Івану Ростиславовичу. Зазнавши поразки від військ Ярослава, він змушений був втікати в Київ [293].

Можна припустити, що князь Іван Ростиславович зробив цей похід з намови князя Із'яслава Давидовича, який хотів поступливості Ярослава у державницьких питаннях. Відомо, що Ярослав цього часу – це самостійний центрально-європейський володар. Іван Берладник був єдиним зняряддям Києва для приборкання незалежності Ярослава. Очевидно, в Києві зірко спостерігали за походом Івана і коли побачили, що скоро він буде повністю подавлений військами Ярослава, то, як наголошує руський літописець, “Із'яслав Давидович послав мужів по Івана і привів його до Києва“ [294].

Підступні наміри Із'яслава Давидовича проти Ярослава Галицького не проходили поза увагою останнього і сусідніх як руських так і польських і угорських володарів. Ставало очевидним, що якщо Із'яслав такими вчинками протидіє Ярославу, то рано чи пізно він такими ж вчинками буде воювати з рештою князями Русі. Тому князі волинський, луцький та пересопницький хотіли зразу піти війною на Івана. З цією метою і був укладений галицько-волинський союз проти Києва, оскільки Іван наводив половців не тільки на галицьке, але й на волинське пониззя, а київський князь, бажаючи зверхності на Русі, не знаходив іншого шляху, як покривання злочинів Івана прибор-кувати галицького князя. Із'яслав, дізнавшись про наміри галицького та волинських князів, створив свій київсько-чернігівський союз, до якого з своєю дружиною був включений “претендент на галицький престол“ Іван Ростислав Берладник. Дослідник І. Шараневич вважав, що князь Іван Ростиславович підтримував таємні зв'язки з частиною галицького боярства та торгово-ремісничої знаті, яка була незадоволена владним правлінням Ярослава. Останні призивали Івана і обіцяли відійти від Ярослава [295].

За таких обставин, маючи від Івана Ростиславовича таку інформацію, Із'яслав Давидович вирішив військовим шляхом послабити Ярослава Володимировича в Галичині. З цією метою він направив послів до чернігівських та новгород-сіверських князів, щоб ті йшли йому на допомогу у війні з галицьким і волинським князями. Та чернігівські князі не бажали посилення Із'яслава Давидовича в Києві і дипломатично відповіли останньому: “Кому він волості шукає, братові чи синові? Краще вже почекати, якщо вони підуть на тебе з похвальбою, то й бог буде з тобою і я, і племінники мої. Та Із'яслав не

послухав цього і вирішив розпочати війну“. Таким чином, феодальна війна в 1158 році знову була розпочата через політичні амбіції київського князя. Не виключно, що союзником Із'яслава Давидовича була Візантія, яка теж виступала проти посилення Ярослава Володимировича в Дунайському регіоні. Однак, влада Ярослава Володимировича на цей регіон була визнана чернігівським, смоленським, волинським, польськими князями, угорським королем. Діяльність Івана Ростиславовича, який за таємною згодою київського князя Із'яслава Давидовича розладнював грабунками дунайську торгівлю, була засуджена всіма цими володарями, які вимагали від київського князя видачі Івана Берладника законному володарю Ярославу Галицькому. Все йшло до війни, і вона почалась. Руський літопис так описує ці події: “У тім же році Із'яслав Давидович почав війну проти Ярослава Галицького, добуваючи волості Іванові Ростиславовичу, на прізвисько Берладник. До нього бо, Івана Ростиславовича, слали послы галичани, велячи йому сісти на коней і таким словом підмовляючи: “Тільки покажеш ти стяги і ми одступимо од Ярослава“. І до Із'яслава приходила йому та ж вість із Володимира, що хочуть, зібравшись, піти на нього до Києва. І став він слати послів до брата свого Святослава Ольговича і до Всеволодовича Святослава, велячи їм піти на Галич: “Брате! Кому ти волості домагаєшся чи брату своєму чи сину. І добре тобі не починати раті першим. “Із'яслав не послухав брата і рушив з Києва“ [296]. В цей же час Ярослав Володимирович Галицький, уклавши договори з володимирським князем Мстиславом Із'яславовичем і Володимиром Андрійовичем дорогобужським, здійснював усі приготування до відбиття нападу. Із'яслав Давидович, знаючи настрої галицьких міщан, вирішив використати слушний момент і тому, в першу чергу, він виступив на Галич. Під Мукоревим, коли чекав він підмоги, дружину свого племінника, довідався, що князь Ярослав Галицький з усіма своїми полками виступив на Київ. Князь Мстислав Із'яславович Володимирський і князь Володимир Андрійович Дорогобужський теж об'єднали з ним свої полки. За таких обставин треба було терміново змінювати плани і Із'яслав Давидович наказав всім своїм полкам повертати до Василева. Тут до нього приєднався і племінник Святослав Володимирович з половцями. Із Василева Із'яслав Давидович виступив до Білгорода, але, як виявилось, запізнився, місто вже було зайняте військами князя Ярослава Галицького і Мстислава Із'яславовича, що надало їм стратегічної переваги. Внаслідок зради васалів, князів берендеїв, торків і половців, союзників київського князя, Із'яславу було перерізано шлях до Києва і 22 грудня 1158 року князі Ярослав Галицький, Мстислав Із'яславович Володимирський, Володимир Андрійович Дорогобужський урочисто вступили в Київ. Як годиться переможцям, все майно Із'яслава Давидовича було забрано: товари, золото, срібло, челядь, отари худоби, коней – все переправили до Володимира. Слід наголосити, що міщан, купців та все місто не грабували [297].

Щоб втримати закон і подядок в Києві, Ярослав Галицький та його союзники вирішили запросити на київський престол Ростислава Смоленського. В цей час функцію київського князя виконував Ярослав Галицький, що дало основу автору “Слова про похід Ігорів“ сказати: “Ти відчиняєш ворота Києву“. Таким чином 12 квітня 1159 року Ростислав Смоленський дав згоду бути київським князем, що дозволило Ярославу повернутися в Галич, а Мстиславу у Володимир. Події 1158-1159 років високо піднесли авторитет Ярослава Галицького, зміцнили його політичне становище не тільки в Галичині, але й в усій Центрально-Східній Європі. Галичина процвітала внаслідок того, що в ній встановилось єдиновладдя і один князь проводив без конкурентів як зовнішню так і внутрішню політику. Очевидно, що така монархічна влада повинна була мати сильну опору і вона дійсно була в могутньому і розвиненому класі боярства, яке від імені князя управляла великими областями, в тому числі торгово-ремісничою знаттю, купцями, міщанами та селянами. Філософія та політичні стремління бояр виражені під час Тербовлянської битви: “Ти у нас князь один, що ми без тебе, як вівці без пастиря“. М. Дашкевич вважав, що така форма правління в Галичині у вигляді одного князя і багато-чисельного боярства розвинулася внаслідок впливу політичної структури угорської держави, де був один король і безчисельна знать [298].

При такій міцності влади в Галичині Іван Ростиславович, князь Берладський, не міг становити серйозної загрози Ярославу Володимировичу Галицькому. При тому, що галицьке військо в час Ярослава Володимировича Галицького нараховувалося від 50 до 70 тисяч і керувалося випробуваними у битвах галицькими воєводами, Іван Берладник зміг зібрати 6 тисяч різноманітного війська. Однак, не дивлячись на те, що великої загрози він не складав, постійно турбував Ярослава своїми вторгненнями галицького князя. Почав він турбувати Ярослава Володимировича і в 1159 році, оскільки помагав Із'яславу Давидовичу відновитися на київському престолі та, як наголошує літописець: “не дивлячись на те, що у них було багато половців, оскільки прийшла київському князю галицька і волинська поміч, Із'яслав Давидович і Іван Ростиславович змушені були відступити у поле до половців“. В 1160 рік Із'яслав Давидович, Іван Ростиславович та половецька орда знову намагалися раптовим ударом захопити зенацька Київ. Найжахливіше, що вони зробили, це дозволили половцям грабувати та палити

села та церкви на Десні. Така жахлива вість заставила з'єднати свої зусилля всіх руських князів, як наголошує Руський літопис: “Так що Володимир у той же день прийшов був з військом і з київським військом і з галицькою підмогою. Війська зустрілись і почалась січа велика. Коли ж Із'яслав побачив, що половці, яких рубують, втікають, а піші топляться в Десні, він убоявся і поїхав назад за Десну” [299]. І. Шара-невич наголошував, що коли Ярослав Галицький взнав, що Із'яслав і Берладник привели половців, він вислав могутню галицьку рать під проводом Теодора Єлчича під Чернігів, він ні за яких умов не бажав відновлення Із'яслава Давидовича на київському княжінні [300].

Щоправда, у цій битві, наголошував дослідник М. М. Карамзін, в той час, коли Із'яслав втік за Десну, князь-воєвода зумів дати бій наступаючим військам і утримати всі міста по Десні, що дало їм в подальшому знову зібрати сили і вторгтися в Смоленське князівство, де вони багато людей побили [301].

В цей же час військо Івана Берладника у 1161 році напало на Галиць-ке Причорномор'я, де захопило торгове місто Олешшя. В цьому ж році Із'яслав Давидович та Іван Ростиславович Берладник, найнявши половців, знову напали на Переяслав і зайняли його. Опісля зайняв Київ і всю Руську землю. Дружина Ростислава стала мовити: “всі брати твої до тебе не прийшли, ні берендичі, ні торки, а з ними сила велика. Ти піди в Білгород і там почекаєм братів своїх”. Літопис наголошує: “Рушив Мстислав із города Володимира з військом своїм та галицькою поміччю, берендеями та торками і печенігами і зустрілися вони з Ростиславом біля Білгорода. Із'яслав Давидович тоді, взнавши про рать велику, побіг... і коли був біля озера, в'їжджав у борок, торчин Воїбор рубанув його по голові шаблею, а другий вдарив його списом в стегно. Убитий же був Із'яслав місяця березня в шостий день” [302].

Дослідник М. М. Карамзін наголошував: “що переможці відіслали тіло Із'яслава Давидовича у Чернігів, якого там оплакали його брат Святослав та Іван Берладник. Цей претендент на Галицьке князівство втратив єдиного свого покровителя, який за його інтереси спочатку позбувся київського князівства, а потім і власного життя. Князь Іван Ростиславович Берладник, як його друг і соратник, не виніс такого тяжкого удару. Смерть друга і покровителя Із'яслава Давидовича перекроїла всі плани цього князя-вигнанця і він не бачив виходу відновлення своєї сутності в Галицькому князівстві. Він вирішив покинути Русь і поїхав у Візантію, де помер у Фесалоніці, як вважали сучасники, від отрути” [303].

Руський літопис так сповіщає про ці події: “У тім же році преставився князь Іван Ростиславович, прозваний Берладником у городі Солуні. І деякі так говорили, що від отрути була йому смерть” [304]. Доля Івана Ростиславовича Берладника повна середньовічного романтизму. В 30-их роках XII ст. він – князь Берладський від галицького стола. З 1144 року, князюючи в Звенигороді, спокусившись на галицький престол, втрачає всі свої шанси на Галичину. В нього відбирають як Звенигородське князівство, так і Берладське. Опісля він поневіряється по Русі, служачи різним князям, водночас втікаючи від переслідування могутнього Ярослава Галицького. В кінцевому результаті за різного роду прогрішення потрапляє в суздальську в'язницю, звідкіля його рятує Із'яслав Давидович чернігівський, з яким він здобуває Київ і з яким пов'язує все своє життя аж до смерті [305].

Привертає увагу той факт, що Іван Ростиславович Берладник подався в Візантію і знайшов там “політичний притулок”. Цим очевидно, візантійська дипломатія мала намір якось тиснути на Ярослава Галицького у питаннях придунайських територій, однак успіху у цьому не мала. Влада Ярослава Галицького у Подунав'ї була сильною і Візантії нічого не залишалось, як визнати за Галичиною ці території. В цей же час Ярослав приймає до себе противника візантійського імператора Андроніка Комнена чим змусив Візантію признати за собою дунайські території [306]. Справа наддунайських міст, наголошував І. П. Крип'якевич, мала деяку роль у взаєминах між Візантією і Галичиною, однак боячись степовиків Візантія віддала ці міста Галичині за умови, що та буде захищати від степовиків причорноморські кордони Візантії [307].

Таким чином, зі сходом з політичного життя України-Русі таких двох затятих ворогів Галицького князя Ярослава Володимировича як Із'яслава Давидовича та Івана Ростиславовича Берладника, закінчується процес протистояння Галицької держави та Київської Русі. За таких обставин джерела розпочинають нам змальовувати внутрішньополітичне та економічне життя Галицької держави. Зокрема під 1164 роком джерела наголошують на стихійному лисі, яке прокотилося Галичиною. Руський літопис так зображує ці події: “У той же рік була повінь велика у городі Галичі. І од сильного дощу в один день і в ніч із Дністра несподівано пішла велика вода на Оболонь і дійшла до Бико-вого болота і потопила більше 300 чоловік, що ішли були із сіллю із города Удеча. І багато людей попадали з дерев і вози, що їх вода була повикидала, а багато інших потопилося. Хліб був у них сильно дорогий на ту зиму” [308].

В. М. Татіщев доповнює картину повені в Галичині: “І розлилась вода в Дністрі по обидві сторони вельми далеко, люди рятувалися по деревах великих, скотина і жита на полях погинули, від чого учинилась дороговизна і голод великий” [309].

П. П. Толочко наголошує, що в цей час помітно високий рівень господарства, однак у 1164 році розміри стихії були такими великими, що утоплених налічували сотнями. Таким чином це стихійне лихо не спричинило голод в Галичині, літописець зауважив тільки, що підвищилися ціни на хліб та тільки на одну зиму. Очевидно у наступному році ситуація повністю стабілізувалася [310].

При усіх бідах і природних стихіях, ми бачимо князівську владу в Галичині більш сконцентровану на вирішенні внутрішніх соціально-економічних питань. З однієї сторони, це може говорити про зменшення політичної активності в Центрально-Східній Європі, що дало можливість сконцентрувати сили на з'ясуванні внутрішніх питань великої країни, оскільки, як бачимо, у Ярослава були відсутні амбіції на формування імперії з центром в Києві. Він, запрошуючи Ростислава Смоленського на київський престол, думками був у Галичині, де його чекала копітка робота з облаштування Галича та регіонів Галичини. В цей час, як бачимо, Ярослав всесторонньо врегулював політичні відносини з судами, поляками, угорцями, візантійцями, половцями і, як вище було наголошено, Київською Руссю. Д. Зубрицький наголошував, що після міжнародного визнання Галицької держави, Ярослава залишили в спокою усі сусіди з якими він врегулював свої відносини, це дало можливість зайнятися розбудовою держави, а людям в спокою займатися сільським господарством, ремеслами, торгівлею. [311].

І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко вважають, що внаслідок швидкого внутрішнього розвитку і невтручання сусідів у внутрішні справи Галичини, галицька община зуміла перетворити свою державу у квітучу, добре улаштовану економічно і політично європейську країну. Галичина була настільки могутня, що тепер уже галицька військова допомога йшла то Києву, то Візантії, то Угорщині. І хоча з самого початку галичани були незадоволені політикою Ярослава, однак останньому внаслідок гнучких економічних та законодавчих реформ, які в основному базуються на центральноєвропейському економічному та цивільному праві, вдалося не тільки заспокоїти міську та сільську як торгово-економічну та сільськогосподарську знать, але й на чолі боярства об'єднати все галицьке суспільство єдиною державницькою ідеєю. Щоб продовжувати свої реформи, він спочатку зміцнив військову організацію, на чолі якої стояли випробувані і досвідчені в боях бояри, полководці його батька, зокрема Костянтин Сірославич, Збігнев Іваневич, захисник Звенигорода Іван Халдієвич та інші. Сприятливі умови проведення реформ зумовив і хід історичних подій. З політичної сцени сходять запеклі вороги державної єдності Галичини – Із'яслав Давидович та Іван Ростиславович Берладник, на яких орієнтувалась частина галицького суспільства. За таких обставин, Ярослав за допомогою військової організації був сильний і грізний, не тільки у своїй внутрішній, але й в зовнішньополітичній діяльності, тому галицька община змушена була терпіти його авторитет спадкового володаря, замінити якого уже, за відсутності законних спадкоємців, вона не могла. Ярослава і його реформи потрібно було терпіти і чекати кращих часів. Можна наголосити, що боротьба бідніших верств галицького суспільства не припинялася і в найвищій фазі абсолютизму Ярослава. Ярослав зважав на всі претензії галицької політичної та економічної думки, однак робив так, як вважав задля користі свого правління та своєї держави [312]. Київський дослідник П. П. Толочко теж вважає, що протягом 60-70 років XII ст. абсолютна влада князя Ярослава дає право говорити про те, що в Галичині стабілізувався розвиток торгівлі, ремесел та сільського господарства, що піднесло всенародний авторитет Ярослава Галицького далеко поза межами його держави [313]. При усіх перепетях могутності влади князя Ярослава в Галичині незадоволення його владою було постійно, щоправда воно не могло перерости у стихійні заворушення, оскільки князь Ярослав завжди в усіх випадках тримав в Галичі напоготові значну кількість свого війська, в тому числі, боярського. В час його правління галицькі бояри перебували переважно при особі князя, складаючи цим постійно діючий парламент чи думу при князеві [314].

Особливої уваги заслуговує “берладницький рух” в південній Галичині та в Галицькому Подунав'ї. На нашу думку, він був сильно перебільшений історичною наукою XX століття. Вчені С. В. Юшков, В. Т. Пашуто, М. М. Тіхоміров, Б. Д. Греков, Л. В. Черепнін, В. В. Мавродін вважали, що він сильно підривав державу князя Ярослава Галицького, що не відповідає дійсності [315]. Навіть рух у Галицькому Пониззі, очолений князем Іваном Ростиславовичем Берладником, не завдав правлінню князя Ярослава Галицького значних неприємностей. Як зазначає літопис, у Пониззі князем Ярославом Галицьким були вислані війська, які припинили всі крамоли. Князь Ярослав навіть не вважав за потрібне самостійно брати участь, віддавши вирішення цього питання в руки воєвод-бояр. В. М. Татіщев так зображує нам ці події: “Іван та половці зчинили у дунайських градах грабежі, однак сюди прийшло військо Ярослава, яке навело порядок” [316].

Як бачимо, швидка реакція на вступ Івана Берладника виникла миттєво. В Подунав'я вступила "загада Ярославова", яка вигнала Івана в степ, відновила добросусідські відносини між Галичиною та Візантією. Деякі дослідники вважають, що набіги Івана Ростиславовича відбувались за мовчазною згодою візантійського імператора Мануїла I Комнина, який тиснув на галицького володаря, з тієї причини, що князь Ярослав Галицький дав політичний притулок Андроніку Комнину і призначив йому в "утримання" Подунайські міста, звідки той міг впливати на події, що відбувались в Константинополі. Сам факт урочистості прийому Андроніка галицьким князем став відомий в Константинополі. Однак небезпечним Андронік став тоді, коли Ярослав надав йому ряд Дунайсь-ких міст "для підтримки". Руський літопис так розповідає про ці події: "Прибіг із Цесаргорода братан цесарів кир Андронік до Ярослава Володимировича в Галич. І прийняв його Ярослав з великою приязню і дав йому Ярослав декілька міст для підтримки. Але потім прислав цесар грецький Мануїл Комнин двох митрополитів, кличучи його до себе. І Ярослав одпустив Андроніка з великою честю, приставивши до нього Андроніка єпископа свого Кузьму і двох мужів своїх найзнатніших" [317]. Якщо ретельно розглянути і проаналізувати джерела, то ми побачимо, що Андронік Комнин був двоюрідним братом і Ярославу Галицькому, оскільки тітка Ярослава Ірина була дружиною Ісака Комнина. Звичайно, що Андронік займав помітне становище в імператорській фамілії і звичайно претендував на трон, за що був ув'язнений імператором Мануїлом I Комнином. Андроніку вдалося втекти і він, як наголошує літопис Руський: "Прибіг до Ярослава, кир Андронік, якого він прийняв з великою честю". В. М. Татищев так описує нам ці події: "Прибіг до Ярослава в Галич кир Андронік зі скаргами на царя і прийняв його Ярослав з великою любов'ю і дав йому декілька градів біля Дунаю. Імператор просив Ярослава, щоб той повернув Андроніка додому, Ярослав не слухав його. Однак, цар прислав митрополитів. І взяв у митрополитів на учиненому договорі клятву, відпустив Андроніка з великою честю. Приставив до нього єпископа свого Кузьму і вельмож і велів його проводити і імператора просити, щоби дана від імператора обіцянка була потверджена і зберігалась. Цар же прийняв послів і синівця свого з честю і, утвердивши договір обіцяний, послів Ярославо-вих обдарував, назад з подякою до Ярослава відпустив" [318]. Як бачимо, відносини Візантії з Галицькою державою були врегульовані, імператор за допомогу у поверненні Андроніка на батьківщину склав велику подяку. На нашу думку, в цей же час було врегульоване і питання подунайсь-ких міст Галицької держави, за яким Візантія визнала їх за Галичиною. Як бачимо із політичних подій 60 років, в Центрально-Східній та Південній Європі, Ярослав мав до заключення договору досить напружені відносини з Візантійською імперією через дунайські міста. У зв'язку з цим він укладає союзний договір з Угорщиною, яка теж мала свої інтереси на Дунаї проти Візантії. Прийом Андроніка з честю, яскраво підкреслює протистояння між Галичиною та Візантією. Майбутній імператор Андронік, як засвічує Микита Хоніат, настільки подружився з галицьким князем, що брав участь у всіх галицьких святах, забавах і ловах, особливо у небезпечному полюванні на звірів. Він засідав у князівській думі разом з усіма галицькими боярами. Усе це було відомо у Візантії, тому імператору нічого не залишалося, як відірвати могутнього галиць-кого князя від союзу з Угорщиною за рахунок примирення з братом Андроніком. Внаслідок довготривалих переговорів компроміс був досяг-нутий. Подунав'я утверджувалося Візантією за Галичиною, де остання знову перетворювалася в союзника Візантії. Така політична комбінація імператора Мануїла пов'язана з тим, що він готувався до війни з Угорщи-ною, яку він оголосив зимою 1165 року і запросив як союзника до участі Ярослава Галицького. За свідченнями Кіннама, в Тавро-Скіфію відправився посол Мануїл, що виводив свій рід від Комнинів, він повинен був нагадати правителю русів про укладений ним з імператором договір. Посол докоряв правителю русів за недотримання галиць-ким князем союзного договору. Посол зауважував, що правитель Галичини прийняв у себе з честю Андроніка, що втік із тюрми. Тоді в Києві князував Ростислав Мстиславович, який сам опирався на могутнього Ярослава Галицького. У Візантії знали, що київський володар слабкий правитель і сам шукає дружби у галицького володаря, як наголошує Кіннам, було відправлене посольство з листом і до Ярослава Галицького, в якому імператор закликав його взяти участь у війні проти Угорщини. Руський літопис не знає про переговори в Києві з візантійським послом. Кіннам наголошує, що візантійський імператор добився від правителя русів того, чого хотів і вважав, що його посольство мало великий успіх [319].

Аналіз джерел дає право наголосити, що візантійський посол київському князю скаржився на галицького і одночасно призивав київського і галицького князя воювати в союзі з Візантією проти Угорщини. В. М. Татищев натякає на якусь військову допомогу грекам, та у такій абстрактній формі, що не зрозуміло, в який час, проти кого і якому імператору така військова допомога була надана. Взнавши про таку дводушність імператора, очевидно від київського князя Ростислава Мстиславовича, Ярослав Галицький у 1167 році розриває союзний договір з Візантією і укладає з Угорщи-ною. Союзний договір з Угорщиною був скріплений шлюбом дочки Ярослава Галицького з угорським королем Стефаном III.

Другу свою дочку Ярослав видає за познанського князя Одона, чим скріплював союз з Польщею і забезпечив недоторканість кордонів Галицької держави із заходу [320].

Як засвідчують джерела, польські князі самі шукали союзу з могутнім галицьким князем, оскільки у останнього був союз з німецьким імператором Фрідріхом Барбаросою. Це підтверджують нам і німецькі джерела під 1157 роком, за якими Фрідріх Барбаросса здобув перемогу над польськими князями, завдяки допомозі противника Польщі, русь-кого народу. С. Кучинський вважає, що допомогу Фрідріху Барбароссі надав галицький князь Ярослав Володимирович, оскільки між ним і Фрідріхом Барбаросою був укладений військово-політичний союз. Допомога князя галицького, як вважає А. Б. Головка, мирний договір Ярослава з Польщею був підкріплений шлюбом дочки Ярослава з познанським князем Одоном. Все це підтверджує подальший хід історичних подій, оскільки уже в 1159-1169 роках польські феодали надавали військову підтримку Ярославу Галицькому у його політичній діяльності на Русі [321]. В цей же час в політичні стосунки між Галичиною і Угорщиною втручається Візантія, яка не була зацікавлена в добро-сусідських і союзних відносинах між обидвома країнами. М. М. Карамзін вважав, що в цей час Візантія знаходилася з Угорщиною у стадії війни. Візантійське посольство в Київ та Галич було відправлене з метою розірвати союз між Руссю та Угорщиною. Довідавшись про намір Ярослава видати заміж свою дочку за угорського короля Стефана III, імператор писав в листі до Ярослава Галицького: “цей король є нелюд, віроломний і що дочка і дружина такого чоловіка без сумніву буде нещаслива”. Лист імператора Мануїла мав великий вплив на Ярослава Галицького і тому Ярослав розірвав цей шлюб і одночасно союз між Галичиною і Угорщиною, відізвав дочку з Угорщини і уклав наступальний союз з Візантією проти Угорщини [322].

І. Шараневич теж вважав, що після того, як питання з Андроніком Комніном було успішно роз’язане, Ярослав Галицький, розірвавши союз з Угорщиною, постійно надавав військову допомогу Візантії. Таким близьким політичним взаємовідносинам сприяло православне духовенство [323].

При усій сприятливій ситуації на Півдні та Заході Ярослав поглядав і на Схід. Ситуацію на сході він теж скріплює династичним шлюбом свого сина Володимира з дочкою чернігівського князя Святослава Всеволодовича, Болеславою. Літопис Руський за 1167 рік наголошує: “У тім же році взяв Ярослав Володимирович, галицький князь за сина свого Володимира дочку Святослава Всеволодовича, Болеславу [324]. Деяко пізніше Ярослав видасть заміж дочку Євфросинію за Путивльсь-кого князя Ігоря Святославовича. П. П. Толочко вважав, що обидва шлюби Ярослав вчинив виключно з політичних розрахунків, які передбачали зближення з родом Ольговичів, представники якого претендували на владу в Києві. Через шість років після одруження своєї дочки Болеслави з Володимиром Ярославовичем, Святослав Всеволодович заявив свої права на Київ і став київським князем. Як розумний володар Галицької держави, наголошує П. П. Толочко, князь Ярослав такий хід подій міг передбачити, тому зробив правильний політичний розрахунок і в першу чергу на користь своєї держави [325].

В цей час в Києві помирає великий київський князь Ростислав, і зразу на його місце почало претендувати декілька князів. Ярослав Галицький підтримав волинського князя Мстислава. Руський літопис так описує ці події: “Мстислав тоді відправив послів до своїх спільників – до Ярослава Володимировича в Галич, до ляхів і до двох Всеволодовичів, Мстислава та Бориса. І зібрались, Мстислав Із’яславович з ляхами і з Ярославом Володимировичем Галицьким, пішов до Києва. І п’ять галицьких полків дав йому Ярослав. І бившись, Мстислав з Ярополком увійшов у Київ“ [326]. В. М. Татіщев доповнює: “Мстислав Із’яславович вокняжився в Києві за допомогою полків галицьких та польських, об’єднавши берендичів та торків. Ввійшов він в Київ 15 травня 1167 року“ [327]. Скоро Ярослав схаменувся і зрозумів, що зробив помилку, допомігши Мстиславу вокняжитися в Києві, і хоча Ярослав Галицький був у цей час у zenіті своєї могутності і слави, однак об’єднання в одних руках землі Київської і Волинської було для нього поганим знаком, тому коли Мстислав організував до походу в 1168 році проти половців мало не всіх руських князів, то Ярослав у поході участі не взяв. Не підтримав Ярослав Галицький Мстислава Київського і в 1169 році, коли проти нього вирушив, об’єднавши сили 20-ти князів, Андрій Боголюбський. І тільки, коли у 1170 році Мстислав вигнаний із Києва став знову волинським князем, союз між Ярославом Галицьким і Мстиславом Волинським відновився [328]. Власне, в цей час Ярослав знову підтримує Мстислава в заволодінні Пересопницьким князівством, оскільки пересопницький князь передчасно помер і за таких обставин Дорогобуж дістався Володимирі Мстиславовичу [329]. Руський літопис так зображує нам ці події: “Мстислав же Із’яславович із братом Ярославом із галичанами пішов до города Дорогобужа на Володимира Андрійовича і стали вони довкола города, б’ючись. Але Володимир був вельми не здоров і тому через недугу він не дав їм бою. Мстиславу тим часом городи здалися. І багато городів розривши, а інших спаливши, він вернувся до себе“ [330]. В. М. Татіщев так доповнює картину розгрому Дорогобужської землі: “Мстислав же Із’яславович, утікши з Києва разом з братом Ярославом, не хочючи образи своєї zostавити безнаказаною,

зібравшись на головного свого ближнього ворога Володимира Андрійовича, який найбільше на Мстислава князів підбурював. Міста же, почувши про його прихід, самі піддалися, щоб уникнути розорення і дари подали. Утвердившись на Волині, він, взявши полки галицькі, знову пішов на Київ з метою його зайняття. Зайнявши Київ, він пішов на Вишгород, та Костянтин Сірославич, один з найвпливовіших галицьких вельмож, що очолював галицьке військо, відмовився даліше допомагати, засвідчивши фальшивою грамотою, що князь Ярослав велить повертатися. Мстислав побачив, що без галицьких полків не зможе втримати Київ, залишив його і повернувся на Волинь, розхворівся і помер“ [331]. Дослідник І. Шараневич вважав, що похід на Київ, у якому галицькі війська, що допомагали Мстиславу, відмовились допомагати останньому, отримавши вість, що в Галичі пройшло незадоволення князем за відсутності галицького війська. Покинувши облогу, Костянтин Сірославич виступив з усім військом на допомогу своєму князю [332]. Після того, як Мстислав знову заволодів Києвом, галичани перелякалися могутності Мстислава, вони зрозуміли, що своїми ж руками підривають незалежність Галичини, не змогли навіть переконання Мстислава: “Ярослав же віддав тебе з військом у мою волю і мені велів вас утримувати допоки з братією мир не учиню“, однак “владна поведінка Мстислава налякала гордовитих галицьких бояр, однак не виключно, як наголошує джерело, яке досліджував В. М. Татіщев, вишгородці вдалися до таємних переговорів з галичанами. Вишгородці, наголошує В. М. Татіщев, улестили воєводу галицького Костянтина, обрадували дарами і відправили послів до Ярослава, щоби полки свої забрав додому. Так Костянтин Сірославич з охотою склонився на бік Вишгородців, отримав великі дари і пішов геть в Галичину [333]. Політична ситуація, що склалася після поразки Мстислава в Київській землі, цілком влаштувала галицького князя Ярослава, оскільки на Волині після смерті Мстислава залишалися слабкі в політичному розумінні Мстиславовичі й брат – князь Ярослав Луцький, все це давало можливість енергійно займатися господарюванням, незважаючи на сусідів. Особливо в час господарських реформ наблизився до Ярослава боярський рід Чагрів, який своєю значимістю в галицькому суспільстві почав виділятися. Вивищення боярського роду Чагрів сталося тому, що Ярослав Галицький мав позашлюбні відносини з Анастасією Чагрівною, яку фактично мав як позашлюбну дружину. Джерела досить туманно розповідають про позашлюбні стосунки Ярослава Галицького з “Настаською Чагровою“. Якщо проаналізувати всі наявні свідчення, і зважаючи на той факт, що князь Ярослав Володимирович Галицький був як для свого часу високоосвідчений володар, то Анастасія Чагорова теж, окрім вродливості, повинна була бути розумною і освіченою жінкою. Не слід виключати, що боярський рід Анастасії був торгово-економічно пов’язаний з Візантією, чи був у сфері культурного впливу цієї держави, оскільки ім’я Анастасія – грецьке і у XII столітті було широко вживане в Костянтинополі. Можна припускати, що рід Чагрів був якимось пов’язаний з реформаторською діяльністю Ярослава Галицького, про що нам наголошує літопис: “Земля ж його усім багатіла, процвітала і множилася в людях, звідусіль учені хитриці і ремісники із всіх країн до нього приходили і гради населяли, якими збагачувалася земля Галицька усім. По Дунаю міста укріпив, купцями населив, торгуючи через море у греки і ремесла влаштував, від свого майна помагав. Він щедрий був, милостливий і правосуден, тому багато іноземців служило йому Галичину“ [334].

Без сумніву, створити всі ці достатки без соратників та однодумців було неможливо. На нашу думку, бояри Чагри і були тими соратниками Ярославових реформ. Не слід забувати, що побудова Успенського собору в 60-70 роках, який став найпрекраснішим витвором галицького релігійного мистецтва XII ст., слід пов’язувати з господарською діяльністю роду Чагрів. Наближення боярського роду Чагрів та фактичне “подружнє життя з Анастасією Чагровою” викликало незадоволення не тільки дружини Ольги, але й всіх галицьких бояр. На думку дослідника І. П. Крип’якевича, Чагри були не просто знаттю та боярами, які внаслідок заслуг отримали певні матеріальні надбання, а знаттю, яка була безпосередньо пов’язана економічними та політичними стосунками з Візантійською імперією. Своєю освіченістю вони покорили Ярослава і тим самим стали загрозою могутнім галицьким феодалам [335]. Однак власне з Анастасією Чагровою пов’язане в Ярослава Галицького позашлюбне народження княжича Олега, якому в майбутньому і було передано галицький престол. В тіні цих стосунків залишалися галицькі бояри. Власне ці взаємини Ярослава Галицького з Анастасією та Чаграми викликали велику смуту в Галицькій державі, яку очолили бояри. За свідченнями В. М. Татіщева, Ярослав вже давно перестав кохати свою дружину Ольгу Юрійвну і намагався примусити її покинути Галич і примушував її усякими методами іти в монастир, та вона, підбурена боярами, що вороже були налаштовані до нових приятелів князя Чагрів, відмовили її іти в монастир“ [336].

Дослідник П. П. Толочко вважав, що князь Ярослав Галицький змушений був до певного часу її терпіти через міжнародну політичну ситуацію. Він виявив обачну кмітливість, розсудливість і обережність, не хотів поривати дружніх стосунків з володимирсько-суздальськими князями Андрієм та Глібом. Однак після зруйнування Андрієм Боголюбським, братом Ольги, Києва, в Ярослава виникла

відразу до всього Юрійового роду, в тому числі до своєї дружини Ольги. В цей же час палке кохання Ярослава до Анастасії почало хвилювати галицьких бояр, в їх середовищі назривала змова, якій Ярослав не надавав ніякого значення. Конфлікт розростається, особливо він загострився після смерті київського князя Гліба Юрійовича в 1173 році. В цей же час, за порадою Анастасії, він вирішив запроторити Ольгу в монастир. Взнавши про це, вона втекла в Польщу, разом із нею туди подався і син Володимир і боярин-воєвода Костянтин Сірославич та інші бояри, прибічники Ольжиної партії [337].

Руський літопис так нам передає ці події: “У тім же році (1171р.) утекла Ольга, княгиня Ярославова з Галича в ляхи із сином Володимиром і воєвода Костянтин Сірославич і многи бояри з нею були там вісім місяців. І стали слати до неї послів князь Святополк та інша дружина, просячи її назад. “А князя твого ми візьмемо“. Володимир тим часом послав послів до Святослава Мстиславовича, просячи у нього города Червена: “Хай там сидячи буде мені добре слати в Галич, то Бужськ твій поверну і три города придам до нього. Святослав тоді дав йому Червен і хреста йому цілував, що буде помагати йому. І пішов Володимир до Червена з матір’ю і встріла його вість од Святополка із Галича: “Поїдь у борзі, отця твого ми схопили і приятелів його Чагрових людей побили. А ось твій ворог Настаська. І галичани, розіклавши вогонь, спалили її, а сина Олега в заслання вигнали, а князя Ярослава Осмомисла водили до хреста, що буде він по правді жити з княгинею. І так вони уладилися“ [338].

Дослідник В. М. Татіщев так доповнює на основі свідчень інших джерел картину галицької драми: “Ярослав, князь галицький, хоча давно жінку свою розлюбив і наложницю тримав, та побоюючись братів її Гліба і других не осмілювався виганяти. Та як тільки по смерті Гліба зразу ж знайшов її провини і захотів її постригти. Вона ж учинила раду з боярами, взявши сина Володимира і Костянтина і відсутність Ярослава в Галичі утекла в Польщу 8 березня. З нею же багато бояр від’їхали. Ярослав же, боячись сорому і шкоди, просив Святослава Із’яславовича, щоб її вмовити. Останній з декількома боярами був посланий, щоб її вмовити і пообіцяти замиритися з Ярославом. Та вона не послушалась. І послав Володимир Ярославович до Святослава Мстиславовича у Володимир просити у нього Червен, щоб у ньому перебувати ради примирення. Володимир говорив, що коли він буде на Галицькому князівстві то віддасть йому Бужськ. Це було утверджено договором і Володимирі було передано Червен. Як тільки в Галичі взнали, що Володимир в Червені, люблячи всі княгиню Ольгу і її дітей, учинили незадоволення проти князя свого Ярослава. І прийшовши в дім його, поставили варту міцну, щоб не зміг вийти, а наложницю його Настасію, що посварила його з княгинею і дітьми, возвели на вогонь великий і спалили і декілька бояр приятелів її побили. Тоді прибув тут князь Ярополк, який з тисяцьким галицьким змогли людей заледве заспокоїти і не дали більше побивати. У Ярослава вже взяли роту, що йому з княгинею своєю жити порядочно, так як належить. Сина же від наложниці родженого, послали у вигнання. Із цим послали до княгині і до дітей її сказати. Вона, почувши це, повернулася до Галича і Ярослав послав від себе бояр. Другі ж зустріли княгиню на шляху у Червен і об’явили їй, що князь Ярослав утримується під вартою, а неприятелька її, наложниця спалена, а син її засланий у вигнання і що “князь ротою утвердився жити з нею порядочно“. Після цього Ольга приїхала в Галич і прийнята була князем і людьми з честю. І князь галицький Ярослав став з нею жити як потрібно, страх від народу маючи та не по любові іскренній“ [339].

Дослідник О. М. Рапов, проаналізувавши свідчення Татіщевих джерел та Руського літопису, наголошував, що бояри у цьому випадку максимально використали внутрішньосімейну драму князя Ярослава, вони зробили все, щоби повернути свій вплив як у внутрішні, так і зовнішні справи Галицької держави. Сам Ярослав не міг повірити, що його сімейне життя стане такою широкою подією в Галичі. Наляканий таким ходом подій він змушений був дати клятву на вірність своїй дружині Ользі, щоб заспокоїти місто [340].

Як бачимо із сукупності джерел, сімейні відносини Ярослава однак не вплинули на дружні відносини з сусідніми західними державами Польщею та Угорщиною, однак на сході волинському князю через підтримку Володимира довелося розплачуватися за такий проступок, оскільки Володимир розпоряджався галицькими містами не по волі батька. Ярослав, отримавши про це вість, спалахнув ненавистю до сина. Як бачимо із джерел, Ярослав зробив серйозні висновки із учиненого галичанами бунту і після цього в Галичі постійно стояли вірні йому полки, поступово, внаслідок могутньої при нім військової сили, він почав бути жорстоким і свавільним. Галичани, як зауважує літописець, “перелякалися Ярославової сили і не сміли нічого сказати. Боялися, що Ярослав вчинить з ними як отець його Володимир“. Особливо він розгнівався на сина Володимира, як зауважує літопис: “У цьому ж році (1173) утік Володимир, син Ярослава Галицького до Ярослава Із’яславовича в Луцьк, бо той узявся був йому
волесть
добути.
А Ярослав Галицький, пославши послів, привів ляхів на підмогу собі і дав їм три тисячі гривень срібла, спалив два города і став слати послів до Ярослава: “Пусти сина мого до мене, а то піду на тебе раттю! І

він убоявшись, що поपालять волость його, одіслав Володимира з матір'ю до Михалка Юрійовича в Торчиський, бо Михалко був братом Ользі. А звідти покликав його тесть Святослав Всеволодович у Чернігів, маючи намір одіслати його в Суздаль до Андрія, але не одіслав“ [341]. В. М. Татіщев так доповнює нам свідчення Руського літопису: “Того ж року, Володимир, син Ярослава Галицького, побачивши, що батько його любив більше сина побічного, розсердився і виїхав в Луцьк з матір'ю та жінкою до Ярослава Із'яславовича, який йому обіцяв дістати від отця його володіння. Ярослав Галицький послав же в Польщу просити війська і як воно прийшло дав їм 300 гривень срібла і пішов із ними на Ярослава Луцького, пославши наперед послів сказати, щоби віддав сина його, а якщо не віддаси, то він змушений проти нього війну почати. І так, оскільки луцький князь не хотів того учинити, то галицький князь прийшов у його волость і два міста його спалив. Ярослав Із'яславович, бачучи, що боротися проти нього не мав сил і віддати Володимира не міг, відпустив його в Торчиськ до вуя його Михалка і сам заледве зміг миру Ярослава випросити. Михалко Юрійович хоча і прийняв сестру і племінника, та довго їх в себе не тримав, бо боявся Ярослава Галицького і, на прохання тестя Святослава Всеволодовича, відпустив їх у Чернігів, який обіцяв їх відпустити в Суздаль до Андрія Суздальського та не пустив, бо хотів об'єднати полки з Андрієм і піти на Ярослава Галицького. Андрій же, знаючи безнадійність Володимира, відрікся від нього, а сестру свою Ольгу, матір Володимирову, взяв до себе“ [342].

Як бачимо, сімейна драма князя Ярослава Галицького мала перерости в великий конфлікт, однак Ярослав був сильний, його боялися як волинські, так і київські князі. Слід зауважити, що конфлікту не сталося через те, що Володимир у середовищі князів, як виразився Андрій, був “чоловік безнадійний до правління“, тому відмовив всіх князів від походу на Галич. Однак, галицька община, вважають І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко, яка бачила все, що відбувалося на її очах, залишалася пасивною, оскільки вірні Ярославові полки стояли в Галичі і за першою його вимогою, могли виконати наказ. Галичани боялися, щоби Ярослав не покарав їх за недавнє втручання в його сімейні справи. Власне, більше через боязнь перед князем, ніж з причини втрати Бужська, галичани взяли участь в поході на Луцьк [343].

Таким чином Ярослав Галицький, внаслідок розгрому Волинської землі, змусив волинських князів відмовитися від підтримки Володимира як і від даних йому обіцянок щодо Бужська. Коли галичани взнали, що Володимир ще при житті батька віддав Белз та інші міста, то зразу ж стали на сторну Ярослава, оскільки інтереси Галицької держави стояли вище, ніж інтереси його безпутного сина, від якого навіть відрікся дядько Андрій Суздальський. За таку злуку з Володимиром волинські князі були сильно покарані галичанами. В. М. Татіщев наголошує, що: “погром Волині був великий. Було повністю спалено два міста, сплюндруванню була піддана вся Луцька земля“. Дослідник В. М. Татіщев наголошує, що луцький князь заледве випросив у грізного Ярослава Галицького собі мир. Він відмовився від Белза і Погорині і пообіцяв, що ніколи не буде на них зазіхати і за таких умов Ярослав учинив мир“ [344].

Таким чином князь Володимир Ярославович з'являється на сторінках літопису, як князь політично близькорукій, “безнадійний“, як сказав Андрій Боголюбський. Однак, через Володимира виник конфлікт між київськими і чернігівськими князями. У цьому конфлікті Ярослав зайняв сторону Ростиславовичів київських і з усіма своїми полками вирушив на допомогу Ростиславовичам, одночасно вимагаючи від чернігівських князів, щоби відпустили сина додому. Війна розпочалась, князі чернігівські та суздальський зайняли Київ, а Ростиславовичі відступили в сторону Галичини, та Андрій Суздальський не пішов услід за ними. Татіщев наголошує, що Ярослав Галицький виступив на війну з усіма своїми полками, побачивши силу галицьку, князі чернігівський та суздальський розійшлися, не добившись нічого. Разом із Андрієм у Суздаль відійшла і Ольга, це може говорити, що вигнання Ярославом Ольги мало і політичний характер. У Володимирі на Клязьмі у 1179 році вона хрестила четверту дочку брата Всеволода – Палагею-Збиславу. У Володимирі вона зробила те, що вимагав від неї Ярослав у Галичі- постриглась у черниці під іменем Єфросинії. У 1183 році вона померла і була похована у головному кафедральному соборі у Володимирі [345].

Таким чином, особисте життя Ярослава з Ольгою закінчилося трагічно. Ольга не стала Ярославу коханою дружиною, хоча за 23 роки подружнього життя вона народила йому сина Володимира та чотири дочки. Перша стала дружиною угорського короля, друга – великопольською княгинею, третя – чернігівською, четверта Ярослава – новгород-сіверською. Таким чином, Володимир у 1183 році було приблизно 32-33 роки. Другий син від Анастасії Чагрової, Олег, був трохи молодший хоча уже не був юнаком, бо тоді його б віддали пестуну “кормильчичу“, боярину, що відповідав за виховання князівських дітей. Джерела зазначають властолюбивість та нерозсудливість Володимира. Щоб утвердитись негайно, він готовий був віддати території, так важко здобуті його дідом і утримані його батьком, чим зумовив ненависть Ярослава Галицького до сина. При усій складності політичних процесів

в Галичині, нездатність Володимира управляти, сильно відобразилась на політичному та економічному житті Галичини [346].

В той час, коли князь Володимир поза спиною батька намагався роздавати галицькі міста, втівав до родичів в Торчиськ, Чернігів, Ярослав Володимирович не мав допомоги у вирішенні складних політичних питань і усе змушений був робити сам. Коли у 1174 році спалахнула війна між князями Ольговичами, Ростиславовичами і Юрійовичами за київський престіл, могутній Ярослав Галицький підтримав Давида Київського, який попросив в нього допомоги. За умов надання допомоги галицьким князем, напад суздальців на Київ був успішно відбитий. Після цього походу Ярослав весь час займався розбудовою власної землі. У 1183 році галицькі полки взяли участь у великому поході на половців, як зазначає літописець: “із Галича від Ярослава поміч прийшла“. Похід, як наголошує літописець, закінчився блискучою перемогою. Було взято в полон 12 половецьких ханів. Галицькі полки повернулися зі славою в Галич. Ця перемога відображена і в “Слові о полку Ігоревім”: “Ярослав Осмомисл стріляє з отчого золотокованого стола салтанів за землями“ [347].

В цей же час в Галичі в 1181-1183 роках знову розгортається протисто-яння, оскільки Ярослав Осмомисл, втративши надію на Володимира, почав готувати на галицький трон молодого князя Олега. Це викликало незадоволення в певній частині галицького боярства і торгово-ремісничої знаті, які підтримували з Володимиром таємні стосунки. Що стосується князя Олега, то галицькі бояри боялися, що коли він займе князівський трон, то помститься їм за спалення його матері Анастасії. Коли про Володимира ми маємо певну картину як про особистість і політика, яка виражена в вислові його дядька Андрія Суздальського, то про Олега Ярославовича у нас обмаль джерельних свідчень, однак можна спробувати реконструювати політичний портрет цього князя. Ярослав Осмомисл готував його на місце князя Галичини, а це може означати, що це мав бути розумний високоосвічений володар, досвідчений як у військовому мистецтві, так і в господарській діяльності. Досвідченість Олега в управлінні державою цілком влаштовувала Ярослава Галицького і лякала бояр. Нерозумний Володимир був цілковитим знярядям в руках галицького боярства. І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворні-ченко вважають, що після спалення матері Олега, за язичницьким обрядом, заява Ярослава Осмомисла, що Олег буде галицьким князем налякала галичан, особливо перелякалися ті бояри, які активно брали участь у цьому процесі, зокрема Костянтин Сірославич, як і Олег Галицький бажали зберегти всю повноту влади. В боротьбі за владу зіткнулися інтереси Олега і боярства. Олег бажав помсти і влади, боярство – необтяжливого правителя і повного контролю над Галичиною [348].

При всіх таємних інтригах галицького двору, наголошує І. Шараневич, Володимир не був тим галицьким володарем, який би міг продовжувати політичну діяльність свого розумного діда Володимира і батька Ярослава. Володимир не мав того таланту до правління, який мав Олег і це бачив як Ярослав Осмомисл, так і бояри. Володимир же був розпещений матір'ю з багаточисельними вадами. Він, як засвідчує літопис, був жонолюбець, п'яниця, чванливий егоїст, підступний і хитрий. Олег же, на думку І. Шараневича, був господар, енергійний управитель, полководець і воїн, що вмів очолити військову організацію та політичне життя в державі. Тому бояри хотіли не Олега, а Володимира. Вся їх діяльність в користь Володимира вела до розбрату в державі. Тому Ярославу нічого не залишалося зробити, як вигнати Володимира з Галичини [349]. Дослідник П. П. Толчко вважає, що недружелюбність Ярослава до Володимира полягала в тому, що він все своє свідоме життя був під впливом матері, яку Ярослав Осмомисл не любив і з якою був насильно одружений. Володимир не брав участі у політичному житті Галичини, як військовий та полководець він теж ніяк себе не проявив. Вся його поведінка сильно дратувала Ярослава. Апогею вона досягла тоді, коли Володимир за спиною батька вирішив передати волинському князю “за підтримку“ Бужську землю [350]. Характерно, як зауважує літописець, “Володимир бачив, що батько більше любить Олега, а не його“. Безсумнівно, що в Олегові він бачив потенційного суперника. Як засвідчують джерела, Володимир не мав авторитету і серед боярства, він вів розгульне життя, а думати з мужами своїми не бажав. Апогеєм такої поведінки Володимира було те, що він відібрав в попа жінку і взяв собі за жону. Галицькі бояри скаржились: “де зобачить жінку чи дочку, візьме насилля“ [351]. Князь Володимир не займався державними справами, не дорожив надбаннями своїх дідів та батьків. Наголошуючи на цьому, ми скажемо, що він з такою легкістю віддав Бужськ та інші міста, за які з такою завзятістю боролися його дід Володимир та юний ще тоді Ярослав. Йому вже не хотілося знати скільки галичан полягло в битві за ці міста біля Теребовля і “який плач стояв в Галицькій землі за погинувшими“.

Інша постать – князь Олег, доля якого з самого дитинства була тяжкою. Спалення матері, вигнання “Настишича“ з Галича – все це повинно було відбитися у свідомості Олега. Та поряд був сильний та досвідчений батько Ярослав, який був йому порадиником в усіх справах управління державою. В той час,

коли Володимир скитався по Русі, наголошував Д. Зубрицький, Олег Ярославович готувався стати галицьким володарем [352].

Руський літопис так зображує нам ці події: “У той час Володимир Ярославович Галицький, шурин Ігорів, перебував у Ігоря Святославовича, тому що він був вигнаний отцем своїм із Галича. Той бо Володимир прийшов був спершу в город Володимир до Романа Мстиславича, але Роман, остереігаючись отця його, не дав йому одпочити у себе. Тоді звідти він пішов до Інгваря Ярославовича в Дорогобуж і той, остереігаючись отця його, не прийняв його і він звідти поїхав до Святослава Юрійовича в Турів і той так само одіслав його до Давида Ростиславовича в Смоленськ. Давид же одіслав його до Всеволода Юрійовича в Суздаль, але князь Володимир Галицький і там не знайшов спокою. Він прийшов в Путивль до свого зятя Ігоря Святославовича і той прийняв його з любов'ю і склав йому честь велику і два роки держав його в себе, а на третій помирих його з отцем його і послав із ним сина свого, зятя Рюрикового, Святослава і онука Ярослава Галицького“ [353]. Дослідник В. М. Татіщев доповнює ці свідчення: “Володимир побував і у тестя свого Святослава, та Святослав раніше учинив був роту Рюрику Київському і Ярославу Галицькому, що не буде в себе Володимира тримати і також відпустив його від себе. І тільки у Путивлі його прийняв Ігор Святославович з любов'ю і честю і через два роки через князів руських заледве примирих його з батьком, випросивши йому в усьому пробачення. Ярослав прийняв сина і покарав його словами і дав йому Звенигород та проживати велів у Галичі, щоби він не зміг знову якесь зло вчинити“ [354].

Із цих двох джерел можемо зрозуміти, що ведучи боротьбу з сином Володимиром, князь Ярослав фактично вів боротьбу з боярством, яке розпочало з ним протистояння із часу втручання в його сімейні справи. Однак, Ярослав був володарем мудрим і робив завжди так, що бояри не мали в своїх намірах опори. Їм потрібен був князь, бо що вони без князя, як заявляли вони самі, “стадо без пастиря“. Це розумів і Ярослав, тому впевнено готував їм майбутнього галицького князя, в якому він вбачав Олега. Дослідники І. Я. Фроянов та А. Ю. Дворніченко, вважають, що противилася князю Ярославу не знать боярська, а міська община, яка любила княгиню, примушувала князя вернутися в сім'ю і поставила варту біля його дому. Власне община галицька влаштувала спалення Настаськи, побила бояр Чагрових, так що князь Святополк та воевода галицький, що перебували поза містом заледве встигли прибути з військом та заспокоїти місто. Община була налякана, що Ярослав може помститися за вчинене проти нього і Настаськи зло, як і його батько князь Володимир. Особливо боялась община вокняження в Галичі Олега Настасича, розуміючи, що він помститься за спалення матері. Бояри у цій драмі залишались вірні Ярославу. Після того, як Ярослав тримав у Галичі великий рицарський полк з бояр, заворушення в місті більше не було. Ярослав був мудрий і врахував свою помилку він недооцінив міську общину, однак велика військова сила була в його повній волі і він хоча не мстився галичанам, але після цього завше тримав свій полк в місті [355].

Таким чином, з поверненням Володимира в Галич, сімейний конфлікт закінчився і Володимир, як зазначає літописець, “більше не піднімав крамоли і проживав у Галичі до смерті Ярослава Осмомисла“. Однак, ми не можемо наголошувати чи брав Володимир якусь участь в державних справах Галичини, оскільки джерела не говорять про це. Натомість слід вважати, що державними справами займався князь Олег, а отже відірваність Володимира від державних справ в Галичині мали пагубні наслідки для всієї країни. Невизначеність становища зробила його п'яницею, змусила вести розгульне життя, кохати чужих жінок. В цей же час Ярослав Осмомисл готовив до державного життя свого улюбленого сина Олега. Дослідник Б. О. Рибаків вважав, що князь Ярослав Галицький, підтримуючи Рюрика Київського, вислав йому у 1180 році військо, яким міг комадувати Олег Ярославович. В цей же час Олег встановлює з Рюриком дружні відносини, це пояснюється в майбутньому його втечею з Галича, власне до Рюрика в Київ і надання Олегу в управління Овруча. Не згадуючи Олега Настасича, київський літописець, однак почерпнув від нього детальну інформацію про багатогранну діяльність Ярослава Осмомисла, його господарську, військову, економічну та міжнародну політичну діяльність для Галицької держави. Такі дрібниці багатосторонньої діяльності Ярослава Осмомисла міг знати чоловік повністю посвячений в усі його плани. Власне Олег Ярославович знав про будівництво храмів, міст, судочинство, торгівлю на Дунаї, взаємо-відносини з Візантією, Угорщиною, Польщею та Німецькою імперією. На нашу думку, таким інформатором, про що засвідчує київський літопис, прибулий на допомогу Рюрику Київському, молодий галицький князь Олег Ярославович [356].

Як бачимо із свідчень джерел, Олег Ярославович виховувався Ярославом як державець і полководець. Джерела засвідчують, що в 1170-1180 роках Ярослав сам полків не водив, однак це не виключає, що ці полки не водив його син Олег Ярославович. Як бачимо із сукупності письмових та археологічних джерел, в 1160-1180 роках в Галичині проводились великі будівельні роботи, перебудовувались укріплення міст, будувались нові фортеці, замки, як в середині країни та великих

центрах, так і в Галицькому Подунав'ї. Особливо, зауважують археологи, привертає увагу високий рівень галицької культури другої половини XII століття. В цей час інтенсивно розвивається сільське господарство. Свідченням цього є знахідки досконалих знарядь праці: лемехи, чересла, наральники, коси, серпи. Виявлені чисельні предмети міського побуту, ливарного, гончарного виробництва, залізообробного виробництва, говорять про високий рівень технологій, які були розвинені в галицькому суспільстві. Він носить, на думку П. П. Толочка, суміш західноєвропейських і візантійських технологій з місцевими особливостями [357]. Все це підтверджує свідчення літопису, що у 60-70 роках князь Ярослав розбудовував Галицьку землю. Такого роду діяльність потребувала його безпосередньої участі. Така можливість в нього була за рахунок існування в Галичині високопрофесійного війська. Галицькі полки були добре укомплектовані професійними воїнами, літописець називає їх "залізними", це може говорити, що Ярославове військо було на зразок рицарського центральної та західної Європи. Сама внутрішньополітична діяльність при могутній військовій організації, відсутності військових кампаній всередині Галицької держави, давала можливість впроваджувати такі потрібні торгово-економічні і господарські реформи. Це засвідчує нам і "Слово про похід Ігорів", яке малює Ярослава Осмомисла суверенним монархом, який сидить на золотокованім троні, який по відношенні до сусідів зберігає повну незалежність: "Підпер гори угорські своїми залізними полками". Важливе місце, очевидно в цей час, Ярослав Осмомисл приділяв своїм Дунайським володінням, які зв'язували Галичину з могутніми торгово-економічними центрами Центрально-Південної та Західної Європи. Власне через ці землі Галичина включалась в систему міжнародної політики та торгівлі. Слід зауважити, що Берлад та Білгород, Текучий, Келія та інші міста являли собою великі торговельні центри європейської торгівлі. Свідчення про це дає як грамота Івана, князя Берладського від 1134 року, так і свідчення Руського літопису часу грабунків Іваном Галицького Подунав'я. Те, що Галич контролював цю торгівлю, висувало його на визначне місце в Європі [358]. Все це розумів князь Ярослав Осмомисл і його наступник на трон князь Олег Ярославович. Є усі підстави вважати, що усі важливі політичні справи в Подунав'ї вирішував син Ярослава, князь Олег, який знав про всі плани свого батька. Власне усі свідчення, які приводить як Руський літопис, так і свідчення джерел дослідника В. М. Татішева, на нашу думку, виходили з уст улюбленого сина Ярослава Осмомисла, Олега Галицького. Так В. М. Татішев наголошує: "грекам, уграм, полякам, чехам помагав, міста по Дунаю розбудував, через море з греками торгуючи". Сам Ярослав Осмомисл розумів, "безпутність Володимира", як сказав Андрій Боголюбський, він розумів, що продовжити його як внутрішню так і зовнішньополітичну діяльність зможе тільки Олег Ярославович. Власне йому, як називає його Руський літопис "Олегу Настьчину", Ярослав Осмомисл повважав ввірити після своєї смерті політичне і економічне управління Галицькою державою. Щоб утвердити своє рішення, яке на його думку повинно було б виконуватися всім суспільством, Ярослав вирішив через "Собор". Власне так князь Ярослав Осмомисл вважав, що забезпечить всю повноту влади Олега в Галичі. Свою волю він побажав утвердити актом всенародної згоди. Галицький літопис говорить: "Ярослав Осмомисл з цією метою скликав мужів своїх і усю Галицьку землю, покликав на Собор і монастирі, і бідних, і сильних, і поганих". Князь звернувся до присутніх з палкою промовою, у якій переконував галичан, які отримували від нього милостині і пільги, щоб після його смерті прийняли на княжіння в Галичі Олега, який буде підтримувати їх і помагати і захищати. Він наголошував: "Я ось однією своєю головою, правлячи, держу усю Галицьку землю і наказую і залишаю місце своє Олегові, сину моему меншому, а Володимирі даю Перемишль, бо він не сповняв волю його і тому він не дав йому Галича" [359].

Собор закінчився "Рядом" – договором, тобто утвердженням князівського розпорядження. Ярослав Галицький урядив і привів до хрестоцілування – присяги Володимира і мужів галицьких, щоби він не шукав під братом Галича. Цілком очевидно, що Собор і розпорядження князя Ярослава Осмомисла була надзвичайною подією в тогочасному галицькому суспільстві. Могутній володар Галицької держави утверджував свою волю перед всією своєю державою "Собором", зібранням всього народу. В Соборі, за свідченням літопису, який був соціально дуже широкий, брали участь князі союзні і васальні "брати і синове", "мужі городські" – знать галицьких міст, "мужі свої" – бояри, духовенство: єпископ, ігумени, священники, монахи, монахині, а також були і бідні верстви суспільства – "убогі". Та головне, наголошує літопис, що тільки галицькі мужі були приведені до присяги. Намагаючись передати владу сину Олегу в обхід старшого Володимира, Ярослав Осмомисл повинен був враховувати клятвовідступництво, яке було поширене в тогочасному суспільстві. Тому він заручився клятвою бояр, "водив їх до хреста", щоб бути впевненим, що вони після його смерті виконають його волю [360].

Дослідники І. Я. Фроянов і А. Ю. Дворніченко вважають, що Ярослав Осмомисл зібрав Собор не для того, щоб підкреслити феодалам Центрально-Східної Європи свою могутність, а щоби всенародно зафіксувати акт своєї волі. Князь виступив перед всім народом, де виклав своє бачення подальшого

розвитку Галицької держави. Її перспектива, на його думку, може бути щаслива, якщо нею буде управляти його молодший син Олег. Суспільство було переконане князем Ярославом і присягнуло на вірність його рішенням. Цей Собор можна порівняти зі стародавньою традицією Віча, на якому затверджувалися всі найголовніші рішення громадськості, які повинні були обов'язково виконуватись.

Таке велике зібрання, наголошують дослідники, говорить про велику роль народу в політичному житті Галичини, запоручитися підтримкою якого не засоромився навіть наймогутніший володар, яким був князь Ярослав Осмомисл. Сама роздача міст ще при житті – акт теж стародавній, Ярослав хоча визнавав молодшого сина головним князем Галичини, однак і старшого не залишав без княжіння. Таким чином, воля князя Ярослава була затверджена всім суспільством. Характерно, що всі верстви суспільства усвідомили без кровопролиття, що місце Ярослава на галицькому троні повинен замінити його син князь Олег і продовжити політику князя Ярослава, тобто політичний і економічний розквіт Галицької держави [361].

Дослідник С. М. Соловійов зауважував, що Ярослав Осмомисл бачив у Олезі розумного і благородного володаря галицького і тому він заповів йому галицький трон. Володимир і бояри були вбивцями його кохання. Однак, заради збереження миру в суспільстві та державі, він не наважився на кровопролиття, а обмежився клятвою бояр, давши зрозуміти їм, що новий володар, князь Олег, всі надії на якого він подає, теж не буде їм мститись за скоєний вчинок. Таке толерантне хрестоцілування було політичним компромісом з суспільством і його найвищою ланкою – боярством [362].

Руський літопис так зображує нам цю подію: “А перед кончиною своєю од недуги тяжкої, відчувши смерть, скликав мужів своїх і всю Галицьку землю; позвав він також і все духовенство, і монастирі, і вбогих, і багатих, і простих – і так говорив, плачучи, до всіх: “Отці і браття і синове! Осе же я відхожу зі світу суєтного і йду до творця свого. Хай согрішив я більше всіх, як ото більше не грішив, але отці і браття простіть і вибачте!” І так плакав він три дні перед всім духовенством і перед всіма людьми і повелів роздавати майно своє монастирям і вбогим і ото ж давали його по всьому Галичу три дні і не могли роздати. І се мовив він мужам своїм: “Я ось однією простою головою правлячи, вдержав усю Галицьку землю. А тепер я заповідаю місце своє Олегові, сину моему меншому, а Володимирі даю Перемишль”, і урядивши їх, він привів Володимира до хреста і мужів галицьких на тім, що йому не домагатися од брата города Галича, бо Олег син Анастасії і був йому милий, а Володимир не сповняв його волі і через те він не дав йому Галича“ [363].

Зразу ж привертає увагу та ситуація, з якого джерела київський літописець взяв таку точну інформацію про подію у Галичині у останні роки життя Ярослава Осмомисла. Із цього ж літопису ми знаємо, що Олег після смуту в Галичі втік у Київ до Рюрика Ростиславовича, а той дав йому в утримання Овруч. На нашу думку, всі ці свідчення літописець отримав від проживаючого на правах гостя в Києві, Олега Ярославовича Галицького. У цій інформації багато фактів, які Володимир Ярославович не хотів би, щоб вони попали на суд громадськості, оскільки він зламав хрестоцілування і присягу дану батьку Ярославу і всій Галицькій землі ще при житті князя Ярослава Осмомисла. Таким чином, в літописі Олег Ярославович зображує нам віроломство і клятвовідступництво бояр, духовенства, міської громади, якій його батько заради дотримання угоди роздав своє майно і взяв присягу. Як бачимо, Володимир Перемишльський присягу зламав, що не буде “домагатися Галича” і вигнав брата Олега з Галича. Літописець детально зробив свій коментар цієї розповіді. Він, як бачимо, всеціло на стороні Олега, зневажає Володимира за недотримання “хрестоцілування”. Однак він пояснює, чому власне сталося недотримання Володимиром хрестоцілування, бо “Олег був Настасич”, тобто народжений не від законного шлюбу. Із самої розповіді Олега Ярославовича київському літописцю бачимо, що це дійсно був розумний і талановитий князь, який стояв на стороні батькової ідеї єдності і міцності Галицької держави і бажав продовжувати його політичну і економічну реформу. На те, що власне Олег Ярославович дав ці свідчення літописцю про Собор в Галичі, говорить той факт, що власне через нього Ярослав Осмомисл проводив цей Собор і, власне, Олег Ярославович був зацікавлений в дотриманні рішень цього Собору. Він був зацікавлений подати якнайповніше всі перепетії подій, які відбувалися на Соборі як і економічні та політичні досягнення свого батька – галицького князя Ярослава Осмомисла [364].

Дуже цікаві свідчення в контексті нашого дослідження подає дослідник В. М. Татіщев: “З усіма князями він жив у злагоді і раді, особливо дбав про порядок своєї землі і тому усім сусідам був страшний. Ніхто не смів на нього нападати, тому, що воєводи його безперестанку грекам, уграм і чехам помагаючи були умілі в ратних справах і хоробрі у битві. Земля ж його була повна у всьому в достатку процвіталася і множилася в людях, тому що вчені, умільці і ремісники з усіх країн до нього приходили і городи населяли, котрими збагачувалася земля Галицька в усьому. По Дунаю він городи укріпив, купцями населив, тим які торгували через море в греках і ремесла налагоджували, він зі своїх

мастностей допомагав. Він був щедрим, милостивим і правосудним, через те безліч іноземців йому служило. Навчений був мов, багато книг читав у церковному чині багато що виправляв і клір влаштовуючи і навчаючи, зловір'я скоріняв, а мудрості й правдивої віри навчав і вчити спонукав. Монахів же із своїх прибутків призначав для навчання дітей“ [365].

Як бачимо, особа, що подавала ці свідчення літописцю, повинна була бути дуже близька до політичних та економічних планів та рішень Ярослава Осмомисла. Вона, на нашу думку, була його соратником, одноступцем. Цілком очевидно, що Володимир, старший син Ярослава Галицького, не міг бути в числі цих осіб, оскільки він, як наголошує літописець, “не сповняв батькову волю“ і не був любий Ярославу Осмо-мислу і він про це знав. Похвалу за державну діяльність міг скласти підступно вигнаний з Галича молодший син Ярослава Осмомисла, Олег. Із свідчень Київського літопису можемо зробити висновок про князя Олега. Це була молода, розумна, талановита і вчена людина, дуже близька до князя Ярослава Осмомисла. Власне, на бажання Олега Ярославовича, щоб забезпечити йому свій трон після смерті і зібрав Собор галицький князь Ярослав. З-під пера літописця проглядається Олегове незадоволення галичанами: “і майно батька взяли і хреста цілували, що будуть його Олега за князя в Галичі мати”, і як наголошує літописець, “вигнали Олега з Галича“ [366].

Таким чином, по смерті Ярослава Осмомисла, його син Олег, з яким він пов'язував прекрасне майбутнє Галичини, змушений був рятувати своє життя втечею з Галича. Галицький трон зайняв нікчемний володар, роль якого в політичному житті, як засвідчують джерела Галичини, була незначна. Смерть Ярослава Осмомисла, втеча Олега Ярославовича в Київ, зайняття Володимиром Галича, дуже сильно позначилося на політичному житті Галицької держави. Літопис Руський так засвідчує нам це під 1187 роком: “Того ж року преставився галицький князь Ярослав, син Володимира, місяця жовтня у перший день, а в другий день поклада-дений був у церкві святої Богородиці. Був же він князь мудрий і красно-мовний, і боголюбивий, і поважаний в усіх землях, і славен військами, бо де була йому обіда, то сам він не ходив з полками своїми, а посилав їх з воєводами. Він бо навів лад у землі своїй і милостиню щедрю роздавав, мирян люблячи і убогих годуючи, чорноризчий чин люблячи і честь їм роздаючи від могутності своєї, він в усьому сповняв закон божий, до церковників сам приходячи і дбаючи добре про них [367].

Як бачимо, оцінка діяльності князя Ярослава Осмомисла літописцем висока, а це говорить що при ньому Галицька держава займала значне місце серед держав Центрально-Східної Європи. Це засвідчує нам і “Слово про похід Ігорів“, що галицький Ярослав Осмомисл високо сидить на своєму золотокованому престолі, підперши гори Угорські своїми залізними полками“. Як бачимо, в “Слові про похід Ігорів“ Ярослав Галицький як суверенний володар держави, подібно угорському чи польському, в якій ведеться широкомасштабна міжнародна торгівля, яка захищена законом і могутньою військовою організацією. Особливе місце в цій системі займає, дбаючи за майбутнє своєї держави, сам князь, який ставить наступником не старшого “безнадійного“ сина Володи-мира, а молодшого сина Олега, з яким пов'язував майбутнє Галичини. Це він зробив, як засвідчує В. М. Татіщев, без страху перед всім галицьким суспільством. На нашу думку, ці достовірні свідчення можна назвати як прекрасне “Поучення Ярослава своїх синів, та Галицького суспільства“ чи “Сповіддю Ярослава Осмомисла“: “Отці, брати і сини, це уже відходжу із цього суєтного світу. Відомо, що бог поставив нас, князів, володіти людьми і управляти, то я намагався не стільки владу тримати, скільки більше служити людям. Я повинен був щодень служити людям. Я повинен був щодень усім служити, щоденно у суді і розбудові брати участь, бідним помагати, ображених обороняти, винних змирювати і наказувати, щоби зло безстрашшям не виросло. Найперше від донощиків найвірніших мені оберігався, щоби кого невинного не образити і недостойного не вихвалити, від яких державі багато шкоди чиниться. Військо влаштовувати так, щоби земля і піддані в безпеці від неприятелів були, і його так утримувати, щоби у мирі будучи, посад своїх не забувати і народу тягот і образ не чинити. Та й усе зберігати, щоби усякий хліб службою чи купецтвом, ремеслом чи роботою мати міг і ніхто голодний не був. Податки так розприділяти, щоби на всяку потребу невичерпно було, а даючи без плачу і сум'яття приносили. І це скільки мені можливо було, добре зберігав крамольників і наклепників не слухав, а брехунів перед усіма, чи якщо вони були заслужені, то тасмно наодинці, розкривав і у подальшому так робити забороняв. То я, як чоловік, теж багато вад мав і при бажанні моєму з усім упоратися не міг. Бог же, яко серцебачець є, знає, що я бажав та через слабість не виконав. Вас же прошу від усіх прощення, якщо ж кого образив, не було у мене часу кожного задовільняти, однак ж, якщо хтось щось на мене має, об'явіть, постараюсь, що зможу зробити“ [368].

Ярославове звернення до своїх синів та усього галицького суспільства можна порівняти з “Поученням Володимира Мономаха своїм синам“. У своєму “Поученні“ Ярослав Осмомисл дає поради як потрібно добре управляти Галицькою державою, він наголошує: “Батьки, брати і синове, синові

моєму меншому даю Галич, а Володимиру – Перемишль“. Промова Ярослава Осмомисла передана літописцем, очевидно була записана без змін особою, яка була на Соборі. Ця промова була настільки дорога цій людині, яка, як нам здається, була настільки високоосвіченою, що змогла повністю без змін передати її літописцю. Ця особа, на нашу думку, князь Олег Ярославович Галицький. Промова Ярослава Галицького показує політичну і адміністративну систему Галицької держави. Вона яскраво розкриває роль галицького князя в державному управлінні і, як бачимо, вона була велика. Із свідчення цього джерела ми можемо зрозуміти, що князь приділяв увагу всім складовим ланкам суспільства, був обережним у швидких діях. Можемо наголосити, що “Сповідь Ярослава Осмомисла“ є ще мало-вивченим джерелом XII століття, вона вперше аналізується автором даного дослідження як високоінтелектуальний витвір галицького словесного мистецтва XII століття. Однак, можна наголосити, що використана “Сповідь Ярослава Осмомисла“ з невідомих джерел В. М. Татіщевим, є твором достовірним і потребує подальшого дослідження філологічною наукою. Вводячи “Сповідь Ярослава Осмомисла“ в науковий склад, наголосимо, що Б. О. Рибаків вважає, що свідчення ці співпадають з іншими джерелами про діяльність галицького князя, зокрема з “Словом про похід Ігорів“, яке наголошує: “Грози твої по землях течуть“; В. М. Татіщев: “І тако всім сусідам був грізний“; Слово: “Суди рядить до Дунаю. Меча бремені через облаки“; В. М. Татіщев: “По Дунаю гради укріпив. Дунайські городи купцями населив“. Оформлення цих текстів відбувалось у 1187-1188 роках, це співпадає з часом втечі Олега Ярославовича з Галича і перебуванням його в цей час в Києві. Б. О. Рибаків наголошує, що свідчення про діяльність Ярослава Осмомисла зроблені після 1 жовтня 1178 року. В цей же час, на нашу думку, виникає і пісня “Слово про похід Ігорів“, яка орієнтовно датується 1180-1190 роками [369].

Якщо вважати істинним свідчення про діяльність Ярослава Осмомисла, яке київський літописець записав в 1187-1188 роках з уст Олега Ярославовича, що втік з Києва, то цілком можна наголошувати, що саме “Слово про похід Ігорів“ має відношення до цього створення. Не можна залишати поза увагою і його галицького походження і пов'язувати його з особою князя Олега Ярославовича, який в цей час був в Києві та Овручі. Ретельно розглянувши “Слово о полку Ігоревім“, ми знаходимо в ньому багато слів, словосполучень, які притаманні для Галицької Русі, що не дає права сумніватись, що автор “Слова“ галицького походження. У “Слові“ звернення до Ярослава Галицького найбільш насичене інформацією зі всіх закликів до князів. Воно настільки конкретне і точне, що його можна порівняти тільки зі “Сповіддю Ярослава Осмомисла“. У “Слові“ Ярослав теж постає перед нами, як суверенний, могутній володар, що опирається у зовнішньополітичній діяльності на залізни полки, якими він стримує агресію угорського короля Бели III. З іншої сторони, він веде з Угорщиною інтенсивну торгівлю “мечучи бремені (вози з покладом) через облаки“. Висота гір в районі “Руської брами“ “Нижніх воріт“ – 2-2,5 тис. м, тому літописець образно сказав, що вози рухаються через хмари. Тут же Ярослав Галицький показаний як могутній володар Дунаю, як наголошує літописець, “суди рядить до Дунаю“. Як сказано в “Слові“, князь відкриває ворота Києву, що відповідає істині, оскільки Ярослав Галицький як переможець був у Києві в 1172 році і в 1180 році посилав свої полки. Тому фраза “відчиняє ворота Києву“ – вірна. Ставлення у Ярослава до половців вороже, він у 1184 році посилав на них свої полки на допомогу Святославу і Рюрику проти Кончака, які вже тоді міг очолювати Олег Ярославович. Тому фраза “Стріляє з отчого стола салтанів за землями“ теж відповідає істині. Як засвідчують джерела і це відбито в “Слові“, Ярослав у 1180 році підтримував Рюрика Ростиславовича. У 1184 році така ж допомога йому була дана в поході на Кобяка. Всі ці військові виправи галичан згадані в “Слові“, що може говорити, що вони були відомі Олегу Ярославовичу. У 1187 році Олег Ярославович втікає з Галича власне до Рюрика Ростиславовича і той, як старий знайомий, дає йому в утримання Овруч, а це може говорити, що Олег Ярославович міг брати участь у військовій допомозі Ярослава ще в 1180, 1184 роках і очолювати разом з воеводами якийсь відділ галицьких військ. Слід наголосити, що сама дружба Ярослава Галицького і Рюрика Київського, очевидно розповсюджувалася і на князя Олега. В “Слові о полку Ігоревім“ автор, до речі, вперше робить спробу подати історичний розвиток Галичини від часів Троянових до часів Ярослава Осмомисла. Автор говорить про “Часи Троянові“, тобто часи торгово-економічних та політичних відносин Галичини з Римською рабовласницькою державою, “Злі Часи Хінові“, тобто часи нападу гуннів та аварів на стародавню Галичину. Закінчує автор “Слова“ огляд старогалицької історії “благодатними часами Ярославовими, немовби перелистує стародавню історію стародавньої Галичини впродовж цілого тисячоліття, тобто, починаючи її з Часів Троянових (II-III ст. н.е.), часи Хінові IV-VI ст. (гунів, аварів), пропускає мирний розвиток в час Великої чи Білої Хорватії (VI-X ст.) і закінчує розквітом Галичини в XII ст. в часи Ярослава Осмомисла, тобто “Часами Ярославовими“. Часи Ярослава зображуються найповніше, оскільки на думку автора Слова, власне у “Часи Ярославові вдалося зупинити напади степовиків на Галичину. В цей час, “Ярослав закрити ворота

Дунаю, суди рядячи до Дунаю“. Цим автор “Слова“ давав всім зрозуміти, що Ярослав Галицький був володарем всіх земель від Верхнього Дністра до Подунав'я. В Подунав'ї зіштовхувалися інтереси Галичини та Угорщини, однак наявність степовиків змушувала обидві держави шукати компромісу. У 1184 році, як зазначають угорські джерела, угорці і галичани отримали велику перемогу над половцями. Ця перемога сприяла укладенню договору “добросусідства“ між Галичиною і Угорщиною в спільній боротьбі проти степовиків [370].

З Дунаєм Галицьким пов'язується і “Плач Ярославни“, “Заклинання Ярославни“ до всемогутніх сил природи: “На Дунаї Ярославни голос чути. Полечу зигзицею по Дунаю“. Її звернення до сил природи: “Світле і трисвітле сонце, всім тепло і красно еси. Чому господине простер скорботу на лада вої“. Таке звернення яскраво говорить про живучість стародавнього обряду, за яким Ярославна звертається до сонця. Як відомо, в язичницькій Галичині хорс-сонце було головним божеством. До речі, саме слово Хорс-сонце, згадує автор “Слова” “великому Хорсу перебіг дорогу“. Як бачимо, свідченнями про Ярослава Осмомисла, та історією Галичини упродовж тисячоліття, автор “Слова“ не обмежує себе. Він користувався для написання “Слова“ галицькими лексизмами, архаїзмами, термінами притаманними тільки для високоосвідченого галичанина. Автор прекрасно знає про Ярославі землі на Дунаї, зображає Ярославну: “її голос, як крик сумуючої чайки, чутний“. Привертає увагу бездоганне знання автором “Слова“ стародавньої історії Галичини. В своєму екскурсі в Історію він відображає реальні історичні особи, які так чи інакше мали відношення до регіонів стародавньої Галичини. Це Марк Ульпій Траян (97-117), римський імператор, війська якого дійшли майже до Нижнього Подністров'я; рекс Антів Бус-Бож, 370 роки н.е. Говорить про “Часи Бусові“, “Хінові“, “Часи Ярославові“. З цього приводу Б. О. Рибаків наголошує, що автор “Слова“ досконало знає галицькі стародавні повір'я, фольклор, культуру, історію, стародавніх галицько-слов'янських богів: “Хорс“ – Сонце. Він хронологічно передає нам історію Галичини від Траяна до Ярослава, значить, наголошує дослідник, він повинен був бути галичанином, або довгий час проживати в Галичині. Однак, саме проживання якийсь короткий час не могло би дати автору такі глибокі знання про Галичину, він повинен був належати до галицького культурного етномасиву, бути народженим в галицькому суспільстві, довгий час проживати серед панівного класу цього суспільства, інакше не можна зрозуміти звідкіля він почерпнув такі глибокі знання про Галичину, її історію, культуру, мову. Тимчасовий дипломат, чи вигнанець-князь не опанував би за короткий час такими глибокими суто галицькими термінами, широтою, масштабністю мислення. Цей автор мусів бути князем і не просто князем, а володарем, певний час, Галицької держави [371].

На нашу думку, це Олег Ярославович Галицький. Характерно, що в “Слові“ не згадується наслідник Ярослава, “узурпатор влади князь Володимир“, що може говорити, що “п'яниця, гультай і бабій Володимир“, як його зображає київський літописець – не міг бути автором “Слова“ і водночас особою, яка би прославляла свого батька Ярослава, який не любив Володимира “за безпутство“ і виганяв з Галичини. Автор “Слова“, якщо вважати його галичанином, був і автором свідчень “про Галицький Собор“, автором свідчень Татіщевських джерел, він же був автором “Слова“ – це Олег Ярославович Галицький. Характерно, що одного характеру свідчення, включаючи “Слово о полку Ігоревім“, дійсно датуються вченими після 1187 року, тобто після смерті Ярослава Осмомисла і часом вигнання Олега Ярославовича з Галича. Опісля, такого роду свідчення джерела не подають. Немає другого аналогу і “Слова“, а це може говорити, що автор один і той самий, високоосвічений князь галицький – Олег Ярославович “Настасич“. Як знаємо із джерел, Ярослав Осмомисл покладав великі надії на “сина свого молодшого Олега“ і не бажав допускати до влади, як сказав Андрій Боголюбський, “непутного Володимира“. Характерно, що галицький автор “Слова“ добре знав про ситуацію в Путивлі і тут нічого дивного немає, оскільки його сестра була дружиною путивльського князя Ігоря. Гості від Ігоря були частими в Яро-слава Галицького. Відомо, що син Ігоря уже в зрілому віці приїжджав до діда Ярослава в Галич і звичайно, що спілкувався із спадкоємцем галицького княжого стола Олегом Ярославовичем. Від нього він міг отримати всю повноту інформації про невдалий похід князя Ігоря на половців. Й сам Ігор міг через послів дати повну інформацію про свою трагедію, оскільки із джерел відомо, що Ігор довго вів переговори з Ярославом Галицьким відносно повернення Володимира в Галич. Татіщевський літопис наголошує, що Ярослав Осмомисл по певному часі обдарував Свято-слава і відпустив додому. Як бачимо, Святослав перебував у діда довгий час і в цей час при усіх розмовах був Олег Ярославович, тому нічого дивного немає, що галицький автор “Слова“ так добре знає ситуацію у Путивлі у сестри і зятя свого батька Ярослава Осмомисла. Не слід виключати, що і княжич Володимир надав інформацію про своє перебування у Путивлі. Д. А. Ліхачов звернув увагу, що автор “Слова о полку Ігоревім“ оспівує Бусових воронів, воронових птахів, яких він також називає “галиці“. У автора “Слова” “галиці говорять, розмову ведуть“, “розмови галиць розбудили“. У автора “Слова”, наголошує Д. А. Ліхачов, галиці якісь обожнені, вони і мовчать і свою розмову ведуть і стадами біжать. Часте

звернення до воронів Галич – є теж своєрідна язичницька галицька архаїчність [372]. М. М. Карамзін вважав, що багато слів і висловів в “Слові о полку Ігоревім” він знайшов, порівнюючи його з Галицьким літописом XIII ст. Слід зазначити слова і словосполучення: “деряждьє”, “ведень”, “рикс”. Він зауважив, що форма рицарського посвячення галицьких дітей, теж відчутна в “Слові”, суто галицька [373].

Починаючи з М. М. Карамзіна, А. С. Орлов і багато інших дослідників вважали, що автор “Слова о полку Ігоревім” – галичанин. В ”Слові” дуже багато суто галицьких слів, які схожі в образах, метафорах, у виборі елементів композиції. В “Слові”, наголошував А. С. Орлов, суто галицькі розроблені теми. Слід зауважити, що розроблений і галицький історичний матеріал. Проаналізувавши його, А. С. Орлов прийшов до висновку, що він мав свою древню історію, яка була відома в Галичині ще в XI-XII ст. [374].

Визначний російський мовознавець О. О. Шахматов вважав, що існував Галицький літопис, який розповідав про стародавні племінні княжіння на території Галичини. Можна переконливо наголошувати, що в Галичині була особлива манера історико-поетичного творення повістей, яка близька до західного і південно слов’янського аналога. “Слово о полку Ігоревім” – це яскравий приклад галицького історико-поетичного мислення. Можна вважати, наголошував О. О. Шахматов, що “Слово о полку Ігоревім” написано в стародавній галицькій манері, його бойова ілюстрованість з рицарською лірикою і навіть із західними елементами в лексиці, говорить про високоосвіченість галицького автора, який володів не тільки мовою, але й поетикою [375]. Недарма, наголошував мовознавець А. С. Орлов, так величаво та поетично показані князь Ярослав Осмомисл Галицький та його дочка та Ярославна, згадуються території Ярослава Галицького на Дунаї, Карпати. Все це говорить, що поет був з найвищого класу старогалицького суспільства, був високоосвіченою людиною, знав про державу, якою він повинен був правити, все: історію, культуру, літературу, поетику. Складається враження, що цього всього його навчили прекрасні вчителі. Він, безсумнівно, наголошував А. С. Орлов, був галичанином [376].

У пізнішій своїй праці, розширеній і доповненій в 1938 році, А. С. Орлов зауважує ряд притаманних Галичині етно-релігійних термінів: “Великий Хорс-Сонце”. Говорячи, що воно притаманне для Галицької Русі, далі дослідник відзначає галицький фольклор: “Ярославна зигзицею кречет на Дунаї”. Такий високохудожній метафоричний вислів міг створити тільки талановитий поет, історик, який проживав в Галичині, що переконливо, наголошує А. С. Орлов, говорить про галицьке походження автора “Слова о полку Ігоревім” [377]. Автору, наголошує дослідник, притаманна галицька поетичність, а цьому треба було вчитися, а щоб навчитися такого мистецтва, треба було належати до найвищого тогочасного феодального суспільства. Автор безсумнівно князь, або боярин, або придворний галицький “книжник Тимофій” тощо [378]. В той час, наголошує М. Ф. Сумцов, у Галицько-Волинському літописі і “Слові о полку Ігоревім” застосовуються одні і ті самі галицькі словосполучення: “зигзицею рано кречет”. Такі словосполучення є і в сербо-хорватських літописах. Автор “Слова” повинен був добре знати сербо-хорватську мову, його народну культуру, історію. Він повинен був вирости серед цієї культури, вона з раннього дитинства повинна була оточувати його. З іншої сторони, в його творчості присутні чіткі рими, прийоми слово-творення тогочасної поетики, а це говорить, що автор повинен бути представником найвищого феодального класу – князь, боярин. Оскільки такого мистецтва навчали тільки найвищий прошарок феодалів, навіть правителів, князів, цілком очевидно, що автор повинен був бути молодим високоосвіченим енергійним князем і водночас пов’язаним з народом, його культурою, історією, епосом [379]. Характерно, наголошує Я. Д. Ісаєвич, Галицьке євангеліє 1144 року написано на сербо-хорватській мові [380]. І. В. Сребрянський теж віддає перевагу галицькому походженню “Слова о полку Ігоревім”. На його думку, звернення до сонця Ярославни, назва Сонця – Великим Хорсом, є назвою скоріше старогалицькою, а точніше, належить племінному об’єднанню хорватів, з якого й походять галичани. Сонце-Хорс, гори Хрби, Горби, Хрипи – все це старогалицькі лексеми, означення. Уся лексика “Слова о полку Ігоревім” старогалицька, автор її теж галичанин, який ще у XII ст. добре знав її стародавню історію [381].

Російський вчений XIX ст. Осип Гонсіорський вважав, що Слово о полку Ігоревім написано на карпатській мові з сильним впливом галицького культурно-князівського поетичного центру, який літературно в XII ст. обтесав цю стародавню слов’янську мову [382].

При усіх перепитях, як ми встановили із сукупності джерел та висновків вчених XIX-XX ст., автор “Слова о полку Ігоревім” – високоосвічений галичанин, знає “віка Троянові”, “часи Бусові”, “Стріли Хінові” про які не знав навіть київський літописець Нестор і всю цю славну історію він в його пору, вважаючи сучасне передісторією минулого, пов’язує з Ярославом Осмомислом. Освіченість автора цілком очевидна, не виключно, наголошує Б. О. Рибаків, що він і був тим автором “Слова”, водночас інформатором для написання про Галицьку Русь в Київському літописі. Особливо багато точних свідчень, починаючи з епохи вигнання з Галича Олега Ярославовича. Ці свідчення відрізняються від

попередніх своєю точністю і конкретністю. Їх запис можна точно датувати 1187-1188 роками. Цими ж роками можна датувати і написання “Слова о полку Ігоревім“ [383]. Досить вагому, на нашу думку, теорію на захист галицького походження “Слова о полку Ігоревім“ висунув В. Д. Карпов. Згідно його висновків, автор “Слова о полку Ігоревім” походить із галицького князівського середовища. Він розглянув всю галицьку історію, починаючи з вокняження Ростислава в Перемишлі. На його думку, галицький князівський дім був дуже високоосвічений. Про це свідчать і літописи. Володимир Галицький був зятем одного із найосвіченіших монархів Європи, угорського короля Кальмана Книжника. Його дружина Софія, дочка угорського короля Кальмана I була дуже високоосвіченою. Вона створила в Галицькому князівському домі досить солідну бібліотеку, на книгах якої виховувала свого єдиного сина Ярослава Осмомисла. Відомо, що князь Ярослав Галицький вважався в Русі-Україні самокнижним князем свого часу, мав велику бібліотеку, тримав при своєму дворі поетів, утримував школу, де навчав дітей. Тому не випадково Володимир Володарович був такий талановитий політик, полководець і дипломат. Про його високоосвіченість говорить той факт, що знаходячись в обложеному Перемишлі, він написав листа угорському королеві та архієпископові на угорській мові, яку він знав, оскільки не раз як зять угорського короля бував на всіх офіційних прийомах і святах в Угорщині, його дружина Софія була сестрою правлячого короля Гейзи II. Ярослав Осмомисл теж виріс на цій прекрасній галицькій науковій школі. Принцеса Софія, галицька княгиня, що виховувала свого єдиного сина, очевидно зробила все, щоб Ярослав був володарем на зразок угорського королівства. І все це так і сталося: “Ярослав однією своєю головою держав всю Галицьку землю“. Вже дружина князя Ярослава, Ольга, була меш освічена, власне вона княжна далекої суздальської землі, виховала сина Володимира так, що він став п’яницею, гультьєм, як сказав її брат Андрій Боголюбський, “безпутнім“. Інша справа, наголошує В. Д. Карпов, Олег Ярославович, майбутній князь Ярослава, особа якого потребує дослідження [384].

Деякі дослідники, наголошує А. С. Орлов, вважають автора “Слова о полку Ігоревім“ придворним поетом Ярослава Галицького, оскільки “Слово” відповідає певній схемі твору, яка використовувалася в середньовіччі при написанні фольклорно-архаїчних билин. Однак вони забувають, що “Слово о полку Ігоревім“ – це високолітературний твір, який має уже певні літературні традиції, які застосовували при написанні високоосвічені феодали другої половини XII ст. Цілком можна припускати, що в центрі подій описаних в “Слові” стоїть сам автор, який висловлює свої історичні та політичні симпатії та антипатії, притаманними для того часу літературними прийомами. Типовими для того часу є епічна форма – плач-моління Ярославни. Уся сукупність плачів Ярославни (історична, політична, релігійна) говорить, що людина, яка їх записувала, була всесторонньоосвіченою людиною як для того часу. Ця людина повинна була знати всі атрибути тогочасного вищого світу. Якщо взяти за основу, що це Олег Ярославович, який сам особисто бачив і спілкувався з майбутнім візантійським імператором Андроніком Комніном, який довгий час проживав в Галичі, угорським королем, польськими князями, без сумніву, що наступник Галицького престолу, окрім високоаристократичної освіти засвоїв і глибоку історичну, міфологічну і культурну народну традицію. Його батько Ярослав Осмомисл безумовно знав всю стародавню історію країни якою управляв. Хороше знання етносу пояснюється тим, що князь отримує місцеве прізвище Осмомисл. Автор знає багатовікові традиції Галичини, суспільства, внутрішні традиції, судочинство, суто галицькі похоронні обряди – плачі. Все це подає ключ до подальшого вивчення стародавньої галицької культури, фольклору [385]. Додамо до вищезазначеного, що автор “Слова” дійсно знав всі стародавні галицькі релігійно-епічні сказання. Характерно, що Літопис Руський услід за “Словом” теж наголошує, що коли київський князь повбивав під Теребовлем полонених галичан, то був “великий плач по всій Галицькій землі“. Сучасна московська дослідниця Н. І. Велецька вважає, що “плачі“ – пісенний похоронний ритуал входить в структуру культури жителів Капратського і Прикарпатського регіонів. Такі “плачі“ виконувалися під час похоронів або народних трагедій. У поховальних плачах галичан закладені глибокі стародавні традиції Прикарпатських слов’ян, архаїчні пісенні обряди в бойків, лемків використовувалися і при складанні балад, сказань, повістей. Приблизно такі самі ритуальні “плачі“ зафіксовані в Східній Словаччині, Хорватії. Поховальні псалми “плачі“ носять в собі дуже стародавні ритуальні традиції і притаманні для слов’янського етносу Прикарпатського і Карпатського регіонів [386]. Характерно, що саме “Слово о полку Ігоревім“ вплітається в хід історичних подій, що відбувалися в Галичині, починаючи з 1181 року. Вище ми наголошували, що в 1181 році Ярослав Осмомисл остаточно виганяє сина Володимира з Галича і Олег Ярославович стає основним претендентом на галицький престол. Очевидно, в цей час він готується як військовий та політичний діяч. Його могли готувати батько Ярослав Осмомисл, бабуся – угорська принцеса Софія. Внаслідок такого подвійного виховання, княжич уособлював через Анастасію з роду Чагрів галицький етнос і через королівсько-князівський рід Ярослава Осмомисла – панівну суспільну верству центрально-східної Європи. В такому

контексті виховання він засвоїв рицарську середньовічну літературну та поетично-культурну традицію, яку об'єднав з історико-культурною спадщиною Галичини. Водночас він відобразив в "Слові" панівну князівську верству суспільства, а з другої сторони пов'язав її з місцевою історичною та культурно-релігійною традицією. Є підстави твердити, що у зверненні до діяльності батька, Ярослава Осмомисла, його улюблений син, Олег Ярославович так висловлюється:

"Галицький Осмомисле Ярославе
Високо сидиш на своїм золотокованім престолі
Підперши гори Угорські своїми залізними полками
Заступивши королеві шлях, затворивши Дунаю ворота
Мечучи бремена через хмари, суди рядячи до Дунаю.
Грози твої по землях течуть.
Відкриваєш ворота Києву.
Стріляєш з отчого золотого стола салтанів за землями.
Стріляй господине, Кончака, поганого кощея.
За землю Руську, за рани Ігореві, буйного Святославовича".

Івано-Франківський дослідник В. В. Грабовецький, учень І.П.Крип'якевича, мій вчитель, аналізуючи свідчення "Слова о полку Ігоревім", концентрує увагу на цікавому вислові автора "Слова": "Стріляєш ти з батьківського золотого престолу в султанів". На думку В. В. Грабовецького, тут очевидно натяк на третій похід німецького імператора Фрідріха Барбаросси проти султана Саладіна, який відбувся в 1186-1187 роках і в якому брали участь полки Ярослава Галицького, які, на нашу думку, очолював Олег Ярославович [387].

Як бачимо, автор "Слова" в урочистій формі в невеликому віршованому творі зумів точно відобразити весь життєвий і політичний шлях знамени-того галицького князя. Складається враження, що автор особисто брав участь в усіх справах Ярослава Осмомисла. Так точно передати у короткому вірші всі досягнення Ярослава Галицького могла дуже близька йому людина, яку з ним пов'язували тісні зв'язки співпраці або родинні стосунки. Автор "Слова" вірно описує всі аспекти, які привели до могутності Галицької держави, жалкує, що справа князя Ярослава Осмомисла не продовжується. Складається враження, що сам автор готовий до добродіянь і продовження розбудови Галицької держави. Автор "Слова о полку Ігоревім", як наголошує івано-франківський літературознавець С. Пушик, у своїй мові вживає стародавній галицький фольклор, билини, епос, що дає підстави говорити, що він не просто високоосвічений галичанин, а князь [388].

Попробуємо умовно реконструювати портрет автора "Слова о полку Ігоревім", за умови, що гіпотетично ми визначили його особу як князя Олега Ярославовича "Настасича". Як бачимо, князь, автор "Слова" – тонкий знавець історії Галичини, її стародавньої культури, мови, народних традицій. Автор "Слова" виростав в галицькому культурному середовищі, вдихав її стародавні народні, аристократичні та історико-літературні надбання. Не дивлячись на те, що автор був глибоким християнином, однак це не забороняло йому ознайомлюватися і досконало знати стародавні народні язичницькі традиції. Як наголошує Б. О. Тимошук, двоєвір'я в стародавній Галицькій культурі співіснувало до кінця XIII століття [389].

Народні мотиви автора "Слова о полку Ігоревім" цілком нам зрозумілі, Олег Ярославович по батьку – князь, по матері, яка спочатку виховувала його на стародавніх народних традиціях, – боярин, чи представник багатой частини торгово-ремісничої знаті. Така сукупність відчутна у творі, що яскраво пов'язується з князем Олегом. Приблизно така сама сукупність прослідковується і в Галицькому літописанні в XIII ст., як наголошує київський дослідник С. П. Пінчук, який немов би продовжує галицьку традицію написання, яка відображена автором "Слова о полку Ігоревім" [390]. За таких обставин, "Слова о полку Ігоревім" не зовсім князівський твір. Як бачимо з його історичної епопеї, автор знає історію від Троянових часів до часів Ярославових, з яким автор пов'язує відновлення колишньої могутності Галицької землі. Князь Ярослав Галицький, як наголошує автор, сидить високо на своїм золотокованім престолі, утримуючи в небезпеці свої західні кордони і водночас по Дунай суди рядячи. Водночас автор змальовує міжнародні відносини князя Ярослава Галицького з країнами Західної, Центральної, Південної та Східної Європи.

Дослідник М. М. Тіхоміров вірно наголошує, що автор зображає князя Ярослава Осмомисла Галицького в zenіті його могутності. Складається враження, що автор "Слова" теж причетний до торжества галицького володаря. Намір автора показати, що Ярослав більше, ніж інші князі, був зацікавлений у благополуччі свого князівства і Русі взагалі. Автор "Слова" змальовує також напружені відносини Галичини і Угорщини: "Підперши гори Угорські своїми залізними полками. Заступивши королеві шлях". Ці події дійсно мали місце, оскільки через Дунайські володіння у князя Ярослава

Галицького виникли суперечки з Візантійським імператором Іссаком Ангелом, який вважав, що настав час відновити своє панування над Болгарією і Дунайськими володіннями Галичини. Задля цього він врегулює всі спірні питання з Угорщиною, одружуючись з малолітньою угорською принцесою. У 1186 році цей союз стає дієвим і угорський король займає загрозливу позицію щодо Болгарії і Галичини. Як бачимо, Олег Ярославович знав про це, як і про допомогу Галичини Болгарському царству, не виключено, що велике галицьке військо, яке прийшло на допомогу болгарам, очолював князь Олег Ярославович [391].

На противагу візантійсько-угорському союзу, князь Ярослав Осмомисл Галицький встановлює союзні відносини з імператором Західно-Римської імперії Фрідріхом Барбаросою, і його як союзник він своїм галицьким військом, яке очолюють його бояри-воєводи, бере участь у третьому хрестовому поході [392]. Все це, як ми наголошували вище, знає автор “Слова о полку Ігоревім”. Автор, як бачимо, радив Ярославу Осмомислу, вислати галицькі війська на допомогу путивльському князю Ігору: “Стріляй господине, Кончака, поганого кощя. За землю Руську, за рани Ігореві”. Не слід забувати, що такі переговори в Галичі з внуком Ярослава, сином Ігоря, від імені Ігоря велись, та Ярослав вирішив не втручатись у стосунки Ігоря з половецькими ханами. При цьому всьому був присутній наступник галицького престолу князь Олег Ярославович.

Таким чином, як ми наголошували вище, автор “Слова о полку Ігоревім” становить синтез: з однієї сторони – він представник правлячої еліти однієї з найблаго-получніших держав Центрально-Східної Європи, з іншої – представник культурних народних верств, боярства чи торгово-ремісничої знаті. Як бачимо, автор, князь Олег – голова галицької рицарської знаті, що засвідчено відповідними висловами в “Слові о полку Ігоревім”: “списа приломити”, “слід правити”, “ударити списом”, “стріли хінові”, “стріляєш далеких салтанів”. Водночас автор застосовує стародавні галицькі народні архаїзми, фольклор, балади, легенди, вислови, приказки, слово-сполучння, які вживалися при його дворі в його час. Все це дає нам право наголошувати, що автором “Слова о полку Ігоревім” є перший рицар Галицької держави – князь Олег Ярославович “Настасич” [393].

Академік А. С. Орлов вважав, що Галицький рицарський літопис XIII ст. схожий за рицарською термінологією зі “Словом о полку Ігоревім”. Дослідник наголошує, що літературні вислови “Слова”: “Ізломати списа”, “вступити в бій”, “взяти місто на щит”, “соколи стрільці” та багато інших, мають галицьке рицарське походження, термінологія якого продовжується і в XIII столітті [394].

Стосовно мови “Слова о полку Ігоревім”, то Б. О. Рибаків відзначав, що автор використовував у своїй мові старо-галицькі діалекти: іменник “побіда” у значенні поразка, іменник “год” у значенні час. Вживаючи слово “год”, вважає дослідник, автор-галичанин засвідчує велику начитаність і знання стародавніх слов’янських текстів, тому його мова постійно наповнена галицькими архаїзмами, які бере з прикладів міфології, релігії, історії [395].

Дослідник В. Ю. Франчук приходить до висновку про тотожність слів “Слова о полку Ігоревім” і Галицько-Волинського літопису. Таким чином, зауважує В. Ю. Франчук, автор “Слова” – галичанин, був високоосвіченою людиною, начитаною, знавцем давніх мов, якими він читав літописи, сказання, билини, які розповідали йому про глибоке історичне минуле Галичини [396].

Знання історії та міфології народу дають можливість автору порівнювати минуле із сучасним. Його знання відходять в глибину століть, в час сусідства “Галичан” з Римською імперією. Саме правління імператора Трояна перегукується в автора з самовладним правлінням Ярослава, який “сидить на своїм золотокованім престолі, підперши гори Угорські своїми залізними полками”. Далі автор розповідає “Про часи Бусові”, що сьогодишньою історичною наукою цілком утотожнюється з державою Антів. Далше автор згадує гунське та очевидно аварське нашествя, “часи хінові”. Всі ці історичні події, які знає автор “Слова о полку Ігоревім”, на думку Б. О. Рибаків, відбувались переважно на території історичної Галичини і суміжній з нею Волині, оскільки київський автор навіть в XII ст. про ці події не знав [397].

Дослідниця В. П. Адріанова-Перетц теж зазначає народно-поетичний стиль “Слова о полку Ігоревім”. Тотожність “Слова о полку Ігоревім” з народним епосом, на її думку, проглядається з фольклору, який автор знав бездоганно. Історично точно відбиті всі історичні події упродовж тисячоліть, як і портрет Ярослава Осмомисла Галицького, що дає право говорити, що автор близький водночас як до народу, так і до самого князя. Реалістичні картини минулого і сучасного говорять про високоосвіченість автора, знання як вищого феодального суспільства Русі та Європи, так і народного життя [398]. Події, які описані в “Слові о полку Ігоревім” в своєму історичному ракурсі від Траяна до Ярослава Осмомисла цілком зрозумілі для галичанина XII ст. тому, вважав А. С. Орлов, якщо до цього долучити галицький епос і фольклор, то цілком яскраво вимальовується його галицьке походження [399].

Дослідник не вважає себе першовідкривачем цієї гіпотези, уже російський вчений XIX ст. С. Шевірев (1845) [400], а услід за ним і його сучасник М. Головін (1848) [401], наголошували на галицькому похороженні “Слова о полку Ігоревім”. На думку галицького дослідника XIX ст. А. С. Петрушевича, автор “Слова о полку Ігоревім” отримав прекрасну західноруську освіту рицарського гатунку, яка була притаманна для Центральної Європи і яку в північно-східній Русі було отримати неможливо [402]. На народно-рицарському гатунку “Слова о полку Ігоревім” наголошує і Л. Кулаковський, на його думку, “Слова о полку Ігоревім” і Галицький літопис XIII ст. є рицарською методологією написання творів і їх слід віднести до одного і того ж галицького писемного джерела [403]. Д. С. Ліхачов наголошує, що сюжети “Слова” окремими пісненими циклами, такими, як “Плач Ярославни”, “Похвали Руській землі”, нагадують західноєвропейські пісні, зокрема “Пісню про Роланда”. Якщо взяти перегук епох в “Слові”, то воно за формою та написаннями повністю тотожне з “Піснею про Роланда” [404]. Їх близькість відзначили ще російські вчені XIX ст.: Погодін, Буслаєв, Майков, Дашкевич, Діккінс. Сьогодні цієї точки зору притримується мовознавець Робінсон [405].

Таким чином, “Слово” є зразком європейського рицарського середньовіччя, його вищої еліти князів. Якщо врахувати ті обставини, що Галичина в XII ст. була на стадії феодального розвитку, в тому числі й науковому, і те, що очевидно, молодого княжича виховувала мати Ярослава Осмомисла, угорська принцеса Софія, яка прищепила юному княжичу любов до культури сереньовічної Європи, рицарської поезії і зокрема до “Пісні про Роланда”. Не виключно, що в майбутньому князь Олег брав участь або знав про пісенний фольклор рицарів христових походів, історико-літературний епос та романтичний стиль про них [406]. Близку дослідник середньовічної історії і культури М. Конрад вважав, що феодальна доба розвинула історико-літературні сказання, відлік яким слід починати з III-IV ст. Власне з цього часу в Європі починає формуватися пісенна рицарська література та культура. “Слова о полку Ігоревім” – невід’ємна частина цього процесу, що може говорити, що воно написане в Галичині, оскільки остання була тісно пов’язана з історією та культурою Центральної Європи, починаючи з найдавніших часів і до часу написання “Слова” [407]. Дослідник А. А. Горський вважає, що з’ясувавши галицьке походження “Слова о полку Ігоревім”, нам необхідно з’ясувати питання часу його написання. Якщо датувати написання “Слова о полку Ігоревім” 1187 роком, тобто роком смерті галицького князя Ярослава Осмомисла, це буде неправильно, оскільки в “Слові” є звернення до Ярослава як до живого, однак, враховуючи моду галицького літературного твору, приходимо до висновку, що “Слово” було написано рік після смерті Ярослава і звернення до Ярослава в “Слові” – це своєрідна форма віддання річниці по смерті Ярослава. Така форма літературних творів притаманна для Галичини. Це може говорити, що “Слово” було написане в 1188 році [408]. Якщо зважити на вищеописані історичні події у Галичині 1187-1188 року і пов’язати з ними вигнання з Галича Олега Ярославовича в Київ, а опісля в Овруч, то зможемо зрозуміти суть самого писання “Слова” князем Олегом у вигнанні в Києві в кінці 1187-1188 років. Привертає увагу те, що “Слово” є єдиним такого роду твором і не має аналогів. І це можна пояснити, якщо брати до уваги те, що його у вигнанні написав Олег Ярославович, постає логічне запитання, чому раніше він не писав схожих творів. Для цього, очевидно, не було часу, оскільки був постійно в розпорядженні батька, виконував його доручення у питаннях гопода-рювання в Галичині. Тільки у перебіг часу 1187-1188 років, будучи вигнанцем, знаходячись у стані власної печалі і горя, в Києві після клятвовідступництва галицького боярства, він створює цю прекрасну поему, на жаль, тільки одну. Смерть Олега Ярославовича, підступно отруєного боярами в 1188-1189 роках перервала творчість цього талановитого співця-князя. Той факт, що автором не створено більше схожих поем і смерть Олега Ярославовича в час, коли майже всі вчені вважають часом її написання, яскраво доводить, що її автором був Олег Ярославович. Якщо реконструювати хід історичних подій, то можна наголошувати, що слава його поеми, яка стала улюбленою в Києві, докотилася і до Галича і тому, щоб не розпалювати феодальної війни, Володимир підіслав в Києві до Олега підступних галицьких бояр, своїх прибічників, які і отруїли Олега Ярославовича. Цим і пояснюється факт, що більше автор не створив ніяких творів, що переконливо доводить вірність нашої гіпотези. Аналізуючи “Слово”, ми прийшли до висновку, що автору, князю Олегу Ярославовичу, можна дати таку нами реконструйовану, характеристику: “людина з широким історичним і політичним світоглядом, яка добре розуміла складні політичні реалії часу, великий патріот своєї країни, що зумів у вигнанні піднятися над проблемою Галицького князівства до проблеми єдності Русі. Він – талановитий письменник, знавець слов’янського епосу, історії, культури, народного епосу, сказань, билин, релігії її давньослов’янської фольклорної традиції. Автор, як вихідець з боярського середовища Чагрів, знав і народні традиції свого роду, які привила з дитинства йому мама Анастасія Чагорова. З іншої сторони він – князь, син одного з наймогутніших володарів Центрально-Східної Європи, у жилах якого текла кров угорських королів, польських князів, князівський рід яких найближче був у зв’язках, в тому числі й родинних з правлячою імператорською фамілією Комнінів

Візантійської імперії. Все це видно із величавості “Слова“. Всі риси яскраво малюють нам портрет князя Олега Ярославовича Галицького. Окрім всього вищесказаного, як зазначав визначний галицький дослідник “Слова о полку Ігоревім“ А. С. Петрушевич, авторство “Слова“ для галичан має особливу важливість з тієї причини, що воно розкриває древню історію від зародження Дністро-Карпатського слов’янства до централізованої Галицької держави Ярослава Осмомисла. Близькість автора до Ярослава Володимировича Галицького, якого автор називає Осмомислом, знання історії Галичини, якої не знають Руські літописи, беззаперечно говорять, що автор був особою з князівського середовища, отримав блискучу західно-руську освіту, яку в південно-східній Русі отримати було неможливо [409]. Що стосується самого Олега Ярославовича Галицького, позашлюбного сина Ярослава Галицького і Анастасії з боярського роду Чагрів, то він згадується в Київському літописі перший раз під 1171 роком і при цьому навіть безіменно, коли бояри спалили його маму Анастасію, сина її (Олега) вигнали в заслання. Вдруге Олег Ярославович згадується в Руському літописі у 1187 році, коли Ярослав Осмомисл, помираючи, сказав: “Заповідаю місце своє (галицький престол) Олегові, синові моєму меншому”, бо пояснює літописець, Олег був Настасьчин і був йому милий. Але після смерті Ярослава Осмомисла в Галичі стався заколот і галицькі мужі вигнали Олега з Галича, тому він втік у місто Овруч до Рюрика Ростиславовича, де незабаром помер“ [410]. Як бачимо, після смерті Ярослава Осмомисла в нього залишилося двоє синів – Олег Ярославович, князь галицький (1187) та Володимир Ярославович, князь перемишльський. Як можна вважати, у 1187 році старшому Володимирі було приблизно 35-38 років, молодшому Олегу – 27-28. Обидва, як вважають дослідники, були дорослими та одруженими князями, Володимир на дочці чернігівського князя, Олег на дочці київського князя Рюрика Ростиславовича, що пояснюється втечею Олега до Рюрика і надання останньому Овруча. Зрозуміло, що старший Володимир був названий на честь знаменитого князя Володимира Володаровича, засновника Галицької держави, княжич Олег на честь Олега Віщого, який був надією стремління Ярослава Осмомисла. Вигнання Олега Ярославовича з Галича зовсім не говорить про його смерть, є свідчення, що він ще довго був князем Овруцьким. Оскільки, невідомий рік народження князя Олега Галицького, то спро-буємо гіпотетично з’ясувати цей час. Він міг народитися десь після смерті Юрія Довгорукого, оскільки до цього часу Ярослав добре жив з княгинею Ольгою, в якій народилося чотири дочки і син Володимир. Олег міг народитися десь між 1158 і 1160 роками, тобто після смерті Юрія Довгорукого, коли політичний союз з Юрійовичами вичерпав себе і був Ярославу не потрібний, як і сама дружина Ольга. В час спалення Анастасії та вигнання в 1171 йому було 11-13 років, тобто він уже був юнаком. В 1187 році Олегу Ярославовичу було 27-28 років, вік в якому він цілком міг продовжувати реалізовувати плани свого батька Ярослава Галицького. Власне, в такому віці він утік в Овруч, а Володимир у віці 35-38 років посів галицький престол.

Привертає увагу особа Олега Ярославовича як князя. Навіть короткий час його князювання потребує ретельного дослідження. Все життя поряд з батьком повинно було сформувати Олега Ярославовича як властолюбивого володаря, який намагався правити без втручання в державні справи громадськості та бояр. Він зразу намагався бути могутнім галицьким володарем, що не сподобалося як боярам, так і міщанам, власне, це і спричинило повстання і вигнання Олега. Очевидно, бояри не могли Олега зробити іграшкою в своїх руках, оскільки Олег Ярославович був сильною вольовою людиною, одночасно князем, полководцем і господарем Галицької держави. Його свідчення записані Київським літописцем яскраво нам підтверджують це. Із свідчень проглядаються риси князя і це зрозуміло, оскільки батько Олега, Ярослав Галицький вчив сина всім тонкощам правління Галицькою державою, боярами, громадськістю. Все це видно і в “Слові о полку Ігоревім“. Літопис твердить “що улюблений син Ярослава, Олег, що ходив у волі отця повинен був як батько знати багато мов, багато читати, надавати багато уваги навчанню, навіть спонукати до навчання молодь“. Літопис говорить, що Ярослав був “Осьмомисл“ [411]. Татіщевські джерела наголошують, що княжич відрізнявся від всіх інших освіченістю. Він мав можливість зустрітися в Галичі з майбутнім імператором Андроніком Комніном, з князями і послами, що прибували до двору галицького князя, не виключено, що і сам неодноразово був послом в сусідніх з Галичиною країнах. Про одного такого прибульця родича, який приїхав в Галичину до Ярослава Осмомисла розповідає Микита Хоніат: “Він був прийнятий правителем Галичини немов рідним братом, пробув у нього досить довго і до того прив’язав його до себе, що разом з ним полював і засідав у думі і жив в одному з ним палаці і разом обідав. Коли ж Андронік у 1183 році став імператором, він побудував розкішні палати, де були розписані сюжети його полювання в Галичині на турів-зубрів. Живопис уявляв собою кінну їзду Ярослава Осмомисла і Андроніка з собаками, крик птахів, гавкання собак, полювання на оленів, забитого списом кабана і ранення зубра“ [412]. Л. Махновець стосовно гостей і прийомів Ярослава Осмомисла наголошує, що, безсумнівно, на всіх основних прийомах як наступник князя Ярослава Галицького був його улюблений син Олег. Принаймні,

наголошував дослідник, Олег Ярославович був прямим свідком всіх прийомів Ярослава Осмомисла, свідком спілкування його батька з Андроніком Комнином. Не слід забувати, що Андронік зачарував своєю особою і молодого Олега, оскільки той перебував в Галичі довго. Будучи при батьку і Андроніку, майбутній автор “Слова о полку Ігоревім” вивчив, очевидно, грецьку мову, і оскільки Андронік був з найвищої еліти Візантійської імперії, Олег міг перебрати і традиції Візантійської держави, літератури, культури, як і інформацію про Візантію та її історію. Андронік Комнин був претендентом на імператорський трон, тому володів, очевидно, колосальними знаннями і був високоерудованою особою в області державних справ [413].

Не слід залишати поза увагою той факт, що навчання Олега відбувалось з безпосередньою участю дядька Андроніка. Але Андронік і Олег були причетні і до реорганізації за візантійською системою галицьких полків. Микита Хоніат наголошує, що в Константинополі ходили чутки, що Андронік збирає багаточисельну скіфську кінноту з метою вторгнення в візантійські володіння” [414]. Таким чином юність Олега Ярославовича проходила серед послів, купців, духовенства і навіть серед присутнього в Галичині майбутнього імператора. Все це було відомо від князя Олега і автору Руського літопису, з яким, очевидно, був знайомий князь Олег після втечі з Галича і який записав від нього всі вищеописані свідчення, яких сам не знав. Як бачимо, Олег Ярославович як автор “Слова о полку Ігоревім”, добре знав історію розвитку Галичини від часів Троянових, тобто сусідство римлян в I-II ст. н.е. з Галичиною до часу Ярослава Осмомисла з державою якого правонаслідниця Римської, Візантійська імперія теж межувала і знаходилась в дружніх відносинах. Влане, під таким кутком історичного розвитку Галицької держави формувався історико-політичний світогляд Олега Ярославовича, наступного володаря Галицької держави, автора “Слова о полку Ігоревім”, який, як правонаступник, бажав розвивати тисячолітні наукові, культурні і політичні надбання держави Ярослава Осмомисла. Як наголошує літописець, “Ярослав однією своєю простою головою держав усю Галицьку землю”. Все це Ярослав бажав передати Олегу, бо, як наголошує літописець, “Олег був йому милий”. “Олегу сину моєму молодшому даю Галич, а Володимирі Перемишль”. Князь же Ярослав Осмомисл, наголошує Татішевське джерело, “Був же він князь мудрий і красномовний і багатий і поважаний в всіх землях і славен військами, бо де була йому обіда він сам з полками не ходив, а посилав їх з воєводами. Він бо навів лад в землі своїй”. Могутня влада, очевидно, була притаманна і Олегу Ярославовичу. Очевидно, цим і були незадоволені галицькі бояри, які намагалися самі управляти всіма економічними і політичними процесами в Галицькій державі. Тому, як наголошує літопис, “По смерті ж Ярославовій був заколот великий у Галицькій землі, бо галицькі мужі передумали з Володимиром і пере-ступили хресне цілування, вигнали Олега з Галича. І втік Олег звідти в город Овруч до Рюрика Ростиславовича, а Володимир сів в Галичі на столі діда свого і отця свого” [415]. Таким чином, як бачимо, Володимир сів на столі отця свого, тому, що бояри галицькі переступили хрестоцілування” й вигнали законного володаря Олега. Та не минуло і року, наголошує літописець, то ті ж галицькі бояри за розпутство і п’янство вигнали з Галича “законного наступника по батьку і матері” князя Володи-мира. Руський літопис так зображує нам ці події: “Коли Володимир Ярославович княжив у Галицькій землі, то любив він пити багато, а думи не любив з мужами своїми. І взяв він був ще раніш у попа жону і зробив собі жоною і родилися в неї два сина – Василько та Володимир-Іван. І Роман Мстиславович сватався з ним і оддав дочку свою Федору за сина його за старшого Василька. Та ось довідався Роман, що мужі галицькі недобре живуть із князем своїм, про його насильство, тому, що уподобавши де жону свою або чию дочку, він брав її насильно – то слав Роман послів без опасу до мужів галицьких, підбиваючи їх на князя свого, щоб вони його вигнали із отчини його, а самого б прийняли на княжіння. Отож, мужі галицькі, прийнявши раду Романову, зібравши війська свої і присягнувши хрестом, повстали на князя свого. Але не сміли вони його схопити, ні вбити, тому, що не всі були на думі тій, бо вони боялися приятелів Володимирових і так надумавши послали до князя свого: “Княже! Ми не на тебе повстали єсьмо. Але ми не хочемо кланятись попаді, але аби їм якомсь прогнати його, то цим вони йому пригрозили”. Він же, убоявшись і взявши золота і срібла багато і жону свою попадю, і синів обох з дружиною втік в Угри до короля Бели. Галичани ж Романівну одняли у Володимира, послали по Романа. Роман тоді оддав братові Всеволоду город Володимир на зовсім і хреста йому цілував: “Більше вже мені Володимир без надоби”. І в’їхав Роман в Галич і сів у Галичі князюючи. І прийшов Володимир до короля Бели, а король узяв Володимира і з усіма своїми військами рушив до Галича. А коли почув Роман, що король за горою, то він побіг, не маючи змоги супроти нього. Ото ж забравши весь пожиток Володимирів, він із Галичанами втік із Галича у Володимир. Король же Белла в’їхав в Галич, але не посадив у нім Володимира, а дав увесь уряд галичанам і посадив у ньому сина свого Андрія, а Володимира він взяв із собою назад в угри силоміць, відняв добиток і посадив його в башту із жоною його. Король ото ж великий гріх учинив. Він хреста цілував Володимиру, але бог ізбавив його, Володимира, од такої біди” [416].

Аналізуючи це літописне свідчення, М. Костомаров наголошував, що після вокняжіння в Галичі, Володимир швидко піддався суду галицького віча за свою нікчемну поведінку. Він був п'яницею, гвалтівником жінок, нікчемним політичним і державним діячем, про що говорить, що не бажав навіть думати з боярами про справи“ [417].

М. Грушевський називав Володимира “непорядним сім'янином“, все це, наголошував М. Грушевський, привело до вигнання його громадськістю з Галича і втратою дідівського і батьківського трону [418]. І. Крип'якевич вважав, що Володимир був нікчемним князем, не радився з думою, вів розгульне життя [419]. Угорський король Белла III, наголошує В. В. Грабовецький, побачивши безпутство князя Володимира і нелюбов до нього його народу, посадив його в тюрму, а свого сина на галицький трон і з цього часу, а тобто з 1188 року в угорських та європейських джерелах Галичина постає як Галицьке королівство [420]. Як бачимо, князь Володимир був дійсно непридатним до державних справ і практично за один рік свого правління втратив весь авторитет Галицької держави, який його батько здобував протягом всього свого життя. Однак Галичина бажала бути могутньою державою з власним могутнім і авторитетним володарем, тому галицькі бояри прийняли на правління королевича Андрія. Андрій, як наголошують дослідники, не ганьбив галицьких національних святинь, не посягав на галицьку державну систему, культуру, релігію, економічне і приватне життя галичан. Однак, все це було спочатку. Король Андрій, коли укріпився в Галичі, то розпочав ще більший терор, ніж на то був здатен Володимир. Літопис з цього приводу наголошує: “коли Володимира вигнали з Галича, то галичани стали вельми тужити і багато каюлися, що прогнали князя свого“ [421].

Як бачимо, за свою політичну легковажність галичани були жорстоко покарані. Розбещеність Володимира була домашньою проблемою, угорське панування завершилося насиллям не тільки над народом, але й над боярами. Літопис так подає ці події: “Угри стали насильство чинити у всьому і в мужів галицьких відбирати жінок і дочок на постелі до себе і в божницях та хатах почали коней ставити і багато іншого насильства діяти“. Із джерел бачимо, що угорці гнобили галичан і цим викликали велике незадоволення. Джерела наголошують, що оточення королевича Андрія зловживало своїм становищем, що підірвало довіру до королевича і привело до повстання в Галичі. В цей же час “безнадійний“ спадковий володар Володимир Ярославович з попадею та двома синами сидів в угорській тюрмі-башті. Угорський король, оскільки переступив хрестоцілування Володимиру, не збирався йти з ним на компроміс, за планами короля, Володимир повинен був сидіти в башті до кінця життя. В цей же час, щоб укріпитися в Галичині він вів переговори з київським князем Святославом Всеволодовичем, який не відстоював повернення Володимира, а сам бажав заволодіти Галичем. Та доля була прихильна до Володимира Галицького, як наголошує літописець, “Того ж року втік Володимир Ярославович із угрів із вежі кам'яної. Бо тут тримав його король Бела з попадею і з двома дітьми Васильком та Володимиром. Йому бо поставили були шатро на вежі і він, порізавши шатро, звив собі канат і спустився звідти додолу. А із сторожів двоє до нього були приязні, які й довели його до землі Німецької, до цесаря німецького Фрідріха Барбаросси. Цесар же довідавшись, що він є сестрич великому князю Всеволоду Юрійовичу Суздальському, прийняв його з приязню і з великою честю і приставив до нього мужа свого, послав його до князя Казимира Справедливого в Ляхи, велячи йому добути для Володимира Галич. Бо Володимир по свідомій волі згодився давати цесареві по дві тисячі гривень срібла в рік. Казимир тоді приставив до нього мужа свого Миколая, послав його в Галич. І галицькі мужі зустріли його з радістю великою, князя свого і дідица, а королевича Андрія прогнати геть із землі своєї і Володи-мир сів на столі діда свого і отця на Спасів день (6 серпня 1189 р). І послав він послів до Всеволода Юрійовича, до вую свого в Суздаль посла, благаючи його: Отче господине! Удержи Галич за мною, а я божий і твій є з усім Галичем і в твоїй волі єсмь я завше. Всеволод же суздальський прислав послів до всіх князів і до короля Белли і до ляхів і водив їх до хреста щодо свого сестрича, що вони ніколи не старатимуться відібрати від нього Галича. Володимир отож утвердився в Галичі і відтоді не було на нього походів, ані кого“ [422].

Як бачимо, галицьке боярство у долі Володимира зіграло не останню політичну гру. Хоча у своїй долі “безнадійний“ Володимир здебільшого винен сам, оскільки його поведінка як для володаря, не відповідала тогочасній нормі феодальної культури. Та й чи можна звинувачувати в “безталанності“ Володимира, оскільки він не готувався в володарі Галичини, йому відводилася в Галицькій державі Ярославом Осмомислом другорядна роль в 1171 році, він князь Звенигородський, а в 1187 році князь Перемишльський. Незрозуміле правління Володимира Ярославовича змушує нас ще раз проаналізувати його як особу та князя з наявних історичних джерел. Вперше Руський літопис подає нам свідчення про Володимира Ярославовича під 1167 роком. Руський літопис наголошує: “У тім же році взяв Ярослав Володимирович, галицький князь, за сина свого за Володимира дочку Святослава Всеволодовича, Болеславу” [423].

Під 1173 роком зафіксував від'їзд Володимира разом з мамою в Польщу: "Від'їхала княгиня Ольга з сином Володимиром до Польщі". В подальшому Володимир вирішує за спиною Ярослава Осмомисла долю Бужська, за що був вигнаний Ярославом Галицьким з Галича. В 1187 році Володимира ведуть до хреста і він клянеться, що "не буде шукати під братом Галича". В цей же час Володимир був зобов'язаний запрошенням на галицький престол боярам і за це повинен бути перед ними слухняним володарем. В цьому ж році за допомогою бояр виганяє Олега Ярославо-вича з Галича. В 1188 році ми дізнаємося, що він живе з попадею, від якої у нього є двоє дорослих синів, один із яких Василій одружений з дочкою волинського князя Романа Федорою. Однак в цей же час бояри виганяють його з Галича, там утверджується інтригуючий проти нього "тесть", волинський князь Роман. Однак і він змушений втікати, оскільки угорський король Белла III виганяє його, однак теж "переступає хрестоцілування Володимиру" і ув'язнює його і садить на галицькому престолі свого сина Андрія. В цей же час угри і галичани відбивають у Романа всі зайняті ним галицькі міста. Однак, самовладне правління угрів в Галичі почало лякати галичан і вони послали послів до сина Івана Росиславовича Берладника Ростислава, запрошуючи його князувати в Галичині. Ростислав з дружиною вступив в Галичину і взяв два міста. Опісля він пішов на Галич. Тут виявилось, що мужі галицькі не були єдиної думки. Одні були за королевича, а інші за Ростислава. Літописець пояснює це тим, що їх братове і синове всі були у короля. То ці кріпко трималися за королевича. Угорський король, дізнавшись про прибуття Ростислава Берладника, прислав сину велике угорське військо. Населення перелякалось великого угорського війська і тому вороже зустріло Ростислава під стінами Галича, в якого була невелика дружина. Ростислава це застало зненацька. Галицькі полки і угорці розбили Ростислава, а його самого, тяжко пораненого, принесли в Галич. Угри, як засвідчує літописець, прикладали до його ран отруйне зілля, від чого він помер. Поховали його в Галичі. Через рік скитання по Європі у 1188 році за допомогою імператора Фрідріха Барбаросси, Володимир Ярославович утверджується знову в Галичі, де править 10 років, тобто до кінця свого життя до 1199 року [424].

Залишається нез'ясованою доля синів Володимира Василька та Володимира від попаді. Відомо, що Василій був одружений на Федорі, дочці волинського князя Романа, однак чому він не продовжив династію галицьких князів Ростиславовичів джерела не розповідають.

Зі смертю "безнадійного" Володимира Ярославовича, закінчується правління Ростиславовичів на теренах сформованої ними єдиної Галицької держави. Однак, сама держава не занепадає, вона продовжує функціонувати єдиним політичним організмом, однак нею правлять інші енергійні сусідні володарі як західні, так і східні, що є метою нашого подальшого дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. В. С. Ідзьо. Соціально-економічна та політична історія Галичини Х – перша половина XII ст. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 2000. Т. IV, с. 156-185.
2. Торжество історичної справедливості. Львів. 1968, с. 52; Древняя Русь. Город. Замок. Село. М. 1985, с. 76.
3. К. Гуслистий. Нариси історії України. К. 1937, с. 118.
4. В. Пичета. Галицкое и Владимиро-Волынское княжества до пол. XIV в. //Историк-марксист. М. 1939, № 5-6, с. 68-69.
5. С. Д. Федака. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). Ужгород 2000, с. 122.
6. Очерки по истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, с. 366-367.
7. Руський літопис. К. 1989, с. 180.
8. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – перв. пол. XIII вв. М. 1977, с. 71-72.
Н.Ф.Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв.К.1985,с.77.
9. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 403-405.
10. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 404-405.
11. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 137.
12. В. Н. Татищев. История Российская. М-Л. 1963, т. 2, с. 137.
13. Руський літопис. К. 1989, с. 193.
Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 403-405.
14. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 403-405.
- Патерик Печерского монастыря. Спб. 1911, с. 108.
15. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 133-134.
16. Очерки по истории СССР. IX-XIII. М. 1953, с. 367.
Руський літорпис. К. 1989, с. 192. Примітки.
17. И. П. Дашкевич. Грамота князя князя Ивана Ростиславовича Берладника 1134 г. Сб. по истории права, посвящённый М. Ф. Владимирову-Буданову. Киев. 1904, с. 336-381.
18. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 77.
19. С. Д. Федака. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). Ужгород 2000, с. 147-148.
20. С. Д. Федака. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). Ужгород 2000, с. 148.
21. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 406-407.
22. Д. Зубрицкий История древнего Галицко-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 53.
23. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 406-407.
24. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 147.
25. Д. Зубрицкий. История древнего Галицко-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 54.
26. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 35.
27. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 147.
28. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 131-132.
29. В. Н. Татищев. История Российская. М-Л. 1963, т. 2, с. 138.
30. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 12.
31. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 72.
32. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, p. 407-408.
33. Д. Зубрицкий. История древнего Галицко-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 55-56.
34. Руський літопис. К. 1989, с. 150.
35. Anonum Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.– Scriptotes rerum Hungaricarum. Т. 1. Budapestini; Archaeologia Hungarica. Budapest, 1937, t. 21.
Руський літопис. К. 1989, с. 150.
36. В. Н. Татищев. История Российская. М-Л. 1963, т. 2, с. 258.
37. Д. Зубрицкий. История древнего Галицко-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 56.
38. Руський літопис. К. 1989, с. 192.
39. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 147.

40. В. Н. Татищев. История Российская. М.-Л. 1963, т. 2, с. 258-259.
41. Д. Зубрицкий. История древнего Галичско-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 57.
42. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 152.
43. Б. Д. Греков. Революция в Новгороде Великом в XII веке. Учёные записки Института Истории Российской асоциации НИИ общественных наук. М. 1921, т. IV, с. 21.
44. В. Л. Янин. Очерки комплексного источниковедения. М. 1977, с. 60-79.
45. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1987, с. 108-115, с. 115-116.
46. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с.37.
47. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 155.
48. Д. Зубрицкий. История древнего Галичско-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 57.
49. Д. Н. Александров. Южная, Юго-Западная и Центральная Русь и образование Литовского государства. М. 1994, с. 45, с. 47, с. 52, с. 54, с. 116.
50. В. С. Ідзьо. Кельти-галати – фундатори Галичини. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1997, № 2, с. 23-27.
51. Руський літопис. К. 1989, с. 193.
52. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
53. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985. с. 79-82.
54. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 132.
55. Anonum Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.-Scriptotes rerum Hungaricarum. Т. 1. Budapestini. 1937.
56. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985. с. 79.
57. Dlugosz Jn. Opera omnia. Cracovie. 1873, р. 407-408.
58. Патерик Печерского монастыря. Спб. 1911, с. 108.
59. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
60. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 132-134.
61. В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М. 1950, с. 148.
62. В. С. Ідзьо. Роль боярства в Українській державі в XIII ст. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1998, № 6, с. 46-54.
63. Очерки истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, с. 367.
64. А. Н. Насонов. “Русская земля“ и образования территории Древнерусского государства. М. Изд-во АН СССР, 1950 г., с. 136.
65. И. П. Дашкевич. Грамота князя князя Ивана Ростиславовича Берладника 1134 г. Сб. по истории права, посвящённый М. Ф. Владимирову-Буданову. Киев 1904, с. 336-381.
66. І. П. Крип’якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 73.
67. Патерик Печерского монастыря. Спб. 1911, с. 108.
68. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 132-134.
69. І. П. Крип’якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 73.
70. Sarmatia et Dacia cum Ponto Euxirco et Caucasso gecundum Ptolemaeum. Weimar Verlag des Geographischen Institus. 1848 (Карта).
71. П. Арсенич, М. Олійник, З. Федунків, О. Максимонько. Галич. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 2002, т. VI.
72. В. С. Ідзьо. Кельти-галати – фундатори Галичини. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1997, № 2, с. 23-27.
73. Л. И. Крушельницкая. Кельтский памятник Верхнего Поднестровья. СКИА. 1965, с. 119-122.
74. I. Lelewel. Narody na ziemiach slowianskich. Poznan. 1853, s. 116-142, s.158-184.
75. Йордан. О происхождении и деянии гетов. М. 1964, с. 72-77.
76. История СССР. М. 1966, т. II, с. 27.
77. О. Н. Трубочёв. Названия рек Правобережной Украины. М. 1968, с. 171.
78. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська обл. К. 1971, с. 134-135.
79. Славянские древности. К. 1980, с. 22-24.
80. Anonum Belas Regis Notarii de gestis Hungarorum liber 2; De civitatibus Lodameria et Galicia.-Scriptotes rerum Hungaricarum. Т. 1. Budapestini. 1937.
81. Руський літопис. К. 1989, с. 371.
82. М. Ю. Смішко. Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. К. 1976, с. 62

83. О. Партицький. Старинна історія Галичини. Львів. 1894, с. 67-80.
84. А. Ф. Гильфедрин. Онежские былины, записанные А. Ф. Гильфедрином. М.-Л. 1938, т. 2; с. 595, А. Ф. Гильфедрин. Онежские былины, записанные А. Ф. Гильфедрином. М.-Л. 1940, т. 3, с. 226.
85. Я. Д. Исаевич. Культура Галицко-Волынской Руси. Вопросы истории, 1973. № 1, с. 92-93.
86. Патерик Печерского монастыря. Спб. 1911, с. 108.
87. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 33.
88. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985. с. 82.
89. И. Линниченко. Взаимные отношения Руси и Польши до начала пол. XIV столетия. К. 1884, с. 156.
90. В. С. Ідзьо. Роль боярства в Українській державі в XIII ст. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1998, № 6, с. 46-54.
91. Руський літопис. К. 1989, с. 372.
92. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 58.
93. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Л. 1863, 38.
94. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 74.
95. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 144.
96. Руський літопис. К. 1989, с. 196.
97. Руський літопис. К. 1989. Примітки, с. 196.
98. Руський літопис. К. 1989, с. 196-197.
99. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 60-61.
100. В. Н. Татищев. История Российская. М-Л. 1963, т. 2, с. 158.
101. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1987, с. 122.
102. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 73.
103. Очерки истории СССР IX-XIII ст. М. 1953, с. 367.
104. В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М. 1950, с. 181.
105. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 134.
106. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 73.107.
- В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 2, с. 158.
108. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 134.
109. История Украинской ССР, К. 1981, т. I, с. 406-407.
110. Руський літопис. К. 1989, с. 197.
111. Руський літопис. К. 1989, с. 197.
112. Д. Зубрицкий История древнего Галицко-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 62-63.
113. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 39.
114. Н. Дашкевич. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. К. 1873, с. 19-20.
115. Руський літопис. К. 1989, с. 197.
116. Руський літопис. К. 1989, с. 197.
117. Д. Зубрицкий История древнего Галицко-Русского княжества. Львов. 1852. Ч. II, с. 63.
118. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. II, с. 421.
119. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
120. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 1, с. 191-192, т. 2., с. 63.
121. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 39.
122. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. Львів. 1984, с. 74.
123. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 83.
124. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 83.
125. Руський літопис. К. 1989, с. 198.
126. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 66-67.
127. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 39.
128. П. П. Толочко. Древняя Русь. К. 1987, с. 121-122.
129. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 73.
130. Руський літопис. К. 1989, с. 197.
131. В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М. 1950, с. 18.
132. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 135.

133. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 39.
134. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 83.
135. П. П. Толочко. Древняя Русь К. 1989, с. 122-123.
136. Б. А. Рыбаков. "Слово о полку Игореве" и его современники. М 1971, с. 103-104.
137. П. В. Голубовский. История Северной земли до пол. XIV в. К. 1881, с. 121.
138. История Украинской ССР. К. 1981, т. I, с. 379.
139. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 83-84.
140. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 67.
141. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 75.
142. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 40.
143. Руський літопис. К. 1989, с. 203.
144. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 68-69.
145. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1988, т. I, с. 142.
146. С. М. Соловьёв. М. 1988, т. I, с. 142.
147. Руський літопис. К. 1989, с. 226.
148. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1988, т. I, с. 142.
149. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 71.
150. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 40.
151. Руський літопис. К. 1989, с. 227.
152. Руський літопис. К. 1989, с. 227-228. Примітки Л. Махновця.
153. Руський літопис. К. 1989, с. 227.
154. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 295.
155. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. II, с. 448.
156. Руський літопис. К. 1989, с. 228.
157. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 71.
158. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. II, с. 450.
159. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 71.
160. Руський літопис. К. 1989, с. 228-229.
161. Руський літопис. К. 1989, с. 228-229.
162. Руський літопис. К. 1989, с. 228.
163. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 69-70.
164. Руський літопис. К. 1989, с. 227-228.
165. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 137.
166. Руський літопис. К. 1989. Примітки, с. 226.
167. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 84.
168. Руський літопис. К. 1989, с. 229.
169. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 84.
170. Руський літопис. К. 1989, с. 227-228.
171. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 229.
172. Руський літопис. К. 1989, с. 232.
173. Руський літопис. К. 1989, с. 232.
174. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 41.
175. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 75-76.
176. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. II, с. 75-76.
177. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 298.
178. Руський літопис. К. 1989, с. 232.
179. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 18-19.
180. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 19.
181. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 136.
182. Руський літопис. К. 1989, с. 232-233.
183. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 136-137.
184. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 18-19.
185. І. П. Крип'якевич. Галицько – Волинське князівство. К. 1984, с. 75.

186. Руський літопис. К. 1989, с. 233.
187. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 298.
188. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 133.
189. Руський літопис. К. 1989, с. 234.
190. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. II, с. 75-76.
191. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 298.
192. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 133.
193. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 21.
194. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Л. 1863, с. 43.
195. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 84-85.
196. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 298.
197. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 24-25.
198. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 302-303.
199. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. I-II, с. 456-457.
200. Руський літопис. К. 1989, с. 246.
201. Руський літопис. К. 1989, с. 248-249.
202. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 33-34.
203. Руський літопис. К. 1989, с. 249.
204. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 34-35.
205. Руський літопис. К. 1989, с. 250.
206. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 33-34.
207. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 80-81.
208. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. I-II, с. 467.
209. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 306.
210. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 81.
211. Руський літопис. К. 1989, с. 249-251.
212. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 39-40.
213. Б. А. Рыбаков. Пётр Бориславич. "Поиск автора Слова о полку Игореве". М. 1991, с. 161-163, с. 206.
214. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 74.
215. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 39-40.
216. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 39-40.
217. Руський літопис. К. 1989, с. 249-251.
218. А. Н. Насонов. Русская земля и образование территории древнерусского государства. М. 1951, с. 140.
219. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 39-40.
220. Руський літопис. К. 1989, с. 252.
221. Руський літопис. К. 1989, с. 252.
222. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 37.
223. Очерки истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, с. 367.
224. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 39-40.
225. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2., с. 83.
226. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. I-II, с. 468.
227. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 43.
228. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 307.
229. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 86-87.
230. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 43.
231. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 87.
232. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 73.
233. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 307.
234. Руський літопис. К. 1989, с. 226.
235. Руський літопис. К. 1989, с. 240.
236. Руський літопис. К. 1989, с. 226.
237. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 133-135.
238. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 87.
- И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 26-27.
- М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 307.

239. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 182-184.
240. В. Т. Пашуто. Внешняя политика древней Руси. 1968, с. 189-191.
241. Руський літопис. К. 1989, с. 253.
242. Руський літопис. К. 1989, с. 254.
243. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 40.
244. Руський літопис. К. 1989, с. 257.
245. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 43.
246. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 76.
247. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 138.
248. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 43.
249. Б. А. Рыбаков. Пётр Бориславич. Поиск автора "Слова о Полку Игореве". М. 1991, с. 163-165.
250. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 90.
251. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 44-45.
252. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 72-76.
253. История Украинской ССР. К. 1981, т. I, с. 407-408.
254. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 73.
255. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. I-II, с. 470.
256. К. А. Софроненко. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси. М. 1955, с. 25-26.
257. С. С. Пашин. Боярство и зависимое население Галицкой (Червоной) Руси XI-XV вв. Автореферат диссертации на соискание кандидата исторических наук. Ленинград 1986, с. 6.
258. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 310.
259. Руський літопис. К. 1989, с. 257-258.
260. Руський літопис. К. 1989, с. 260.
261. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 46-47.
262. Никоновская летопись. ПСРЛ. Т. X. М. 1968, с. 97. Н. Хлебников. Общество и государство в домонгольский период русской истории. Спб. 1872, с. 222.
263. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 151.
264. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 45-46.
265. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 46.
266. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 75.
267. Руський літопис. К. 1989, с. 259.
268. Никоновская летопись. ПСРЛ. Т. X. М. 1968, с. 117. Н. Хлебников. Общество и государство в домонгольский период Русской истории. Спб. 1872, с. 222.
269. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 92-93.
270. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 173-183.
271. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 73-74.
272. Н. Дашкевич. Княжение Даниила Галицкого. К. 1873, с. 19-21.
273. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 243-244.
274. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 92-93.
275. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 138.
276. Никоновская летопись. ПСРЛ. Т. X. М. 1968, с. 117.
277. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 243, с. 245.
278. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 76-77.
279. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. I-II, с. 471-472.
280. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985, с. 84-85.
281. Руський літопис. К. 1989, с. 265.
282. Руський літопис. К. 1989, с. 267.
283. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 46.
284. Руський літопис. К. 1989, с. 266.
285. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. I-II, с. 472.
286. Руський літопис. К. 1989, с. 269.
287. П. П. Толочко. Источні портрети. К. 1990, с. 299.
288. Руський літопис. К. 1989, с. 273.
289. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. I-II, с. 486.
290. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 323.

291. Руський літопис. К. 1989, с. 273.
292. Руський літопис. К. 1989, с. 373.
293. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 77.
294. Руський літопис. К. 1989, с. 273.
295. І. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 50.
296. Руський літопис. К. 1989, с. 273-274.
297. П. П. Толочко. Історичні портрети. К. 1990, с. 250.
298. Н. Дашкевич. Правление Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. К. 1873, с. 24-33.
299. Руський літопис. К. 1989, с. 277.
300. І. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 51.
301. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 327-328.
302. Руський літопис. К. 1989, с. 281-282.
303. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 330.
304. Руський літопис. К. 1989, с. 283.
305. Б. А. Рыбаков. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. М. 1982, с. 510-512.
306. Очерки по истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, с. 336-338.
307. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984. с. 78-79.
308. Руський літопис. К. 1989, с. 286.
309. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 79.
310. П. П. Толочко. Історичні портрети. К. 1990, с. 257.
311. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 104.
312. І. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства Древней Руси. Л. 1988, с. 115-117.
313. П. П. Толочко. Історичні портрети. К. 1990, с. 257.
314. К. А. Софроненко. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси. М. 1955, с. 25-26 .
315. Очерки истории СССР. IX-XIII вв. М. 1953, т. I, с. 368-369.
316. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 65.
317. Руський літопис. К. 1989, с. 286.
318. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 80.
319. Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К. 1985. с. 21-22.
320. Очерки истории СССР IX-XIII вв. М. 1953, т. I, с. 370.
321. А. Б. Головки. Древняя Русь и Польша. К. 1988, с. 80-81.
322. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 330.
323. І. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 17-18.
324. Руський літопис. К. 1989, с. 287.
325. П. П. Толочко. Історичні портрети. К. 1990, с. 253-254.
326. Руський літопис. К. 1989, с. 290-291.
327. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 84.
328. П. П. Толочко. Історичні портрети. К. 1990, с. 254.
329. І. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 52.
330. Руський літопис. К. 1989, с. 296.
331. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 93.
332. І. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 53.
333. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 94-95.
334. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 94-95.
335. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1990, с. 79.
336. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 143.
337. П. П. Толочко. Історичні портрети. К. 1990, с. 258.
338. Руський літопис. К. 1989, с. 305.
339. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 97.
340. О. М. Рапов. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. М. 1977, с. 78.
341. Руський літопис. К. 1989, с. 308.
342. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 100.
343. І. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 139.
344. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 100.
345. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 102-103.

346. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 114-118.
347. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 262-263.
348. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 140.
349. И. Шараневич. История Галицко-Волынской Руси. Львов. 1863, с. 55.
350. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 260-261.
351. Руський літопис. К. 1989, с. 307-308.
352. Д. Зубрицкий. История Галицко-Русского княжества. Львов. 1852, т. 2, с. 119-120.
353. Руський літопис. К. 1989, с. 334.
354. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 133.
355. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 139-140.
356. Б. А. Рыбаков. Пётр Борислович. Поиск автора "Слова о полку Игореве". М. 1991, с. 130.
357. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 257.
358. Б. А. Рыбаков. Пётр Борислович. Поиск автора "Слова о полку Игореве". М. 1991, с. 128-129.
359. Руський літопис. К. 1989, с. 345.
360. В. Т. Пашуто. Черты политического строя древней Руси. В кн. Древнерусское государство и его международное значение. М. 1965, с. 67-68.
361. И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. Города-государства древней Руси. Л. 1988, с. 141-142.
362. С. М. Соловьёв. Сочинения. М. 1988, т. I-II, с. 546.
363. Руський літопис. К. 1989, с. 345.
364. П. П. Толочко. Историчні портрети. К. 1990, с. 260-261.
365. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 143.
366. Руський літопис. К. 1989, с. 345.
367. Руський літопис. К. 1989, с. 345.
368. В. Н. Татищев. История Российская. М. 1963, т. 3, с. 143.
369. Б. А. Рыбаков. Пётр Борислович. Поиск автора "Слова о полку Игореве". М. 1991, с. 268.
370. В. С. Ідзьо. Угорські джерела епохи династії Арпадів про Україну-Русь (IX-XIIIст.). Науковий Вісник Українського Університету. М. 2002, т. II, с. 48-51.
371. Б. А. Рыбаков. Пётр Борислович. Поиск автора "Слова о полку Игореве". М. 1991, с. 281.
372. Д. А. Лихачёв. Слово о полку Игореве. 800 лет. М. 1986, с. 80-81.
373. М. Н. Карамзин. История государства Российского. М. 1993, т. I-II, с. 332.
374. А. С. Орлов. Слово о полку Игореве. М. 1923, с. 29-31.
375. А. А. Шахматов. Древнейшие судьбы русской истории. Пг. 1919, с. 33-35.
376. А. С. Орлов. Слово о полку Игореве. М. 1923, с. 29-31.
377. А. С. Орлов. Слово о полку Игореве. М. 1938, с. 131-133.
378. А. С. Орлов. Слово о полку Игореве. М. 1938, с. 131-133, с. 138.
379. Н. Ф. Сумцов. Некоторые черты сходства "Слова о полку Игореве" с южно-славянскими старинными песнями. Киев. 1893, с. 2-6.
380. Я. Д. Исаевич. Культура Галицко-Волынской Руси. Вопросы Истории. М. 1971, № 1. с. 92-93.
381. И. В. Сребрянский. Мифология Слова о полку Игореве. Нежин. 1895, с. 6-17.
382. О. Гонсорский. Заметки о Слове о полку Игореве. Спб. 1884, с. 4-9.
383. Б. А. Рыбаков. Русские летописцы и автор Слова о полку Игореве. М. 1972, с. 34-38.
384. В. Д. Карпов. Герой Слова о полку Игореве и его автор. К. 1990, с. 143-158.
385. М. А. Абрамов. К проблеме авторства Слова о полку Игореве. В кн. Слово о полку Игореве и мировоззрение его эпохи. К. 1990, с. 159-163.
386. Н. И. Велецкая. Рудименты язычества в похоронных играх карпатских горцев. В кн. Культура та побут населення Українських Карпат. Ужгород. 1972, с. 72-73.
387. В. Грабовецький. Нариси історії Галича. Галич. 1997, с. 72-74.
388. С. Пушкик. Україна. К. 1985, № 35.
389. Б. О. Тимошук. Двоєвір'я в стародавній Русі. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1998, т. II, № 1, с. 56-65.
390. С. П. Пінчук. Слово о полку Ігоревім. К. 1973, с. 22, с. 46.
390. С. П. Пінчук. Слово о полку Ігоревім. К. 1973, с. 22, с. 46.
391. М. Н. Тихомиров. Древняя Русь. М. 1975, с. 33-34.
392. В. Грабовецький. Нариси історії Галича. Галич. 1997, с. 74.
393. С. П. Пінчук. Слово о полку Ігоревім. К. 1973, с. 22, с. 46.
394. А. С. Орлов. Слово о полку Игореве. М-Л. 1946, с. 4-5, с. 46.

395. Б. А. Рыбаков. Слово о полку Игореве и его современники. М. 1971, с. 171-176 и след.
396. В. Ю. Франчук. Літописні оповіді про похід князя Ігоря. К. 1988, с. 48-49.
397. Б. А. Рыбаков. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. М. 1963, с. 15-22.
398. В. П. Адрианова-Перетц. Слово о полку Игореве и устная народная поэзия. В кн.: Древнерусская литература и фольклор, Л. 1974, с. 99-118.
399. А. С. Орлов. Слово о полку Игореве. М-Л. 1946, с. 92-133.
400. С. Шевирев. История русской словестности. М. 1859, т. II, с. 294-305.
401. Н. Головин. Примечания на Слово о полку Игореве. М. 1946, с. 28-30.
402. А. С. Петрушевич. Слово о полку Игореве. Древнерусские эпиграммы, стихотворения конца XII вв. Львов. 1887, с. 30-32.
403. Л. Кулаковский. Песнь о полку Игореве. Опыт воссоздания модели древнего мелоса. М. 1977, с. 12.
404. Д. С. Лихачев. Слово о полку Игореве и культура его времени. Л. 1978, с. 18-19.
405. А. Н. Робинсон. "Слово о полку Игореве и героический эпос средневековья". Вестник АН СССР. 1976, № 4, с. 104-112.
406. Д. С. Лихачев. Слово о полку Игореве и культура его времени. Л. 1978, с. 20-29.
407. М. Конрад. О всемирной литературе в средние века. Вопросы истории. М. 1972, № 8, с. 95-105.
408. А. А. Горский. Проблема даты создания "Слова о полку Игореве". Л. 1986, с. 31-32.
409. А. С. Петрушевич. Слово о полку Игореве. Древнерусское эпическое стихотворение из конца XII столетия. Львов. 1886, с. 31-32.
410. Руський літопис. К. 1989, с. 230.
411. Руський літопис. К. 1989, с. 63.
412. Хониат Никита. История: в 2-х томах. Спб. 1860, т. I, с. 167, с. 420.
413. Л. Махновець. Про автора Слова о полку Ігоревім. К. 1989, с. 61-64.
414. Хониат Никита. История: в 2-х томах. Спб. 1860, т. I, с. 167.
415. Руський літопис. К. 1989, с. 230-231.
416. Руський літопис. К. 1989, с. 230-231.
417. М. Костомаров. Історія України в живописах визначніших її діячів. Львів. 1919. с. 128.
418. М. Грушеський. Ілюстрована історія України. Київ-Відень. 1918. с. 111.
419. І. П. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. К. 1984, с. 79.
420. В. В. Грабовецький. Нарис історії Галича. Галич. 1997, с. 97.
421. Руський літопис. К. 1989, с. 230-231.
422. Руський літопис. К. 1989, с. 230-231.
423. Руський літопис. К. 1989, с. 287.
424. В. В. Грабовецький. Нарис історії Галича. Галич. 1997, с. 97.

Висновок

Проблеми підняті в монографії “Галицька держава – процеси етнотворення та становлення (III-XII століття)” – з’ясовували на основі всіх проаналізованих джерел проблему історичного розвитку українського етносу на території Прикарпаття та Подністров’я. Як бачимо із свідчень джерел, в тому числі й археологічних, розвиток та становлення Галичини відбувався на основі місцевих племінних княжінь, які розвинули та кристалізували політичні, торгово-економічні та релігійні відносини міста поступово від первіснообщинного до феодального ладу. Розглянутий наявний археологічний матеріал, яскраво засвідчує, що становлення державних відносин відбувалось у III-IV століттях нашої ери, згадуючи про торгово-ремісничий центр на Дністрі, Галтіс-Галич починає свій розвиток в III столітті, у 246 році, що розглянуто в даній праці.

У підсумку наголосимо, що в праці “Галицька держава: процеси етнотворення та становлення (III-XII століття)” – повністю відображено історію Прикарпаття та Подністров’я на протязі тисячоліття з III по XII століття з часу кристалізації перших племінних держав до кристалізації феодальної Галицької держави в XI-XII століттях, яка розвивалася на основі християнської релігії та культури, засобами сучасної історичної науки, на основі аналізу письмових, археологічних, лінгвістичних та топографічних джерел, більшість яких апробувалася та аналізувалася вперше.

Наукове видання

Віктор Ідзьо

**Галицька держава – процеси
етнотворення та становлення
(III-XII століття)**

Видання II, 2015р.

Подано до друку 3.10. 15 р.

Підписано до друку 5.10.15 р.

Формат видання 60/ 84 1/16. Папір офсетний.

Умовн.друк.арк.10,25

Зам.55. Тираж 300 шт.

Видавництво «Сімик»

76000, м.Івано-Франківськ, вул. Т. Цьоклера, 9а

тел. (0342) 78-91-26, 78-91-29

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серія ІФ №11 від 27.03.2001 року.

Віддруковано в друкарні видавництва ПП «Сімик»
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Т. Цьоклера, 9а, тел.

(0342) 78-91-29

Князь Володимир Галицький – засновник Галицької держави в 1141 році.

Князь Ярослав Галицький – розбудувач Галицької держави з 1153 року

Князь Олег Ярославович Галицький 1187 р. – автор “Слова о полку Ігоревім”

Віктор ІДЗЬО ГАЛИЦЬКА ДЕРЖАВА: ПРОЦЕСИ ЕТНОТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ (III-XII СТ.)

Віктор ІДЗЬО

ГАЛИЦЬКА ДЕРЖАВА: ПРОЦЕСИ ЕТНОТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ (III-XII СТ.)

Віктор Святославович Ідзьо народився у м. Івано-Франківськ 25 листопада 1960 року.

У 1979-1984 роках закінчив історичний факультет Прикарпатського національного університету. Учень академіка Володимира Грабовецького, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної Академії Наук Євразії, провідний науковий співробітник Інституту Українознавства Міністерства Освіти і Науки України, професор Універ-

ситету "Львівський Ставропігіон", лауреат премії ім. І. П. Крип'якевича, Член Президії Світової Наукової Ради при Світовому Конгресі Українців.

Автор монографій "Українська держава в XIII столітті", "Ранньослов'янське суспільство та ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України", "Українська діаспора в Росії. Українсько-російські взаємовідносини: історія, наука, релігія", "Кельтська цивілізація на території України", "До історії однієї могили на Закарпатті", "Історія України", "Українська держава в IX-XIII століттях", "Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України", "Українська Повстанська Армія згідно зі свідченнями німецьких та радянських військових архівів".

Автор більше 375-ти наукових праць з питань історії України, українсько-російських взаємовідносин, української діаспори в Росії, які були опубліковані в наукових вісниках України, Росії та Польщі.

www.u-u-m.boom.ru
E-mail: vsidzo@mail.ru